- प्रकाशक -
आगमोद्धारक ग्रंथमालाना एककार्यवाहक
शाह रमणलाल जयचंद
कपडवंज (जि खेडा)

- द्रव्य सहायक -
श्री आदीश्वर जैन श्वेतांबर मंदिरनी पेढी
मु आकोला ज्ञानखातामांथी

- मुद्रक -
छनालाल डी शाह
सर्वोदय प्रिंटिंग प्रेस, गीतामंदिर नागपुर

आगमोद्धारक-ग्रन्थमालाया पञ्चविंश रत्नम् ।

णमोत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स ।

पू. याकिनीमहत्तरासूनु आचार्यप्रवर-

श्रीहरिभद्रसूरिपुरन्दरप्रणीता

लोक-विंशिका

पूज्य आगमोद्धारक-आचार्य श्री आनन्दसागरसूरि-

निर्मित वृत्तिमर्म युता ।

[तस्या अयं-प्रथम खण्ड]

- संपादक -

आगमोद्धारक-आचार्य श्री आनन्दसागरसूरीश्वरपट्टधर

आचार्य श्रीमन्माणिक्यसागरसूरि

प्रतय ५००] [मूल्यम् २-००

वीर सं. २४९१ वि. सं. २०२१ आ. सं. १५

विषयानुक्रम

पृष्ठ	विषय
१६८	अन्यदर्शनीओनी ईश्वर आत्मा आदि बाबतोमां भिन्नभिन्न मान्यता।
१८३	परिणामिकभाव अने तेना भेदोनुं वर्णन।
१८९	भावलोकनुं निरूपण।
१९०	रागद्वेषनुं „
१९२	द्रव्य अने भावमनस्तिनुं स्वरूप।
१९३	पर्यायलोकनुं निरूपण।
१९४	पर्यायनयनो मत।
१९६	गुणनुं वर्णन।
१९७	क्षणपर्यायनुं वर्णन।
२०१	नारकभवनो अनुभाव।
२०९	तिर्यच भवनो „
२१०	मनुष्य भवनो अनुभाव।
२१५	देव „
२१८	भावपरिणाम।
२१९	परिणामवाद।
२२१	अंधकारनी द्रव्यपणानी सिद्धि।
२२६	छायानी भावपणानी सिद्धि।
२३०	वर्ण निरूपण।
२३२	रस „
२३५	गंध „
„	संस्थान „
२४१	स्पर्श निरूपण।
	गुरुलघुपणानुं खंडन।
२४७	अवगाहना निरूपण।
२४८	गति निरूपण।

शुद्धिपत्रम्

प	प	अशुद्ध	शुद्ध
४	१२	निवत्ति	विवृति
५	८	वड	वह
७	३	यव	यत्र
७	२१	भपिण	क्षपिण
८	११	वार्दा न	वन्ति
८	१८	परमा०	पारमा०
९	२४	सावयत्व	सावयवत्व
९	२५	ग्रथितत	ग्रथिलता
		ल्कल्पिताम	कल्पितमेव
११	४	नास्त्यत्र	नास्त्यत्र
११	८	मिमता	भिमत
१४	१७	कथणात्‌।क्रम	कथणात् क्रम
१५	१५	कलक्ष	न लक्ष
१६	१४	समय	ससमय
१६	२२	वत्ति	वति
१९	२	सादिमा	साधन
२४	१६	घा ग	घाग
२८	२१	रक्त	रिक्त
३०	३	कल्प्य	कल्प्य
३०	७	घटापट	घटपरा
३३	१७	उडड	वडडे
३५	२०	दूर्ष्या	दूष्य
३८	८	यथा	यथा
४०	८	चेन	चेद्
४४	२	मुट्‌त	मुहूर्त्त
४५	१९	पेदया	पदया
४९	२	सुसम	सुषमा
५५	७	कल्पा	कल्पा
५५	११	चेत	चेत
५८	४	नपर्न०	नपयन०
६२	८	नानया	ज्ञानस्या
६२	१२	अनु	अन्तु
६२	१४	तत्त्वस्या०	तत्त्वमा०
६५	२६	नत	नता
७	२	श्ति	त्ति
७१	१२	स्विरनि	विरनि
८१	२२	वत्व	वधन्
८३	१९	वन	वर्त
८४	५	स्यागिव	स्यागित्व
८४	१२	स्यागिवो	स्यागि वा
८८	१८	स्यागाश्य	स्यागोप्य
८८	१२	पूव	पूव
९१	३	प्रत्याया	प्रक्या
९१	३	क्या	नया
९४	४	नित०	नि०
९४	२१	भास्य	भाष्या
९५	२०	परिष्क०	परिष्कि०
९६	१६	सयन	सयत
९७	२१	साप ॥	सापेना
९८	१९	मैतमन्रा	रतन
१०१	३	घाति	घाती
१०१	२३	बध्ना	बध्ना
१११	५	तया	तया
१११	१४	दर्शन य	दर्शनस्य
१११	२३	यथाचारित्र	चारित्र
११२	६	जीवाजी	जीवाज व

प	प	अशुद्ध	शुद्ध
११५	८	एसि	एएसि
११६	२०	समित्ते	समित्ते
११८	९	स्फुष्ट	स्फुष्ट
११९	१६	बच्ना	बच्ना
११९	१७	वनचम्	वचनम्
१२०	२३	य	म
१४१	३	यद्वा	यद्वां
१७०	११	च्छुन	वन्त
१८७	४	धापा	धापा
२०४	३	रुद्दत	रुद्द थ
२०५	५	त्त्थ	तत्थ
२०६	२३	वध	वर्धं
२१०	१७	सिटठ	रुटठ
२१८	१५	शुभ	ऽशुभ
२१८	१७	ततीयं	चतुर्थं
२४६	१६	ह्रय	ह्रय

। ॐ नमो जिनाय ।

आगमोद्धारक-आचार्य श्री आनन्दसागरसूरीश्वरेभ्यो नमः ।

आगमोद्धारक-आचार्य श्री आनन्दसागरसूरिनिर्मितवृत्तियुता

आचार्यश्रीहरिभद्रसूरिपुरन्दरप्रणीता

द्वितीयविंशिका ।

नत्वा श्रर्ी मा नप-श्री नाभ जिन सुव ।
म यनाना जमिन्दिरा लोकागान्तिकशीपिराम ॥१॥

गुरोर्दयानुभावा च वन्द्रा कलिनाशनात ।
गरिष्ठा येन दुर्बोध लोकान्य विवेच्यत ॥२॥

यद्वाऽपा मणिमन्त्रान स्थितिमन्त्र स्याद्वागम्षु ।
सुवर्णीभावतश्चित्र, तत्र नाल्पधि मद्वियाम् ॥३॥

गम्यपेयाल्प यद्य हारिभद्र वचो गुरु ? ।
यन चानातागमाब्धाहृ, तद्विभासन उद्यत ॥४॥

तथापि तत्पदाम्भोज-भक्तिप्रेरितचिल्लव ।
मत्ता मन्दमतबुद्धय, वच्य दाता मति स म ॥५॥

गुरुप्रभावा गुरवो, बालबुद्धिविकाशका ।
जयति तत्पदार्थैव, यन सत्र विधास्यति ॥६॥

इह हि शारीरिकमानसिकानेकदुःसहतरदुःखसन्तानोपनिपात पातितेनासुमता समानतान्यान् नानाश्वतान् दमयपरमगर-श्रवण जानतदवाप्तिमसु पुरुषभावेन च यतनीयमिष्ट तत्परमपदावाप्तिसिद्धये। परं तत्र यथार्थपदार्थप्रतीतिप्रतीतो मन्दतरा सम्यक् समाप्यते केनापि। यतो ज्ञानसम्यक्त्वस्य ध्यानमथ्यनिश्चितचारित्रस्य यापनमिथ दुरवगन्तरविचित्रनिशामिव चारित्रमपि च भष्टाथपरिज्ञानदुर्गदुर्गतरा अविषमतार्थ्यागमपरिभाषा नयाः अपरिश्रमवत् न किमपि प्रापयितुमात्मनो ऽकर्मनिष्ठं अनिर्गमद्भुवस्तामपि नमाय मुक्त मदाहत्म्य रदप्राणसामर्थ्याय कल्पनीय। तत्तनिश्चितयमल्पत्वा वाप्यते भीष्टं निरमनतन्निशितारह्निग्रामरपा नरः इष्टवस्तु निचयनिरन्तरलाभिनगरप्राप्ति। तच्च दर्शनमोहस्यापगमेन य-सद्भाव प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्यादिलक्षणपरिदेवगुरुधर्माणां यथावस्वरूपागमे यथार्थश्रद्धानरूपम्। तत्र च तस्य श्रीमदर्हदङ्कित ज्ञानभानुदुरिततिमिरतनिप्रतरा भाषा। मनमतिरस्करणतरणिप्रभ श्रीमद्यतरननिगदेन गुरुणा तद्वचनानुष्ठानानुष्ठायिनया धर्मस्य च तन्निष्पत्तता स्यात् श्रद्धान गुरुर यदि भवेदपास्तमिथ्या वदोय विचारप्रसरो जन्तुरसौ। तत्र च शास्त्रमपिथ्या नद्दूरभक्षण क्षीणात्मविवरास्तस्य देवत्वमुररीकुर्वीत स्य चराचरस्य जगतो नवेन विधाता। ऊचुश्चात एव- कार्यादोऽअनर्थःस्याद्दरित्यादिना विदवविघातत्तयव तस्य साध्यता। ततश्च यावत् ज्ञात भवन् विदन विदितस्य सचराचरस्यास्य जगतः स्वरूप न तावन्निर्णीता भवति अपास्ताशपजन्तनिष्टविचारेश्वरमागद्वयमोहदोषतमःपाल प्रति-समयमवलोकिताशेषद्रव्यपर्यायपूर्णलोकालोकावलोकनाप्रतिहतभानु समस्तपदार्थसार्थयथार्थस्वरूपप्रकाशनप्रवीणगाप्रचार समग्रामर नरनायकनिकरशेखरमणिमयूखाविराजिकल्याणकरणप्रवणपादा ि

श्रेयसाय कल्पितकल्पतरुपादपातिशायिमाहात्म्यं [illegible] । [illegible]
निर्णयाय असदाग्रहविलुप्तविवेक [illegible] नृणां [illegible]
श्रद्धानमुदितामलसम्यक्त्वरत्नानां मिथ्या [illegible]
समुग्रप्राणिप्रमोहनजालं [illegible] धानं मन्यमानं [illegible]
यात्रिलोकीमहत्तरावदनमल्प [illegible] मनाग् [illegible]
चनावगमावाप्तानादिकालीनलोकनमिथ्या [illegible]
परिलोचना परम्पराविरुद्धवस्तुप्रतिपन्न [illegible]
सन्तापपापमहाशोकचतुर्दश [illegible] प्रयत्ना [illegible]
पापादपद्दुतमदु [illegible] प्रकरस्वरूप [illegible]
नात्त करणपरितापनपटिष्ठमपि [illegible]
चतुर्दशलोकविज्ञानकल्पनाकल्पितसत्यार्थवित् [illegible]
सगुणमहिमानस्तत्रभवन्तः श्रीहरिभद्रसूरिपादा [illegible]
स्वरूपं दिदर्शयिषवो द्वितीयविंशिकायां [illegible]
द्विपयिणीं विप्रतिपत्तिं निराकृत्य तस्य [illegible]
आद्यगाथया–

> 'पञ्चत्थिकायमइओ अणाइम [illegible] ।
> न परमपुरिसाइकओ पमाणसिद्धो [illegible] ॥१॥

मङ्गलाभिधेयादिनिर्देशस्तु [illegible]
स्या । अथ लोक इति क [illegible]
चेदुच्यते–लोक्यते–आलोक्यते यस्मा [illegible]
तावत् पुरस्कल्पेदमाय म लोक । [illegible]
सर्वमेव रूप्यरूपिद्रव्यपर्याया [illegible]
अष्टविधस्तासां । यत [illegible]

नाम ठवणा दविए खित्ते काले भवे अ भावे अ। पज्जवनोगे अ तहा अट्ठविहो लोगनिक्खेवो ॥१॥ तत्र नामस्थापने सुगमे इत्यनादृत्य द्रव्यादिलोकस्वरूपं व्याचिख्यासुः इदमाह —

'जीवमजीवे रूवमरूवीसपएसमप्पएसे अ। जाणाहि दव्वलोअं निच्चमनिच्चं च जं दव्वं ॥१॥ तत्र यदिति सामान्यनिर्देशेन दर्शयति। यदिरमपि द्रव्यं द्रवति गच्छति तांस्तान् पर्यायान् प्राप्नोति तांस्तान् पर्यायानिति द्रव्यं जीवाजीवादि स्वरूपं द्रव्यलोकं विजानीहीतिसम्बन्धः । कथमित्याह 'जीवमजीवे'त्ति । जीवति जीविष्यत्यजीवीदिति जीवः उपयोगलक्षणः स्वकृतकर्मफलभोक्ता शुभाशुभकर्मणां कर्ता भोक्तेत्यादिलक्षणः । यत्ताहुस्तुल्यमात्याद्भुतनिमिरततिनिरसनकरणात्पत्रयपात्प्रशिवाकरामिधाना श्रीसिद्धसेनदिवाकरपादाः —

प्रमाता स्वान्यनिर्भासी कर्ता भोक्ता विवर्तिमान् । स्वसंवेदनसंसिद्धो जीवः क्षित्याद्यनात्मकः ॥१॥ प्रकरणकाराः अप्याहुः — यः कर्ता कर्मभेदानां भोक्ता कर्मफलस्य च । संसर्ता परिनिर्वाता स ह्यात्मा नान्यलक्षणः ॥१॥ अन्यत्रापि ।

यः कर्ता ज्ञानादिधर्मैर्यो विज्ञानविवर्तिमान् । शुभाशुभकर्मकर्ता भोक्ता कर्मफलस्य च ॥१॥ अत एव प्राणी जीव इति तद्विपरीतस्त्वजीवश्चेतनादिरहितो धर्माधर्माकाशपुद्गलरूपो, यदाह— यश्चतद्विपरीतवान् अजीवः स समाख्यातः । अजीवस्तथा धर्माधर्माकाशपुद्गला इति च। अत्र कश्चन जातावेकवचनत्वात् जीवाना जीवादेवैक एवेत्याह । न चैवमनेकत्वं, भिन्नत्वात् ततः। मिता सवादे जीवोऽपि—मुक्तावस्थायां परोक्तस्तु—

'मुनरापि वाप्येतु मत नतो वा, भवस्वगूयाऽस्तु मितात्म वादे। पद्द जीवराय स्वमन तमदव्यम्-माध्यस्तथा नाथ ' यथा न गोप ।। इति। न च मतति विना जीवाना पाथक्य विभिन्नविभि ननमसुपद्दु यनानादि। अत्र मकारा ह्यलाक्षणिक पृथक पदे वा। नपुस्त्व न प्राकृतनान्यत्र। यदाह पाणिनि – लिङ्गमतन्त्र'मिति। एकारश्चाभयत्राऽपि 'एसो मागध्या पुसी'तिसूत्रप्रभव। द्वितीया-बहुवचनाद्वो वा। समासपक्ष एव सवत्र स्प्यस्ल्पादावपि। अत्र च जीवाजीवयोर्गौरवतामाख्यायद्वि पञ्चास्तिकायमयस्य पड्द्रव्य मयस्य वा द्रव्यलोकनावना। यतो नह्यस्ति समस्तेऽपि भुवने सनिकृष्टमनिकृष्ट द्रव्य यनैतव्यतभवति। यद्यपि व्याख्यायमान द्रव्य पर्यायभावाद्यविनश्वान केवलो द्रव्यलोको, न चान्यपि तादृश पर्यायवर्जितस्य द्रव्यस्यवासम्भवाद्यदाहु – दव्व पज्जव-विजुय द वविजुया य पज्जवा नत्थि त्ति। तथापि द्रव्यप्राधान्याद भा व्यपदेशा। भवति चत्रमप नया व्यपदेशा युक्तियुक्त अर्पि-तानर्पितसिद्ध रितितत्त्वनामनात्र पि। एव जीवाजीव तनाकना द्रव्यगोरता प्रकारा करणाऽप्याहु – दव्वमग्गो त्ति। प्रकारान्तरव्य-पदेशो हि विव शास्त्रमततव्याख्याना यथार्थतानार्थार्थं। यथाहि-'जीवा जीवो द्रव्यलोक इति।अथ यावन्द्रव्यगोचरानरणात् द्रव्यलोकनि-रूपणापश्यार्थत्वात्, तथतेन प्रकारणाच्यमानमप्यवितथमेवेति। विवक्षया वा भवति द्रव्याणा विभागस्तत्र जीव चेतरघमाभ्या विभागो यत्र च रूपनरत्वादिनिदर्शनाय वा। तत्र रूप्यत-निरूप्यते इन्द्रियरिति रूप-स्पर्शान्तिद्वद्रूपिद्रव्यमितिप्रवृत्त। अत एव च रूपिण पुद्गला' इत्यत्र मूर्ता इति व्याख्यान सङ्गच्छते। न नवति च रूपस्पर्शान्यिभिचारि। न च जल रूपरसस्पर्शसत्त्वेऽपि गन्धस्य, तेजसि रूपस्पर्शसद्भावे पि रसगन्धया वायौ न स्पर्श

विद्यमानेऽपि नास्तीत्यत्रयमिति कथमस्यारमुच्यते ? स्पर्शाद्यव्य-
भिचारि रूपमितिवाच्यम् । यतो न हि किमप्यस्ति सचराचरेऽपि भुवने
मूर्त द्रव्यं यन्न भवेत् स्पर्शाद्युपेतमाभासमानवत् तादृशस्य पुद्गलस्याभावात् ।
भावात् । स्पर्शरसगन्धवर्णवन्तः पुद्गला इति परमपुरुषवचनात् ।
यच्च नेति प्रत्ययेन क्वचिदविच्छिन्नविच्छिन्नं तन्नुद्भूतं सदिति ।
तद्यनुद्भूतमपि प्रत्ययात्, भस्मावस्थायां व्यक्त्यभावगमनस्यापि
पाषाणस्थो यथा गन्धः । न चानुमीयतेऽसौ तत्र भस्मावस्थायां
गन्धोपलम्भनाभावेऽपि यद्यद्द्रव्यं यद्यदुपादानजन्यं तत्तदुपादानोपादेय
मिति नियमात् दृश्यते च पाषाणभस्मनि गन्धोऽविप्रतिपन्नतया ।
न चात्र जलाद्यावयवसमुद्भूतगन्धास्त्वनुमान हेतुर्येनानुमीयेतेतिवाच्यम् ।
यतो यथाहि— यद् द्रव्यमित्यादिनियमस्तथायमपि नियमो—यत्र
पुद्गलाः स्पर्शाद्यन्यतमविकलाः सन्ति। वायव्यापोऽपि पुद्गलत्वादास्त्र
धानुपलभ्यमानाश्चेत् सन्तानद्भूता सन्तीति वाच्य न । निवायते
च-वायुविकारजातजलविकारस्पर्शे करकेऽपि मिति न दृश्यते गन्धा-
दयो ? दृश्यते यत्र यत्र द्रव्यमितिनियमेन स्त्रीकारस्यावश्यम्भाव ।
सजला अपि च तद्वदग्नावयधूमादयोऽपि न तदभावात् । सति च
तस्मिंस्तस्मिन्तत्रापि रूप न स्त्रीकार्य गन्धादावपि । अत एव च
शब्दमुद्गमादीनामपि पुद्गलरूपता व्याख्याप्रज्ञप्तौ व्याख्यातापि
सङ्गच्छते । न चाणिद्रव्यस्य निरन्वया भवति नाशः, नासतो
विद्यते भावो नाभावो विद्यते सत इति वचनात् । तदभ्युपगमे
चास्य स्पष्ट एवौद्धानिमतप्रवेशः । परिणामस्यैव तथा तथाऽभ्युप
गमे चापद्यते सर्वं । एवमेवोद्योतस्याप्यन्धकार, आतपस्य च छाया
रूपेण परिणामो व्यावर्णय इत्यलं विवादेन । स्थितमिदं यदुत रूप
न स्पर्शादिव्यभिचारीति । यद्वा तद्ग्रहणं तज्जातीयग्रहणमितिनिय
मात् स्पर्शनेन्द्रियगोचरं यत् किञ्चिदचक्षुषा ग्राह्यम् । विरोधा

भावश्च पूर्वमुपपादित एव । न च वाच्यं भविष्यति तर्हि शब्द-
ग्रहेऽपि, तस्यापीन्द्रियगोचरत्वात् । तस्य तथात्वेऽपि द्रव्यत्वेन तस्य
यथा कश्चिद्विजातीयत्वात् । द्रव्यता चास्य तीव्रमन्दभेदात् अनवायुनव-
णात् तीव्रशब्दजपवाद्यिर्योपलम्भात् परिमितकस्थवर्णपर्यन्तत्वात्
स्पादरसात्याभिभावकश्चत्वावमेया । गुण उच्यते तस्य शात
श्रवणदेशप्राप्ति ? वीचितरङ्गन्यायेन शब्दान्तरारम्भात् ग्रावर्णी
रपतिरपि न सङ्गच्छते एव, तृतीयस्य द्रव्यत्वादिना उपपद्यमानत्वात् ।
न च गुणरूप स उत्पन्नस्यापि पश्चात्तस्य द्रव्यं गच्छति पुरतो यतः
स्यात्ययनुमानं गन्धादिगुणमुक्षु । यद्यप्यपि पानानं स्वाधिकरण
परतो यत्र तस्य तद्गुणान्तरमन्यः । नहि सत्रिकृष्टमपि गुणमेव
यति द्रव्यं गत्वा घटपटसन्निहिता रूपरसादिगुणा यथावयवं यान्ति,
तत्र गुणरूपतायां तस्य स्यादुल्लवणं । न च सूक्ष्मत्वस्यावयवा उपयन्ति गुण
समग्र एवा मन्यते । तत्स्वभावं च देशापसरणस्वाभाव्य चेद् गुणत्वमेव
प्रसक्तम् । रूप मूर्तत्वमस्यास्ति यथादि वादप्रत्यय रूप-रूपवद्
द्रव्यनियम । तथाविधाश्च पुद्गला एव रूपिणः पुद्गला इति
नियमात् नियमश्चात्राभयवव-पुद्गला एव रूपिणः रूपिण एव
पुद्गलाश्चेति । तथाऽन्यत्र मूर्तत्वमस्यास्ति यद्यपि अरूपत्वमस्या
मूर्तत्व रूप ज्ञात । अन्यथा स्यादत्र बहुव्रीहिणा न रूप यस्यास्त्यरूप-
मिति शब्दं मत्वर्थीयान्तस्य स्याद्वा गौरखरवदरण्य'मिति सत्यपि
बहुव्रीहिणार्थप्रतिपादने मत्वर्थीय । अन्यानि च धर्माधर्माकाशजीव
लक्षणानि अस्तिकायद्रव्याणि सकालानि तानि यथावद्र याणि 'रूपिण
पुद्गला' इत्यादावुभयथावधारणादेवेति लभ्यते । आहुश्च–'ति या
वस्थिता अरूपीणी'ति परमपथ । तृतीय प्रकारमप्याह – सप्पए
समप्पएम त्ति । तत्र दिश्यत निर्दिश्यतेऽवयवो यन स देशो 'यज्जना'
दित्ति घन्, विवक्षितवस्तुनो विवक्षितो भाग, प्रकृष्टो–द्विधा वस्तु-

भागयो देशा भाग प्रदेश असाधारणम् मतया परगमूदमान्यत्व । प्रदेशन सहित सप्रदेश–द्व्यणुकादिपुद्गलस्य धो धर्माधर्माकाश-जीवा । नास्ति च परमाणो यास्त्य च प्रदेश , आत्मस्य परमाणु-तान्याघातात । अत एव 'नाणो' रित्यापम् । पारमार्थिकद्वात्र परमाणुर्गाह्या, न विनराशेरिति मल्लिका । यतस्तद्-

जात्यन्तागत भावो, यत सूक्ष्म न्दयते रा । नस्य त्रिदा समो भाग , परमाणु प्रकीर्तित ।। इत्यादयर्थेत द्रव्यतानारयानि निगतमा भाग उदीरिता । ननु विचार्य व्याकृत यन्तरणा पि तस्य कोटिशा विभागोपलम्भात । निश्चेय चात एवापरमाणारपि परमाणुत्वनादिनामसनवित्वम् । निरस्ताश्चानन य आहु –यत्रता सवमभङ्गुरयात्मन्ततया च वाम्ति ते । यतो जनाना यथाथ वास्तित्वमथानन व्यन्यते । यता हि निना केवलालोकवन्तो दवन्यानिनन्ताज्ययतया तास्तथाक्षाजह् । तथाविध हि तेयामव ज्ञान, यत्प्रभावान्वभासन्ते पदार्था यावदन्ताऽनयवा अनन्ताश्च यतया । न च वशापिवादिवत ववजवपोत्वम्पितम्रूपारादयापिक्षा-धन्याहुतयस्त । भवति च म्लेच्छाना पुरतो यरचातुरन्तचक्रवर्ति नगरवर्णनमिव हृद्यारचयवरमेतत् परमविवेकिनामेतत्प्रामम्मवि । तत्राणो परमार्थिकस्य प्रदेशा , अणुतान्याहते ।इद च द्रव्यापक्षयैव स्यानापेक्षया तु सप्ताकाशप्रदेशस्पर्शनात वर्णग याद्यपेक्षया च द्विगु-णादिगुणकालादिमत्त्वात् समयापेक्षयानेकसमयस्थितित्वाच्च सप्रदेश तापि । क्षेत्रापेक्षया तु प्रदेश एकस्मिन्नाकाशस्यावस्थानानियमाद-प्रदेशता । अनन चाममत्तप्रलापो निरस्ताश्च यदाह यच्चन यदुत-परमाणुना परमाणु यथ सयुज्यते ?, दर्शन यास्त्येन वा ?आद्ये परमाणो सावयवतापत्तिरन्त्य च न स्कन्धापत्ति , तन्न यथञ्चनापि

स्कन्धीभावो घटतेऽङ्गीकारेऽप्यणूनामिति । परमाणौ स्पर्शना-
पेक्षया सप्रदेशत्वनियमात् । युक्तश्चायं पक्षः एकस्मिन् प्रदेशे आका-
शस्यावगाहनात् षण्णां दिशां चैकैकप्रदेशेन स्पर्शाच्च । दृश्यते च
सूक्ष्मोऽपि बिन्दुः सर्वतः सजातीयं स्पृशन् । न च भवत्यन्यथा
कथमपि प्रत्यक्षेणानुगम्यमानानां घटादीनामुपपत्तिः । भ्रान्तित्वं च
तस्य यदभ्युपगम्यते तदेव भ्रान्तिमूलं । न च भ्रान्तमपि सर्वथाऽ-
सत्त्वे,शशशृङ्गादिभ्रान्त्यनुपलब्धेः । केचित्त्वाहुः द्व्यणुकादिपुद्गलानां
न सन्त्येवावयवास्तस्यावयवित्वानुपपत्तेः । दृश्यादृश्यत्वं तु केनचि-
दुपपादनीयं । यत एको न दृश्यतेऽसौ, परं समुदितास्ते दृश्यन्त एव,
पुञ्जव्यवहारश्च धान्यराशिवदिति । तदयुक्ततरं बन्धाभावे
एकावयवग्रहेण समग्रग्रहणस्यायोगात्, घटैकदेशग्रहणेन समग्र-
घटग्रहणवत्, धान्यसमुदायादेकवर्णग्रहे नैव भवति समग्रग्रहणं
न च भवति सम्बन्धशून्यानामणूनां ग्रहः, परमाणुत्वव्याहतेः
वैशद्यदर्शनोऽनुपपन्न एवात्र । यतस्तस्यैकस्यापि प्रत्यक्षादागमे ।
न चाणुर्भवति केवलं प्रत्यक्षविषयः कदाचनापि । न च भवति
सम्बन्धाभावे स्थौल्योत्पादो । न चासीदेव पूर्वं चेत् कथं नागतोऽर्वा-
ग्दृष्टिपथम् । द्रव्यतयाऽऽसीन्नतु पर्यायेणेति तु युक्तः पन्थाः । सति
सम्बन्धे योग्ये तदुत्पादात् सत्कार्यवादमतप्रवेश इति चेद् ।
द्रव्यार्थिकापेक्षया तथात्वमस्त्येव, पर्यायार्थिकापेक्षया परमुद्भवात्त-
स्येति । अन्ये त्वाहुः-सन्त्यवयविना प्रदेशाः परमाणूनृते, परमाका-
शात्मादीनां न ते युक्तियुक्ता अभ्युपगन्तुं, सावयवत्वेन अनित्यत्वा-
पत्तेरवयविनोऽनित्यत्वनियमादिति । तदप्यसमञ्जसमेव । इहाकाशे
ध्रुव इह चन्द्रमा इत्यादिनाकाशस्य शरीरावच्छेदेन नानोत्पादाभ्यु-
पगमान्नाशात्मनश्च सावयवत्वस्यावश्यमभ्युपगमाहर्त्वात् । यच्चो-
दीरितं अवयव्यनित्य इति । तदपि स्वकदाग्रहग्रथितजल्पितमेव,

तादृशनियमस्याप्रामाणिकत्वात् त्र्युटयादीनामवयवित्वेऽपि व दिवस्नि-
त्यताऽभ्युपगमात अवयवित्वस्यानित्यताऽप्रयोजकत्वाच्च । तत्त्वतस्तु
स्वस्वपर्यायविनाशेन सर्वदा पर्यायविनाशिता द्रव्यताऽविनश्वरत्वं
चाऽऽकाशादीपमवगन्तव्य सुनिश्चितम् । तत सुष्ठूच्यते द्व्यणुकाद्या
स्कन्धा धर्माद्याश्च सप्रदेशा, परमाणुरेवाप्रदेश इति । चकारस्तु
द्रव्याणामपि जीवाजीवस्वरूपसप्रदेशाप्रदेशलक्षणाना द्रव्यलोकता
समेवेतिप्रतिपादनार्थ । एतत्त्रय किमित्याह जाणाहि दव्वलोग'ति ।
जानीहि अवबुद्ध्यस्व द्रव्यलोकमिति । तत्र द्रव्याण्येव जीवाजी-
वरूप्यरूपिसप्रदेशाप्रदेशानि लोको–लोकशब्दवाच्यस्तेषामपि
निरूपणीयत्वादालोक्यमानत्वाच्च । सम्भाव्यते एवव प्रशाप्यते
द्वारप्रस्तावादिति द्रव्यलोको । यद्वा द्रव्याण्येव त्रिकालिकपर्याय
परिणामित्वाज्जीवादीनि पर्यायभावकारणानीति सेदा द्रव्यलोक-
ता,भूतभाविकारणार्थत्वाद् द्रव्यशब्दस्य, तदुक्त–

'भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारण तु यल्लोके ।
तद् द्रव्य तत्त्वज्ञ सचेतनाचेतन कथित ॥ मिति । न केवल
पूर्वविन्भेदभिन्न एव, किन्तु यथापि भवतीत्याह–'निच्चमनिच्च ज
दव्व'ति । तत्र नितरामतिशयेन यम्यते उपरम्यते नाशादनन्नति
नित्य 'नियास्याद्यमध्यविध्यधिष्ण्याब्यह्म्यसत्यनि याद्य'
(३६४) इति त्ये इष्टरूपनिष्पत्ति । जीवधर्माधर्मांकाशपुद्गला,
'नित्यावस्थिता यरूपीणी ति वचनात् 'तद्भावाव्यय नित्य'मित्यवास्य
लक्षणम् । न च जीवादीना पर्यायान्तरावतिसम्भवेऽपि द्रव्यतयास्ति
परावृत्तिस्त्रिकालमेकरूपत्वाद् द्रव्यस्य,अन्यथा द्रव्यत्वमेव न भवेत् ।
विशिष्टनाशे विनष्टनाशाभ्युपगमो हि द्रव्यपर्याययो कथञ्चि
दभिन्नत्वात् पर्यायाणा व्यपगमादेव । द्रव्य स्वस्वरूपेण तु न नश्यत्येव

प्रदायनापि । ननु दृश्यत एव घटो [illegible] ... तद्रि
दृश्यते घटादुन, न तु द्रव्यस्य जयथा [illegible] ... [illegible]
धिरो द्रव्य पर्याय । न च वाच्य नहि [illegible] ... नि पुन
यनियमिति चेद् । नाऽयम, [illegible] ... नुमानेण
पथ [illegible] नहि यनित्य द्रव्यमिति । [illegible] ... व्यपदे
नानापत्तया कथञ्चिद् द्रव्यस्य [illegible] ... व्यपदेन
व्यतिरिक्ता सन्ति पर्याया नाऽपि [illegible] ... येऽप्याहु
इत्यादि व्याख्यान इति तस्याभिप्रा[illegible]
द्रव्यस्याऽपायतया तु न [illegible]
धपर्यनमेवाभिप्राय [illegible] ... य ।
दरीनियत, अथवा नास्थपा [illegible] ... २ ॥
तद्भावात् । न [illegible]
स्यान्न नेपामसौ [illegible] ... इति गति -
अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभाव [illegible] ... तत्व सा ।
[illegible]नाश स्वलक्षणपरिणाम [illegible] ... स्य चावस्थ
तया विनश्य [illegible] ... पीति गति
च मृद्द्रव्यस्यावस्थान [illegible] ... गो वा
[illegible] ... । ननु च
परिणामवादिनो तु [illegible] ... जनीया,
चानित्यतायां [illegible] ... परिणाम
यद्वा नित्य [illegible] ... विरास्या
ननु [illegible] ... । एवमपि
इति चेन । तत्र [illegible] ... पि नय
[illegible] ... भङ्गमात्र -
[illegible] ... [illegible]

सर्वथा मनःसमायोगे तु मूलशरीरस्य निश्चेष्टतापत्तिः, यतो नु मनस्तदा, यावच्छरीरव्यापित्वाभ्युपगमे च मनसो न तत्कल्पनप्रसङ्गः। युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिनिवारणं त्वात्मन एकोपयोगस्वाभाव्यात्, रासनप्रत्यक्षकाले स्पार्शनापत्तिवारणाय प्रतिबन्धकत्वकल्पनापेक्षयाऽस्यैवोचितत्वात्। अनित्यं च स्कन्धादि द्रव्यं 'सङ्घातभेदेभ्य उत्पद्यन्ते' इतिवचनात्। एवमेकतयाऽध्यवसितं स्कन्धो विभक्ततया पुनः द्वयमिदमिति प्रतीयते। एतत्त्वाध्यवसायोऽपि भवति तथैव भिन्नयोः पूर्वमधुना मील्ने। न चेदमवयवितयोत्पादविनाशयोरभावे। न चैवं धर्मादौ तेषां विभागाभावात्। ननु घटाकाशादिव्यपदेशेन भवेन्नाकाशादेरप्युत्पत्तिनाशप्रसङ्गानित्यतेति चेत्, न तस्यौपाधिकत्वात्। न हि घटादिनाऽऽकाशस्य किञ्चित् क्रियतेऽमूर्त्तत्वात्तस्य। न च घटादेरुत्पत्तिनाशादिनाऽऽकाशं स्यादिति परापूर्वाभिन्नता वीचीन्यायेनाऽवधारयन्त्यादिना वा। यच्चावगाहदानस्वभाव आकाशं द्रव्येन भिन्नता इव नायते सा तु न नाभ्युपगम्यते, परं नतावताऽवयविनयोत्पादविनाशभावौ। यद्वा सर्वोऽपि पुद्गलास्तिकायोऽनित्यो णार्पि भेदात् संघातात् स्कन्धो भावादिना पर्यन्विशेषाच्चेति। द्रव्यत्वेन पुद्गलानामवस्थितेरपि भिन्नाऽपि विभागादेव व्यपदेशः। यद्वा भिन्नभिन्नव्यपदेशभाजन जाता पुद्गलादयस्तत् द्वयमपि भवत्वनित्यं, नन धर्मादयो इति ते नित्या इति व्यपदिष्टा मया। एतादन यदिति सामान्यनिर्देशन यद् यत् यदपेक्षया तथाच्यते तत्तथा तथा मयमिति तात्पर्यम्। यदिति वा जीवादि परमाण्वादि वा। किमेवंविधं?, इत्याह—द्रव्यपूर्वोक्तस्वरूप, गुणपर्यायाणामनित्यानां सतामपि नाश्रचित्तं, तथा द्रव्याधारत्वात्। चकारः पूर्वोक्तपक्षत्रयसमानवक्तव्यतानाय। तद् द्रव्यत्वं जात्याऽऽहेति पूर्वोक्तमत्राप्यनुयाजनीयम्। भिन्नव्य

पर्यायत्वादस्य यथावद्गुणादाद्यन्तस्वरूपपरिणामानाधार विवक्षयेति करणमिति भावनाय, अथवा सर्वस्यैवान्यान्यस्वप्रदेशप्रत्यययुक्तत्वात् चतुर्णामस्त्वान्नास्त्येव नित्य । तद्विपरीत वा द्रव्यमिति पुन एतदपेक्षया द्रव्यत्वात्व्यपदेश सम्भवी स्यात्, पर पूर्वोक्तानुसारेण द्रव्यपेक्षयापि व्यपदेश सम्भवतीति । गाथायामानुलोम्याद्वा व्यपदे- शोऽयमस्त्यात् । यत पूर्वोक्तेषु जीवाजीवादिद्रव्यपदार्थेषु व्यपदेश सम्भव इति । अथ षण्णां द्रव्याणां नित्यधर्मनिरूपणे वैरपाट् स्थितिमपेक्ष्य जीवपुद्गलयोरनुमाह—

गइ सिद्धा भविआया अभविअ पुग्गल अणागयद्धा य ।

तीयद्ध तिन्नि काला जीवाजीवट्ठिई चउहा ॥ २ ॥

तत्र गम्यते—कर्मवशवर्तिभि प्राणिभिराश्रीयते इति गति— नरकादिनामकर्मोदयसम्पाद्यो जीवपरिणामविशेष । साद्यनन्ता सा । यत उत्कृष्टतोऽपि जीवानां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यायु तस्य चावश्य पर्यन्तोऽस्त्येव । कर्मोदयजन्यपरिणामरूपत्वाच्चाऽऽदिरपीति गति सर्वाऽपि सादिसान्तैव । न चेमा गतयो जीवाद् भिन्ना, जीवो वा ताभ्यो भिन्न इति जीवस्यैव सादिसान्ता स्थिति पठिता । ननु च अथ तर्हि भणिष्यति या शास्त्रकृता या स्थितयस्ता योजनीया, स्थितीना परस्परपरिहारेणावस्थानादिति चेन्मैवम्, य परिणाम- मपेक्ष्य या स्थितिस्तमपेक्ष्य तत्कथने न परस्पराविनाभावित्वात्तयो विरोधो, घटतया नष्टत्वेऽपि पार्थिवत्वेन स्थितिरस्त । एवमत्रापि गत्यपेक्षया ऽभव्यत्वे च ज्ञापेक्षयाऽन्यभव्यत्वेऽपि नैव विरोध । एकजीवस्यापि द्वितीय साधनन्त भङ्गमाह— 'सिद्धा' इति । तत्र सिद्ध्यन्ति स्म—निखिलनरामरस्त्रात्य-

सूदनसमर्थज्ञानावरणीयाद्यष्टविधाऽदृष्टसृष्टिसमूलकाषकषणा-
वाप्ताऽव्याबाधाद्यपरिमितविशेषणविशिष्टानन्दमयपदत्वात् निष्ठि-
तार्थो भवति स्मेति सिद्धम्। न चात्म्यकर्मणामनादित्वान्न
स्यात् क्षयः, सर्वथाऽनादित्वस्यानन्त्येन व्याप्तेरिति। न तावत्
किञ्चिदपि कर्मानादि, तेषामुत्कृष्टतोऽपि सप्ततिसागरोपमको-
टिस्थितिकत्वात्। तथा च नश्यन्त्येव सर्वकर्माणि स्वस्वस्थिति
क्षयेणार्वागपि संसारे, परं नवीनकर्मसद्भावान्न निवर्तत इत्युच्यते।
न च प्रवाहेणानादेर्न व्युच्छेदः। अतीतस्यानादेरपि प्रवाहेणान्त्यैव
स, वर्तमानक्षणे तत्त्वसद्भावात्। न चादृष्टानां क्षय एव न, तथा
सत्यदृष्टाभ्युपगमवैयर्थ्यान्नु बन्धाभावप्रसङ्गाच्च। अन्यच्च—यथा हि
मिथ्यात्वादिभिर्भवरूपो बन्धस्तथैव तत्प्रतिपक्षभूतैः सम्यक्त्वा-
दिभिर्निर्जरया च क्षयः न तन्नाशः?, यो हि येनोपचयमा-
प्नोति, तत्प्रतिपक्षसेवनया सोऽपचयमप्याप्नुयादेव। यथाऽपथ्य
सेवनया वृद्धो व्यामयः तत्प्रतिपक्षेण क्षयमुपयाति। न च धातव
इव शरीरस्य जीवस्याधारभूतमदृष्टं, किन्त्वौपाधिकमेवेति।
तेषां च सादित्वं भवक्षयानन्तरं भावात्। न च तेषां सत्त्वक्षय
कदाचिदपि समूलोन्मूलनात्। कर्मद्रुमाणां नहि कर्मबीजदाहे
भवरूपो भवत्यङ्कुरोद्गमः। यदवाचि—

'दग्धे बीजे यथात्यन्तं, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः। कर्मबीजे तथा
दग्धे न रोहति भवाङ्कुरः' ॥१॥ न च कर्मरहितस्य पुनः
कर्मणा सङ्गः, आकस्मिकत्वापत्तेर्बन्धस्य। तथा च कृतनाशाकृता-
भ्यागमदोषः। न च क्षीणकर्मणां तृष्णाद्यपि कर्मविकाररूपत्वा-
त्तस्य, तदभावे च कुतस्तरां भवावतारो। यदाह—

'अज्ञानपांशुपिहितं पुरातनं कर्मबीजमविनाशि। तृष्णाजलाभिषिक्तं मुञ्चति जन्माङ्कुरं जन्तोः' ॥१॥ यच्चाहुस्तवाऽपि मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगरूपा क्षीणा एव, तदन्तरेण सिद्धत्वाभावात्, क्षीणेषु च तेषु कुतस्तरां जन्म, तदभावात् जन्माद्यभावात् सुतरामभाव एवेति सिद्धं सिद्धानामनन्तस्थितिकत्वम्। अन्यैरपि नित्यं विज्ञानमानन्दं ब्रह्म' इति श्रुतिशब्देन वक्तव्यं गीयते। अत एवैतल्लक्षणमेव प्रोच्यते, यदुत—

'यत्र दुःखेन सम्भिन्नं न च ग्रस्तमनन्तरम्। अभिलाषापनीतं च, तज्ज्ञेयं परमम्पदम्' इत्यादि। बृहदारण्यकेऽपि— स ध्याभमागच्छत्यपारमहिम तस्मिन्वसति शाश्वती समा इत्याद्युक्तमस्ति। अनेन न च आहुरनादिसिद्धेन केनचित्त निरस्ता द्रष्टव्या। यतो हि सिद्धत्वमेव तेषामनुपपन्नं, प्रथमं असिद्धस्य सत्येव सिद्धत्व भवनात् असमयाज्ञातकालीनवतप्रत्ययायोगात्। बन्धनिरोध बद्धव्यवच्छेदेनाभावे हि न सिद्धत्वं, न चाकाशादिवदिति कथं सम्भविना सिद्धता नादिकालत्वेन एव केषाञ्चित् कथमन्यथा इति तन्नादिसिद्धा इति चेन्ननु किं न सर्वे तथा। नहि विचित्रत्वं युज्यते, जीवत्वाविशेषात्। क्षय एवैषां कथं? कथं न सर्वेषामिति तु नैव नाद्यम्। ये ये कर्मक्षयसाधनसाधितात्मस्वभावास्तेषामसौ जातोऽस्ति च तथाभव्यत्वेन वैचित्र्यं तेषाम्। न चानादिसिद्धत्वसाधकः कोऽपि विशेषः। केवलज्ञानादिमन्तश्च तेऽभ्युपगमनीयाः। न च क्षपकश्रेणिसाधनकर्माद्याश्रयाभावः। न च क्षपकश्रेणिरन्यस्य चरमभवेभ्यस्तज्ज्ञानादिका सिद्धा सम्भवति। सम्भवेयुश्च प्रवाहतस्ते तथा। यतोऽनादिर्हि संसारो, न च संसारसद्भावे षण्मासाधिको विरहश्च न भवति सिद्धभावमापत्तौ कस्यचिज्जीव

विशेषस्येति तथाऽनादितायाः सिद्धाना, तथापि प्रत्यक्षं ते साधनत्ता एवेति द्वितीयभङ्गवर्तिन एव। अथ तृतीया स्थितिमाहुरुद्दिश्य तद्वतो जीवान्–'भविआय'त्ति। तत्र भव्या–भाविनी सिद्धिर्येषां ते भव्या योग्या वा मोक्षवधूवरमालायाः, ते च ते आत्मानश्चेति भव्यात्मानस्ते चानादिसान्ता एव। योग्यता हि वस्तुनः स्वभावभूता। स्वभावश्च वस्तुसहसिद्धः। वस्तु च जीवरूपमनादीति भव्यताऽपि तथैव। पारिणामिक एवासौ भावः। न चाभव्यः सन् पूर्वं भवति पश्चाद् भव्यो, भव्यो वाऽभव्य इति। आगमग्राह्य एवायं। भव्याभव्यत्वादिर्भावः तत्र न हेतुयुक्त्यादिप्रयोगो, विराधकतापत्ते। तदुक्तमिवासान्नधाना –

'दुविहा धम्मावाओ अहेउवाओ अ हेउवाओ अ।

तत्थ अहेउवाओ भविआभविआदओ भावा' ॥१॥ तथा

'जो हेउवायपक्खम्मि हेतुओ आगमे अ आगमिओ।
सो समयपण्णवओ सिद्धंतविराहओ अन्नो'त्ति। अनादिकोऽप्यसौ भावो व्यपैतीति चित्रमिति न वाच्यं। कारणता हि तावदेव यावन्न कार्योद्भवः। कार्योद्भवे तु कार्यरूपः पदार्थः। तद्वदत्रापि भव्यता मोक्षगमनयोग्यता सा चावाप्तौ मोक्षस्य पूर्णवति नष्टैव। नहि प्राप्तमोक्षस्यास्ति योग्यतया प्रयोजनं, न च साऽपि, कारणकालभावित्वाच्छक्तेरिति। नच वाच्यं तर्हि किमसावभव्य इति। घटतया परिणतायां मृदो घटोत्पादनयोग्यताऽयोग्यता वा यथा न वक्तुं पार्यते योग्यतायाः परिणामात् वाऽभावात् अयोग्यतायाश्चोपादानकारणवृत्तित्वस्यात्यन्तमयोग्यत्वात् तद्वदत्रापि। प्रतिपादितं चात एव परममुनिभिः नो भविआ नो अभविआ सिद्धा'

इति। अथ सर्वोऽसौ भाव इति चेत्? [illegible] सिद्धत्वाद्-
समयेन वेति गृहाण। [illegible] हि मूल [illegible]नैव [illegible]।
चतुर्भङ्गदर्शनाय तद्वत् आह — अनादि[illegible]। [illegible]
ताऽभव्य । [illegible] हि नैवाप्नोति निर्मलमुक्तावस्था, [illegible]
तत्व । नहि स्वभावाऽङ्कति पर्यनुयोगम्। नहि [illegible]
नास्ति [illegible] यावदनन्त आगमनस्य, [illegible]
[illegible] अनेकधा प्रतिपादितात्। [illegible],
पूर्वं विद्यमानम [illegible] स्यात् [illegible],
तथापि नश्यति कदापि। यदि हि [illegible]
स्या[illegible], [illegible]। न [illegible]
न ताऽसौ भाव । एवं चतुर्धा क्रमेण [illegible]
सान्तोऽनादि[illegible] प्रकारा [illegible]
गतिमत्ता — सिद्धता — भव्यत्वाभव्यत्व[illegible]। [illegible]
दर्शनम् । अथवमजीवस्यापि चतुर्विधा [illegible]
आह — 'पुद्गल' इत्यादि । तत्र पूरण[illegible] ।
पृषोदरादित्वादिष्टरूपनिष्पत्ति । न हि [illegible]
चयोऽवस्थितपरिणामत्वात्तथा । [illegible]
[illegible]पोऽपि नव, जीवस्यानन्तद्रव्य [illegible] वा
[illegible]न्योन्य नायस्मिन् यस्य प्रचय । [illegible]
तेषां, येनापचया भवत्, अनाद्य[illegible] सर्वा न जीवस्य
विप्रयुक्ता न ते परमसम्बद्धा । [illegible]
[illegible] पुद्गलानामेव सङ्घातम[illegible] भवन ।
तेनत एव पूरणगलनधर्माणस्त एव [illegible]
ज्ञापनार्थमिदम् । इमे च सादिसान्ता । [illegible]
[illegible]चित्, सङ्घातरूपत्वात् । [illegible]

वतिष्ठते। तावत्येव च स्थिति स्कन्धानामेकरूपेणावस्थाने। स्निग्धरूक्षत्वाद्धि बन्ध। स्निग्धरूक्षत्वं च पर्याय, पर्यायाणां च नाविचलत्व। ततो भवत्येवासङ्ख्येयेनापि हि सा भेदस्ततो भिन्नस्कन्धादिनिर्वृत्तस्य सादिसान्तता तेषां, परमाणूनामपि भेदादुत्पत्तेनहि स्कन्धांशायामणुता। तथा सति अचाक्षुषत्वप्रसङ्गात् स्कन्धानामपि परमाणुप्रचयरूपत्वात्तथा। अस्तयाऽणुताया स्कन्धावस्थायामणूना सा भेदादुपजायत इति तथा मुत्पत्तिस्तथापेक्षया। यदा च पुनरन्य परमाणुभि स्कन्धर्वा संयुज्य स्कन्धतया परिणमन्ति तदा स्पष्ट एव परमाणुत्वाभावाद् विनाशस्तद्रूपतया तेषां। नचातिवृत्यासङ्ख्येय कालमवतिष्ठते परमाणुरपि तद्रूपतया, ततोऽवश्य परैरणुभि स्कन्धर्वा संयुज्य स्कन्धत्वारम्भनियमात् स्निग्धरूक्षान्यतरगुणवर्तनादणना परिमितस्वास्त्रोकस्य प्रतिजातीयान्तानन्तरूपसमूहपवलस्याच्च लोकस्यावश्य तथा स्कन्धीभाव इति स्कन्धानामणूनां च तदवस्थया सादिसान्तत्वमेव युक्तं। पुद्गलत्वेनाऽनाद्यनन्तस्थितिकत्वेऽपि तेषां पूर्वोक्तापेक्षया सादिसान्तत्वमविरुद्धमेव, पूरणगलनभावस्यानित्यत्वात्। गतिर्विचित्रा सूत्राणामिति वा स्कन्धाणुरिति वक्तव्य पुद्गला इत्युभिवास साधारणाभिधानेन। अथ द्वितीयभङ्गं दिदर्शयिषयाह –'अणागयद्ध'त्ति। न आगतो वर्तमानतामित्यनागत। एष्यंश्च नाम स भवति य प्राप्स्यति वर्तमानत्वमिति वचनात्। स चासावद्धा च काल। अद्यते इत्यत् वा ज्ञातपर्याय वा धारयतीति अद्धा। अव्ययमिदं अनागताद्धा। असौ च सादि सप्तनन्त एव। यतो वार्तमानिको हि क्षणोऽनुवर्तते। तत परेषां समयादीनामनागतता युक्तवेत्यस्यादिन चास्ति तस्यान्तो,वर्तनादिर्हि तस्य लक्षणं। न च कदाचनापि भविष्यति सम्भवि

यन्नद्युन इद जगद्वननाभूय मविष्यति । न चेत्तथा स्पष्टैवान त-
ताऽस्यति तस्य मुक्तमेव सादिसान्ततम । नच नास्त्येव याला नाम
द्रव्याणा मा वत्तना तामाश्रित्यतदभिधानस्याश्चरितत्वाद् । अत
एवाच्यते पारमार्षे– किमिद भत ! कालुत्ति पवुच्चइ ? । गोयमा !
जीवा चेव अजीवा चेव'त्ति । निर्दिश्यते परनमुनिभिरितिवाच्य ।
इन्नानी यदाऽभूत् भरतादिभविष्यति पद्मनाभादिरितिव्यपदेश
सनिबन्धना न स्यादेव सति । नच व्हत्वार्णविभागो नन्वव ।
एनच्चेननु सवत्र वत्तना । न च जीवाना पुद्‌गलानाम यथा वा याऽ-
न्यपर्यायप्राप्तावस्त्यन्यत् कालात् कारण । अत एव च क्रिया तस्यो
पकारभूता पापठ्यते मुनिमहत्तरैस्तया च तद्वच -वत्तना परिणाम
क्रिया परत्वापरत्व च कालस्य ति । अनया तुतीयद्वीपमात्रवत्ते
कालस्य किमिति युज्यते द्रव्यतेति निरस्तम् । तत्र तु सूपचन्द्रादि
गति -यद्‌व्यवस्थाम्याविनत्वात् । वत्तनालक्षणस्तु समग्र भूतलव्यापत्र
च कालोऽस्त्येव । पारमाप वचन च समयमात्रता पारयित्वा काल
स्यानवाणुमयतानिरासाय प्रतिपाद्यते च कश्चित् प्रत्यक लोका
काशप्रदेशेषु कालाणुभ्यितिरिति । नचतनुक्त । यता भवन्ते मूर्ता
अमूर्ता या,अाद्येऽणूना मूर्त्तता वतनादिमत्त्वात तस्यारका यद्रव्यस्थी
कारापत्ति । स्वतो भाव चादिन एवा येषा तथास्तु, किमतेनति ।
अन्यथा सत्त्वमेव । अन्त्य, तपामणु त्वमेव, परिणामवाचकत्वादेतस्य ।
अय च अणव स्कन्धा इवे ति वाचकमिश्चव्याहृत्यपि न पुद्‌गला-
स्तिकाय विहाया यत्राणुनादिरित्यप्यालोच्यमवालोचनालोचनं । न
च प्रदेशत्वमपि भवति, तथामम्बद्धाना तथा सम्बन्ध च स्पष्टास्ति-
कायतापत्ति । तत्र कालस्याणवो युक्तियुक्ता नापि पारमार्षे सम्मता
अय त्वन्नेत्राचार्याम्यापि वत्तनायुक्ततामभिमन्य तत्रापि तत्म्बो
कारस्यावश्यकता नापयित्वा वस्तूना वत्तनादिपर्यायरुपचरित एव

यालाऽप्एव 'जीवा चेव अजीवा चेव'त्ति व्यवस्थित पारमापम्। वाचकपादा अपि 'कालश्चेत्येके' इत्यनेनाळचिमाहुस्तस्य द्रव्यत्वे इति व्याचख्यु, व्याख्यातृइच प्रत्याचक्षाणा यद्गत-समयमात्रत्वेन तस्यास्तिकाय बानापत्तावपि जगत्वर्तित्वेन वय न सार्वयिकास्ति कायता। यतो विचार्यता स समयलक्षण कालो भवद्भिर्प्रेत सयवन्व वा कुत्रचित्? , भवगत्व सवव्यापकत्व तस्य द्रव्यत्वाभि मानात् स्पष्टयास्तिकायता। नह्यगुमजति मर्यव्यापक। न क्षणिक इति त्वन्यदेव। एकत्रावस्थाने तु न सवत्र वर्तना, तदभावे न युतस्तरा तेषा सत्त्व वर्त्तनादियुक्तस्यैव सत्त्वात्। 'उत्पादव्यय ध्रौव्ययुक्त सदिति'वचनात। अ यच्चा स्य द्रव्यत्वे धर्माधर्मादिव- दवगाहनाद्यपि स्याद्वक्तव्यम्। नच तत् क्वाप्युच्यते सम्भवति वा। अत एव चानार्थयाय कालस्य द्रव्यता 'द्रव्याणि जीवाश्चे'ति द्रव्यसूत्रे उपचारकथनमवारि पूज्य। न वाच्य कथ तस्य द्रव्यत्वा भाव उपचारविधायकता?। उपचरितेन तेन किं कार्यमितिप्रश्नाय स्वात्तस्य। भवति च प्रयोजनाय एवापचारो निष्प्रयोजनस्योप- चारस्यासम्भवात। तत्त्वमप्रत्य बहुश्रुता विन्दन्ति। अनागताद्धा साद्यनन्त इत्येव प्रकृतम। चकार समयभन्न मादिशन्तो पि काल। समन्तितामागतापेक्षया युक्त साद्यनन्तत्वमिति ज्ञापनाय। अत एव चास्तिकायत्वाभावेपि विवक्षितसमदायापेक्षया विवक्षित धर्मतोपपत्ति। न चान्भिव्य्गो वास्तमानिक काल उदाहृतोऽत्र एवोपचाराद्वेता सम्भवति। अनुपचरित उपचरितस्य न्याय्युक्त त्वात् विचित्रा वा सूत्रगतिरित्यवान्त्र कारण भवेत्। अथ तृतीय भङ्गदर्शनायाहु – 'तीयद्ध'त्ति। तीताऽतीतो द्धाऽतीताद्धा। अत्र च तीतशब्दो तीताघतयोक्तो नियुक्तिकाराणा परमाप्तत्वात्तन्मात्र तद्दोषमिति। प्रयुक्तश्चायम यत्राप्यभियुक्त – तीतादिपरिच्छद

ममल ध्रुव चेति समयज्ञ'रित्यागो । श्रूयते च सप्तिविनिश्चया दावेनस्यानेकशः प्रयाग । यथा हि अवाप्योरल्पापमाहु केचित्सया तरपोतौ वर्तान्ते भविष्यत्यतदल्पापि इत्यनुमीयते । नहि श्रुतस्व- लिनामनाभागमयोऽपि। 'दिट्ठिवायमहिज्जग'मिति तु दृष्टिवादम- धीयत एवाऽय तु सर्वाक्षरसन्निपातोति नात्र वाकस्वर्नासम्भव । श्रूयते चान्यत्रापि 'तीयाणागयकाले' इत्यादि। असौ चानादि सन्नपि मान्त एव, यतो नहि जगता वर्तनाया अस्त्यादि प्रागतथा त्वापत्तेर्निमूलस्यात्प दाभावात । 'नामतो विद्यत भाव'इति'नाभावो भावतामेति' दाशशृङ्गे तयाऽगत'रितिवचनाच्च । न च वाच्य 'भवति स नामातीत प्राप्तो या नाम वर्तमानत्व'मितिवचनात् प्राप्तवर्तमानत्वस्यवातीतत्वात कथमसावनादिरिति । वर्तमानता परिणतरनादित्वात, प्रतिक्षण वर्तमानतापर्यायज्ञ यत्वेऽपि वर्तनाया वर्तमानत्व यतो नादिमत्ता नवाप्यानादित्वऽघटमानता । अनादित्वे सत्यपि चाधुनातनसमय यावत्तन्मयाऽन्या सान्तत्वमेव । अनादेरनन्त त्वेन व्याप्तिरिति तु पूर्वमेव निराकृतम् । अथ तुर्य भङ्ग दर्शयन्त आहु -'तिनि काय'त्ति । तत्र चीयन्ते इति 'चितिदेहावासोपसमाधाने घञ्चादेरिति घञि काया इति समुदाया इत्यर्थ । अत्राजीव स्थितिप्रस्तावादजीवानां काया – समुदाया कायशब्दवाच्या वा पदैकदेशे समुदायोपचारादस्तिकाया । कियन्त इति चेदाहु त्रय- सङ्ख्याका । चत्वारस्तावदजीवकाया धर्माधर्माकाशपुद्गला, कालस्य समयमात्रमानत्वान्नास्तिकायता शेषेषु त्वस्तीनां प्रदेशानां काय – समुदायोऽस्तिकाय इति व्युत्पत्तिरन्यप्रदेशबहुत्वोपेतत्वा दस्त्यस्तिकायता समग्रलोकव्यापित्वाच्च । आद्यत्रयाणामनवयवत्वे ष कथङ्कार सङ्गच्छते तेषा लोकव्यापित्व ? । नह्यनवयवोऽप्रदेशो वाणुर्व्याप्नोति लोकस्यकप्रदेशाधिक भाग अवयवारभ्यत्व

कालोऽप्येव 'जीवा चेव अजीवा चेव'त्ति व्यवस्थितं पारमार्षम् । वाचकपादा अपि 'कालश्चेत्येके' इत्यनेनारुचिमाहुस्तस्य द्रव्यत्वे इति व्याचख्युः, व्याचख्युश्च प्रत्याचक्षाणा यदुत–समयमात्रत्वेन तस्यास्तिकायत्वानापत्तावपि जगद्वर्तित्वेन कथं न सामयिक्यस्ति कायता । यतो विचार्यतां स समयलक्षणः कालो भवदभिप्रेतः सर्वत्र वा क्वचित् ?, सर्वगत्वे सर्वव्यापकत्वं तस्य द्रव्यत्वाभिमानात् स्पष्टैवास्तिकायता । नह्यणुर्भवति सर्वव्यापकः । स क्षणिक इति स्वयमेव । एकत्रावस्थाने तु न सर्वत्र वर्तना, तदभावे च कुतस्तरां तथा सत्त्वं वर्तनादियुक्तस्यैव सत्त्वात् । 'उत्पादव्यय-ध्रौव्ययुक्तं सदि'ति वचनात् । अपरञ्चास्य द्रव्यत्वे धर्माधर्मादिव-दवगाहनाद्यपि स्यादुक्तव्यम् । न च तत् क्वाप्युपलभ्यते सम्भवति वा । अत एव चानास्थायैव कालस्य द्रव्यता 'द्रव्याणि जीवाश्चे'ति द्रव्यसूत्र उपकारकथनमकारि पूज्यैः । न च वाच्यं कथं तस्य द्रव्यत्वाभावे उपकारविधायकता ?, उपचरितेन तेन किं कार्यमिति दर्शनार्थ-त्वात्तस्य । भवति च प्रयोजनार्थ एवोपचारो निष्प्रयोजनकोपचारस्यासम्भवात् । तत्त्वमत्र बहुश्रुता विदन्ति । अनागताद्धा त्वनन्त इत्येव प्रभूतम् । प्रकारः समयभङ्गमादिश्यातो पि कालः । समुदितानागतापेक्षया युक्तं गाथान्तस्तत्रमिति नापनीय । अत एव चास्तिकायत्वाभावेपि विवक्षितसमयापेक्षया विवक्षित धर्मतोपपत्तिः । न चान्भिरूपा वासमानिर्धा ... काल उदाहृतोऽत्र एवोपचाराद्धेतो सम्भवति । अनुपचरिते उपचारित्वं न्यायानुपपत्ते-स्त्वात्र विधिश्रा वा सूत्रगतिरित्येवात्र कारणं भवेत् । अथ तृतीय भङ्गदर्शनायाह – तीयद्ध त्ति । तीतोऽतीताद्धाऽतीताद्धा । अत्र च तीतशब्दोऽतीतार्थतयोक्तो निर्युक्तिकाराणां परमाप्तत्वात्प्रामाण्यमिति । प्रयुक्तश्चायमर्थोऽप्यभियुक्तैः –'तीतादिपरिच्छेद

स्वपक्ष समूलघात हन्तुमभ्युपगन्तव्यः । वस्तुतस्तु स्वीकृत एवात्माकाशादे कथञ्चिदनित्यता । नहि सर्वथा नित्यमनित्यं वा वस्तु समस्ति समयेऽपि भुवने सर्वेषां मनामुताम्बयधौव्यात्म कत्वेन कथञ्चिन्नित्यानित्यरूपत्वात् । ननु कथं तर्हि घटादिवेव नष्टो प्रमिति व्यपदेशः उपलभ्यतेऽपि च तेषामेव दृश्यमानानां नाशो, नाशमादीनामिति चेत् । सत्य, यतस्तत्रापि हि परिणामो द्रव्यस्य, तन्नाकाशादात्मादेरपि मनुष्यत्वादिपर्यायापेक्षयाऽस्त्येव तथात्वं नष्टो मनुष्यो मनुष्य उत्पन्न इति व्यवहारस्य जागरूकत्वात् । एवमेव घटपटादिनभसस्यापि पर्यायाणास्त्येव नाशो । यदेवाकाश पूर्व यस्य घटादेरवगाहमदात् तदधुना तवियुक्, घटाद्यपसारणात् । व्यपदिश्यते चात एवाभूदत्र घटादिरिति । न चैवदात्माकाशस्य भ्रान्ताय व्यवहार इति, तत्वच्छेदनं तु तथात्वाभ्युपगमस्याव चयत्वात् अन्यथा कथमुपपादनीय इह न घट इति व्यवहार प्रामाणिक इति । तथाच घटावगाहनात्ततयान्वीता योऽसौ परिणाम, स नष्ट इत्याकाशादेरप्यनित्यता स्पष्टैव कथञ्चित् । नन्वेवं पर्यायाणां प्रतिक्षण परावृत्तिभावात् स्पष्टैव क्षणिकतेति चेत् अस्तु का नो हानि, पर्यायापेक्षया क्षणिकत्वेऽभ्युपगम्यमाने नहि नो विद्वेष, किन्तु सर्वथानाश एव प्रतिषिध्यते, अवस्थाने च द्रव्यस्य नैव निरन्वयो नाशः । कार्यता च समस्तापि पर्यायरूपैव । न चास्ति पर्यायाणामनन्तानामेकाश्रयत्वे विरोध, अनन्तोत्पाद्यमानामेकस्मिन् समय एकस्मिन्नेव वस्तुन्यभ्युपगमात्तदाहुश्च मिथ्यात्वान्धतमसाधरीकरणाधिगतान्वर्थाभिधाना दिवाकरसूरय –

'एगदवित्रस्स बहुआ एगसमयंमि हुंति उप्पाया । उप्पाय-समा विगमा ठिइआ उस्सग्गओ नियम'त्ति । नन्न कायतारहित

ह्यवयवित्वमितिचेत्, स्वकल्पनाकल्पितेन न
वत्त्वमात्रमत्रयवीत्यस्याथ । मद्याम विना
भवतु, अमूर्त्तद्रव्याणामपि परिणामाभ्युप
येदवयवाना तयाविधानान्तिापरिणतौ न
दितायां, पृथिव्यादिमानि ति वचनाच्छेप।
अ यथा क्वचङ्कारमेकावयवयवावच्छेदेन स
भवङ्कुरान्माकाशादौ ज्ञानशब्दादेहत्पत्ति ।
सवथा स्यादवच्छेदक परमाणोरिवान्मिथ्या
न च बाध्यमयविवेन नाशि वापत्तेरनित्य
नहि मूर्त्तानामवयविना घटादीनां विनाशा द्
यवविनस्तत्वेति कल्पयितु युक्त, सूत्रच्छादेर
मृटेरविनाशाभ्युपगमाच्च कश्चित्, अव
मूर्त्तानामपि कथञ्चित् वैचित्र्योपगमस्यावश्य
निरवयवस्याणोरन्यद्रव्यारम्भकत्वनियमेन किमि
स्याद निरवयवाणामा भावाशादीनामन्यद्रव्यारम्
म्भुपगम्यते इति, मत्तामूतयोर्वैचित्र्य यथान्त्र
सति स्यात्तदा को विरोध ? । अयत्त–नावा
उत्पत्तिमत्त्वन वा, किन्तु कमकारणकत्वन । अन्यथा
एवावयवित्वेन कायस्य नाशापत्ति स्यात् । अत एव
नाममात्रेण कायनाशाभ्युपगम किन्तु सयोगविनाशना
च्छता च तद्व्यपदेशनाशकत्वेन । नहि तन्तुनाशछदेन
इति, प्रत्यभिज्ञानाद्यभावापत्ते । न च भ्रान्त तत तया
प्रामाणिकरपि नियमाणत्वात् । अथवा प्रतिक्षणमन्यान्
मागमनावयवान्यवस्वीकारेण स्पष्ट क्षणिकत्वाभ्युपगम
स्वीक्रियत चेदात्मानीनामनित्यप्रसञ्जनाय नियमाण

तासामेव स्वतन्त्र प्रामाण्याभ्युपगम कृत स्यादर्धितविवेक-
दृशामिव मिथ्यात्वपटलेन, किन्तु सर्वज्ञप्रणीतागमानुसारितयैव
तत्प्रामाण्याभ्युपगमात्र किञ्चिदपि नाद्यम् । वस्तुतस्तु स्वत
सिद्धप्रामाण्यस्यापि श्रीजिनागमस्य नयवादद्वारमपरेषा तदाग्रह
ग्रथिलानामपि तद्वस्तु – सत्यमाज्ञापनायवत्यल्पमप्रस्तुतेन । न
चात्राऽऽकाशस्योत्पत्तिरुक्ता किन्तु प्राणप्रचारणलक्षणवायु-
सञ्चाराय शरीरान्तर्गता नाड्य एवात्मना यागादाकाशावरय
शुषिरत्वादाकाशशब्दवाच्या । दृश्यन्ते चैतज्ज्ञापकानि वाक्यान्य
न्यत्र । यथा प्रश्नोपनिषदि– तस्मै स होवाचाकाशो ह वा एष देवो
वायुरग्निराप इत्यादि सप्राणमसृजत प्राणाच्छ्रद्धा खं वायुर्ज्यो
तिरित्यादि । मुण्डके च– एतस्माज्जायते प्राणो मन सर्वेन्द्रियाणि
च खं वायुर्ज्योतिराप इत्यादि तैत्तिरीये अन्नाद्यन्नरसमयात् प्राणा
व्यानापान आयान इत्यादि । अत एव चात्मान प्रज्ञापयन्ती
जगाद श्रुति यस्मिन् द्यौ पृथिवी चान्तरिक्षमोतं मन सह प्राणैश्च
सर्वै'रित्यादि । तथा दिश श्रोत्रं भूत्वा कर्ण प्राविशत् छान्दोग्ये
च–अथ य एषोऽन्तर्हृदय आकाशस्तदेतत्पूर्ण'मित्यादि बृहदारण्यके
तु आत्मा स्वस्य मेध्यस्य द्यौ पृष्ठमन्तरिक्षमुदर'मित्यादि । यद्वा–
मनोऽन्तरिक्षलोक' इत्यादिना निर्णय निर्णयविषयलक्षणयदुत–नयमा
काशलक्षणस्य भूतस्योत्पत्ति व्यावर्णयित्री श्रुति किन्त्वौपचारिक
कश्चिदेवाकाश कथम् यथाऽग्नेरपामुद्भव इति प्रख्यापने प्रस्वेदो
त्पादो ग्रीष्मेण जायमानो दृष्टान्तयिष्यत् । तत्र श्रुतिविरोध आरा-
धम्यानास्त्विव । अत एव च स्वाभाविकात्मस्वरूपवर्णन उज्जगार
श्रुति रवाय्वनाकाशमसङ्गमरसमगन्ध मित्यादि । यद्वा–तस्यामेव
ब्रह्मानन्दवल्ल्या प्रतिपादितमेव शारीरमात्मानमभिप्रेत्य–आकाश
आत्मेति । तत्राग्रह कार्यो विपश्चिताऽऽकाशस्योपचमानत्वे । एव

नतस्यान्तोऽस्ति, पूर्वोक्तेभ्य एव हेतुभ्य । एवमेव धर्माधर्मयारपि नेयाऽनाद्यनन्तव स्थिति । एतस्य वाक्यत्रयस्य प्रमाणप्रसिद्धि तु वक्ष्यामोऽग्रत पञ्चास्तिकायसिद्धौ । तेन नात्र तच्चर्चा । यद्यपि कालत्रिकस्यकत्वविवक्षया तस्यानाद्यनन्तत्व शक्यत प्रतिपादयि तुमजीवत्वात्तस्य पर विचारणीय तत्र स्याद यत्र समय व्यतिरिक्त कालो नामास्ति । प्रतिपाद्यनानागताद्धादिवत् तस्यानाद्यन ततो पचरिता, पर सत्यनुपचरित उपचरितपर्यायाश्रयिणी प्ररूपणा न युक्तिसङ्गतेत्येनमुपयासोऽनागताद्धातीताद्ध्योरुपयासस्तु तादृग् साद्यन तानादिमा तस्याजीवस्यानुपलम्भादित्यत्र विस्तरेण । तथा चाजीवानधिकृत्य क्रमेण सादिसा तन्साद्यन तानादिसा तानाद्यन त लक्षण स्थितिचतुष्टय क्रमत एव पुद्गलानागताद्धातीताद्धास्ति कायत्रिकमाश्रित्य प्रतिपादितम् । न प्रतिपाल्मत द्रव्य लोकप्ररूप णावसरे नियमनित्य च यद द्रव्य तद द्रव्यमेव जानीही'ति निपुणमतिगम्यतया पृथक प्रतिपादनमभून तत सुखस्वाय व्युत्पादितम् । न च शङ्कनीयमेतद यदुत—कालोऽभिधयमेतत् यतो यत स्थितिमधिकृत्य व्याख्यायते तदा स्थितिमता मुख्यत्वेन द्रव्यस्याव निरूपणागता यदा तु कालत्वेनव स्यात् प्राधान्य स्यात्तदा काल-लोकतेत्यलमप्रस्तुतेन । अथापरमपिजिज्ञासव आहु — जीवाजीवठिई चउह त्ति । तत्र जीवा अजीवाश्च मायायत पूर्वोक्तस्वरूपास्तेषा स्थितिर्विवक्षितरूपेणावस्थानवा च्चतुर्धा—चतुष्प्रकार पूर्वोक्त-रीत्या ज्ञयेति वा । यद्यपि अत्र जीवत्वेन जीवाना पुद्गलत्वेना-जीवाना पुद्गलाना चाद्यनन्तत्व वक्तु शक्यत तथापि पर्याया पेक्षयतस्थितिप्रतिपादनपरत्वयमभिहितवान । न च धर्माद्या द्रव्यभूता आसत अन्य इति । तथापि परिणतस्य ग्रहणात् । यद्वा—अन्याऽन्य तेषा त्रयाणा सम्बद्धत्वेनानाद्यन न्तसम्बन्धामपेक्ष्य

प्राधान्यतात्र निर्देश इति नात्र शङ्कावकाशः । एवं च जीवाजीवस्थितिरभिधानेन द्रव्यलोकनिरूपणा क्रमप्राप्तिरा समाप्तेति सूचनायाद्वारमिति । यथाहि—यथायनीनिर्विविशिति महानगर नाद्वार गुर्वात्रिगतय । एवं प्रस्तुत लोकस्वरूपमिति द्वाराण्यस्य विहितानि । तत्र द्वारमिव द्वारमवतारमार्ग प्रवेशमार्गो वेत्यर्थ । नामस्थापने तु सुगमत्वात्र द्वारतयाभिमते इति तु पातनिययव घातिनम् । एवं द्रव्यलोक निरूप्य क्रमप्राप्त क्षेत्रलोक विविवृपव आह –

> आगासस्स पएसा उड्ढं च अहे अ तिरियलोए य ।
>
> जाणाहि खित्तलोग अणंतजिणदेसिअं सम्म ।।४।।

तत्र आह मयाल्या स्वस्वभावेन काशन्ते–भासन्त पदार्था धर्माद्या अस्मिन्निति आकाश । व्यञ्जनादिति घञ । सदावस्थितिमन्तो प्य स्मिन्ते न स्वस्वभाव परित्यज्यतद्रूपता प्राप्ता प्रानुवन्ति प्राप्स्यन्ति वेत्याकाशनाज्य । अभिविधौ वाऽऽङ् । सर्वथयाय हि किमपि स्थल यत्र नासौ स्यात लोकालोकव्यापकत्वादस्य । अथ न च न मानमत्र यतो हि तद अवगाहनस्वभाव न च गगन स्परतो न तत रि तर्हि परत इति वाच्य न विच्चिच्चेदेतदेय भवद्वियाकाशस्य, आवरणाभावस्पत्वात्तस्य । वस्तुतस्तु परत इति सवत्रपि च निर्देशादवाकाशस्य सर्वव्यापकता अवगाहदाना भावस्तु तत्र धर्माद्यभावेन जीवपुद्गलाना गतिस्थितियुगलाभावा दव । नह्यरण्ये उन्तितो रविप्रकाशा नापयुक्ततामेति वाद्धिमध्य-पतिता वा वर्षा, एतावता तत्स्वभावतापरित्यागा वस्तुत्व वा एवम-लोकाकाशेऽप्यवगन्तव्यम । श्रुतिरपि नवाम्या अन्त गच्छन्त्यनन्ता हि दिशो दिशा व सम्राट् इत्यादिना । ततश्च श्रद्धातव्यमवतदय

ननस्यान्तोऽस्ति, पूर्वोक्तेभ्य एव हेतुभ्य । एवमेव धर्माधर्मयोरपि
नयाऽनाद्यनन्तैव स्थिति । एतस्य कायत्रयस्य प्रमाणप्रसिद्धि तु
वक्ष्यामोऽग्रत पञ्चास्तिकायसिद्धौ । तेन नात्र तच्चर्चा । यद्यपि
कालस्तिरस्यत विवक्षया तस्यानाद्यनन्तत्व नवयत प्रतिपादयि
तुमजीवत्वात्तस्य पर विचारणीय तत्र स्यात् यत समय व्यतिरिच्य
कालो नामाऽस्ति । प्रतिपाद्यतानागताद्धादिवत् तस्यानाद्यनन्तता
पचरिता पर गयनुपचरिते उपचरितपदार्थाश्रयिणी प्ररूपणा न
युक्तिमङ्गतत्वमुपयासाऽनागताद्धातीताद्धयोरुपयासस्तु तान्ग
माद्यन नानाम्नि नाम्याजीवस्यानुपलम्भादित्यल विस्तरेण । तथा
घाजीवानधिकृत्य प्रमाण सादिसान्त साद्यन तानादिसा सानाद्यनन्त
स्मरण स्थितिचतुष्क प्रमाण एव पुद्गलानागताद्धातीताद्धास्ति
कायत्रिकमाश्रित्य प्रतिपादितम । तत्प्रतिपादनेन द्रव्यत्वार्प्ररूप
णावसरे नित्यमनित्य न यद द्रव्य तत् द्रव्यतोक जानीही ति निपु
णमतिगम्यनया पृथक् प्रतिपादितमभूत तत गुरुत्वाय व्युत्पादितम् ।
न च शङ्कनीयमनद् यद्गुत–कालोकाभिधयमतन् यतो यत्र
स्थितिमधिकृत्य व्याख्यायत तत्र स्थितिमता मुख्यत्वेन द्रव्यत्वाक
निरूपणागता यदा तु कालेनव स्यात् प्राधान्य, स्यात्तदा काल
लापत्तेरप्रलमप्रस्तुतेन । अथापमञ्जिहीषव आहु – जीवाजीवदृष्टि
भङ्गिति । तत्र जीवा अजीवाश्च सामान्यन पूर्वोक्तस्वरूपास्तेषां
स्थितिर्विरक्षिता नेत्रावस्थानकालश्चतुर्धा–चतु प्रकार पूर्वोक्त
रीत्या गयनिन्नोय । यद्यपि अत्र जीवत्वेन जीवानां पुद्गलत्वेन
जीवाना पुद्गलानां चानाद्यनन्त एव वस्ता नवयत तथापि पर्याय
भेदभेदस्थितिप्रतिपादनपरनयवमभिहितवन्त । न च धर्मादि
द्रव्याना आसा कस्य इति । तयामपि परिणततैव प्रदर्शनात् । यद्वा-
भयान्म तथा ययाणां सम्बद्ध वनाद्यन नत्रागवस्थानमपर

स्पताप्यनान्यासम्भविना सिद्धस्यान्येभ्यादानादप्रतिहत-साम्राज्ये आहतशासने । एतच्च च साम्राज्यमाहशासनस्याभि नन्दनीयमितरेषा यत्र तत्र क्वचिदपि स्वशपान्यनया विवक्ष्य परापिमतनया दर्शितम् परमया अमूना वा एव परिपुष्यति योऽनूनमभिवदनी स्वस्यपुष्यमाणस्यनत्रत्व तत्तत्रावाभिमत सम्यक्नयापनिषदम्रया यत्नतयात्र प्रमादितत्य यत्र प्रमाद्यत्र यथा तदभ्युपगमस्यापि । धर्मादिरहितत्व न कथमङ्गीकाराणामनि रत्र पञ्चास्तिकायव्याख्यायामनुसन्धेयम । तल्लयवधिस्याकाशस्य प्रदेशा प्रपृष्टा अविभाज्या बुद्धिधियापि देशा-अयथा प्रदेशा । नहि यत्नावच्छेदन वा घटादन्यभाग इन्याति तेनावच्छेदेन सम्भवा यन्थान पटाद्यनस्थान इति स्पष्ट एवाकाशस्य सम्प्रदायतम । यद्यपि चाकाशस्यानन्ता एव प्रदेशा आकाशस्यानन्ता इति पारमर्षप्रामाण्यात पूर्वोक्तयुक्तस्य तथाप्यत्र लोकप्ररूपणस्य प्रस्तुतत्वाल्लोकाकाशस्यैव त ग्राह्या अन्यथा पुरस्तान्निर्दिश्यमान-विभागत्रयस्यासामञ्जस्यापत्त । ननु केय चातुरी नूतना यद्गुत-क्षेत्रलोक प्रस्तावयित्वा द्रव्यभूतस्याकाशस्य निरूपणम्, स हि द्रव्य-लोक एव, परिपठितश्च तिर्भि कायति कायश । पूर्वमेव तत क्षत्र लोक एव वक्तुमुचितो यथार्थख्यातयात्रशसा नियुक्तिकाराणा मिति चेत ननु मा भवतस्त्वरित क्षमता वा मपराधमेन नियुक्ति काराणाम । तत्त्वतस्तु न क्षेत्रमाकाशाद्यदिति प्रस्तुतमाकाशम् । यत 'क्षि निवासगत्यो रिति तौदादिको धातु । तस्मात हुयामाश्रुव-सिभसिगुवीपचिवचियम्यमिमनितनिगदिछादिक्षिद्यादिलुपिपतियू-भ्यस्त्र (८५१)इत्यौणादिको धिकरण त्रप्रत्यय । 'सायशिताञ्ञो णादे'(सि ४।४।३२)रिनि त्रवजनादिट । तथाच क्षियन्ति धर्माधर्मा स्तिकायौ जीवा पुद्गलाश्चास्मिन्निति क्षत्रमिति व्युत्पत्तयाकाशमेव

निगमकुशलः । यत्तु—अलोकाकाशप्रविष्टस्य सततोर्ध्वगमनं मोक्ष
इति जनाभिप्रायेणार्जुनपूर्वाचिस्मृत्याद्यास्तदु मस्करीप्रलपितमिवानाद
रणीयमेवानुपासितगुरुकुलानां वितण्डकानां भवत्येवंविधा हास्य
जनिका क्रिया । यतो नहि तेन जनैर्द्रागमनल्पाख्याप्रमातापि ।
नैव भवति पीतासोऽपि पीतपीयूषाणां विषविपर्योद्गारः । एतत्तु
क्रियामात्रमेव तेषामनन्तं, यावन्न ते कर्मणामयोग्यमवबुद्धा
जनाभिमतो योऽवबुद्ध्यते जननिर्गुभिर्व्यादावेव । अनेन च तेषां
वैषम्याविर्भवति परमतमनाघ्रायापि न तन्मनमात्ररमिषता,
कथमपि यथाऽनभिमतं जनानामन्यतोऽपि जिवृत्याभिमततया व्याख्या-
यन्ति । न चाग्रहमात्रनिजृम्भितमेतत् । यतो नहि खण्डनमेतस्य
विन्दे किन्तु केवलं मयूरनृत्यवत् स्वचातुर्यमात्रं प्रकाशितं निरा
कृता नस्त्वनेनैवावगम्यता यत कथङ्कारं समर्थितो भविष्यति, पर
पारम्पर्यमेव तदेतेषां । भाष्यकारापमदेनापि तथैव स्वकपोलकल्प
नाविजृम्भितं जीवस्थानस्यावयवत्वमपि प्रदर्शितमेवानाम्नातं जिन-
मते । यदि चेन्न भेदोऽन्तातासङ्ख्ययोः सम्यक् तद्द्वयगानिर्गा निरङ्कु-
शमप्याहृतं मत दूषणीयधियापि यन्मेरुसर्षपयोरिवातिमहदन्तरमिव
तयोरपि न लक्षीचक्रे भिदा । तेन लोकव्यवहारेण तथेति शिवमस्तु
तस्मै तेभ्यो वा सूक्ष्मतमबुद्धिविभवधारणपटिष्ठतास्पातिमागधापि
प्राकृतजनसमानाचरणपटुभ्यो यत् स्वयरुचिवचनोद्गारगोमन
मालालङ्कृतोरस्कतया मोदन्ते इत्यल्पमपरबुद्धिमान्द्यप्रदर्शनेन ।
लोकालोकव्यापकमाकाशमिति लभ्यते द्वितीयया व्युत्पत्त्या ।
तस्य लोकालोकतया विभागस्तद्धर्माकाशस्थिति चेद्धर्माधर्माधिष्ठित
लोकाकाशं, केवलं त्वलोकाकाशम् । अनेनापि गहेनर्दिनस्ते दूरतो
निरस्ता ख्यातवेया । य आहुर्जैनाभिमतान्यमुद्दिश्य यत्—सांसा
रिकजीवाश्रयो लोकाकाशोऽलोकाकाशस्तु मुक्तानामाश्रय इति ।

ऽन्ततोऽप्येतादृशस्यासम्भविनो विरुद्धस्याल्लेखस्यादर्शनात्प्रतिहत-साम्राज्ये आर्हतशासने । एतदेव च सामाज्यमार्हतशासनस्याभि नन्दनीयमितरथा यत्र तत्र क्वचिदपि स्वकपोलकल्पनया विकल्प्य पराभिमततया दर्शितम् पन्यथा समूलं वा एव परिलुप्यति यान्निलमभिवदती स्युद्घुष्यमाणस्यनक्र्श तज्जारेवाभिमत सम्यक्नयोपपरिदृग्यो यत्सत्यान्न प्रमदितव्यं कथं प्रमाद्यन्त यथा तदभ्युपगम्यापि । धर्मादिरहितत्वं च कथमाकाशस्यैति स्तन्त्रे पञ्चास्तिकायव्याख्यायामनुसन्धेयम् । तस्यैवविधस्याकाशस्य प्रदेशाः प्रकृष्टा अविभाज्या वैर्बुद्धिधियापि न्शा अवयवा प्रदेशाः । नहि येनावच्छेदेन वा घटादेरवगाहू दृश्यते तेनावच्छेदेन तदभावा वस्थानं पटाद्यवस्थानं वेति स्पष्टं एवाकाशस्य सप्रदेशत्वम् । यद्यपि चाकाशस्यानन्ता एव प्रदेशा आकाशस्यानन्ता इति पारमर्षप्रामाण्यात् पूर्वोक्तयुक्तेश्च तथाऽप्यत्र लोकप्ररूपणस्य प्रस्तुतत्वाल्लोकाकाशस्यैव ते ग्राह्या, अन्यथा पुरस्तान्निर्दिश्यमान-विभागत्रयस्यासामञ्जस्यापत्तेः । ननु केयं चातुरी नूतना यदुत-क्षेत्रलोक प्रस्तावयित्वा द्रव्यभूतस्याकाशस्य निरूपणम्, स हि द्रव्य-लोक एव परिपठितश्च तैर्नि कापत्ति वाच्यम् । पूर्वमेव तत् क्षेत्र लोक एव वक्तुमुचिता यथार्थाख्यानरयातयशसा नियुक्तिकाराणा-मिति चेत् ननु मा भव तत्त्वरिपत क्षमतां वक्रमपराधमत्र नियुक्ति काराणाम । तत्त्वतस्तु न क्षेत्रमाकाशाद्यदिति प्रस्तुतमाकाशम् । यत 'क्षि निवासगत्यो' रिति तौदादिको धातु । तस्मात् हुयामाश्रुव सिभसिगुर्वीपचिवचिधयस्यमिमनितनिसदिछादिक्षिक्षत्रिसुपिपतिभ्यस्त्र' (४५१) इत्यौणादिकोऽधिकरण त्रप्रत्ययः । स्ताद्यशितोऽत्रा णादे' (सि ४।४।३२) रिति त्रवजनाद्ट । तथाच क्षियन्ति धर्माधर्मा स्तिकायौ जीवा पुद्गलादयास्मिन्निति क्षेत्रमिति व्युत्पत्तराकाशमेव

क्षत्र, नान्यत, तत्रव धर्माधर्मयो कृत्स्न' 'एकप्रदेशादिषु भाज्य पुद्गलाना असङ्ख्येयभागादिषु जीवाना मित्यनर्थसूत्रत्रयेणैनिर्देश नावगाहनप्रतीते । पठयत च उणादावपि क्षत्र भाया वपनभूमि शरीरमावास चेति । न विणा आगासेण कीरइ जन्निमि खित्त मागास निवचनान्च क्षत्रव्यपदेशवलेनव पयक्षत्रव्यपदेशो ऽन्यथा गताथ एव प्रयत्नेनेति । यद्वा क्षत्रस्यवविधत्वेऽपि औपाधिकोऽस्यव भेद । यथाऽऽकाशस्य घटापटादिना जलस्य वा नदी कपतडागादिना । तद्वदकस्यप्याकाशस्य शुभाशुभमिश्रपुद्गला दिसयोगभेदाद भिन्नव्यपदेशाहत्व स्यात्तदा नानाक्षितिपत्वीमन्च त्यनतोऽपि । व्यक्तीभविष्यति चात्र एतस्मिन् । एवमेव कालेऽपि समयादिरेकवत्तन्यम् । उत्सर्पिण्यादिको हि काल आयुर्वादाना वृद्धिकृद इतरस्तु विपरीतो न चासौ समयमूलकत्वात् तदतथात्व कारण च कालोपि तत तथापि शङ्कालेशो विषय । कवल इत्याहु - उड्ढ अ अह अ तिरियलोए अ ति । तत्रोर्ध्व-उपरिवर्त्ती पद समुदायापत्रागदूपरिवर्तित्येव तस्मिन अधश्चाधोवर्त्तिनि लोके, तिर्यक्च तिर्यग्वर्तिनि लोके च य आकाशप्रदेशा क्षात्र क्षत्रत्वाय विजानीहीति सम्बन्ध । अत्र निर्दिष्ट लोकत्रयविषय परिमाय तद्वर्तिन आकाशप्रदेशानूर्ध्वादितया व्यपदेष्टु शक्नुयादिति तन्निरूपणाय सक्षपेण प्रसङ्गानुगत लोकस्वरूप क्षेत्रतो व्युत्पाद्यत । तत्र प्रथम तावदवधेयमिद यदुत यदि न निर्दिष्ट स्यान्नियमितो लोकभाग, स्यान्नानियमित ऊर्ध्वादिविभाग इति तान् निर्दिदृक्षयोच्यत ति-र्यग्लोक-असङ्ख्ययावत् शुभनामकद्वीपसमुद्रात्मके सममध्यभूभाग योजनशतसहस्रविष्कम्भा जम्बूवृक्षोपलक्षिता जम्बूनामा द्वीप प्रत्यक्षी क्रियमाणोऽस्ति । तस्यापि सममध्यभाग विदेहक्षेत्रान्तर्गतदेवकुरू-त्तरकुरुक्षेत्रयोरन्तराले सममध्यभाग एव त्रिलोकप्रविभक्तमूर्त्ति

मेखलानयकाण्डत्रयशाभिनशरीर मुरजवत् , तस्याधस्तन वज्रलक्षण प्रथमकाण्ड सममध्ये तिरश्चिनलोकस्यास्ति प्रदेशाष्टक व्यवस्थितदिगादिदेशावत्वात् दिगादिप्रभवभूतम् । तदुक्त–'एस पहवा दिगाण एसेव भवे अणुदिसाण पी'त्यादि । अत एव लोकमध्यमपि तत्रव व्यपदिश्यते तदाह–'रयणपहाइघणाईहिं तणुसखाससलभाग मइगतु । तत्थ य चउदसरज्जुमज्झ'त्ति । रुचकाकारेण गास्तनाकारेण प्रदेशानामवस्थानाद अष्टानां रुचक इति सज्ञेति तदेव मध्यम् । अत एव लोकमध्यादूर्ध्वाधआदिव्यवस्थाया नियमात् सत्तुड्ढसत्ताहो त्ति व्यपदिश्यते । न सौक्ष्म्यस्यौ यादिवदणुरूक्धाना मापेक्षिकाऽत्रोर्ध्वादिविभाग इति । नच तापक्षत्रादिवदनियमितता । यतो हि परिभ्रमन्मेरु प्रदक्षिण धुवप्रागच्छत्यादित्य भा पूर्वेति व्य पदेशेन सवत्रानियमितपूर्वादिदिशा व्यवस्थानाद । अत एव पठ्यते सव्वेसि उत्तरगो मेरु इति । अ यथि सर्वेषामेव वर्षाणा मेरुरुत्तरत स्थिता अत्रवर्षाणामिति क्षत्राणामिति, वर्षस्तु द्वीपान्तर्यष्टिपु इति कोशोक्तेरिति । अत्र तु नियतत्वाद रुचकस्य न तथानियमित तार्ध्वाधस्तिर्यग्भागानाम । अनन ऊर्ध्व गच्छन्त्या कीटिकाया उपरितनोऽधोभागो भूमिश्चोपरिभाग इत्यनियतवोऽर्ध्वादिदिगिति जड्गाखरप्रलापो निरस्त । अथव लोकस्य मध्यमूध्वतादिबोधाय निरूप्य प्रथम तदाकृतिराम्नायते यन स्याद बाहुल्यादिपरिज्ञान तस्याध्वादौ वइसाहठाणठियवकडित्थकरजुगनरागिई लोगा त्ति । अ यत्रापि लोकपुरुषोऽय वशाखस्थानस्थ पुरुष इव कटिस्थकरयुग्म इति च । एव समुदायनाकृर्ति निर्दिश्यापि बालबोधाय अपरथापि निर्दिश्यते– अहमुहमहमल्लगठियलहुमल्लगसपुडसरिच्छ त्ति । अत्राधामुख महामल्लक यत् स्थाप्यते पश्चात्तदुपरि लघुमल्लक-सम्पुट, भवति चाभ्यामाकृति तया सदृशो लोकस्य सम्पूर्ण-

स्यावारो, वगाधस्यानस्थो न्यस्तकटिकरयुग्मोर्ध्याकारेण पुरुष एतादृश एवाकार। इति नच वाच्य वयमभूतस्याकार , मस्थानस्य पुदगलधमत्वादिति । म्यत आवाराभावस्योपाधिकस्य तस्यानिर्पे धात । अय च चतुर्दशरज्जुप्रमाण ऊर्ध्वाध । यदाह–'सो चउद सरज्जुच्चो'त्ति । आव तभागन मयादामप्याह–'मघवइतलाउ जा सिद्धि त्ति । अनेन अस्याच्चत्वे उर्ध्वाध शब्दाभ्यामुपरितनाधस्तनौ भागावव प्रमाप्यते न त्वधादिलोक इति नापितम् । लोकप्रमाण चानन पारमयप्रधानन प्रवचननावगन्तव्यम तथाहि–'लोए ण भते' के महालए पन्नत्ते गोयमा' अयण्ण जबूद्दीवे दीव जाव परिक्खेवेण० तेण कालेण तेण समएण छ देवा महिड्ढीया जाव महेसक्खा जबूद्दीवे दीवे मदरपव्वए मदरचूलिय मव्वओ समता सपरिक्खि त्ताण चिट्ठिज्जा अहे ण चत्तारि दिसाकुमारिओ महत्तरियाओ चत्तारि बलिपिंडे गहाय जबूद्दीवदीवस्स चउसुवि दिसासु बहिया भिमुहीओ ठिच्चा ते चत्तारि बलिपिड जमगसमग बहियाभिमुहे पक्खिविज्जा पभू ण गोयमा ! ताओ एगमेग देव ते चत्तारि-बलिपिंडे धरणियलमसपत्त खिप्पामेव पडिसाहरित्तए तेण गोयमा' ते देवा ताए उक्किट्ठाए जाव देवगईए एगे देवे अहोभिमुहे पयाए एव दाहिणाभिमुहे एव पच्चत्थाभिमुहे एव उत्तराभिमुहे एव उड्ढा भिमुहे एग देवे अहोभिमुहे पयाए। तेण कालेण तेण समएण वास सहस्साउए दारए पयाए तए ण तस्स दारगस्स अम्मापियरो पहीणा भवति, नो चेव ण ते देवा लोगत सपाउणति तएण तस्स दारगस्स आउए पहीण भवति नो चेव ण जाव सपाउणति, तएण तस्स अट्ठिमिजा पहीणा भवति नो चेव ण० तएण तस्स दारगस्स आसत्तमे व कुलवसे पहीणे भवति, नोचेव ण० तएण तस्स दारगस्स नामगोए वि विप्पहीण भवति, नो चेव ण । तेसिण

भंते ! दव्वाणं गए बहुए अगए बहुए ? । गोयमा ! गए बहुए नो अगए बहुए, गया से जगए असंखेज्जइभागं अगयाओ से गए असंखेज्जइगुणं, लोए णं गोयमा ! एमहालए पन्नत्तेत्ति । अत एव रज्जुव्यपदेशो बहुशः असंख्यातकोटाकोट्यो योजनानामुच्यतेऽनुमानप्रमाणं । उद्धारसागराणं अड्ढाइज्जाणं जत्तिया समया । दुगुणदुगुणपवित्थरदीवोदही य रज्जु य एवइय त्तिवचनात् । न चासौ सर्वत्र समबाहल्यः किन्तु विषमबाहल्यो, यत आह—

मग रज्जु सधवइतला पएसहाणीउ महियलेऽ एगा । ता वुड्ढि बभि जा पण पुण हाणी जा सिवे एग त्ति । क्व क्व कियद्बाहल्योऽसौ रज्जुरिति तद्विज्ञानाय पूर्वमहर्षिप्रतिपादितं खण्डाद्युच्यते—प्रथमं कोष्टकचरणविधिं दर्शयति सगचउरहोनिरियं उवसु पणप्प च त्ति । सिरसम्भागमिदं खण्डं रज्जोरित्याह— रज्जु चउअंस त्ति । अत एव रज्जोरेकापवर्त्य अपवरकचतुष्कस्य भित्तिपञ्चकवत् । सर्वत्र समबाहल्यस्य रज्ज्वादिविभाग सप्रमाणं निर्दिदिक्षुराह— सगरज्जुविरयरायय चउदसरज्जुच्च तसनाडी त्ति । अथ विषमबाहल्यज्ञानाय खण्डकसङ्ख्यामाह—

> उड्ढ तिरिय चउग दुसु छद्दुसु अट्ठ दस य एक्किक्के ।
> २ ८ १ १२ १ ८ १ १
> बारस दोसु सोलस दोसु वीसा य चउसु पुणो ॥१॥
> १ १२ १ ३२ ४ ८
> पुणरवि सोलस दोसु बारस दोसु च तिसु दस निसुट्ठ ।
> १ ३२ १ २४ ३ ३ १ २४
> छ दुसु दुसु चउ खडय सव्वे चउरस्सग तिसया ॥२॥
> १ १२ १ ८ ३ ४

[illegible]

आयम्मि लोगमज्झा चउ चउ ठाणेसु मत्तपुढवीसु ।
चउर दस सोल वीसा चउवीसा छवीस अडवीसा ॥१॥
११ ४० ४४ ८ ६६ १०४ ११२ ११२

प्रमाणमाह्रास्योरो खण्डाना– जह पणरय वायत्तर खण्डं ति।
समप्रखण्डसम्प्रामाह उपायोभागयामीन्लिना– 'सान्हिम अटुमय
स चे ति । अथनस्मिन पूर्व मध्यतया निर्दिष्टा जाक्स्य यो दवक
स दव? इति त मध्यमागल्क्षणगौणनामाऽऽह– यम्माइ गोगमज्झो
जोयणअस्सलखोडीहि ति । अथोपरितनाशतमण्डगीत्याऽस्याग्रो
मद बाहल्य यस्या नरकपथिव्यामायात रज्जा तत्सङ्ख्याक्रमा-
नुसारत आकृतिं चाह–

'मसलरया दग १ ताहण २ चउ ३ पण ४ छण ५ सढ्ढ छ ६
सग ७ रज्जुपिहा । इक्किक्का रज्जदीहा अहो अट्ठत्ताऽऽछत्तठिई ॥१॥
अथोऽज्ञारं पयग खण्डप्रमाणमाह–

छसु खडगासु अ दुग चउसु दुग छसु अ थप्प चत्तारि ।
चउसु अ चउ समसु अ गिविज्जणुत्तरयसिद्धित ॥२॥

एतदव रज्जुसङ्ख्यया निर्दिशताह–

साहमिस दियड्ड अड्ढाइज्जा य रज्जु माहिंदे ।
चत्तारि सहस्सार पणुच्चए सत्त लोगते ति ।

अथो बर्गोशाया लोगयोमध्यभागमयनातमपि स्पष्टयति साधगाथया

रिट्ठमि बभ तइयमि पयड उड्डलोगटं ।
पयाए अवगासस्स अनरग साहरगमङगनु ।
तत्थाहा लोगमज्झ भगवञ्जगमि निद्दिट्ठ॥ति एव तिय
ग्लोकमध्यमपि पयम व्युत्पत्स्यते– मज्झ तु निरियलोगस्स मेरुम

त्वमि स्थानानामिति। रुचरस्तु लोकमध्यनिर्देशाधिकारे व्याख्यात एवेति। अत्र विद्यमाना एते ये च तत्र तिष्ठन्तीति गाथया निर्दिशन्नाह—

मगरज्जु १ आयणसया अठार २ ऊणसगरज्जुमाण ३ इह।
अह १ तिरिय २ उड्ढलोया ३ निरय नर सुराइ भावुल्ला ३ ॥१॥

एतदेव स्पष्टतरमाह अवस्थान तद्गता निर्देशेन—

अहलोइ निरय असुरा १ वाणनरतिरियजोइसनलोगी।

दीवुम्ही तिरियलोए सुरसिद्धा उड्ढलोगमि ॥ तदेवं सप्रपञ्च निर्दिष्ट ऊर्ध्वादिभेदा ये लोकाः तत्र ये आकाशप्रदेशा इति प्रश्न। चकारान्वयापि अथान्तरभेदपरिग्रहाय, अनन्तनिधाश्च ते प्रत्यक भेदाश्चतेषामधस्तियगूर्ध्वाना सप्तानवपञ्चदशनियत्व व्याख्या ग्रन्थ्यादिस्य सविस्तरमवमेया। तद्भेदनिवासिप्रमनिर्निर्देशाने स्यादतिमहान् विस्तर इति विरम्यते। एत पिसिन्नाहुनिपुक्ति कारपादा – भित्तलोग विजानीहि त्ति। क्षत्र पूर्वोक्तस्वरूप सदव लाका विदर्शितत्वात्तस्य क्षेत्रलोकस्त विजानाहीति। ते समुदिता य ऊर्ध्वावस्तियगवर्तिन आकाशप्रदेशा तान्। अनेनैव वचनेन समदायो द्रुवा ह्येषा महत्ति ज्ञापयति समुदायकृता च सञ्ज्ञाऽव-यवेपि स्यादेवेति प्रत्येकस्य तथात्वे न कापि विराध। न च वाच्य निनिमित्त एषामूर्ध्वादिविभाग, आकाशस्य सवत्र समावस्य त्वात्। पूत्रप्रतिपादितस्वरूपादूर्ध्वादिकप्रभृत्योऽऽलोकानुगताकाश श्रेणि सा तथा। अधोऽधोविशा। पूर्वाचचितास्तु तियगिति। यद्वा—उत्तमपुद्गलावस्थानतयोर्ध्व मध्यमपुद्गलाचितस्तु तियग, अशुभाचितस्त्वधोलोक। 'असुहा अहोत्ति भणिआ दव्वाण

तणहालागा इत्यादिवचनात । नन धाव्यमधालावऽस्यमुरादय उत्तमा ऊर्ध्व चकेद्रियादिभावात कथमेतदिति । 'आगण्ण मिति वचनात बाहुल्याभिप्रायस्यतन्य कथञ्चिदपि विरोधाभावा त्वात् । यद्वा—शुभाशुभाण्वादिसद्भावे पि स्वस्वादृष्टानुसारेणैव परिणमनो त्यमयरास्त्रवावस्थितानामनवधा स्वस्वादृष्टानु कूलविपाकाङ्कुरा यान्ति स्याप्ति । अत एवोच्यते नेरइयाणं असुभा पोग्गला असुभ पुग्गलपरिणाम असुरकुमाराणं सुभा पोग्गला सुभ पोग्गलपरिणामे जाव थणियाण पुढविराइमा जाव तसन्यिां' इत्यादि । पुग्गल—परिणामाभयग्रहणमेव ज्ञापयत्यतत् स्थानाङ्ग न अन एगाभा पुग्गला अधकारवसीर इति । स्पष्ट चतदास्र । अत एव च गोह महापरुवज्जावाना तथाविधादृष्टेन न्यायमेव भवान्मरात्पाद रम्यान्तरारे प्रतिपादित भगवद्भि । ननु क्षत्रलोक आकाशप्रदेशा त चारूपिणाऽरूपिपदाथवान च न साक्षात छद्मस्थाना भवति तत्कथमतत्प्रत्ययमित्याह—भणनिणदेसिय सम्मति । तत्र जयति रागद्वेषमोहलक्षणानान्तरद्वारातीनिति 'जीणनीनिरुध्यविमीस्य श्वि [२६१] निति विति न जिना-अहन्त अनन्ता अत समडरयाभा । ननु कथ परिमितवाग्नतायता सद्भाव? इति चेन् न कालस्थानादित्येन प्रत्युत्सर्पिण्यवसर्पिणि च चतुर्विंशति चतुर्विंशतिभावात् स्यान्वानता गत्नामाधारणापवाम्परा- गणनीथपव नपरास्तीर्थकरा अनन्ता किमुन केवलिन । यद्यपि जिनवरस्य केवलालोकानलोकितलोकालोकस्य वरागन्व यायता स्यत स्वत प्रामाण्य अत एव च केवलिपन्नत्तो धम्मो मङ्गलमुत्तम' इत्यादि परिपठ्यते तथापि न तथा मतमन्य यथास्थितपदार्थ प्ररूपणपटुक्षायिकभावाप्तनिर्मलनयसार्थमाभाराभारस्वभाव केवल ज्ञानविषयमेव सर्वथा यतो, भवति हि क्षायोपशमनतामेव यथास्थि

तायवान्ति ऽपि [illegible] [illegible] म-
पनायाऽस्तीति । [illegible] पप-
[illegible] विजानीहीति [illegible] ना
नावबुद्ध [illegible] न सम्यक [illegible] था
मुपाहृ यव । अत एव च [illegible] माणा
श्रियत [illegible] मपि [illegible] यत्न
स्वमतापित्वया, किन्तु [illegible] तमपि
द्रौपदानुसारत्ति [illegible] ाति
[illegible] [illegible] धर्म [illegible] व
विद । यतस्तमहापुरुष [illegible] ाघ ।
यावन्तापामिति [illegible] । तदा-
स्वबुद्धिप्रतापित [illegible] । तदपि
नापत्तिश्च, या श्रीमद्भगव [illegible] त्र ।
[illegible] पिता [illegible] ।
त्वात् । न चनान्यो [illegible]
श्रद्धानेनतेतिनापनाय [illegible] । [illegible] वचनात
बुद्धयव [illegible] यथा तु [illegible] इति ।
प्रवचनानुयोगप्रधाना [illegible] भेद
[illegible] यया धर्मबुद्धया तद्दिशति [illegible] नद्धा
वचनेन तस्यानुमानप्रमाण [illegible] याद
चाका [illegible] [illegible] नु
पायने जीवपुद्गला [illegible]
तत् [illegible] उपपद्यन्ति [illegible]
जीवास्तावत् द्विविधा —[illegible]
'असरीरा जावघणा इ [illegible]

नतस्यादियमूर्तानि च भावाभिप्रचयस्यावतिष्ठन्ते इति नतेषां परिमितेऽपि क्षेत्रेऽवस्थानमसङ्गतम् । यद्यपि कार्य–समर्दिता शयगतत्वाङ्गीकारेण स्वीकृतमेतदेव यतामूर्तानामवगाहरोधित्व मिति । समाधिरोऽपि द्विधव–साधारणा प्रत्यनारम्भ । तथाप्याका शस्य तावदितनामात्मीन्यताय लोकाऽप्यन्य सम्पिण्डिता एकस्मिन् प्रदेशेऽवस्थिता असङ्ख्येया यत्र च तथा शरीराणि । न च वाच्यं कथं तथामनन्तानां जीवानामपि तथाविधाया सूक्ष्मा यामेकस्यां तनावनन्तानां सम्भवति । सामान्य किमपि समभियथा जीवभव मातु ... घनार्थसारव्याया वास्वादिमागमवर्ज्याया जाप । न चानाप्तजनु कथमपि क्षणमपि तथा स्थातुमन्स्थान । यद्वा–जीवानां तावदमूर्तानामवगाहमानत्वे विरोधाभावात् समा धानं पुरस्तात् क्रियमाणपुद्गलावगाहसमाधानेनैव समाधेय मन्यत्रानुमिति । अन्यानामपि धर्मादीनामवगाहे तानि तेषां गन्धादिगुणानामसीति न किमपि वक्तव्यम् । पुद्गलानां मूर्त- त्वादवगाहरोधकत्वाच्च कथमेतावतामतिबहूनामेकत्रावस्थाना तत्र याऽन्योन्यपरिणामावगाह इति चेत् मा मैवम् । तथापि स्माऽऽतीमता तावत् भवद्भिरवधुत–द्विधा पुद्गला अणव स्कन्धाश्च । ननु चतुर्विधा पठ्यन्तेऽपत्र स्कन्धदेशप्रदेशपरमाणु- भेदेनेति चेत् । सत्य, भगवान् परमाणूनामपृथग्भावविवक्षाता वा । यावत्स्कन्धाऽवयवभूता बुद्धिकल्पितप्रदेशाः तत्सम्बद्धा एव भिन्ना विवक्ष्यन्ते तावत्प्रदेशा इति व्यपदेशमर्हन्ति, न त्वेतावता त्वस्य भिन्नत्वम् । तस्मैव सयुक्ता अवयवा एव परमाणवः प्रदेशा इत्युच्यन्ते । न च प्रदेशपरमाण्वाऽऽदिना सम्बन्धमस्ति वस्तिन्तरम् । तत्र तावदवगाहनतामुपगता आत्मना परमाणुरव्याघातात् । नहि पञ्चभिन पञ्चन वा मागन दृश्यमानानां निरतमनापि

भागेन परमाणुना [illegible] [illegible] विभागासम्भवात् सुसूक्ष्म तरस्यापि द्व्यणुकस्य । [illegible] सामग्र्यभावात् [illegible] परमाण्वोरन्तरावयवेन साम्यमनुपपन्नमिति वाच्य । यतो नहि कल्पना भिया पदार्थस्वरूपमन्यथाभवति विद्वान् । न चानवस्था, परमाणौ नास्तित्वे [illegible] [illegible] तु न परमाणौ तास्तित्वे विश्राम इति परिमाणधाराविश्रान्तिरेतत् [illegible] । यत्र [illegible] [illegible] न विचाराय [illegible] पत्र [illegible] [illegible] [illegible] सा इयमिति [illegible] गम्यत इति [illegible] नवनामपि [illegible] गुरुत्वम् । तथा यथा [illegible] [illegible] परिमितेऽपि तत्र [illegible] [illegible] नास्ति विरामः । एवं [illegible] परिमितेऽपि [illegible] । [illegible] निरूपणमेव—[illegible] प्रमाणं [illegible] प्रमाणं [illegible] ।

[illegible] [illegible] [illegible] न [illegible] ।

न परमाणौ सिद्धा [illegible] [illegible] प्रमाणानि [illegible] परमाणुरिति [illegible] [illegible] [illegible] इति । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] इति । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] न [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । ननु [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] स्यात् कथमवगाहनम् [illegible] [illegible] चेद । [illegible] [illegible] । यथा [illegible] [illegible] [illegible] द्वितीयतृतीयादिष्वपि [illegible]-

नतस्याप्यस्तुनि विम्ताक्षिप्रचयवच्चावतिष्ठ ते इति नतथा परिमित त्वि श्च म्याननमन्नन । पन्यपि वात-मारमन्शो यवगतत्वाद्गतिकारण स्वीकृतमेतन्वन्यनामूर्तानामनरारोधित्व मिति । समारिणोऽपि द्विवम-माधारणा प्रत्यकाश्च । मनाप्याद्या नानतथाविमनानामोदयात्यल्लोऽयान्य मम्मिलिता एवम्मिन थापऽर्थमिन्व तत्तना अनान्ययाय व च तथा गरीराणि । न च वाच्य त्थ तेशामनन्ताना जावानामपि तथाविधाया मूक्ष्मा यामेनस्या तनावश्रवात सम्भवनि । नामाध्य किमपि कमभियथा चावयव मातु धु गो घना रसारग्द्धाया वाय्वादिशमागमवर्ज्याया जाव । न चानाम्नजु यथमपि क्षणमा तथा स्थातुमल स्यात । यद्वा-जीवाना तावदमत्तरानावयागमात्व विरोधलेश मना यशना पुरस्ता निनीयमाणपुद्गलावगाहसमाधानेनव समाधेय मन ररणमिति । अत्यानामपि थासङ्कयवायव तानि तेषा मन्वागुरमनुनानामपीति न किमपि वच्यमत्र । पुद्गलाना मूल-स्वादनमाणरोऽव नाल्व व यमेतानतामतिबहूनमितानस्थानानो तदवेगयाऽल्पतरपरिणामेऽवगाह इति चेन् मा नथत स्थिरयत स्गाऽनधीयता तान भवद्भिरतद्युत-द्विधा पुद्गला - अणव स्कन्धाश्च । ननु चतुर्विधा पठ्यन्तेऽया स्कन्धदेशप्रदेशपरमाणु भेदनति चेत । शृणु भणन्ति परमाणु स्कन्धापेक्षभेदविवक्षातो वा । यतोऽनयविनोऽपेक्षया कतिचिदवयवसमुदाय तत्सम्बद्ध एव भिन्नो विवक्ष्यते तदाऽसौ देश इति व्यपदेशमर्हति, नत्वेताव तान्य भिन्न । एवमेव संयुक्ता स्वयवा एव परमाणव प्रदेशा इ युच्यन्ते । न च प्रदेशपरमाण्वोर्भिन्ना सम्बन्धमस्ति कश्चिच्च भद । तत्र नापानि अनन्तानाणुसमुदाया ग्राह्यता परमाणुत्व याघातात् । नहि पञ्चमेन पष्ठेन वा भागेन दृश्यमानाना निदानमेतानि

समयावलिअमुहुत्ता दिवस अहोरत्तपक्खमासा अ ।
संवच्छरजुगपलिआ सागर ओसप्पिपरियट्टा ॥ ५ ॥

तत्र समय—कालविशेष यासौ परमनिकृष्टः सोऽपकृष्टा-
त्रिभागस्फाटनात्स्यवसानसंख्यातानामसंप्रसिद्ध । स किं न अस्ति
[illegible] वैवस्ति । यद्यपि परमाणुविशानमस्ति तत्समयात्
परमाणवः तावत्स्य [illegible] प्रवर्तनात् पर तस्य
कल्पितात् कल्पितपरार्धवितानमात्र [illegible] पर नास्य । न
च वास्तवसद्भाव हि कालमवधिजानाति [illegible]
गच्छन्सपकृताल यथास्य भवन । यदुक्तम्—[illegible] वाहि
नार्णी [illegible] भाग आगाद
[illegible] । [illegible] आगच्छाय
स्यादि । तत्र [illegible] समयमिति ? । प्रथम सावदननि [illegible]
श्रवकाल्यानामी जानातीय किन्तु सद्वर्तीनि द्रव्याण्येव [illegible] ।
न च [illegible] कल्पितद्रव्यमिति [illegible] द्रव्यमनन । अन्य
थानुतमय स्यादिव गृण [illegible] दुःखार्दिनि ।
तस्य यथा यथा [illegible] विशयवृद्धिस्तथा तथात्र सूक्ष्मतरसूक्ष्म
तमद्रव्यदान गम्यते यावत्परमाणुरिति । [illegible]
[illegible] यावदपि अस्मादृशानामपि [illegible] प्रत्यक्षाणामपि
सत्येव वस्तु [illegible] । न [illegible] नियमो [illegible]
सावयविस्थानेन भाव्य । सति तस्मिन्भिन्न [illegible]
घटान्योऽर्थाविनाश्या एव समापद्यन् । नहि [illegible]
[illegible] परमाणव [illegible] इति न परमाणुगम
[illegible] तथा [illegible] तथाम् । अत
एवोच्यते— आनमूर्त्तिभा हि छाद्मस्थिक उपयोग । अत एव

तिगानामपि यदि स्यादुद्योतो मात्येव तत्र गन्धपुद्गला वाऽऽगता आगता यथा। न चाऽनुद्भतस्पर्शास्ते इति तदवस्थ एवानाश्वास, तद्ग्रहणादेवानुद्भूतस्पर्शवत्त्वकल्पनात्। तत्त्वतस्तु नानुद्भूत गुणमपि ग्राह्यतामेति अग्राह्यता चाद्भूतपि स्यात् त्रसरेणोरिव स्पर्शस्य, प्रत्यक्षता योग्यत्वमचेति नाममञ्जस किञ्चित्। यद्वा-न सर्वे स्कन्धा उद्भूतस्पर्शवन्तोऽभिमता यन स्याद दृष्टान्तवैषम्यम्। पानीयभृते कलशे कि मानि शकरातिरुद्भूतस्पर्शादिमत्यपि। अस्त्येव गुरुतोपलभ्यमाना चेद अस्तु का नो हानि, स्कन्धाना गुरुताया विवादो न, पर नासावपि नियमो युक्ता, यत् स्कन्धप्रद्रुत्वे गुरुत्वमेव, तारतम्येन बाहुल्येन यद्यप्यस्त्येव तथाभाव, पर नियमस्य तथाविधस्याभावात्। उद्योतबाहुल्य तदभावेऽपि गुरुता विशेषानुपलम्भात्। अभिमतोऽभूतस्पर्शवत्त्वस्यापि सुवर्णस्य तथो पलभ्यतेऽनापि गुरुता औषधिविनाय यदि सम्मील्यते रसेन्द्र। न चेद तता नष्ट औषधिविनायण निगमोपलब्ध। तथोपलब्ध ततत, सामान्यरम द्रव्य सयोगेऽनुपलम्भाल्लेशतो पीति। अत एवाऽऽहुत श्रीव्याख्याप्रज्ञप्त्यावविरोधगुणगुम्फिताया सिद्धतया निष्कलङ्क-वृत्तिभिभगवद्भि –

एगेण स पुण्ण दोहि वि पुण्ण सयपि माएज्जा। कोडिसएण-नि पुण्ण काडिसहस्सपि माएज्ज त्यादि। यतोऽवगाहदानस्वभावा ह्यसौ ददात्यवगाहमानाना स्वप्रदेश न पूयते कथञ्चनापि। तत्त्वतस्तु चतुस्पर्शिकाऽस्पर्शिकसूक्ष्मपरिणामबादरपरिणामव्यव-स्थयोपपद्यत एव सवमिति नानुपपन्न मेदाताऽप्यसदस्याबाधा प्रत्नामयेऽऽकाशेनानन्तपरमाणवस्कन्धपरमाणूनामवगाहे। इत्यत्र मतिप्रसङ्गेन। एव द्रव्याननगतमप्यवगाहप्राधान्यालोकाऽस्य क्षेत्र-त्वार निरूप्य वाऽस्तोक निरूपयिषव आह –

एम महत्तो भणिओ सव्वेहि अणतनाणिहिं।ति । अथ श्रमाज्ञ–सप्त प्राणा स्तोक, सप्त स्तोका लव, सप्तसप्ततिलवाश्च मुहूर्त इति । तदुक्त–

सत्त पाणणि से थोवे सत्त थोवाणि से लव।

लवाण सत्तहत्तरीए एम मुहुत्ते वियाहिए।त्ति । एपुस्तर श्वास प्राङ्नतात । यद्वा–षट्पञ्चाश द्वे शते आवलिकानामेकस्मिन् क्षुल्लभव ते च पञ्चषष्टिसहस्राणि षट्त्रिंशदधिकानि पञ्च शतानि चयो मुहूर्त । ननु कथमिद सङ्गमनीय? यत एतेन मान व्यवहारामध्य एकस्मा त्रयोदश सहस्राणि नवत्यधिक च शत स्यात प्राणाना श्वासोच्छ्वासनामधेयानाम् । शास्त्र तु 'षट्शता-भ्यधिकान्याहु, सहस्राण्येकविंशतिम । अहोरात्र नरि स्वस्थे प्राणवायोगमागम ॥मित्यल्पव सङ्ख्या सङ्ख्यागितति चेत् । अवधा-रयन्तु सावधानमनसा–यस्तन षट्शताभ्यधिके'त्यादि पठित प्राणा-यामोपयोगिया या वायुनिगमो निरूप्यत तदुद्दिश्याभिहितम । भवति चाय निगमस्ताववपरिमाण । अत्र तु रुधिरादिनाडीवहनमा श्रित्यय सङ्ख्या प्रतिपादिता आयुष्कमानोपयोगादिति न कमपि विरोधमुत्पश्यामो'ऽत्रति । प्रत्यय यतदत्राकन प्राणप्रमाण नाडी परामश्य हस्तपोद्दय वा यत कम्पप्रमाणम । अनुवदिष्यतेतन् विलोकनीय वा नाडीपरीक्षाशास्त्रम । यच्च किञ्चित स्यात् न्यूना धिक्य पुण्यविशेषेण तदत्र न न्यूनम यतो हृष्टस्य'त्याद्युदितमे वाऽऽदित । मवना अपि प्रतिपत्र जगुरेव धमनीकम्पान् षष्ट्यधि कानिति । समयानीना द्वद्व । असमप्राया यान्नावलिका प्राग् । पञ्चदश मुहूर्ताश्च दिवसमान मध्यमया रीत्यतत । अन्यथा तु जघन्यतो द्वादशमौहूर्तिकस्यात्कृष्टतोऽष्टादशमौहूर्त्तिकस्यापि तस्य

च'चइस्सामित्ति जाणइ चयमाणे न जाणइ'त्ति मन्नुच्छे समयस्थितिकस्य वस्तुमगम्यत्वाच्छद्मस्थैरिति । कथ वेद्यश्चेद् अणु वदनुमानेन भाव्य कालोऽपि सुसूक्ष्मेन, कालान्तरेनान्यथैव परापर व्यवहारात । पर्यन्त पुद्गलावर्तादावुपरितनोऽवधिश्च समय एव । यद्वा अवयवभागप्रतिबद्धोऽय व्यपदिश्यमान काल छद्मस्थज्ञान-गोचर । यतोऽस्य व्यणुकादिवत परिमाणेन परमाणुरिवायमपि कालपरिमाणेन परमाणुभूतो यतो नवासौ केवलबुद्धयापि प्रज्ञया द्विधा व्यपदेष्टु शक्यते ते चासंख्यया एकत्र व्यपदिश्य समुदितिसमागमाच्चैदा 'आवलि'त्युच्यते। तदुदाहृतवन्त सूत्रकारा अपि समयरत्नाकरे—

'असंखिज्जाण समयाण समुदितिसमागमेण सा एगा आवलियत्ति वुच्चइ'त्ति । ताश्चैककोटिसप्तषष्टिलक्षसप्तसप्तति सहस्रषोडशाधिकद्विशतमानाश्चेत् समुदीयन्त तदैको मुहूर्त स्यात् । यदाह—

'एगा कोडिसगसट्ठिलक्खा सत्तहुत्तरि सहस्सा य ।

दो य सया सोलहिया आवलिया एगमुहुत्तमि'त्ति । यद्वा-सूक्ष्मत्वात सूक्ष्मस्य आवलिकात आमुहूर्तान्तरा य कालविभागास्ते ऽपि सूचिता एव द्रष्टव्या । तथा च सङ्ख्येयावलिकानिमित उच्छ्वासनि श्वासमयाणो य प्राण इत्युच्यते । असौ चनाद्वस्य हृष्टादिविशेषणविशिष्टस्यैव नतु यस्य कस्यचिदाहु—

हट्ठस्स णवगल्लस्स निरुवकिट्ठस्स जतुणो ।

एगे ऊसासनीसासे एस पाणुत्ति वुच्चइ॥त्ति तथा च त्रीणि सहस्राणि त्रिसप्तत्यधिकानि सप्तच शतानि प्राणा मुहूर्त । यदाहु —

तिण्णि सहस्सा सत्त य सयाइ तेवत्तरि च ऊसासा ।

छप्पन्नं च सहस्सा अट्ठव्वा वासकोडीणं॥ति। अङ्कतो यथा ७०५६०००००००००००। अग्रत "चउरासीइं पुव्वसयसहस्साइं से एगे तुडियंगे। चउरासीइं तुडियंगसयसहस्साइं से एगे तुडिए। एवं अड्डे २ अववे २ हूहूए उप्पले २ पउमे २ नलिणे २ अच्छिनिउरे २ अउए २ पउए २ नउए २ चूलिया २ सीसपहेलियंगे सीसपहेलिया तेण परं आवमिए त्ति। एतावता ताव गणियस्स विसए अङ्कतो यथा ८२६९६६४१९५११७९५६०६६३३०५३१८३१३५१७७०८०६३७१७६८०३२२०७३२८ अग्रतस्तु चत्वारिंशं शतं शून्यानां, सर्वपरिमाणं च चतुर्नवतं शतमङ्कानाम्। अयं च सर्वोऽप्यधिकार शास्त्रकृद्भिः सूचित एव द्रष्टव्यः। यथा युगसमाप्तौ नासग्रप्युग युगादि पूर्वादिनवौपम्यगणना यावद् गमनाह् वर्तिति। यद्यपि न युगस्य द्विचतुरादिवाचकसमस्तयैव, परं पारिभाषिकैव संज्ञा इत्यतु सर्वत्र यादिवदिति। पल्यवपयप्रमाणकालाविवनायामपि नाम-मज्जमम्। अथ पल्यमिति। तत्र पल्यते पदमसुदायापचारात्यापि। तेन पल्योपममिति शाब्दम्। तत्र पल्या ओपम्यभाजनविशेष तनोपमा यस्य तन पल्योपम। म च त्रिविध उद्धारद्धाक्षेत्रभेदात्। तदुदा-हृत, सूत्रकारा अपि—

"से किं त पलिओवमे? पलिओवमे तिविहे पण्णत्ते-उद्धार पलिओवमे अद्धापलिओवमे खित्तपलिओवमे य त्ति। एकैकमपि तत् सूक्ष्म-व्यावहारिकभेदेन द्विविधम्। तत्र व्यावहारिकस्य क्रियते निरूपणं—यथा नाम आयामविष्कम्भाभ्यां योजनमानं पल्यो योजनाच्च सविशेषत्रिगुणश्च परिधिना सो चकाहद्वयह यावत्सप्ताह प्ररूढवालाग्रराश्यणं निविडीकृत्य भृतं कोटयाद्यपरिमेयं तथाविधं

भावात क्रमेण कश्मररसद्द्वयात्यो क्रमीने । द्वादशनादमात्वेन व्यवहारात्तत्वादानमानमुहूर्तेन दिवसस्यतन्‌प्रमाण न त कथञ्च- नापि सिध्यति । मध्यमरनमध्यभागापगया चतत्मव दिनादिमान- मवगन्तव्यम्‌ । तथव शास्त्रान्तरेऽपि । तानि मानि च नैषा रात्रिन्दुस्नापि ननं त्रिंशत्‌ मुहूर्तमानोऽहोरात्र इति गम्यतम । 'सिन्न- यनिरात्र्यरात्रवृषा [लिङ्गानं०]इति पुस्त्व । ते च पञ्चदश पक्ष समदिना । पक्षौ च द्वौ मास । तावत्‌ दिवसादीना मासा ताना' इद्व । चयाः सर्वेषां वास्तव सूर्यनाणानाय अथा तरानुतन- भयासुचायाय या । तत्र च मासद्वयमान ऋतु द्वौ द्वौ मासावि- कावृतु रिति वचनात । न च प्रयायन त्रिनिरावस्त्रिभि रितिवचनात्‌ त्रिभिरवम यदाव्या उत्तरायण दक्षिणाद्धेमा वा दक्षिणायन चैत्यर्थ । तं च द्व अयनर । अयन द्व गतिरदग्दक्षिणावस्य वत्सर' इति वचनात । आयमुत्तीचीनम यद्यपिमिति । यद्यपि मासवपया सौर- चन्द्राभि भदा गति । न त्राम विपनिर्देशस्तथापि अत्र धिवाप्रत तत्प्रतत्‌ मासश्च ग्राह्य । युग त सवत्सरपञ्चमयमान, यदाचिन्त्याव्यन च द्र-च द्राभिवर्धित-च द्राभिवर्धिताख्यपञ्चवप मित युग पञ्चसवत्सरं युग मिति वचनात्‌ । अयतोऽप्यनुक्रमपमतत्सू- त्रसूचितनमा

वास जुयाइ नामसय दस वाससयाइ वाससहस्स, सय, वाससहस्साण वाससयसहस्स, चउरासी वाससयसहस्सा से एग पुव्वग चउरासीई पुव्वगसयसहस्सा से एग पुव्वे एत्मान वेत परमत शास्त्रान्तर--

'पुव्वस्स उ परिमाण सयरी खलु होति कोडिलक्खाओ ।

यमिदं तावत्त्वमतत्त्वविद्भिर्यज्ञानर्थकं परमागमवाक्यं न च सन्देहमायात गूढस्यालक्षणत्वं, किं तु व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः कार्या । यतोऽन्यैरपि वैयाकरणैरिदं शास्त्रं व्याख्यानतो विशेष-प्रतिपत्तिर्न हि सन्देहादलक्षणमिति । न च वैयाकरणानामिय परिभाषा, न त्वाप्तागमिकानामिति वाच्यम् । तत्राप्यनुयोगकरण-स्यतदर्थत्वादेव । तथाचोक्तं परममुनिभि –

ज जह भणिय सुत्त तहेव जइ त वियारणा नत्थि ।

किं कालियाणुओगो दिट्ठो दिट्ठिप्पहाणेहिं ॥ति । अत्र हि कालिकेत्युपलक्षणमव्याख्यादे । कालिकनिर्देशस्तु द्वादशाङ्गास्तथाविधवाक्तदनुयोगस्यातिगहनत्वात्स्यति । पूर्वापरालोचन-प्रवृत्तौ च स्पष्टं स्पष्टीभविष्यति यत्पल्यान्तः स्पृष्टास्पृष्टाना तु यत्केऽपि तद्बहिर्वर्तिना नभःप्रदेशानां तयाकरण स्पर्शनामामति-महान्विशेष । यतो हि पल्यपर्यन्तवर्तिना स्थूलानां वालाग्राणा मल्पानामेव तेषां स्पर्शना, खण्डीकृतेषु च बहूनीत्येतत्परमाणुक्षत्र-तत्स्पर्शनाविचारस्यैवा स्पष्टं च अतो वालाग्रखण्डीकरणं प्रयोजन ममहत्यन इति । यद्वा–मीयन्ते तेन दृष्टिवाद द्रव्याणीति भवे निर्देश स्पृष्टास्पृष्टान्यतरेणापि सफलताऽस्य तना न मत्रापि कार्योऽनाश्वास आप्तागमे । व्याख्यातं च व्याख्याकारैरपि तथैव । अत हि व्यावहारिकोऽसत्वया पि सूक्ष्मपल्याना सुखावबोधायैव प्ररूप्यते नान्य कश्चिदर्थोऽस्ति तस्य मानादाविति । सूक्ष्मैरपि किं काममेतद्भविष्यति सागरोपमव्याख्याया स्पष्टमिति तत्र तत प्रतायन । अत्रापि सर्वमरादीना त्रयाणां द्वन्द्व । अप्रमाण्याच्च न पूर्वनिपातादिवत्तेषु परमर्ष्युक्तिन स्यादिति मार्गयिकी परिभाषा-त्वन्यत्र । पल्योपमा पर क काल ? इत्याह–"सागर ओमप्पि

यथा न दाहको दहेत् प्रवेशाभावात्तस्य अयागालवादिवत्, न च वायुर्हरेत् निश्छिद्रत्वादेव, न वा क्वथयेत् पानीयं ग्रावादिवत्तत्र प्रवेशाभावादेव तथा च न पूतिभावमागच्छेत् क्वाथाभावे दुर्गन्धितभावादेव। एतस्माच्च प्रतिसमयमेकैकस्य वालाग्रस्यापहारे क्रियमाणे यावता समयेनाऽसौ रिक्तीभवति पल्यः तावता, स व्यावहारिकं उद्धारपल्योपमं। सूक्ष्मस्तु तेषामेव वालाग्राणामेकैकं वालाग्रमसङ्ख्येयानि खण्डयेत्। तच्च द्रव्यरेणोरसङ्ख्येयभागमितं स्यात् सूक्ष्मपनकजीवावगाहनायाश्चासङ्ख्येयगुणं खण्डं स्यात्। पूर्ववदेवाप्यपहारे प्रतिसमयमेकैकस्य खण्डस्य निष्ठिते च समये सूक्ष्मोद्धारपल्योपमं काल। एवमेव अद्धाक्षेत्रपल्योपमयोरपि वाच्यम् परं अद्धापल्योपमं कालप्रधानत्वात् एकैकं वालाग्रखण्डं च प्रतिवर्षशतमेकैकमपहरता ज्ञेयम्। क्षेत्रपल्योपमस्य च क्षेत्रप्राधान्यात् तत्रैव वालाग्रे क्रमशः प्रदेशा आकाशस्य तत स्पृष्टा स्पृष्टास्पृष्टाश्चापह्रियन्ते तदा भवति क्षेत्रपल्योपमं द्विविधमपि क्रमेण। ननु शक्य निचितं सम्भवति किमाकाशप्रदेशा अस्पृष्टा वालाग्रे? येन स्पृष्टास्पृष्टोभयापहारा व्यपदिश्यते इति चेद। आम् यथा कूष्माण्डभृते मातुलिङ्गास्तन्निचिते बिल्वानि तदन्तः सम्पूर्णे आमलकानि एवं क्रमतः बदराणि चणकाः सर्षपाः गङ्गावालुकाकणाश्च पूर्वपूर्वैरापूर्णेऽपि मायान्त्यपरमपरे पूर्वस्योत्तरापेक्षया स्थूलतरत्वात्। एवमत्रापि केशाग्रखण्डान्यप्याकाशप्रदेशापेक्षया स्थूलतराण्येवेत्यवसेयम्। ननु च यदि स्पृष्टा अस्पृष्टाश्चाभयेऽपि यदि अपहृयन्ते नभःप्रदेशास्तत्तर्हि वालाग्राणामसङ्ख्येयखण्डीकरणं किमर्थं, न हि खण्डीकृतेऽपि स्पृष्टास्पृष्टोभयग्रहणादस्ति विशेष। न च वाच्यं उद्धाराद्धापल्योपमपाठमात्रपाठ एव इति। एतस्य पृथक् पाठ एव नाशङ्कितव्यो सूत्रं भविष्यति चेतपाठतो व्यक्तमिति चेदवधारणी

तत्रस्तत्सुपमार–स्चनस्र कोटिकोटय । सागरणा सुपमा तु, तिस्रस्त्कोटिकाटय ॥१॥ सुपमदु पमा ते द्वे, दु पमसुसमा पुन । सका महस्रवर्षाणा द्विचत्वारिंशतानिता ॥२॥ अथ दु'प-मर्कविंशतिरब्दसहस्राणि तावती तु स्यात । एवं तद् पमापि । तत्कालीननरादिजीविभान चेद । कालवशादव वृद्धिहानिभावात्–प्रथमेऽरत्रय मत्या–स्त्रिद्वचकपल्यजीविता । त्रिद्वचक गव्यूत्युच्छाया–स्त्रिद्वचकदिनभोजना ॥१॥ कल्पद्रुफलसंतुष्टा श्चतुर्थे त्वरके नरा । पूर्वकोटचायुष पञ्च–धनु शतसमुच्छया ॥२॥ पञ्चमे तु वर्षशता–युष सप्तकराच्छया । षष्ठे पुन षोडशाब्दा–युषो हस्तसमुच्छया । एका तद् व्यवस्थिता इति । यद्यप्यत्रावसर्पिण्यवोदिता सूत्रकार , पर तथाविध्या वसर्पिण्य सम्भवन्ति, उत्सर्पिण्य तरितत्वात्तासामिति मापि सूचितवेति नेयम् । उभयामीलनेनैव कालचक्रभावात यदाहु -

'अवसर्पिण्या षडरा, उत्सर्पिण्या त एव विपरीता । एव द्वादशभिररै–र्विवर्तते कालचक्रमिद ॥ [अभिधान०] ननु क सागरोपमोऽत्रारादिस्थितौ ग्राह्य ? इति चेन्, आयुष्कादिसमानधर्मत्वात् क्षेत्रभद एवपा सूक्ष्मा ग्राह्य इति । न केवलमेतावन्येव कालमानमिति प्रोचु - परिय(पर)ट्टति । तत्र परावर्तन परावर्त्त । आपरवात तस्य ट्ट वर्ण ऽग उद्वतेपि ट्टव सयोगे ह्रस्वश्चेति। आर्षं बहुवमिति सर्वेषामार्षे बाहुल्यन विधानात बाहुल्य प्रवृत्तीतराश्रया– यश्चतुर्धेति न किञ्चिदनुपपन्नम । अत्रापि भामादिवत् मिमुर्दोषी पचारोऽवयवे ज्ञेय । तथा पुद्गलपरावर्त्त इति लभ्यते । कतिविधा पुद्गला क्य च तेषा परावर्त्त ? इति चेदुच्यते–अष्टविधास्ताव-त्पुद्गला , औदारिकवैक्रियाहारकतैजसभाषानपानमनाकर्मभेदात् । तत्र आहारकशरीरपुद्गलनिष्पन्न चतुर्दशपूर्वविदामेवाहारकम् ।

पल्यिट्ट नि । तत्र सागर –समुद्रस्तेनोपमा यस्य स सागरोपम, सञ्ज्ञामात्राख्यानमेतत । यद्वा–अतिप्रभूतताज्ञापनायततकाल्म्य । तत्त्वतस्तु दशकोटाकोट्या पल्योपम सागरोपम इति । पल्योपमवदयमपि बादर, उद्धाराद्धाक्षत्रभेदाना सूक्ष्मव्यावहारिकभेदन प्रत्यक द्विविध्यात । तत्र सूक्ष्मोद्धारसागरोपममसमयद्वीपसागरप्रमाण गृह्यते, अजनतीयोद्धारसागरोपममसमयमानत्वात्तेषा । तथा चोक्त–

उद्धारसागराण अड्ढाइज्जाण जत्तिया समया ।

दुगुणपवित्थरदीवा–ऽहोय रज्जु य एवइय ॥ति । अद्धापल्योपमसागरोपमस्तु सूक्ष्म नरयिक–तयग्या–मनुष्य–देवानामायुष्य मीयत । सूक्ष्मक्षत्रपल्योपमसागरोपमस्तु दृष्टिवाद द्वादशाङ्ग द्रव्याणि धर्माधर्म लोकाकाश जीवप्रदेश–कालचक्र सर्पिण्यवसर्पिणी समयादिकानि मीयन्ते । व्यावहारिकास्तु त्रिधापि पल्योपमसागरोपमा प्ररूपणामात्रोपयोगिन इति । स्पष्ट चैतन्मनुयोगद्वारसूत्राभ्यीयोपक्रमतृतीयप्रमाणभेदान्तर्गतकालप्रमाणभेदनिरूपणे । तथा च तत्पाठ – स [illegible] त समाप्त (पञ्चत्रिंशतमद्वितीयपष्ठि प्रथमपत्रात्सप्तत्रिंशतमद्वितीयपष्ठोपा यपत्रित यावत) सङ्ग्रहश्चैवमत्र–

'उद्धार अद्धखित्त पलिय तिहा समयवाससयसमए ।

केसवहारो दीवोदहि आउ तसाइपरिमाण॥ति । अवसर्पिणी च दशसागरोपमकोटाकोटिमाना षडरकविभक्ता । षडरकस्वरूप च जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिविस्तरतोऽभ्युपेयम् । सङ्ग्रहपनम्त्विद–

एगजिआ मुयइ पुमिव सव्वअणू । जिति अकालि स थूलो दन्ते मुहुमा सगग्रयरा ॥२॥ लोगपएसोसप्पिणीसमया अणुभागबंधठाणा य । जह तह य ममरणण पुट्ठा खित्ताइथूलियरा ॥३॥ इति । समयान्विरच मात्स्येक वस्तासमुदायत्वात सङ्ख्यानसाधनत्वाच्च । तदव व्याख्याय वाऽऽलार क्रमप्राप्त भवलोकमभिधातुकामा आह —

मेरइयदेवमणुआ तिरिक्खजोणीगया य जे सत्ता ।
तम्मि भवे वट्टता भवलोग त वियाणाहि ॥६॥

तत्र निर्गतमयमिष्ट सुख यस्मादमी निरया घर्मावंशाशैला-ञ्जनारिष्टामघामाघवत्यभिधाना रत्नशर्करावालुकापङ्कधूमतमो महातम प्रभाभ्यगोत्रा नरका । तत्र भवास्त एव नरयिका । न च वाच्य न सन्त्यव नरकगतिर्नरयिका वाऽनुपलम्भादिति । अनुपलम्भमात्रणाभावासिद्धमवन्च परमाण्वादीनामप्यभाव एव सति । अनुमानेन गम्यन्ते त चेन । किमत्र न तत ? । जगद्वैचित्र्य जीवानामेव विषयत्वेन ना यकारणमन्तरेणोपलभ्यमान युक्तियुक्त स्वभावभेदाऽपि न कारणमन्तरेण । सिद्ध च वैचित्र्यकारण कर्मणि मनुष्यतिरश्चास्त मध्यममेव फलद, सुखदु खतीव्रतानुपलम्भात् तीव्रदु खसहनसहिष्णुतयाविधवाभावाच्चावश्य तीव्रतमकर्मफलभोगा अभ्युपेया नरयिका । अथ मति अत्यन्तदु खिता वक्ष्यमाना नरास्तियञ्च एव च नरयिका । तदपि न सुन्दरम् । यतो हि ते उपमयव गोचरीक्रियन्ते, यदमी नरयिकवदतिदु सह सहन्ते दु ख मिति न ते नरयिका, उपमानोपमेययो सति भिन्नत्वे एव तथा वणनात । तथा यथा राजादि कश्चित् सुखातिशयेन व्यपदिश्यतेऽन्यत्र मर्त्योऽपि सत्रपोऽनुभवति सुख, तथपोऽसौति भाव्यमुपमादानादेव सिंहादिवत्त तेनेति प्रतिपादित च परममुनिभि ।

न च तस्य भवति पुरः पुनर्ग्रहणमासमारत्वत्रान परिमितस्यैव भावात्तद्ग्रहणस्येति । शेष सप्तभि परावर्त्त । सोऽपि सप्तधैव । यदाहु परममुनया विवाहप्रज्ञप्तौ–

'कइविहे ण भंते ! पोग्गलपरियट्टे पण्णत्ते ? । गोयमा ! सत्तविहे पण्णत्ते, तंजहा ओरालियपोग्गलपरियट्टे वेउव्वियपोग्गलपरियट्टे एव तेयाकम्मामणवइआणापाणुपोग्गलपरियट्टे । से केणट्ठेण भंते ! एव वुच्चइ ओरालियपुग्गलपरियट्टे ? । गोयमा ! जण्ण जीवेण ओरालियसरीरे वट्टमाणेण ओरालियसरीरपाओग्गाइ दव्वाइ ओरालसरीरत्ताए गहियाइ जाव णिसट्ठाइ भवति से तेणट्ठेण गोयमा ! एव वुच्चइ ओरालियपुग्गलपरियट्टे २ । परावर्तेन च कालपरिमाणमानीयते इत्युदाहृ० - ओरालियपोग्गलपरियट्टेण भंते ! केवइयकालस्स निव्वट्टिज्जइ ? । गोयमा ! अणताहिं ओसप्पिणीहिं उस्सप्पिणीहिं ति । एव नपरमपि पड्भिरवसेया पुदगलपरावर्ता । अथवा परावर्त्तश्चतुर्धा–द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्तपि द्विधा सूक्ष्मबादरभेदात् । तत्र द्रव्ये सूक्ष्मबादरभेदावेव–

ओराल विउव्वा तेय-कम्म भासा णुपाणमणगेहिं । फासेवि सव्वपोग्गला अह मुक्का बायरपरिट्टो ॥१॥ दव्वे सुहुमपरट्टो जाहे एगेण अह सरीरेण । फासमि सव्वपोग्गला परिणामेऊण तो मुक्का ॥२॥ एव क्षेत्रकालभावेष्वपि सूक्ष्मबादरभेदौ प्रत्येक लोकप्रदेशावसर्पिणीसमयानुभागबन्धस्थान क्रमेण क्रमोत्क्रमाभ्या ज्ञयो । सर्वेऽप्येतेऽनन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीमाना । विशेषार्थिना तु चरमावर्त्तविंशिकास्वीपिका विलोक्या । सदुग्रहश्चात्र–

दव्वे खित्ते काले भावे चउह दुह बायरो सुहुमो । होइ अणतुस्सप्पिणीपरिमाणो पुग्गलपरट्टो ॥१॥ उरन्नाइसत्तगेण

मिति ? चेद् ।'आगमे दृष्टेष्टाविरुद्धे व्याहृतमेवतत । अनुमान च शुद्धपरमुनातिशयादिना,प्रत्यक्षाश्च ज्योतिष्कास्तत्र तेषामसद्भाव । आहुश्च परममुनय –देवत्ति सत्थयमिण सुद्धवणओ घडाभिहाण य । अहव मई मणुओच्चिय देवो गुणरिद्धिमपन्नो ॥१॥ तण्ण जओ सव्वत्थे सिद्ध उवयारओ मया सिद्धी । तच्च यमीहिसिद्धे माणव सीहाइयारा व्व ॥२॥ देवेसु न संदेहो जुत्तो ज जोइसा स पच्चक्ख । दीसंति तक्कयावि य उवघायाणुग्गहा जगइ ॥३॥ आलयमेत्त च मई पुर व सव्वासिणा नहुवि सिद्धा । जे ते देवत्ति मया न य निलया निच्चपडिसुण्णा ॥४॥ को जाणइ किमेयंति होज्ज निस्समय विमाणाइ । रयणमयनभोगमणादिंं जह विज्जा हरादीण ॥५॥ दृश्यत च निमित्तशास्त्रीयमुपरागादि यथायथ सवा-दनामाप्नुवत तथा च तदुदितावनुग्रहोपघातावपि चेति कथ न देव सत्ता ? । यथास्म चानुग्रहादि कुर्वन्ति जीवाना दानहतनरवदिति न नाद्य नूतनमत्र किञ्चिन । तथा मनुजा –नरा प्रत्यक्षा एव । त्रयाणा द्वन्द्वे नैरयिकदेवमनुजा इत्यत्रापि श्रमादिलत्र प्रयोजने नार्हत्वाद्वा न पूर्वनिपातविधिरादृत । अत एव क्रेवला भयन्तीवा, इत्याह–नियमोनिगताश्च ये मत्वा । तत्र तिरोऽञ्चती तितियञ्च विशाललगनित्वात् यतोऽनन्ता जीवास्तत्र सिद्धानन्तगुणा यद्वा-मध्यानुभावास्ते न देवनरयिकवद विरतिशून्या, न चापि मनुज वत सर्वविरतिवन्त इति तथा यथार्थमेव तिर्यक्त्वम । एतानाश्रि त्यव तिर्यग्लोकेति सञ्ज्ञा मध्यलोकस्य । यद्वा– चतुर्णाना जीवाना सर्वेऽपि प्राप्यन्ते तत्र भेदा । 'औपपातिक–मनुष्येभ्य शेषास्तिर्यग्योनय [तत्त्वार्थ०] इतिवचनात । पञ्चेन्द्रियान्ताना भवाणा सर्वेषा तिर्यक्त्वात् देवनारकमनुजेभ्य । तथा योनय –उत्प त्तिस्थानानि । 'यु मिश्रण इति वचनात् युवन्ति–व्यामिश्रवन्तोऽपि

पापपरुसस पगिट्ठस्स भाइणा वम्मओ य सेसव्व । गति धुव ते भिमया नेरइया अह मई हाज्जा ॥१॥ अच्चत्थदुहिराया ज तिरियनरा नारगति ते नियमा । त न जओ सुरसोक्खपग रिस सरिस न त दुक्ख॥ति । श्रुतावपि असूर्या नाम ते लोका अधन तमसावृता । तांस्ते प्रत्याभिगच्छन्ति य के चात्महनो जना ॥१॥ स ह व प्रेत्य नारका जायत य गूढाश्रमवत्नाति' इत्यादि । एव देवा । तत्र 'दिवु क्रीडाजयेच्छापणिद्युतिस्तुतिगतिषु' इति धातु । ततो दीव्यन्ते स्तूयन्ते चकामकामिभिर्नरैरिति देवा । ननु कि ते प्रय च्छन्ति किञ्चिन्नवेति ? चेत्प्रयच्छन्ति यदि पर भाग्योदय स्याद्येषा । कि नागच्छन्ति दृष्टिपथ साम्प्रत ? अनागमस्तु कालानुभावाद यदाहु – कालाणुभाव'त्ति । न भतावता न तेषा सामर्थ्यं स्तुत्यादिना कर्मक्षयोपशमाद्यापादनात् । अत एव च–'सुयदेवया भगवई ति स्तुति चतुर्थी च स्तुतिर्देववन्दनाया तदधिकारप्रवरा सम्मद्दिट्ठी देवा दितु समाहि च बोहि चे ति । स्थानाङ्गे च पचहि ठाणेहिं सुल हबो हित्ताए इत्यत्र देवस्तुति सुलभबोधिहेतुतया 'वस्ता गणभृ-त्पाद' क्रियते च सा देवाण अहो' सील विसयविसमोहियावि जिणभ वणे । अच्छराहिंपि समं हासाई तेण न करती त्यादिका मुनिवर्यैररं विस्तरेण । विस्तरार्थिना समयरत्नाकरोऽवलोकनीय । अनाग मादिकारण चताभ्यो गाथाभ्योऽवसेय प्रसिद्धाभ्य सकत दिव्व पेमा विसयपसत्तासमत्तकज्जा । अणहीणमणुयकज्जा नरभवमसुह न इति सुरा ॥१॥ चत्तारि पंच जोयणसयाइ गधो य मणुअलोगस्स । उड्ढ वच्चइ जण नहु देवा तेण आइति ॥२॥ पचसु जिणकल्ला णसु चेव महरिसितवाणुभावाओ । जम्मतरनेहेण य आगच्छति सुरा इहय ॥३॥ तार्थाश्रति च कुवन्त्यनजयत्र । यदाहु –'नियुत्तइपि अमत्य कुव्वंति'त्ति । ननु ताभ्यां तेषा सद्भाव एव किं मानं

यात्मभूमिद्वादशके, द्वि पुष्करार्द्धे च धातकीखण्डे कर्मभूमिष्व- ष्टाशत्सु मनुष्यभावान पर्याप्तेतरभेदभिन्नतया गर्भजाना द्वयधिक शत तदा तदादिषु सम्मूर्च्छनजत्वोत्पादात्तत्र चापर्याप्तत्वादेव चका धव शतमिति अयधिकानि शतानि त्रीणि मनुजाना भेदा एव दशिणा- त्पमर्दभिन्ना भवनवासि-व्यन्तराणा दशाप्टभेदा पञ्चदश- परमाधार्मिका अम्बाद्या, चरस्थिरभेदाद द्विधा सूर्याचन्द्रमसा ग्रहा नक्षत्राणि प्रकीर्णतारकास्तेति दशधा ज्योतिष्का द्वादश कल्पा सौधर्माद्या, ग्रैवेयका नव अनुत्तरा पञ्च किल्बिषिकत्रय लोका- न्तिकनवक चेति नवनवतिभेदा अमरवा पर्याप्तेतरभेदादष्टानव- त शतमिति सर्वेऽपत्र पत्रीशना त्रिषष्ट पञ्चशतव जीवभेदा- नामिति । ननु च विमत्र शाश्वतमावेनावस्थिना ? न चैव कथमते जया एवमितिचेत् जीवापेक्षयाऽशाश्वतेपि नयापेक्षया शाश्वतत्व प्रायेणतेषा तत्रत नादवना सवथा यथोच्यन्ते–न हव प्रत्य नरके नारका सन्ती ति, किन्तु स्वायुष्क यावत् तत्र विविधानि दु सा- दीपनुभूय पश्चादुद्वर्तना कृत्वा यथाकर्म गच्छन्ति । यद्वा–नारका- भिशयिकत्वक् तिरेतदाख्याति–यद्यथा मनुष्यादयोऽत्रारम्भ्य वा- दिभिस्तद्भवमभविभि कारण पुनर्मनुष्यादिभवमेवागच्छन्ति नव नारकास्तेपामेव वादे गती वा पुन प्रत्य समुत्पद्यन्ते, 'नारगस्था म ना चव न्ति प्रसिद्धति । तथा नरकाणान्तरा अपि । ययाच्यते 'पडुप्पन्नसमयरइआ वोच्छिज्जिस्सन्ति ?। हता, वोच्छि- जिस्सन्ती त्यादि सूत्रेण विप्रतिपन्न- साध्यन्त इतिपदवुच्छन्नाद कथा किन्तु यथुना नारकानी नारकान्त स्वम्वायुष्योऽन्त व्युच्छ- स्सन्ति । अत्र सूत्र तु पर्यायनयापेक्षया विनिष्पन्नानाशाशनत्म । स्वाम्यपि यावत्त्वमशाश्वतत्व चावसेयमित्यभिप्रेत्य नाशाश्वतत्व प्राक् – तमि भवे चटुग'ति । तत्र तस्मि

स्वप्रायोग्येणौदारिकादिना मिश्रीभवन्ति प्राणिन आस्वति योनयः। यौयुसुवहाग्भ्यो नि[६७७]रिति सूत्रेणौणादिके नौ शब्दनिष्पत्तिः। चतुरशीतौ योनीनां लक्षेषु वहन्त्य एतेषां योनयः इति योनिशब्द-योजनं कृतं पूज्यपादैरिति सम्भाव्यते, परं नतद् व्यवच्छेदकतया। योनयश्चतया चतस्रो लक्षाः प्रत्येकं देवानां नारकाणां च, चतुर्दशलक्षाश्च नराणां या योनयः, ता वर्जयित्वा शेषाः द्वाषष्टिलक्षा तिरश्चामेव। चतुरशीतिः लक्षाश्च योनीनामेताभ्यामति प्रसिद्धाभ्यां गाथाभ्यामवसेया –

पुढवाइसु पत्तेयं सग वणपत्तेयणंत दस चउदं। विगले दु दु सुरनारयतिरि चउ चउ चउ दस नरेसु॥१॥जाणीण हुंति लक्खा सव्वे चुलसी इहेव घिप्पंति। समवण्णाइ भया एगत्तेणेव सामन्ना॥२॥ति। अवधारणीयं चैतत् देवनारकमनुजानामपि सत्त्वयं योनयः उत्पत्तिस्थानमात्राथत्वात्तासां। तां गता प्राप्ता के? इत्याह-सत्त्वा जीवाः। नाम 'नपा सत्त्वा इनीरिता' इति रूढत्वग्रहणं, किन्तु जीवः स्याद् सुमान् सत्त्वः इति सामान्यं। चकारश्चात्र सर्वेषामयाऽन्तरभेदपरिग्रहाय। ते चैव घर्मादिभेदेन सप्तविधा नारकाः पर्याप्तेतरभेदाच्चतुर्दशधा, पृथ्व्यप्तेजोवाय्वनन्ताः सूक्ष्मबादरपर्याप्तेतरभेदभिन्नाः, प्रत्येकाश्च पर्याप्तेतरा विकलेन्द्रिया अपि द्विधैव पञ्चेन्द्रियास्तु जलस्थलखचरोरःपरिसर्पभुजपरिसर्पभेदभिन्नास्तिर्यञ्चः सम्मूर्छिमगर्भव्युत्क्रान्तिकपर्याप्तेतरभेदाद् विंशतिधेति तिर्यञ्चोऽष्टाचत्वारिंशद्विधाः। मनुष्यास्तु जम्बूद्वीपगतासु त्रिषु भरतैरवतविदेहरूपाणासु कर्मभूमिषु, पञ्चसु चाकर्मभूमिषु देवकुरूत्तरकुरुहरिवर्षरम्यकहैरण्यवद्धिमवल्लक्षणासु षट्पञ्चाशत्सु च हिमवच्छिखरिवर्षधरोभयनिर्गतदिगन्तरालप्राप्तासु चतसृषु चतसृषु दंष्ट्रासु सप्त सप्तान्तरद्वीपभावाल्लवणाब्धौ वर्तमानेष्वन्तरद्वीपेषु द्विर्घातकीखण्डगतभरतादिकर्मभूमिषट्

कारमभूमिद्वादशके, द्वि पुष्करार्द्धे च धातकीवत्त कर्मांकमभूमिष्व-प्टादशसु मनुष्यभावात पर्याप्तेतरभेदभिन्नतया गभजाना द्वयधिके शते तद्वा तादिषु सम्मूछननरोत्पादातेपा चापयाप्तत्वादव चका धव शतमिति व्यधिकानि शतानि त्रीणि मनुजाना भेदा एव दक्षिणो-त्तरभिन्ना भवनवासि-व्यन्तराणा दशाम्भदा पञ्चदश-परमाधार्मिका अम्बाद्या चरस्थिरभेदात द्विधा सूर्याचन्द्रमसो ग्रहा नक्षत्राणि प्रकीर्णतारकाश्चेति दशधा ज्योतिष्का द्वादश कल्पा, सौधर्माद्या ग्रैवेयका नव अनुत्तरा पञ्च किल्विषिकत्रय लोका न्तिकनवक चेति नवनवतिभदा अमर्त्या पर्याप्तेतरभेदादष्टानव-त शतमिति सर्वेऽप्येते एकत्रीकृता त्रिषष्ट पञ्चशतक जीवभेदा-नामिति । ननु क किमत्ते शाश्वतभावेनावस्थिता ? न चेत कथमेते मया एवमितिचेद, जीवापेक्षया नाऽन्ततेपि गत्यपेक्षया शाश्वतत्व प्रायणतेपा तथाने शाश्वता सवथा यथोच्यते—न हव प्रेत्य नरके नारका सन्ती ति, किन्तु स्वायुष्क यावत तत्र विविधानि दु खा दीनमनुभूय पश्चादुद्वृत्तना कृत्वा यथाकम गच्छन्ति । यद्वा—नारका-णिगापिकतच्छ तिरेतदास्यति—यथया मनुष्यादयाऽल्पारम्भत्वा-दिभिस्तद्भवसम्भविभि कारण पुनमनुष्यादिभवेष्वागच्छन्ति, नव नारकास्तेपामेव नाये गतो वा पुन प्रत्य समुत्पद्यन्ते नारगदेवा य ना चेव ति प्रसिद्धति । तथा भवानाद्यन्ता अपि । यथोच्यते 'पडुप्पन्नसमयनेरइआ वाच्छिज्जिस्सति ? हन्ता वोच्छि-ज्जिस्सती त्यादि सूत्रेण विप्रतिपन्न साध्यते क्षणिकव्युच्छेदवाद सवथा, किन्तु येऽधुना नारकगतौ नारकास्ते स्वस्वायुषोऽन्ते व्युच्छे त्स्यन्ती ति । प्रकृत सूत्र तु पर्यायनयापेक्षया विनिष्टनाशद्योतकम् । एव देवादिष्वपि शाश्वतत्वमशाश्वतत्व चावमेयमित्यभिप्रत्य तथा शाश्वताशाश्वतत्व प्राचु —'तंमि भवे वट्टत' ति । तत्र तस्मि

मनन्तरोद्दिष्टे नरयिकादौ भवे पूर्वोक्तरूप । यद्यपि मनुष्यादिगते प्रत्यक्षत्वाद उच्येतास्मिन्निति, पर नरयिकदेवभवानामप्रत्यक्षत्वात तस्मिन्निति । एतेन भवपय तावस्यामाह– भवजीवितस्य भवाव धित्वाद । अत एवाच्यत–'न देवनारकाणा तद्भवजीवित मिति । तथा च 'जीव क्षियाद्यनामक' इति परममुनिवाक्येन जीवस्य क्षित्याद्यनामकत्वऽपि तत्तद्भवगताभिधानधारित्वमस्तीति द्योत्यते, भवशब्देन च गत्यपेक्षया शाश्वतत्व तेषा दर्शयति, नहि कदाचिद नारकमदव वा भविष्यति जगत्, चतुर्गतिमयत्वात्तस्येति 'वट्टन्त ति वत्तमाना, यो यो जीवो यस्मिन्यस्मिन्भवे यदा यदा वर्त्तते तदा तदा स स तेन तेन गत्यादिनामवेन व्यपदिश्यत–यथा नारकोऽय देवोऽयमित्यादि । न च शाश्वत मस्याभिधान किञ्चिदपि । औपा धिकोऽय व्यपदेशो घटाकाशादिवदिति भावय त्यनेन । अत्र वत्त- मानत्वस्य प्राकृते आत्मनेपदिनोऽपि न्तप्रत्ययागमात तद्धत्तान्ते टट[८।२३०]'इत्यनन द्वभावाच्च वट्टन्तत्ति । अननानाद्यजीवा- त्वादन गते शाश्वतत्व प्रकृताना च जीवाना तत्र स्थायित्वाभावेन चाशाश्वतत्वमाहु । तथा च य प्रलेपुयत–त्रसजीववध प्रत्याच क्षाणस्यापि श्रावकस्य यस्य प्रत्याख्यानानहमि त्रसत्वेन वत्तमाना जीवास्ते सर्वे वधपरित्यागनियमेनाऽभय स्थापिता, पुनश्चते यदा स्वस्वायुष्कावसाने विधाय काल गच्छन्ति यथाक्रम प्रत्य गत्यन्तर, यदि च स्थावरत्वमापन्नास्तत्र ते ह्यन्यैरे स्तरितिस्पष्ट त्रसवधविरतावतिचारप्रसञ्जनमभय स्थापितानां वधकरणात् । तस्मात् वात्तमानिकत्रसवध प्रत्याख्यामीति प्रतिज्ञा विधातव्या यैर्विकुर्मरिति ते निरस्ना एव । यतो नैव देशविरतेन जावाना श्रित्य कृता विरतिर्विशिष्टान् किन्तु त्रसत्वमेवाश्रित्य सङ्कल्प त्पपरिणामजन्यत्वमपि तद्धिसाया । ततश्च त्रसत्वे वत्तमाना एव

त्रसाम्ते च प्रत्याख्याता वध्यमाना। यदा च न ते तथा न तदा ते प्रत्याख्यानगोचरीभूता इति कथं स्थावरीभावमापन्नानां तेषां प्राक्पूर्वत्रसत्वानां वधे आपाद्यते व्रतविराधनामिति। किञ्चिदं पृच्छ्यते–वस्तुतः न त्रसभावे वर्त्तते, पश्चादागमिष्यति त्रसभाव तत्कथं ते त्रसविषया स्युर्न वा? आद्य, वर्तमानविशेषणेन तेषामग्रहणात्। अन्त्य, तेषां वधे न स्याद्विराधना व्रतस्य। दुर्ज्ञानत्वेन परिहार्या इति चेत् परिहरणेऽपि यथाऽविरतिस्तु भवन्ती तदवस्थैव तद्विषया। अथ यच्च य वर्तमानत्रसत्वेन प्रत्याख्यानगोचरीकृतास्ते स्थावरभावमापन्नास्तेन स्युर्वधश्च तेषां सम्पन्नः तदा कथं न विराधना व्रतस्य? तथा वर्तमानत्रसत्वेनाभ्युपगमात् त्रसत्व परिहारत्वेऽपि तुल्यमेवतत्। अथ न वर्तमानत्रसत्वा इति विषयं भावप्रधानो निर्देशो भवद्भिः सम्यगध्यवसायो वर्तमानत्वं तर्हि त्रसत्वमेव तथाऽन्यग्रहणं। न हि विशेषं वर्तमानावस्थामन्तरेण विरतौ गोचरीक्रियते। न च त्रसा इति ते व्यपदिश्य उपादानमार्गेणेति। यावद्वृत्तमनन्तरमनन्तपर्यायेण व्यपदेश इत्यवसुवर्तमस्मिन् भवे वर्तमाना इति। ते किमित्याह भवन्तीति ते विभाषीह इति। अथ पूर्वोक्तस्वरूप स एव लक्ष्यमाणवाक्यार्थः स्वरूप इति। ज्ञातव्यम्। तथा च तान नरयितृदिभवे तेषा स्वरूपेण वर्तमाना जीवानित्यर्थः। यद्वा–भवन्त्येव गतिरस्य जीवस्येति, आयुषः स्वयमेव वेदने भवत्यत्रैव निर्देशः। एवञ्च नैतानन यथाहु–भवद्भूतीयमायुर्वेद्यते इति वृत्तीयिका, कायव्यूहप्रमाणेन वा स्वसमायुर्नामगोत्रादिवन्धे वा तु निरस्ता। तद्युगपत् तिर्यग्वर्तमानभवायुषि अन्यभवायुष्य वधने, अन्यथा निष्पन्नभव तत्परिणामसहकारित्वाच्च न मरणमनस्तत। कायव्यूहश्चा प्रमाण तत्र, एवमस्मिन्नेव वर्तमाने मानुषादिक पुनरायम्भवायु-

णात्। विरुद्ध च योनिजशरीरस्यवमेव ग्रहणमपि कमक्षयश्च प्रदेशोदयवेदननापि सम्पद्यते। यत उक्त–'पएसवेज्ज सम कम्म'ति पारमापर्मपि–'पएसकम्म पुण नियमा वेएइ'त्ति। न चव व्यवस्था नात केवलिसमुदघातविरोध, तेनाऽऽयुष्क वर्जयित्वाऽनपतनीयत्वा च्छपवेदनीयादिकमणा प्रदेशानुभवायव तत्करणात। अप्राप्तस्थिति कानामुपचिताना शीघ्र क्षयकरणायव चायमेवम्भूत आयासोऽयथा अयथाऽपि भवत्यय प्रदेशेनोऽनुवेदनम क्षया बद्धाना, अत एव च

य षण्मासाधिकायुष्का लभते केवलोद्गम। करोत्यसौ समुदघातम ये कुर्वन्ति वा नवे'ति नियमानियमव्याख्यान सङ्गच्छते। भवति च प्राग्भवबद्ध वेदनीयमवगेपाधिरायुष्कानामधिकमेषा न तथेति। यद्यपि च–

'अप्प बायरमउय बहु च रुक्ख च सुक्किल्ल चेव। म' मह-च्चयति य सायाबहुल च त कम्म॥मितिवचनात केवलिना सयोगि-नामस्यव प्रभनाञ्ताणुभगातवदनीमकमणा बध पर तन्यापि विकमिति तनीयसमय एवावगागम पश्यनीति न तदथमय न च नामगोत्राणि तत तदा बद्धभ त एवविधवधत्वात समुद्घाते च कल्नीयस्य केवलस्य न क्षय । यच्च क्वचित्तथाव्यपदेश, स बाहुल्य माश्रित्येत्यलम्प्रसङ्गन। तथा च एतान पूर्वोक्तान् नरयिकादीन् प्रत्ये कभवगतान भवश्लोक इति विजानीहीति व्युपसर्गेण पूर्वोक्तभेदविशि-ष्टतया ज्ञान करणीयमिति ज्ञापयन्ति। यद्वा निरभिधानस्याप्यात्मन स्तत्तत्पर्यायतयोत्पादात् व्यवहारेण पर्यायप्राधान्याच्चव व्यपदिश्य मानोऽन्यान भवलोक इत्यवबुद्धया इति आशयन्ति। न च द्रव्यपर्या मयो सवथा भिदाभिदावेति नाय द्रव्यभूतानामात्मनामात्मनाप्यतेन पर्यायभूतेनाभिधानेनाभिधानमयुक्तमिति ध्येयम। निरूप्यव भव लोकमिति पष्ठ लोकभदमथ सप्तम भावलोकमभिधातुकामा आहु

ओदइए उवसमिए खइए अ तहा खओवसमिए अ।
परिणामसन्निवाए छव्विहा भावलोगो अ ॥

तत्र भवन–तथा तथा वर्त्तनमिति भावा [illegible] भावा। स च पञ्च औदयिकादिभेदात् । [illegible] पञ्चधत्यपि, परं तत्र सायोगिकरूपत्वान्न मा [illegible] भावत्वाभावादित्याद्युपदय तन्विवक्षा । अत्र तु [illegible] षडन्त्येवमुपन्यास । सूचितश्च तत्राऽप्यसौ [illegible] करणेनेति न कापि विरुद्धता आप्ताम्नाऽऽगम [illegible] तत्र उदय –प्राग्बद्धाना कर्मणा यथायथमबाधा [illegible] मुख्य तत्र निवृत्त इत्यौदयिक । उदय यथौ [illegible] षड्पोऽपि परिस्थूलनयकविदानिविष । [illegible] मिथ्यादर्शनाज्ञानासंयतासिद्धत्वलेश्यास्वनु [illegible] (मत्वाय) इति । तत्र गति पूर्वोक्ता नरकादि [illegible] कषाया कष्यन्ते हिंस्यन्ते स्वस्वरूपविपर्यस्ता [illegible] भूयन्त कर्मभिर्येष्विति कषा –भवास्तदा [illegible] कषाया क्रोधमानमायालोभाख्या अनन्तानु [illegible] ख्यानावरणसञ्ज्वलनविकल्पा । [illegible] वृद्धिकारण, यदाहु – ठिइ अणुभाग [illegible] एष वक्तव्यता विशिष्यमाहु – अनन्तानु [illegible]

रागद्वेषपरिगतो मिथ्यात्वोपहत [illegible]
प्रथमल्पबहु [illegible]–तरोद्दनीयाभिमानं [illegible]
सङ्क्लेशविशुद्धिलक्षणम् । आ [illegible]
यस्य ॥७॥ विलज्जाप्तकमद [illegible]
जन्ममरणजन्य बहुविधपरिणता [illegible]

तरगुरुभाराक्रान्तकपित्, कमण । विषयसुखानुगततप कषाय वक्तव्यतामिति ॥४॥ (प्रशमरति) अत एव च सङ्क्षेपभता एत रागद्वेषशब्देन तत्र प्रतिकूलकतृतया निर्दिष्टा यथा– अष्टविधकम बन्धस्य हेतू ता'विति । रागद्वेषापहतस्य केवल कमबन्ध एवास्ये'ति 'रागद्वेषविलग्नस्य कमबन्धो भवत्यव'मिति । तस्माद रागद्वेषादयःतु भवमन्तमूलमिति ।

'का दुक्ख पाविज्जा कस्स व सुक्खहिं विम्हओ हुज्जा । की व न लभिज्ज मोक्ख रागद्दोसा जइ न हुत'॥ति । स्थाने स्थाने यावच्चारित्रस्य लक्षण कुवद्भिर्यथायस्यवमेवादित 'यच्चरणमकषा य ति । अत एव च 'वीतरागयतिश्चाद्धमम्यग्दष्टिरयधातका इति च पठ्यते । तथा लिङ्ग्यत–गम्यते मोहनीयोदयोऽननेति लिङ्ग, स्त्रीपुनपुमकवेदभदात त्रिधा । यद्यपि चान्यत्र नेपथ्यचिह्नवेदभेद-मिन्नधोच्यते इद परमाधाय यथारुचि देशकथा वा विधाना-मध्यम्य च नामकर्मोदान्तरनिर्माणभदप्रयोज्यस्याभाऽत्राधिकार । अत्र तु पुरुषभयविषयकामकनेच्छारूपस्यव तस्य ग्रहणात । तथा च स्त्रीपुंलिङ्गसिद्धत्वेपि न क्षतिस्तेषामेव प्रकारस्यान्याभावात । उपात्ते स्त्रीपुनपुंसकशरीरे च क्रमेण वेदत्रयवत्त्वपि क्षुल्लकानिवत्र क्षतिरिच्छारूपवादेतस्येति । मिथ्या विपरीत दर्शन श्रद्धानमस्मा दिति मिथ्यादर्शनमिति विग्रहात मिथ्यात्वमोहमिश्रमोहसम्पाद्य आत्मपरिणामा येन जीवानां यथार्थतया सदश्रद्धान तथा चान्नामामिव मिथ्यात्वादौ नाव्याप्ति । यद्वा– सम्यग्मिथ्यात्व तदुभयरूपस्य त्रिविधस्यापि ग्रह, आद्यस्यापि शङ्कादिकारकत्वेन कथञ्चित्तत्स्वभावत्वात । अथवा पूर्वोक्तविग्रहेणैव मिथ्यात्वमोहनीयमव ग्राह्य, परे तु तद्विशुद्धयशविशुद्धिरूपो भवाविति न ताभ्यामथ । विपरीतताऽभ्च ।धर्मधर्मसुभयरूपेणापीति नवादिधमस्यात्यया

श्रद्धानस्य निह्नवादेर्मिथ्यात्ववत्त्वेऽप्याप्तिरनवद्येऽपि व्रतस्य 'अमायस्य विरियाणमकिरियवाई होइ धुग्रीई । अन्नाणिय सत्तट्ठा वणइयाण च बत्तीसं'॥ इत्यादिना बहुविधत्वाद्धपरीयग्र प बनव-विध्यामिथ्यात्वमोहोदयस्य ववरूपवादकथव व्यपदेश । न शक्यं त या मिथ्यामना यास्यान् विभागन 'जावइया वयणपहा तावइया चेव हुंति नयवाया । जावइया नयवाया तावइया चेव परसमय त्ति वचनादिति सामान्यरूपेणतन्निर्दिष्टम । भवति वक्रदा जीवस्यक स्वस्वस्यबोध्यो मिथ्या वस्यत्वेव व्यपदेशा । तत्रवानाक्षरमाद्धथया मिथ्यात्व विस्तवश्रद्धानेनव तत्त्वस्य देशत सर्वतो वा । तथा पक्षाक्षरगचिमतापि मिथ्यात्वाक्ति सूत्रानुगामप्रधानरभिमता सङ्गच्छत । तथा चाव्याव्यनूचान – सूत्राक्तस्यकस्याप्य रोचना-दक्षरस्य भवति नर ।' मिथ्यादृष्टि सूत्र म प्रमाण जिनाभिहित'॥मित्यादि । अत एव च व्याख्याप्रज्ञप्ती श्रमणानामपि स्पष्ट शङ्काकाङ्क्षादिमोहोदय प्रतिपादित प्रवच-नप्रधान सम्मतिनया । आभिग्रहिकानाभिग्रहिकसांशयिकानाभोगिकाभिनि-वेशिकसांशयिकत्वेन पञ्चधा भेदाऽस्यान स्वस्य प्रायिककारण-विभागप्रज्ञानाय, न तु नायपरिगणनायति तत्त्व ययाममजानता जनागमानुमार्गाभासाना अयथामोध्यदेशानाविघायिना बालानाना तथात्वेऽपि न क्षति क्वापि । अयादिद्वावपि एतदभिप्रायेणवोप भासोऽस्य पञ्चकेन्तया आम्नायाय वा स तथा तत्र निर्मिण मुनिवर्यैरिति सुधियाद्यम । अत एव चाभियुक्त पापहनून व्याख्या यमान हिंसानृतादय पञ्च तत्त्वाश्रद्धानमेव पति तत्त्वार्थश्रद्धान-मात्रस्य तथात्वमुक्तम् । तत्त्व व चात्र वस्तुवस्तुस्वरूपापमनरत्नम् । तथा चात्रापि दर्शनिह्नवप्र निह्नवा उपात्ता एव अयया स्यात-व्याप्तिरित्यल विस्तरेण । तथा भक्तिमान, तदभावो नानाभा-

तरगुरुभाराक्रान्तकर्णितॄ, वरुण, । विषयसुखानुगतनृप कषाय वक्तव्यतामेति ॥४॥ , (प्रशमरति) अत्र तव च मन्मथमना एते रागद्वेषशब्देन तत्र प्रतिकूल्यक्तृतया निर्दिष्टा यथा-- अष्टविधकर्म बन्धस्य हेतू ता'विति । 'रागद्वेषोपहतस्य केवलं कर्मबन्ध एवास्य'ति 'रागद्वेषविजयस्य वमनं वा भवत्येव मिति । तस्माद रागद्वेषादय तु भवस'न्ततेर्मूलमिति ।

'जा दुक्कर पाविज्जा वस्स व सुकर्याहि विम्हओ हुज्जा । वो व न लभिज्ज मानस रागद्दोसा जइ न हुत ॥ति । स्थाने स्थान यावच्चारित्रस्य लक्षण कुवद्भिर्यथाख्यतमेवोदित 'यच्चरणमकसा य ति । अत एव च 'वीतरागचारित्राद्यमम्यग्दृष्टिलपातका इति न दृश्यते । तथा त्रिवद्यते--गम्यते मोहनीयादयोऽनमति त्रिवृ स्त्रीपुनपुसकवेदभेदात त्रिधा । यद्यपि चान्यत्र नेपथ्यमिह नवेदभेदै- स्त्रिधोच्यते इद परमार्थस्य यथारुचि वेशरुढया वा विधाता- मन्यस्य च नामकमाबान्तरनिर्माणभेदप्रयाज्यत्वाञाऽधिकार । अत्र तु पुरुषभमविषयकासवनेच्छारूपस्यैव तस्य ग्रहणात् । तथा च स्त्रीपुंलिङ्गाद्धिदत्वेपि न क्षतिस्तेषामेव प्रकारस्याम्यामावात् । उपात्ते स्त्रीपुंसा यतेरशरीर च श्रमण वेश्मयवत्स्वपि क्षुल्लकादिवत्र क्षतिरिष्टोऽन्यत्वात्तस्यैति । मिथ्या विपरीत दर्शन श्रद्धानमस्मा दिति मिथ्यादर्शनमिति विग्रहान मिथ्यात्वमोहमिश्रमोहसम्पाद्य आत्मपरिणामा येन जीवानां यथायतया यदश्रद्धान, तथा चाज्ञाभोगिकमिथ्यावादो नाव्याप्तिः। यद्वा-- सम्यङ्मिथ्यात्व तदुभयरूपस्य त्रित्रिमस्यापि ग्रह, आद्यस्यापि शङ्कादिकारकत्वेन वचन्वित्तयाख्यान । अथवा पूर्वोक्तविग्रहेणैव मिथ्यात्वमाहनीयमेव ग्राह्य, परं तु तद्विशेषद्वयविशुद्धिहृयो भवाविति न ताभ्यामथ । विपरीतता च । धमधम्युभयरूपेणापीति तकादिधर्मस्वान्यथा

श्रद्धानस्य निह्नवादमिथ्यावचस्त्वेऽप्यनन्तत्वेऽपि यतस्य
[illegible] विरियात्मकिरियवादिन होदि [illegible] । अथापिय मत्त-
[illegible] ॥ इत्यादिना [illegible]
[illegible]मिथ्या [illegible] व्यपदेश । न [illegible]
वा मिथ्यामना [illegible] विभागेन [illegible]
पत्र इति नयवाया । जावइया नयवाया तावइया चेव परसमय [illegible]
[illegible] सामान्यरूपेणनिर्दिष्टम् । भवति वक्ता जीवस्य [illegible]-
[illegible] मिथ्यात्व [illegible] । [illegible]
मिथ्यात्व [illegible] देशेन सर्वतो वा । तथा
[illegible] मिथ्यात्वादिकं सूत्रानुयोगप्रयाग[illegible]
[illegible] । तथा [illegible] —सूत्रार्थ [illegible]-
[illegible] भवति [illegible] मिथ्यादृष्टि सूत्र स प्रमाण
जिनाभिहित ॥ इत्यादि । अत एव [illegible]
[illegible] प्रतिपादित प्रपञ्च-
[illegible] । आभिग्रहिकानाभिग्रहिकाभिनिवेशिक[illegible]-
[illegible] प्रायिककारण-
[illegible] न तु [illegible] यथार्थ[illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] [illegible] स तथा तत्र [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] [illegible]-
[illegible] । [illegible]
तथा [illegible] निह्नवा [illegible]
[illegible] । तथा [illegible], तदभावा [illegible]

चाज्ञानमेकमेव। मत्यज्ञानादित्रय तु कुत्सितत्वान्मिथ्यात्वापहितत्व नाज्ञानान्युच्यन्ते। अत्र तु ज्ञानाभाव एवैतच्छब्देनोच्यते। यच्चयं विधस्य ज्ञानावरणस्योदयेन न भवत्येव च ज्ञानमिति ज्ञानौदयिकमेतत् ज्ञानस्वभावत्वादात्मनो यत्र तन्न विभवति, तदेतज्ज्ञानाऽऽवरणादिमाहात्म्यमेव। तथा चावाचि मन्उगयसंगिनिम्मन्स जीवस्स छायण जमिह। णाणावरण कम्म पडोवम होइ एव तु ॥१॥ इत्यादि। तथा चाजीवाना जडिमावष्टब्धत्वेऽपि न क्षतिस्तेषा ज्ञानस्वभावत्वाभावात्तदज्ञान यानौदयिकस्यात। न हि व्यपदिश्यतेऽधो वक्षोऽन्धा पिपीलिकेत्यादि। सत्यामेव योग्यताया तदभाव तेन व्यपदेशात। जडाऽजीव इतिव्यपदेशस्तु जीवलक्षणवधर्म्यताज्ञापनाय, अन्यथा श्रद्धानाभावाद्विरत्यभावाच्च मिथ्यात्वी अविरत इत्यादेरपि व्यपदेश्यत्वापत्त। अन्तु जडत्वमज्ञापनापजीवगुणनिषेधोपलक्षण, पर नतज्ज्ञानाव याद्युदयज किन्तु स्वाभाविकमेव। नहि पुरुषस्य गर्भाताधान, स्त्रिया प्रसूतौ तिरश्चामजनन दूषण सत्वस्वभावाभावादेव। वन्ध्यायाश्च स्पष्टमेव तद्दूषण जनियोग्यत्वेऽप्यजननादिति। अय च भावभेदोऽवतिष्ठतेऽर्वाग्वेयत्वात्तत्से यतोऽयज्ञानमद्रुाक्वेऽपि। तेषा क्षामोपशमिकत्वात सर्वथा ज्ञानाऽऽवृत्यपगमाभावात्। आवृतकेवलस्य प्रभावशषा हि मत्यादिविपुन्जलधरपटलावतसूर्यस्य या वाङ्घित्रभा इवेति न तानि निरावरणानि। तथा न तेषा समुत्पत्तावपि नाश सर्वथाऽप्य। न च वाच्य प्रतिहतमिद ज्ञानाज्ञानयो सहावस्थानमिति। प्रतिहतमेतत वस्त्वाद्यपेक्षया न तु सर्वथा। नहि ज्ञानमात्रणाज्ञानमात्रस्य सहानवस्थानलक्षणो विरोध अनुभवोपरोधमेव। तथा च यदपेक्षया यस्य यावद्यथा च जात ज्ञान तदपेक्षया तस्य तावत्तथाभूतस्याज्ञानस्यानवकाश इति सिद्धेर्नाज्ञानस्यावस्थान चतुर्ज्ञानिष्वप्यसङ्गत, पूर्वोक्तयुक्ते-

रिति। ज्ञानावरणोदयविहितनानतिरोभावरूपत्वमज्ञानत्वमिति फलितोऽथ । ननु च कम तावन्मूर्तिमत् पूव पौदगलिकत्वप्रति ज्ञानात्। आत्मगुणश्च नान आत्मा च रूपरसादिरहिताऽमूर्त इति कथ मूर्तिमता कमणाऽऽत्मन आवतिर्ज्ञानादितिरोभावो वा सम्भवतीति चेद, अमूर्त्तेनाऽप्याकाशेन यथाहि मूर्तिमतोऽपि घटस्य सयोगस्तथा कमणाऽऽत्मन सयोगे किमघटमानम् ? येनव नोद्यते। न वा प्रत्यक्षेऽनुपपन्न नाम। प्रत्यक्षो हि देहेनात्मन स्थूलेनापि योगो, अन्यथा स्पाशनादेरयोगात। नह्यात्मसयोगमन्तरेण शरीरेण स्पर्शा दिज्ञानमुपपद्यते कथमपि विभुत्वम ङ्गीकुर्वत्त्यपि तावदेरपि शरीराव च्छेदेनवात्मनो ज्ञानोत्पादाङ्गीकारात्। न च त सम्बन्धमन्तरेण भवति तथति। न च घटते विभुत्वे मरणादि, भूतमात्रवादप्रस ङ्गोऽत्र स्मृत्याद्यभाव प्रत्येक पृथगदृष्टाभाव प्रतिनियतकर्तृता भाव प्रत्यादृष्टावेदन चेति त्वयदेव। यथा च ज्ञानसाधनत्व शरीरेन्द्रियमनसा साक्षादनुभूयते, तथा तस्य प्रतिबन्धकमपि मूर्तिमत् स्यात् सदा का विप्रतिपत्ति ? । ज्ञानावरणादयस्य तथा स्वभावो यद्यनात्मना सम्बद्ध तत् तस्य स्वप्रकृत्यैव हरितकया विरेचनविधावत ज्ञानमाच्छादयति। वक्ष्यते च तत् विहायाऽष्ट-प्रदेशान नाभिगान् स्वयाख्यानेऽपरा प्रदेशास्तेषा चलत्वादेको पयोगपरिणतेष्व सर्वेषा सम्प्र घस्वात्मप्रदेशानेलीभावेन सोपरि न वाऽप्यस्ताच्च वा पार्श्वयोरिति कथ न तज्ज्ञानमाच्छादयत् ? । अनन ये आहु कि कम ज्ञानमाच्छादयत् दर्शनादिक नाच्छादयति कथ प्रदेशाष्टक नाच्छादयत् येन ते केवलिवद्विमलना दधीरन् अन्यथा जीवत्वोपहते कथ वा सवत्र बन्ध बन्ध च तेषा तथा भावत्वे ज्ञानावरणीयकर्मवर्गणानिचिते लोकेऽप्रतिहत ज्ञान केवलिना प्रसरेत्, लोकीभावत्वेन प्रतिबन्धकताया च ज्ञानावरणा

वृत्तात्मप्रस्ता कथङ्कार ज्ञायरन्निम्यमानमद्भि केवलिभिरित्यादि निरस्ता । स्वभावापयागावच्छाधिकरणभूत वादित्यावृते । न च वाच्यममूर्त गुणरूप वा तदस्तु, अमूर्तत्व मावन कथाञ्चिन्मतेन विभ्वा सयागानङ्गीकारण अङ्गीकारे पि नभस्यनुग्रहोपघात कत्तराभाव । यथा गगनमतस्य घटत कथाञ्चित् विच्छिन्नस्यापि न च विकार शरीराञ्चिद्वारा स्यात् कर्मापि । तथाङ्गीकारेऽप्यमूर्तत्वेन तस्याभाव एव तथास्वभावाङ्गीकारे नियता विविधया विविध युक्ता न पृथक्कर्मपक्ष्नन । गुणत्वमप्येतस्य विरुद्धाधिकरणवत्वेन नैव युक्त यथा नहि स्वतन्त्रयोरेकस्मिन् स्यात् पापकर्मानुभ-योऽधिकरणे, सम्मिश्रतयैवानुभवात् 'समाधिनो पारिणामिका वि तिवचनाच्च । कर्म तु प्रत्यक्षमेवानुभूयते उभयथापि । मनोऽपी राजकुमार श्रेष्ठो बधिरश्च रूपवान व्याध, रोग्यल्पमदश धनधान्य स्युश्चाग द्विधा कर्मेति । न च विरुद्धाधिकरणत्व विरुद्धानुभवश्च युगपद् द्रव्यस्वपि तस्य स्यादिति वाच्यम् । ममात्मजन्य उभयाधि करणत्व विरुद्धयोरपि सता समावेशात् । विरुद्धानुभवश्च कि न दृष्टा रसवत्याञ्च विविधरसवद्द्रव्या नुभवर ज्ञानाज्ञानयो कथ समावेश इति तु नैव साध्यम् । द्रव्योपाधिकत्वाच्च तस्य, निर्णीत चैतत्पूर्वमेव । मद्धा-आमुनिरत्र तत्र, नायस्मान, तस्या एव तथास्वभावानुभवात् । नैवमत्र पुण्याभाव पापाभावो वा पाप पुण्य वा, यन स्याद् विनराङ्कृत कर्मणा गुणत्व पि विरुद्धसमानाधिकरणत्वम् । न चामूर्तस्य गुण रूपस्य या नाशो पि तस्य युक्तो अमूर्तस्य वियोगस्पर्शनाशाभा वात् । गुणस्यापि च वियोगाभावात् । न च नश्यति गुणो गुणान्तराऽ प्रादुर्भावे । न चेष्यते कोपि मुक्तौ गुणेष्वाऽपि सर्वेणापिवादि भिस्तत्र कर्मोऽमूर्त गुणरूप वेति । अनेन गहेनादिको वाचस्पत्यादयो निरस्ता मया । ज्ञानस्यैव ज्ञानावरणतया जनमसाधित पक्षे तद्व्याख्यानात् । ननु ज्ञानस्यात्मस्वभावात्वात कथं कर्मणा तत्भाव

आपादयितु शक्य , सम्भवे च तस्य कथ नात्मनोऽप्यभाव स्यात् स्वभावापगमादिति चेत् तस्य न विधीयते तेन व्युच्छद आवर्तिश्च पटादिभि प्रदीपादेदृश्यत एव । न चैतावता दीपप्रभाद नाभावमा त्रेण दीपो नष्ट इति ब्रूयाद्वस्तुवृत्त कश्चित् । तथा च नास्य स्वभावापगम । न च सर्वथाऽभावोऽप्येतस्येति । ननु कथ शुद्धस्वरूपस्या त्मन कर्मणा योग इति चेत । क किमाह ? नेद मनमाहत अनादि त्वात कर्मयोगस्य । व्युच्छेदस्त्वनादेरपीति स्व पदेव । तदिदमाह– "शुद्धस्य पुन यदि कर्मसङ्गम , तदास्य सिद्धेऽपि दुर्निवारते त्यादि । विफल च स्यात् परमार्थतो यमाद्यनुष्ठानम् । एव सति मुक्तावप्य- नाश्वासात । कथ चानादि कर्मयोगो नावश्यिकतापत्तिश्च कथ, कथ च निर्हेतुकत्वे सदा सत्त्वासत्त्वभावेन कादाचित्कत्व वेति चेत । मिथ्यात्वादेरप्यनादित्वादेव बीजाङ्कुरन्यायेन च कर्मण मिथ्यात्वा- देश्चा योऽन्य कार्यकारणभाव प्रवाहापेक्षयानादित्व, व्यक्त्यपेक्षया च सादित्वमिति नावश्यिकत्व, न च निर्हेतुकत्वमदस्य पर्यवस्ता- रेण । असयतत्वमिति । तत्र सयमन–प्राणवधानतादिभ्यो विरमणं सयत । कर्मणि क्त' [सि०५।३।१२३] इतिभाव क्तविधानात् यद्वा– सयमन सयति 'स्त्रियां क्ति [५।३।९१] । रिति क्तिविधानात् पश्चादभ्रादेराकृतिगणत्वात् सयतिरस्यास्तीति सयत इतिमत्वर्थीये अप्रत्यये स्यादेव । यद्वा अविवक्षितकर्मणोऽकर्मका सकर्मका अपि प्रा गितिनियमात् उपलेशरपि वा गत्यर्थत्वाद् 'गत्यर्थाऽकर्मक–पिब– भुज' [५।१।११] रिति कर्तरि क्तो सयच्छति प्राणवधालतद्याश्रवेभ्य स्त्रिविधत्रिविधेन श्रोत्रादिभ्य कषायेभ्य श्रोत्रादिभ्योऽक्षभ्यस्त- दिष्टानिष्टविषयकरागपरिहारेणेति सयत इति मवत्राऽप्यतो न भिदा । न सयतो ऽसयत तस्य भावोऽसयतत्व–अप्रत्याख्याताश्रवद्वार- त्वमित्यर्थ । एतदपि कर्मोन्यमप्यायत्वादौत्यिकमेव । ननु कतमस्य

प्रथमं उदयेनेत्यत? कषायमोहनीयस्येति गृहाण । अथ च किं पृथगुपन्यासः कषायेभ्योऽस्य, तेभ्यस्तस्यौदयिकतया पूर्वमेव द्वितीयभेदतयेति चेत् । सत्यं यथाहि– कषायेषु न्यस्तमप्यनन्तानुबन्धिचतुष्कं पूर्वं पुनर्मिथ्यादर्शनसत्कायमूनं पृथगुपन्यासि, तथेदमपि स्यात् । ननु अत्र चैवं तदनन्तानुबन्ध्युदयप्रभवं तस्य तद्विधाप्रित्वेऽपि, कथमन्यथा क्षीणानुबन्धिनोऽपि मिथ्यात्व मोहस्याक्षयात् पुनस्तत्प्रत्ययप्रसङ्गाऽवतिष्ठते वा मिथ्यात्व तत्क्षयं, इति दर्शनमोहनीयोद्भवत्वमेव तस्य युक्तियुक्तम् । पठ्यते च चारित्रमोहनीयभेदेष्वनन्तानुबन्धि कथं यतश्चारित्रमोहस्तर्हीति तु प्रेय न प्रकृतोपयोगि भवतु वा सम्यक्त्वसहचारमोहत्वादिना तस्य तथात्वं, परं मिथ्यादर्शनस्य पृथगुपन्यासो न द्विरक्तोऽनन्तानुबन्धिकषायोपन्यासेऽपी यतावन्मात्रस्य प्रकृतत्वात्, परं चारित्रमोहनीयभेदेषु कषायोपन्यस्तेषु न युक्ताऽस्य पृथगुपन्यासः । नोकषाया अपि च लिङ्गभेदवचनेन सूचिता एव । न चायमत्रायतत्व कारणमप्यस्तीति नार्थोऽनेन भेदेनेति चेत्, सत्यं प्रतिप्राप्तिम् पर चितनीयमेतदानयनमस्य । गुणघातकताज्ञापनाय । कषायाणां पृथगुपन्यासस्य ज्ञापकत्वात् । भवति चौदयिक एवाऽनपायिनस्य भङ्गप्रकारेण, परमेव औदयिकत्वेन विवक्षासम्भवद्वारेणेति ज्ञापनाय ।" तथा चारित्रादि वमपि स्यात् क्रमश इति मानसवृत्य, आरम्भाद्युपेत्याकरण वा वापरम विरतिरिति कथ्यते तदभावस्य त्वासंयतत्वमिति न तत्कषायोपन्यासमात्रेण गतार्थ आरम्भकयो पाय वचनेन वा पृथगुपन्यास । यद्वाऽन्यथा मोक्षसाधनीभूतेषु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रेषु आद्यद्वितीयया प्रतिपक्षभूते निरूपिते मुख्यतो मिथ्यादर्शनमज्ञानं चेत्यवशिष्टस्य प्रतिपक्षभूतमसंयतत्वमपि स्पष्टतया निर्देश्यमपवर्गमार्गविहितलक्ष्य सूरिभि, अन्यथा केवलियनाणलम्भो

प्रत्य सण कसायाणं'ति 'सम्मणु'त्ति अ प्रवचनात् तत्र द्वयमपि पृथग् निर्दिश्यात् । यद्वा अयं एव भाव आत्मनोऽसंयतत्व मोहनीय सम्पाद्यम् । यत तद्विघाया अननुविधेय प्रयत्नोऽपवर्गाभिलापुकै । नहि सप्तसप्तमानामपि निलिम्पानामुपशान्तप्रायमोहानामपि प्रादुर्भवति विरतिलेश । अत एव च 'ज्ञानस्य फलं विरति' 'नाणे विरइफलं'मिति चागमा अप्यनुगम्यन्ते । सिद्धाश्च क्षीणाशेष-कर्माणस्तत्र अपि 'नो चरित्ती नो अचरित्ती' त्ति च यत पठ्यन्ते, इति भावनीय विद्वद्भिर्वीतरागागमानुसारेण चाऽविरोधमिति । न च ज्ञानवैराग्यादिसम्पाद्य सयतत्वमिति तदभाव एवासयतत्व इति तदभावमात्र तदस्तु कथमौदयिकमिति प्रेय ? । विना कर्मो-दय तस्याभावात्, कर्मोदयादेवासयतत्वमभ्युपेयम् । अत एव विज्ञा-तवस्तुतत्त्वानामपि श्रेणिककृष्णादीना क्षायिकसम्यक्त्ववतामपि परिणामो न विरतेरनुपयोगिनाऽपि स्वयम्भूरमणमत्स्यादे, तथा लेसवराणा परं सहस्रस्याऽपि वर्षेभ्य आहाराद्ययनामपि पवित्र-ज्ञानत्रितयशालिनो न विरतिपरिणामो विरता एव ते तथापरि-णामाभावादिति न ज्ञानान्विता देवा इति विरति । न च गुणस्था-नाभावात् कुर्वन्ति ते विरतिमिति विरतिभिन्नमेव गुणस्थानप्राप्ति-स्थले । अत एव च पञ्चाशकादौ गुरुपादमूले व्रतग्रहणकाले दर्शित-द्विगुणः परिणामः जायतेऽपीति दर्शितं सूरिमुख्यैरिति नैतन्मा-र्गानुसारिवचनमिति । न च विना कर्मोदय भवत्यसयतत्वमिति पुनरसमीचीनत्वम् । अनन्त येऽकरणमेव पापपरिहारवत्त्वमाचु, ते निरस्ता । सूक्ष्मैकेन्द्रियादीना किञ्चिदप्यकुर्वतां विरतिताप्रसङ्गात् । अत एव च कलिकालसर्वज्ञायमान-श्रीशब्दानुशासनादि-पूर्वसौधसूत्रधार निशाभोजनविरतिमाश्रित्याऽऽचख्यु श्रीहेम-सूरिपादा –

'अकृत्वा नियम दोषा-भोजनाद्दिनभोज्यपि । फल भजेन्न निर्व्याज न वद्धिर्भाषित विन ॥१॥'इत्यादि । ननु च किमित्यविरतिः क्रियते, औदयिक्यापि, बन्धश्चेत्, न क्रियते चेत्पाप बन्ध भविता बन्ध ? कृतायामपि च तस्या यदि स्यात्पापाचरण,दुरुद्धरपापप्रचयो 'व्रतभगे गुरुदासु'इतिवचनात्, मुक्ताश्चा यलिङ्गिनाऽप्यनन्ता.' न च ते विरतिं प्रपन्नवन्त प्रागिति नार्योऽनेनेति चेत् । न, विचारयन्तां तावद्विचारविचक्षणा यत्-कथ न क्रियते विरति पापेभ्यो भयाद पातायत्तेभ्या? ज्ञानादज्ञानान्मिथ्यात्वस्वागदालस्यान्मोहादाशसाभावाद्बविष्यज्ज्ञानाभावात् सामग्र्यभावान कर्मोदयाद्वेति विकल्पनवकमुपतिष्ठते । आद्यो न, तस्य विरत्यप्रतिबन्धकत्वात ज्ञातपापफलानां च विशेषतो विरतिभावाद् । अत एवोत्तराध्ययनेषु नाणेण विणा न हुंति चरणगुण त्ति भणु स्थविरपादा, 'ज्ञानस्य फल विरति'रित्यादि च वाचकमिश्राद्या', स्वीचक्रुश्च श्रीमत्तीर्थंकरपादा ज्ञानत्रयान्विता अपि विरतिं भरतादयश्च लब्धकेवला अपि । ननु च कथ श्रीतीर्थकरपादा गार्हस्थ्यव्रतानि न स्वीकुर्वन्ति ज्ञानत्रयान्विता सन्त आजन्मताऽपीति चेत्, तथापरिणामाभावादेव । यद्यपि श्रीमदपश्चिमजिनवरा गार्हस्थ्ये प्रान्ते वर्षद्वये नव पपुरप्रासुकोदक, न विदधुश्च स्नानादिकामपि शरीरशोभा, साधुवदेव तस्थुरेव एव च परिणाममहिमाऽपूर्व कथम यथा दिदिनुरान दादिभ्यस्तानीति । यद्वा-तेषां कल्पातीतत्वाभावाद्गुरुपार्श्वे व्रताना ग्रहण योग्य, न च भवति विरतिरगुरुका, धर्माचार्यमूलत्वात्तस्या । न केवल स्वीचक्रुरेव केवला विरति किन्तु प्रत्याख्यातवन्त एव 'करेमी'त्यादिना । स्पष्ट चैतदावश्यकादिषु स्पष्टित पूज्यपाद । तत्र भवतु विरते सम्भावनापि । सिद्धाना तु सकरणवीर्याभावादेव न विरतिरूप चारित्रमिति नैव तत्र चोद्य किञ्चिदपि । अथाज्ञानादितिन

वर्णीक्रियते चेद् द्वितीया विकल्प, पर न स सुन्दरस्तस्यैव नावग्नि शिलानिष्टादष्टवृक्षनिरूढमूलत्वात्। नह्यज्ञानात्क्रियमाणाऽविरति भवत्यते पापप्रचयव धर्मयस्य। अत एवास्यायते अज्ञान खलु भोकष्ट क्रोधादिभ्योऽपि सर्वपापेभ्य' इत्यादि। यच्चोच्यते—जानत आकुट्टी-भावो,-नाजानतामिति तन्न, यतः ज्ञानाज्ञानमाहात्म्य, तत् जानता क्षान्त्यादिना प्रायश्चित्तादिना च शुद्धीभावात् अज्ञानिना च द्विगुणीभावात्, केवल भद्रकत्व तयोपयोगिनीति तु तत्त्वमिति। अन्यथा कथ न गच्छयुरपवर्गमेवाज्ञानभता वरिष्ठा निगोदा एवा दिन। अथच्चाज्ञानात् क्रियमाणाऽविरति शोभना स्यादिति ज्ञानमपि कथ न ते बन्धाय, अज्ञानस्य च बन्धाभाव स्पष्टमेवाभ्यु पेयमज्ञाना मक, यत्थाभायमयत्वात्तस्य। किञ्च अज्ञानस्य ततोऽपि पाप शुद्धताभिमानिनो विशेषण पापबन्धप्रसङ्गात्। अत एवाहु —

पाव काऊण सय अप्पाण सुद्धमेव वाहरइ। दुगुण करेइ पाव बीय बालस्स मदत्तमिति। अत एव च 'अन्नाणी किं काही' तथा 'पढम नाण तओ दय ति च पठ्यते, तन्नाज्ञानमात्रेण विरतेर करणे पापबन्धाभाव। स्पष्टमेव च तथा सति तस्यौदयिकत्वमिति पापबन्धहेतुत्व तथात्वाभावादन्यस्य। अत एव च क्षायोपशमिका न्द्रावादौ्थविपर्यान्तन्नत। प्रतीप क्रमण तत्र प्रतिक्रमणमुच्यत इति प्रतिक्रमण न्युपाद्यते। अथ मिथ्यासस्कारादिति ततीय आश्री-यते विकल्पस्तृतीयप्रकृतिकमिव नाऽऽमिष्टसिद्धय कामिन्या इव भवताम्। यतो नहि मन्त्र क्रियमाण किमपि विना कमबन्ध पुण्या त्यपरम्। नहि विषमविषभाजिना विकारभावेऽवाप्यते जीवित-वृद्धि। किञ्च-यदि न नष्टो मिथ्यासस्कारोऽद्यापि तर्हि स राजा बन्धहेतूना प्रथमान्ति तु जीव दुर्गाग्गोचर महाबन्धस्पया प्रतिहत-याऽऽज्ञया 'पल्ले महइमहल्ले नालि सोहेइ पक्खिवे कुम्ब'मित्यादि

वचनात् । न चैतावता तस्याविरतिप्रत्ययो न कर्मबन्धो, मिथ्यात्वे-नावश्यम्भावात्तद्बन्धस्य । यतो 'बंधस्स मिच्छअविरइकसायजो-ग'त्ति 'चउहेऊ' इत्युपक्रम्य 'इगचउपणतिगुणेसु अ चउतिदुइगप-च्चओ बंधु'त्ति वचनात् । न च विद्यमाना बन्धस्य हेतुविरोध तं कुर्यादयत्किञ्चित् । तदवश्यम्भावी मिथ्यात्ववतोऽविरतिप्रत्यय कर्मबन्ध । ननु श्रद्दधानस्य जीवादितत्त्वं कथ मिथ्यात्वाविरति-प्रत्ययो बन्ध इति चेन्, ननु परस्परव्याहतमिदं जीवादीनां श्रद्धानं मिथ्यात्वसंस्कारश्च । यावन्मिथ्यात्वसंस्कारास्तावत्प्रकारा जाग्रति न तावत्तेनै श्रद्धितं जीवादि तत्त्वम् । अथ चाभ्यासाभावः प्रोच्यते मिथ्यात्व-संस्कारभ्रमेण श्रद्धानं स्वप्रतिहननमेवेति चेत् । तस्य न भवन्ति मिथ्या-त्वप्रत्यया कर्म परमविरतिप्रत्ययिकस्तु कथमपि इव इत्याणुरेव । तद्धविरतेर्मस्यास्त्ययोऽपि यथावाधिनं निह सुवर्ने उद्यमं, किन्तु शोकमय-भावादेव तेऽविरतास्तिष्ठन्ति । देशविरता अपि केचिन्नूयत्वादेव नाद्रियन्ते महाप्रिसानीच्छा तृभयेषामपि तद्विपर्येऽप्रतिहनैव । अन्यथी-भयेषां संवेगनिर्वेदास्तिक्यादीनां सम्यग्दर्शनलक्षणानामिव देशविरते-स्तत्स्तायं कटाहृपदायासतुल्यत्वात् तेषां सर्वविरत्यनुरागेणैव भावात् । अत एवोचुरनूचाना —'यतिधर्मानुरक्तानां देशतः स्यादगारिणा'-मिति प्रकृत । मर्यादाव युद्यमन च भविष्यति कथु शेषाऽविरतेय च', 'निरीहत्वमपालना 'अशक्ये भावप्रतिबन्ध' इति परममुनिवचनात् । ननु च यदि न गतं मिथ्यात्वं तत्संस्कारो वा, अतेच्छा च जाता नहि वैया तस्मै विरतिन वा ? । आद्ये अनुचितो क्रिया सम्यक्त्वमन्तरेण विरतिलक्षणाया उत्तरगुणस्थानीयक्रियाया करणात् । अन्ते कथ कस्याविरतिप्रत्ययो बन्धो भावतस्तेन विरतेः प्रतिपन्नत्वादिति चेत् । अनभ्यासतत्त्वविदुषां वचनं । यदि, मिथ्यात्वं न गतं, तर्हि नास्त्येव परमार्थतस्तस्य विरिरंसा, परमार्थाभिलापजातीय

एव तथास्तथा वाते । अस्तु वाऽसौ, तथापि यदि गीतार्था जानन्ति यदेव याव मति तस्याऽपि तदेव फलतीति । एवमेव च पार्श्व-स्थादेरुपस्थ च यथाच्छन्दस्याऽभिहितातिचारता सङ्गच्छते । उप-देशपदेऽपि आत्मार्थसम्यक्त्वानामपि मद्यमांसपरदारादिविरती-नामुपन्यस्यमानाभिधानं चोक्तं च परमपुण्यवाराणसीविबुधविजयावा-प्तन्यायविशारदपद–न्यायशास्त्रविधानावाप्तन्यायाचार्यपदाः श्रीयशो विजयपादाः –

'भद्रा मार्गप्रवेशाय चन मिथ्यादृशामपि । द्रव्यसम्यक्त्व मारोप्य ग्नन्ति धीमद्बुद्धय ॥ इत्यादि । आर्यसुहस्तिभिश्चापि द्रमकेव तथाविधाय सर्वविरतिरपि । एवमेव च क्रियारुचिसम्यक्त्वमपि सङ्गच्छते । परमवधर्मेऽपि इह यत्–नाविरतिप्रत्यया क्रिया पतगच्छति तावत्, भावधर्माधता न स्वीकृता स्यादि'ति । अत एव च गोविन्द वाचकादीनां सम्यक्त्वलाभ पुनस्तोत्कारादि सङ्गच्छते । अन्यथा तु वाच्यमेव न । यतः नहि तस्य पारमार्थिकी विरतिरेव, विना सम्यक्त्व तदभावादेवेति । न मिथ्यात्वसंस्कारात् विरतेरनिष्पत्ती नाविरतिप्रत्यया क्रिया । आलयादिष्वपि विकल्पा नान्तरा भावसमर्थनाय । यत पठन्ति लौकिका अपि–'भ्रान्तस्य हि मनुष्याणां सम्यग्ज्ञान ज्ञा ननु'मित्यादि । किन्तु च अत्र भवेदालम्ब? यतो न स्याद्विरतिप्रतिपत्ति–, धर्मश्रवण तद्भावे व्रतप्रतिपत्ती वा? । नैतच्च सम्यगात्मनःश्राणाय कथाने । 'आम्रस्य–माहृतस्य स्वादिनाऽनुयोग प्रथ मतनाय प्रथममनिव धनकुमवाम्नानुत्वाञ्च मद योगद्धू समाभिलापुत्राणाम् । अत एव चाऽऽलोचनायामपि–'आलोयणा परिणाओ सम्म संपट्ठिओ गुरुसगासे' इत्यत्राऽऽलोचनकारणतया सम्यग्दर्शनस्याभावान्नु पूज्या । अपि वाऽन्यस्य चतुर्मासितस्याप्रा मार्गेऽपि मार्गस्थानकपदे कथमथ पुण्याति ? न च वचनमपि, कथम-

ऽपि कुर्यादत्र तेन कर्मबन्धात । मोहादित्यपि नैव सुन्दर वित्र ल्पन, निखिलानिष्टादृष्टमूलभूतत्वादस्य न तेन क्रियमाणाऽविरतिर्भवति बन्धात्राणाय, किन्तु बीय बालस्य मदत्त'मितिवत प्रत्युत गाढबन्धनबद्धत्वम् । अत एव च वाचकमिश्रविरतिदुर्लभत्वाख्याने न्यस्ता एत प्रमुखा हेतव । तथा च तद्वच – ता दुर्लभा भवशतैर्लब्ध्वाऽप्यतिदुर्लभा पुनर्विरति । 'मोहाद् रागात् कापथविलोकनाद् गौरववशाच्च त्यजन्ति तामिति बोधिं, पूर्वश्लोके सुदुर्लभा बोधिरितिपर्यवसानात् । न च विमुच्य मोहमन्यदस्ति कर्मणो निदान बन्धस्थान वा, जोगा पयडिपएसं ठिइअणुभाग कसायओ कुणई'ति 'मस्तकसूचिविनाशात्तालस्य यथा ध्रुवो भवति नाश । तद्वत्कर्मविनाशो मोहनीयक्षये नित्य ॥'मितिवचनाच्च । अत एव च 'केवलियनाणलभो नन्नत्थ खए कसायाण'मित्यत्र ज्ञानावरणीयक्षयलभ्यस्यापि केवलस्य कषायक्षयाविनाभावित्वदर्शनम् । वीतरागाणां चाशेषगुणरत्नरत्नाकरायमानत्वेऽपि वीतरागत्वगुण न विशेषत आख्यानम् । तद्धेय एव मोहो यस्य कस्यचिदपि पुत्रमित्रकलत्रादेसम्बन्धी । आस्तामन्य श्रीमद्गौतमस्वामिना चतुर्ज्ञानवता श्रीमिद्धार्थसिद्धार्थनन्दनगतोऽपि राग स्नेहाख्य केवलज्ञानप्रतिबन्धाय जात । उदाहृतश्च श्रीमज्जिन 'चिरपरिचिओऽसि गोयमे'त्यादिना । तस्मात्सालम्बनमविरतिबन्धत्राणाय । नवा भविष्यदन्यपर्यवाले भवे पर्यटन जीवाना सर्वेषां मोहादेव ससारावासवसनात् । न च श्रीमज्ज्ञातपुत्रा अपि यथार्थवेदितया भावतोऽब्जना अपि ससारे द्रव्यबन्धापेक्षया यावद् गार्हस्थ्य तद्बन्धनान्या । तत्कालीनमातापितृवियोगविधुरत्वानुबन्धभृता अपि प्रागभिग्रहविशेषण यच्च तस्थु तदप्यभिप्रायमात्रमेव । अभिग्रहण न तु प्रत्याख्यानरूप, तादृशस्य प्रत्याख्यानस्याभावात् असर्वविरते सर्वप्रत्याख्यानस्य तेषामभावात

रागाच्च तत्प्रहाच्च । रागस्तु 'गभस्थ मयि मातुर्गीदनस्नेह इत्या-न्निता स्पष्ट एव । यद्यपि उचित एवासौ तथा तथाविधमातापितॄणा मातरगिहाराय पर नत रामगताादिप्पिता , कथमन्यथा वप्प दुहितभगिनीभार्यादिषु विद्यमानेषु व्रतमग्रहीषु । कथ वा जय पामलिमुवनकाम्महर्षिभ्यो विनीण महाव्रत सर्जीवरत्तु तथा मातापि । इति नैतदप्यास्यकीय निश्चयमकारणावलम्बिनाम् । आसामावस्तु स्पष्ट वेविद्यत एव दूषणतया, विरतानामपि चदसौ स्यान किं पुनरविरतानाम् । अत एव च गोष्ठामा हिलेन जावज्जीव मित्यत्र शङ्कित तद्दूषणम् परिहृत च तत् यतोऽगमया न वियत परत प्रत्याख्यानम्, किन्तु तत्तत्र न सम्भवति, व्रतभङ्ग च गुरुदोष इतिकृत्वा । जाताना च देवेषु स्वभावता विरतत्व कथ न दानपावस्तया प्रत्याख्याने इ येव । आगमा तु सत्रापि दुष्टतय वा ख्याता । मव विरताना गौप्यादिप्रत्याख्यानज्ञयमेव पथा । पर तत्राग्रता निरवद्यचाननाहारादिग्रहणात् सामायिकराध पमनिर्जरा तु नय तद्ग्रुवा इति समाहित तत्रा ामाभावा विदध्यात्त कमज्जमयदिति । अपण्यवाऽसत्ता द्वितीयेन्द्र नगर हरितप्टानेनाविरताना कमबधध्रौव्यमाम्नातम्, कर्मैवन्य-दवयक्रियादीना स्पप्ताधादिरहितानामपि, सत्या चाऽऽसाया कृष्याना जीवानामायुरेव प्रत्र, यत्रापतित भवता प्रयाजन, तथा च नाविरतिरभव धर्महितत्वमित्यलम । यदि स्वीक्रियते–भविष्य ज्ज्ञानाभावादेव न स्वीक्रियते विरति मा भूत किम्प्टकर्मोदये उदग्रवीयविरहासद्बाधाद दुग्नससागरण्यपयटनमिति तदापि न निस्तारो भवता पापाद्विरतिसत्कात । यद्यपि च तथाविधमेव ग्राह्य प्रत्याख्यान प्रत्याख्यानविधिबुधै यत्र स्याद्विराधनाय यथा दुर्लभबोधित्वमवाप्नुयाद् ग्राहक ।, यत उच्यते–' पच्चक्खा

णविहिस्रू पच्चक्खाया गुरू होइ ॥१॥ किइकम्माइविहिन्नू उवओगपरो अ असढभावो अ। संविग्गथिरपइण्णो पच्चक्खावितओ भणिओ ॥२॥ इत्थ पुण चउभंगो जाणगइयरम्मि गाणिनाणं। सुद्धासुद्धा पच्चनिमाउ समेसु वि विभासा' ॥३॥ अपदमवधमम-यदशठ उपयोगपरश्च गुरुयथाह विज्ञायैव दद्यात्प्रत्याख्यान् यत्र प्रायण भङ्गमाप्नोति। अत एव च साधुपयडादीनां नियमग्राने श्रयते–मुनिवर्यैर्विज्ञात ज्ञात्वा च श्राद्धय वितीर्ण तथ्य परिग्रह-परिमाणव्रत मिति। परं यदि च्छद्मस्थापयोगस्य विसंवादसम्भवा तथाज्ञानाभावाच्च गुरुणा विधिना दीयते व्रतादि तथापि नाय कायुपयागेन शुद्धिरेवाभया परं भविष्यज्ज्ञानाभावे नव दय न ना दयमिति(न)। अथ च भावशुद्धया यथाशक्ति पर्यालोच्य शुद्धभावेन गृहीत पश्चात्कर्मोदयात्तीव्रपरिणामाभावाच्च भग्न यदि तत्तथापि न तस्य तत्पापं महत् पुनस्तत्प्राप्तेरनन्य-भावात्। यत आहु –'क्षायोपशमिके भावे या क्रिया क्रियते तया। पतितस्यापि तद्भावप्रवृद्धिर्जायते पुनः ॥१॥' [ज्ञानसार०] एवमेव च बयला ऽ ठोवावरोक्तितातीतप्यद्रु-कन्पर्यायपरिवलितामिल्नदायप्रकर्षभगवद्भिः श्रीमुणादिदेशाज्ञ श्विमजिनवरेन्द्रमुख्यदत्ता भाविबाधा व्रतादपि सर्वविरतिमशैक्षि-जमाल्प्रिमुखस्य परिहृतव्रतारम्भा पि या, सा गुणावहनया शङ्कुल्कत फलानुमेयप्रारम्भत्वा मतिमताम्। अपि च यथायोग क्रियमाणाऽज्ञानस्यापि भावस्य जनने समर्था, तर्हि जातभावपतनस्य नु पातैव वा? यत्नश्च योच्यते– गणवद्बहुमानादेर्नित्यस्मृत्या च या क्रिया। जात न पातयद्भाव मजात जनयत्यपि ॥१॥ [ज्ञानसार०] तथा–'गुणवत्पारतन्त्र्यं हि तदनुत्कर्षसाधनमिति। तत्र भवत्येव पाना यथार्थविधिप्रवर्तिमत किन्तु तस्य यथार्था भावशुद्धिरेव।

यत उक्तम्– 'तस्मादागमसद्भावस्य प्रवृत्त्या शुद्धचेतसः । स्थानमानात्मस्य गुणवद्भावानि ॥१॥ औचित्येन प्रवृत्तस्य गृहस्थस्य गतो मतम् । गवनाऽऽगमनिष्ठस्य भावशुद्धिरयादिना ॥२॥ [अष्टा०] इत्यादि । तदादेशाय च स्थानानि प्रत्याख्यानेन मायया धनीप्सार्ति गृहस्थैर्भिहिता मन्तुच्छते । यस्माद् [illegible] पच्चरत्नानि मम आगमसाराः इति विहितान् । आगमवच्छेदेन तत्त्व यच्छन्न हार ॥३॥ तच्छान्छन्ने अडलावनमा भव मणस्माण । अवशाबगमन पुणा पच्यमनाण हवइ मुक्ख ॥२॥ सता वत्ति यस्मा बन्धविवेगा अणुकम्पण य । नता बहुल्लाण तआ अ सक्का तयाणुकम्मा ॥३॥' इति । तत्वमातृणी यदि स्यात्तया प्रवर्तेत स्यादप्रतिपात, तत्र तत्र्यणिकारादिवत गुणाधमसामाभाराभ्यन्तरमन्त्र कारणेन यत्र न स्यामावृणी प्रवृत्तिभवति च तामत्र तु अनाइदसमाप्तात्तारम्भण आप्यमपवर्तत न माग पातिति । अपि तु, भावविशुद्ध गृहस्थता पातति पुनस्तमाक्षेवयमधार्थिन पूर्वं प्रतिपातिमेव । अत्रव–स्वाय भावप्रत्याख्यानवास्तवमभिमत पूज्यभवास्तर तत्त्वेन आगतादि प्रत्याख्यानेन पुण सम्यक्त्वापत्यभावात् । यत आह भवविरतमृत्य विरतानाभिद भञ्जक्ता शरण इत्यमात्यद । बाध्यमान भवस्थातुमन्तारानस्य कारणम ॥१॥ [अष्टा०] इति । तत्र तथाविधत्विविधनाय यथावत्स्वपि धनानामन्तरेण ध्यवनर अनुष्ठानप्रत्याख्यानमनया सकृत्प्रावनया शर्दितित्व च यति कतंव्या अन्यत्र च तत्त्वता । अयं दाह यति वर्तिताति वयवत दूषणं ॥१॥' [उप०] स्यचुव्स्त्रणात्यसव्रामित्यवादित्यपति पादनात् । प्रवस्त्र च गृहवास अति सर्वेष प्रत्याख्यानारम्भात्मा, [illegible] न तृपत्तास्तरवान्तकादिमैव अनुभूषतुत्ता, च

पुन सम्बारेणोऽपि, येन प्रत्यापि तत्प्राप्ति स्यात। अत एव चात तद्व यलिङ्गव्यत्ययो भावलिङ्गप्राप्तिकारणमिति सिद्धान्तित सिद्धान्तदीपण पञ्चवस्तुप्रकरण तत्र यथाग्निवव्रतग्रहणे साग कुनाविरततया स्थेयमित्यल प्रसङ्गन। सामग्र्यभावसङ्कटपार्थि नानुमघय सदभिसन्धिवर यत। का तावत सामग्री नाप्ता भवद्भि ? यत स्थीयतेऽविरतेन। किं गुरुसयोगलक्षणा १, विधिल क्षणा २ प्रत्याख्येयद्रव्यप्राप्तिलक्षणा ३, परिणामलक्षणा ४, शक्तिलक्षणा ५, पालनलक्षणा ६ तयासहचारिलक्षणा ७, तथा विधज्ञानलक्षणा ८ शुद्धिलक्षणा ९ साम्यभावलक्षणा १०, गुण स्थानप्राप्तिलक्षणा ११ आत्मस्थयलक्षणा १२ वति द्वादशविध हारनुशीलयन्तु चित्त चतनावत। तत्र न तावत्प्राप्ति गुरुसयोगा, विहाय मिथ्यात्ववासना यदि सम्यग्दर्शनिमालयमुभव तस्तान तरेण तीर्थस्यवानवृत्त। न च वाच्य दर्शनपानाभ्यामेवाधुना वर्तते तीर्थमिति, न विणा तित्थ नियठहि ति प्रवचनसाम्राज्यात। अधुनातननां साधूनामतिचारबाहुल्यमिति चेतावगत तावन्द्रव्य- दर्भिनिग्रन्थादि-निग्रन्थस्वरूप, न च तीर्थस्वरूपमपि, वयमन्यथव सम्प्रधारयिष्यन्त यूयम्। तीर्थस्वरूपविचारण तावदेव ध्येय, यदुत 'बकुसकुसीला य जा तित्थ' ति। निग्रन्थादि निग्रन्थस्वरूप विचार्यते चेत् भवद्भिर्भविष्यत्यवाधुनातनमुनीनामपि साधु बमस्तात्यवगति। यत आह भाष्यकारा एव बकुशकुशीलस्वरूप सयो प्रतिसेवनादि च बकुशम्य तावत्-नग्रन्थ्य प्रति प्रस्थिता शरीरापकरणविभूषा नुवर्तिन ऋद्धियशस्कामा सातगौरवाश्रिता अविविक्तपरिवारा छेदशबलयुक्ता निर्ग्रन्था बकुशा इति। तथा प्रतिसेवनायामपि- ० 'बकुशा द्विविध-उपकरणबकुश शरीरबकुशश्च। तत्राप करणाभिष्वक्तचित्ता विविधविचित्रमहाधनोपकरणपरिग्रहयुक्ता

यद्विराधकरणकालेऽप्यायुक्ता नियतं प्रतिसंस्कारसेवी भिक्षुरुप-
करणबकुशो भवति। शरीराभिष्वङ्गचित्तो विभूषार्थं तत्प्रति
संस्कारसेवी शरीरबकुश इति। कुशीलस्याप्यवोचन्नेव तद्यथा—
कुशीला द्विविधा—प्रतिसेवनाकुशीलाः कषायकुशीलाश्च। तत्र
प्रतिसेवनाकुशीला नैर्ग्रन्थ्यं प्रति प्रस्थिता अनियतेन्द्रियाः कथं
चित्किञ्चिदुत्तरगुणेषु विराधयन्तश्चरन्ति ते प्रतिसेवनाकुशीलाः।
येषां तु संयतानां सतां कथञ्चित्संज्वलनकषाया उदीर्यन्ते ते
कषायकुशीलाः'। प्रतिसेवनायां तु प्रतिसेवनाकुशीलस्य मूलगुणान-
विराधयतः उत्तरगुणेषु काञ्चिद्विराधनां प्रतिसेवते। कषायकुशील-
निर्ग्रन्थ-स्नातकानां प्रतिसेवना नास्तीति। न च वाच्यं नाममात्रा
स्ते साधवः, तेषां संयमस्थानापेक्षतथ्स्थितादिनिरूपणात्तदि-
मुक्तमेव तत्रैव—असंख्येयानि संयमस्थानानि कषायनिमित्तानि
भवन्ति। तत्र सर्वजघन्यानि लब्धिस्थानानि पुलाककषायकुशी-
लयोस्तौ युगपदसंख्येयानि स्थानानि गच्छतः। ततः पुलाको
व्युच्छिद्यते कषायकुशीलस्त्वसंख्येयानि स्थानान्येकाकी गच्छति
ततः कषायकुशीलप्रतिसेवनाकुशीलबकुशा युगपदसंख्येयानि
संयमस्थानानि गच्छन्ति ततो बकुशो व्युच्छिद्यते।
ततोऽसंख्येयानि स्थानानि गत्वा प्रतिसेवनाकुशीलो व्युच्छिद्यते।
ततोऽसंख्येयानि स्थानानि गत्वा कषायकुशीलो व्युच्छिद्यते।
अत ऊर्ध्वमकषायस्थानानि निर्ग्रन्थः प्रतिपद्यते'।
विचारणीय यथास्थितिनिर्धारविधानमन्तरबकुशादीनां स्वरूपं
तथा प्रतिसेवनादि संयमस्थानमनुवदन्। न केवलमेतावदेव,
भवान्तरगतिरपि सम्यगुपपातद्वारेणाप्यवर्णितावधारणीयैव।
बकुश-प्रतिसेवनाकुशीलयोर्द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिष्वारणाच्युत-
कल्पयोः। कषायकुशील-निर्ग्रन्थयोस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिषु

देवेषु सर्वार्थसिद्धे सर्वेषामपि जघन्या पल्योपमपृथक्त्वस्थितिः
सौधर्मे इत्यादि। आस्तां शेषं, लेश्याद्वारे दर्शितमेव विचारयन्तु
यदुक्त— प्रतिसेवनाकुशीलयोः सर्वाऽपि कषायकुशीलस्य
परिहारविशुद्धस्य उत्तरा इति तत्रास्थानकल्पितावल्पद्दूषणेन
दूषणीया सुसाधवो चिरन्तिस्वीकारादिभिया यावत्तीर्थं साधुभावस्य
सुदृढत्वात् तीर्थं च पञ्चमारकपर्यन्तं यावदवेत्यनुसन्धाय परावर्त्य
मिथ्यात्वादागतस्य सिद्धान्तसिद्धे शुद्धमार्गे। ननु कथं भिदा
तर्हि कुगुरुभ्यः कषायकुशीलानामिति चेन्न क्वापि विहाय
स्थूलां मूलगुणविराधनाम्। अत एव च 'छद्मस्थल्पमुक्ता इत्यु
दितं वाचकमिश्रैः। अपीमी गुरवो हि यथावथञ्चित्प्राप्तप्राय-
श्चित्तानामपि सातत्य उद्यता यतोऽवगच्छन्त्येव ते यत "अवि
सुद्धस्स न वड्ढइ गुणसेढी तत्तिया ठाइ त्ति। तथा न धम्म
माराधयत्यशुद्धात्मेति अइयारं जो निसवित्ता पायच्छित्तं न
गिण्हए। अणुज्जुओ अ तब्भावा निद्धम्मो सो भणिज्जए ॥१॥'
इत्यादिवचनादितोऽनालोचितविषमविपाकम्। अत एव च न ते
मूलस्थानापन्ना इति गीयते। आकुट्टीकृतं तु विवेचयन्त्येव तत्काल
तद्व्यापातभिया। तथा च पारमर्षमपि— आउट्टिकय कम्मं तं
परिण्णाय विवज्जइ इत्यादिना विज्ञपतस्तेषां शुद्धिभावात्। अन्य
तु निस्त्रिंशशिरोमणयो यथा तथा दूषणगर्तविलुण्ठिता प्राय
श्चित्तादिरहिताश्चेति स्पष्ट एव भेदोऽनयोर्द्वयोः सुगुरुकुगुर्वोः।
विस्तारेणार्थश्चेत्, श्रीव्याख्याप्रज्ञप्तौ पञ्चविंशतितमशतकीयष-
ष्ठोद्देशे पञ्चनिर्ग्रन्थीप्रकरणं च निभालनीयम्। परं विचारणीय
मेतावत्त्ववश्यं यदुक्तं न साध्यमीदृशेन नाधुना साधव इति, तथा-
वचनस्य हि व्यवहारभाष्ये महादोषावहत्वेन प्रतिपादनाद्यावत्तस्य
सङ्घतिरस्करणमपि महतेऽनर्थायेति प्रतिपादयन्तस्तस्य सङ्घबाह्यकर-

णमेव विधितया प्रोचु प्रवचनानयोगप्रधाना । यत आहु –
'जो भणइ नत्थि धम्मो न य सामइयं न चेव य वयाइं । सो
समणसंघबज्झो कायव्वो समणसंघेण ॥१॥' इति । प्राचीना
अर्वाचीनमुनीनां तुल्ना बहूणामपि पासाए' इत्यादिना समाहितमेव
तत इति निभालनीयं समाधिरसुभिमत । तत्र गुरुलक्षणा
सामग्री नास्ति वाच्यम । अथ न विधिलक्षणा सामग्रीति चेद्वितीया
विकल्पः निरस्यते, यतो विधिरहितं न नि श्रेयसाय सम्पद्यते
इत्युक्तमपि अह भायणमविहिकय मारेइ विहिकय जियावेइ ।
तह अविहिकओ धम्मो न य भवदुक्ख जिणावेइ ॥१॥ इति ।
तथा रसायनमपि उपयुक्तमविधिना मरणपर्यन्तानि रोगमनयायमनि ।
मारणि नव सुदर । यत हि विधिप्रतिपालना ग्रन्था साधुना
मविस्मया न मनस्तुवा न पालयन म वसु वनि त्रयी विर-
ल्पाना तत्रानुपतिष्ठते । यथा सुप्रसन्न निरपरा गच्छन यदि
पर न स्याद्भवना सदापहृग्रहस्य हिन्सा । नैववाल्लना गगप्रत्यरा
अपवादरूपरा या आम्नायस्य यथा सुगता या किन्तु यथा
स्थितागमप्ररूपरा एव । अत एव च यथावस्थाम्नायकरण
नविरतमिव्रताना संयमयथाश्रुतायधारिणा गम्भ याशयाक्याग
सिद्धान्तप्रत्यनीकस्य बहुश्रुतानामपि– "जह जय बहुस्सुओ
बहुजणसंमओ सीसगणपरिवुडो अ । अविणिच्छिओ अ समए तह तह
सिद्धन्तपडिणीओ ॥१॥ [सन्मति०] इति । तत्त्वाणि च
सर्वाण्यपेक्षितपरिणामेष स्याद्वादश्रुत सम्पूर्णोयविनिरामयत
स्थात । सिद्धसेनदिवाकरपादा –'नयानामेव निष्ठाना प्रवृत्ते
श्रुतवर्त्मनि । सम्पूर्णार्थविनिश्चायि स्याद्वादश्रुतमुच्यते ॥१॥
इत्याहुः । न च यथाश्रुतपाठिनां स्याद्वादश्रुतता प्रवा
ध्यतेऽपि न च यथाश्रुतमभिप्रायमनुयोगप्रधानाना सूरीणाम् ।

यत उच्यते त – ज जह भणिय सुत्ते तहव जइ त वियाल्णा नत्थि।
कि कालियाणुओगो दिट्ठो दिट्ठिप्पहाणेहिं ॥१॥' इति। न चाविनिश्चितसमयानां स्यात्समयप्रज्ञापकत्वम् तेषां बालादिस्वरूपानभिज्ञतया यथास्थानं देशनावितरणेन भयावहत्वात्तस्या उदयभावात्। तदिदमाहु – 'यद्भाषितं मुनीन्द्रैः पापं खलु देशना परस्थाने। उन्मार्गनयनमेतद्भवगहनं दारुणविपाकम् ॥१॥"
[षोडशक०] इत्यादिना। न च जानात्यविनिश्चितसमयः प्रवृत्तिदेवताभिमुखत्वादि श्रोतॄणां यथावत्स देशनां विदध्यान्मार्गानुगामिनीमित्यग्रे विस्तरेण। इत्थमेवात्र रहस्यं यत्–सत्ययं विधिप्ररूपका प्रथा भुवि अशक्याध्यक्षम। अथोच्यते न स शक्यते वक्तुं तदपि न। यतो न ह्यभ्यासमन्तरेण सम्पद्यते किञ्चित्तदभ्यासमभ्यस्यन्तु भवति। स्थूले चाविहित यथयार विधाता नो महात्म्यमभ्युपगम्। यदाहु – 'न साधयति यः सम्यगज्ञ स्वरूपं चिरनीपितम्। अयामगतत्वात्स्वधर्मं स महत्त्वाधमिष्यति ॥१॥' इति। यच्चादावाह – जह भणिय मित्यादि। तत्सत्यमेव, परं न तावता प्रवृत्ति परिहार्या तथा सति मूलोच्छेदापत्तेः। कथं च विधिमान? गुरुश्चेत्तत्रापि यथा गमनमपारता विधि गमनं स्यति स्पष्टत्व सर्वोच्छेदापत्तिरग्रान्त्याग्रहवत्। यच्च – रसामा मि स्याद्युक्तम् तदपि सम्यक् परं नतरौषधवदितरत् नमस्कारप्रत्याख्यानादिरूपा न शक्या विधातुं यथावत्किञ्चिद्विधिना, सम्यगुपयुक्ततायां च नाविधिरनुबन्धः। अत एव चाविधिधर्मस्य भावश्रमतास्थानं सङ्गच्छते धर्मसंग्रहणीकृता अकरणं नाविधिकरणाद् गुरु प्रायश्चित्तमित्यप्युपदेशः। न च नवश्यभावविधिपापं नाशिष्यति, भावेनावन चेत्तदपि स्यात्तदा यदा यावच्छयमनुपापयते। यत उक्तं – श्रुतनवयपाग्न अनये भावप्रतिबन्ध'।

एतैरपि च तदेव यथार्हतामापद्यते, यदेव तत्त्वतेषु बहुमानोपचारादि विधीयते, निपुणश्च विचारस्तदवाप्तये क्रियेत । तदिदमाह –'तत्त्वतेषु प्रशमोपचारो निपुणभावचिन्तनं चेति' । न च सर्वथा नास्त्येव त्यागितयेदि सम्यङ् निभाल्यते तत्तदप्यालम्बनीयमाप्तागमानुसारिभि । अथ चोच्यते नतीयस्मिन् विकल्पे,ऽवधायचित्त स्वसूक्तनस्थाय यदुत– या सामग्री स्वाधीना स्यात्तस्य प्रत्याख्यान फलेग्रहि यत्त्व न स्यात्सम्पद्यमान तस्य क्रियमाण प्रत्याख्यान नभ कुसुमापभोग-वन्ध्यासुतयागमन नाशशृङ्गधनुग्रहण प्रत्याख्यानवत्कल्पनिकमेव । न च तत्पक्षवदेव, न च श्रूयते शास्त्रे पूर्वस्तिताना प्रत्याख्यानविधान, तस्मात्स्वाधीनवस्तुपरित्याग एव विरति नामना । न चासौ त्यागी युच्चेनापि विवक्षिभि । शास्त्रमपि तथैव । तथा च श्रीशय्यम्भवसूरिपादा – वत्थगंधमलंकार इत्थीओ सयणाणि य । अच्छन्दा जे न भुजंति न से चाइ त्ति वुच्चइ ॥१॥ इति । यदि च स्यात्तथाविधा सामग्री त्यज्यते तर्ह्येव विरतित्व त्यागित्व च स्यात् यदाहुस्त एव तत्रैव–'जे य कंते पिए भोए लद्धे वि पिट्ठि कुव्वइ । साहीणे चयइ भोए से हु चाइ त्ति वुच्चइ ॥१॥' [दशवै०] इति परमपुरुषवचनात् । अत एव च चरमश्रुतकेवलिभि प्रत्याख्यानव्याख्यानावसरे प्रत्याख्येय द्रव्यमपि निरूपितम् । तथा च तत्पाठ– पच्चक्खाण पच्चक्खाओ पच्चक्खेअं च आणुपुव्वीए त्ति । तस्मात्प्राप्तसाधनानां विरति श्रेयस्करीति । तदसमञ्जसमेव, सम्यक्श्रद्धावता चाऽप्योत्तव्यम् यतस्तावदप्राप्तमस्ति तस्य यदि भवन्त प्रत्याख्यान कुर्युं का निपद्धा भवन्मतेऽपि च । तथा सति साध्यमेव त्यागित्वलक्षणम् । अत एव चोदाहृत वृत्तिकारै –उदकाग्निस्तेनादिरत्नत्रितयपरिहर्तॄणां सुसाधुत्वम् न चैतत्प्राप्ति, भवता तृतीयस्याभावेऽपि द्वय त्याग

जगत्साधारणमिति कृ राऽस्त्यव, नत्वि'मति तत्र परिह्रियत भवद्भि ?। न चाशनवस्त्रादि न भवता विद्यते त्राधादिर्वा, विद्यत चेत्प्रत्याख्या तु थायुष्म तस्तावत्ताव मात्रम यस्य शङ्कोद्धारस्य विधास्यमानत्वेन भाविनिणयत्वेऽप्यतस्य सुष्ठुनिणयादेतावत । यच्चोदाहृतम्-'या स्वाधीना सामग्री'त्यादि। तदविचारितमेव सुन्दरम् यतो न केवल विद्यमाननव कमबन्ध, इच्छया तदधिर स्यापि बन्धात् । यत उच्यते दिग्व्रतमपदय- तत्ताऽऽयागोऽयस्य सद्धत गृहिणोऽप्यद' इत्यादि । न च यावत्प्रमाण गतस्त यत्र विरतिभवति तत्र प्राप्तस्यैव त्याग व्रतमिति नियम । अन्यस्य- प्राप्तस्य य उपयोगस्तत कमबन्धश्च यस्तताऽप्यधिकतमाऽप्राप्ता पक्षया भवति । अत एवोच्यते-'यदस्त्वपि जायन मूर्छया चितविप्लव तथा अनर्थदण्डस्य निर्निमित्त इति न धत्त मर्यादाम । स्पष्टश्चायमभिप्राय स्पष्टितो श्रावकमिभै श्रावकप्रज्ञप्त्याम । ततो यमिद यदुक्त-सम्भवस्य येवस्य न प्रत्याख्यान । अत एवच्छाप्रमाणमादिव्रत सद्गच्छते । यच्चो च्छृङ्खलतया कल्पित- न स्यात्सम्पद्यमान मित्यादि । तदप्यविचा रितमेव । यत सम्भवस्य प्रत्याख्यायते । न च गगनकुसुमादि सम्भवि, पर नतावतातादृशा नियम सम्पद्यते-यत्सदव प्रत्याख्या यते अन्यथा न कस्यापि समस्त सपत्रपूव जगत्या वत्तमान वस्त्विति किं न कस्यापि सर्वविरति ? भवन्मतेन सम्पन्नस्यैव प्रत्याख्यमत्वात । तथा च न श्रीमत्तीर्थकरा अपि सर्वविरता, आस्तताम ये गणधरादयस्तेषामपि सर्वाधिपत्याभावात विद्यमानस्य प्रत्याख्यान चेत्तर्न त तर्हि देशविरता एव स्यु पापस्थानभूतस्यो- ऽग्रतस्य । ननु च किं तर्हि श्रावकपुत्रदुहित्राऽभिन्न कदापि मउमैथुनकारिणी विहिना यमहिंसति किं न सा प्रत्याख्येया त ?।

तथाप्यन्यत् विकल्पनम्। यच्चादिनम उदितादिविरतिप्रावल्येन पारम-परमपरो'त्यादि। तत्रैवंभूतं भवतामविरतिप्रियतामम व्यनक्ति नाप-रिञ्चित। यत मूषट्रुद्भिरेव मथुनव्रताम्युपगमात्रगर–'मे न्विव ये'त्यादिना द्विविकतयम्यानिरूमथुलस्यापि प्रत्याख्ययतीकना। न च सर्वेषां तरलस्पष्टमानम्। न च प्रताम्युपगमेऽस्ति भिन्नता। सम्प्रि-धायनामेना यदुत–सम्भविनोऽप्यतोऽपि स्याप्य प्रत्याख्यानम्। आप्तदत्तपाठेऽभिप्राय आवश्यकवसौ सार्वप्रत्याख्यानमध्यायाम। न च नियतनाऽस्ति भाग्यम्यस्यापि प्रत्याख्ययमसम्पन्नमध्यधुना चेतस्या सम्भवि। श्रीमच्छय्यम्भवपादोक्तानां वा गतिरत्नैव भवाऽनाना-मिवाव्यवस्थिता, किन्तु तत्राधिकारा मृग्य। राजीमती निग्रन्थी क्षत्तिसयम रथनेमिन शिक्षयति, तत्र च प्रागुदित यत्–सम्पन्न सुन्दरी वय आदिदुग्भवस्तुयोग' इत्यादि, तत्सम्मे प्राचे सुधीरया महानुभावया यत्–'वत्यगध मित्यादि। यदा च तेन दरिद्रप्राया-णामतद्दर्शित कायतया, तर्हि प्रोक्त शीलसमाहृतादिभ्या दाढर्याय तस्य, यदुत–न ते त्यागिन इष्यति। तथा च नैतन भगिन्तानुवादेन दक्षाऽधिकारोक्तेन समद्धिकल्पमिद्धि। ननु किं तत्र मृषावत्तम्? यत नतदालम्बनीयमिति चेन्न किन्त्वापक्षिक विरतिदाढर्यायो-द्दीरितम् न तु विरतिप्रतिषेधाय। भवन्मतेन तु सा पूर्व तत्र न प्राप्नोति तस्य नाभूत्तत्प्रत्याख्यानम्। तथा च वयमुक्त–'वत्त दुच्छसि आवेउ नि 'धिरत्थु ते जसाकामी'त्यादि च। तत्रप विकल्प सुन्दर। यद्वा– पूर्वगाथाप्रवात्त सङ्कल्पमधिकृत्यप उपदेशो यदुत–यदि सङ्कल्प क्रियते भवद्भिरशुभस्तया च महा प्रतानां स्पष्टव विराधना। कथं नु चेन स्वाधीना न कामा इत्येव सङ्कल्प एव क्रियते केवल। तथा च न विरतता भवतामिति सङ्क-ल्पनिरासायैवैतदुक्तम्। भवति नवविध उपदेशः काव्यप्रवीणाना

पत्तृष्टताभ्यापरा निषेधविधिमुखादिना विध्यादिप्रतिपादको भम धम्मिअ विसम्भ" इत्यादौ च स्पष्ट एवासौ, व्यङ्ग्यादिविधिनोत्तमता हि काव्यस्य 'सव्यङ्ग्यमुत्तम' इत्यादिवचनात्, तद्वदत्रापीति। ननु कथमग्रेतना गाथा तर्हीति। तथैवेति गृहाण। यत सति सङ्कल्पे यदि प्राप्त त्यज्यते च तर्ह्येव त्यागित्वमिति ज्ञानताशुभपरिणामसद्भावे वस्तुसयोगेऽपि च त्यागित्वमेव स्थयमिति ज्ञापनाय न तु वपरीत्याय। अत एव चाग्रेतनायां गाथायां समाढ पहाद परिव्वयता सिया मणो निस्सरइ बहिद्धा इत्युक्तम्। तथा च सङ्कल्पनिवारणपर एवाय उपदेश। तथा च 'न सा महं नो वि अहंपि तीसे इत्याद्युक्तमपि सङ्गच्छते। अन्यथा चिन्त्यं तु भवेत् किं साधूनाश्रित्य तद्वक्तव्यमभिप्रेतं स्यात् स्यागानामत्यागित्वोदीरणनलक्षणं गतियावयचूलाद्युपयुक्तन परिभावनीयमस्येव। इत्थमन्यत्रापि यथा हि— सत्या हि मनसः शुद्धौ सन्त्यसन्तोऽपि यद्गुणा। सन्तोऽप्यसत्तया नो सन्ति, सैव कार्या बुधस्ततः ॥१॥' [योग०]तथा— तदिन्द्रियजय कुर्यान्मनःशुद्धया महामतिः। यं विना यमनियमैः किं वृथा कायदण्डनैः ॥१॥' इत्यादौ यथा मनःशुद्धिप्राधान्यादपेक्षितमन्यगुणानां सत्त्वमप्यसत्त्वेनादीयते, तथात्रापि सङ्कल्पनिहवलचित्तानां त्यागोऽप्यत्याग इत्युदीयते। यथा न तत्र प्राप्तानां क्षपगुणानां त्यागो विधेयतयाभिप्रेत, किन्तु मनःशुद्धिरेव तथात्रापि सङ्कल्पत्याग एव सूत्रकारैरभिप्रेत न तु भोगानामत्यागित्वमिति नतद्दाल्भ्यमयथाभावेनेति। पूज्यपादास्तु पञ्चवस्तुव्याख्यातमेवमेतत् द्वितीयगाथासमाधान यद्-हृन्दाऽप्यर्थे, निपातानामनेकार्थत्वात्। तथा च सोऽपि त्यागी वर्तते परित्यागे। नतु च कथमेतत्सङ्गच्छते? यतो न तस्य स्वाधीनभोगपरिहारस्य त्यागित्व शङ्कितेनो, यतेव व्याख्यायमा

घगक्रोटिमाटीस्ते । शङ्का तथा [illegible] भवति वक्तार एतादृशोऽपि, यत्न–मुक्तभागा [illegible] स्यामवस्थाया, तत्रतपा यागित्व [illegible] घानायतस्यावश्यवाच्यत्वात् । तया च ये [illegible] ऽप्यन्त त्यागिनाऽपि भुक्तभागा अपि ये प्रव्र[illegible] वि त पयाया क्षिप्र गच्छति अमग्भनगाइ [illegible] एवति सूचनाय हुरप्ययें' इति व्याख्यान [illegible] । [illegible] च सुबोधव, यता'ऽच्छ'द स्यम्य [illegible] सचिवादिवज्जीवितान्तिच्छया य प्रव्रजन्ति न त [illegible] शापनन मङ्कपपरिहारभावविशुद्धा[illegible] कुविकल्पपापणकरम । यच्चादाहृत–'[illegible]' । तदप्यबाधविलसितमव भवना व्यनक्ति, [illegible] । यत प्राक्तमेवतत्तद्रव्यव्याख्यान–'दव्व [illegible] हवइ दुविह । दव्वम्मि अमणाइ [illegible] ॥'' इति । अनाद्यपेक्षया अनाना[illegible] विधि, न तु सम्पन्नस्यव प्रत्याख्यान[illegible] । यथम यथा मउ[illegible]-परदारगमन [illegible] ख्यानमखि[illegible] श्राद्धानाश्रित्य अव[illegible] नाय, न तु तत्सद्भावनापनाय । [illegible] प्रत्याख्यान वस्तुनि, नासतीति । [illegible] वकालिकीयकाष्ठहारिकाधिकारस्त [illegible] । [illegible] प्रत्याख्यपद्रव्याद्यभावनाविरनतया [illegible] । [illegible] चतुर्थ विकल्पमाश्रित्याश्रयविहीनन [illegible] तदा किं परिणामाभावेनाविर[illegible] तथा च य य विरतास्ते सव एव [illegible]

स्यादविरतिप्रत्ययिक कर्मसम्बन्ध । चिन्त्य चैतदपि– सत्यं न भवति परिणाम आश्रवत्यागाय ? किं न दृष्ट आश्रवविपाक ? न श्रुत ? न श्रद्धाविषयीकृत ? न वा निपुणमालोचित ?। आमिति चेत्, भवन्तु सादरास्तत्र यत्न न स्यात्तत्करणेनाविरति प्रत्ययिको बन्ध । यदि च चिन्त्यते सर्वं ज्ञायते च, परं न भवति परिणामस्तदेतदपवादगुमा भवितव्यता दृढकर्मत्र घनबद्धत्वाद्भवताम् । यदाहुर्धर्मदासगणिपादा – 'जाणिज्जइ चिंतिज्जइ जम्मजरामरणसंभवं दुक्खं । न य विसएसु विरज्जइ अहो सुबद्धो कवडगंठि ॥१॥ इति । तदेतावता न कर्मबन्धव्यवच्छेद किन्तु दीर्घतरसंसारपरिभ्रम एव भावीति लक्ष्यते । ननु च कथं भवति परिणाम ? कर्मण प्रतिबन्धकस्य विगमाच्चेत्, सोऽपि शुभाध्यवसायात् स्पष्टोऽन्योऽन्याश्रय इति चेत् नन्न, तथाविधशुभपरिणाम विनापि पूर्वमशठपरिणामेन प्रवृत्ति स्यादेव वृद्धानुगानाम् । अत एव च श्रावकपुत्रनप्तृकादीनां निसर्गसम्यक्त्वमिति गीयते । यद्वा– अयथाविधपरिणामाज्जातं विरमणं विरचयिष्यत्यथाविधं शुद्ध परिणामम् । अत एव प्रत्याख्यान दर्शयद्भिराचार्यैरपि फलतया प्रत्याख्यानमेव दर्शितम् परं तद्विशेषितं शुद्धमिति । ननु च स प्रथमतयवासौ कथं भवतीति चेद, वृद्धानुगतया तथाभव्यत्वपरिपाकादिना वेति । तदपि कथमिति चेत्, चतुःशरणगमनादिना । यत उच्यते प्रवचनानुयोगप्रधान –' अणाई जीवे अणाई जीवस्स भवे अणाइकम्मसंजोगनिव्वत्तिए दुक्खरूवे दुक्खफले दुक्खाणुबंधे, एयस्स णं वोच्छित्ती सुद्धधम्माओ सुद्धधम्मसंपत्ती पावकम्मविगमाओ, पावकम्मविगमो तहाभव्वत्ताइभावाओ तस्स पुण विवागसाहणाणि चउसरणगमणं दुक्कडगरिहा सुक्कडाणुमोयणं' [पञ्चसूत्रम्] इत्यादि। पञ्चमप्येतेषां दर्शितं तं ग्रन्थपाठमुखेन, यत्–"एयं सम्म

पडमाणस्स सुणमाणस्स अणुपेहमाणस्स सिढिलीभवंति परिहायंति खिज्जंति असुहकम्माणुबंधा निरणुबंधा वा असुहकम्मे भग्गसामत्थे सुहपरिणामेणं कडगबद्धे विव विसे अप्पफले सिआ सुहावणिज्जे सिआ अपुणभावे सिआ ' [पञ्च०] इत्यादि । ननु तदपि कथमिति चेत्, साधुसमागमादिना । तदपि कथं चेत्, भवितव्यतयेति गृहाण । यत् प्राप्त एवासौ भवङ्कुरनिरिति न आत्य तु दपरिमृजनीति भात परि णामाभावविकल्पोऽपि भवता कुविकल्पपुष्टये समवधाया विगति प्रवधिराद्रणाययति । कुवन्तु परिणामाभावेऽपि विरम्यादि तस्या एव परमभावात्साम्प्रतयन्त्वात् । व्यञ्जित चयत- तम्हा निच्च- संकिलेसे सहमाणेण च अहिगयगुणम्मि । पडिवक्खदुगुंछाए परिणइ- आलोयणेण य ॥१॥ तित्थंकरभत्तीए सुसाहुजणपज्जुवासणाए य । उत्तरगुणसद्धाए य एत्थ सया होइ जइयव्वं ॥२॥ एवमसता वि इमा जायइ जाओ वि ण पडइ कयाइ । इत्यादौ भवविरहसूरिभि पञ्चाशके । सम्यक्परिणामाद्भवबाह्या यदा प्रवृत्ता यथाकथ ञ्चिदपि, तथैव्यति भावनिदाता सम्यक्त्वानुसारेण प्रवर्तमानाः । भवता तत्परिणाम इति कृतं विस्तरेण । अथ यावत नास्ति मिथ्यादृष्टिनिकन्धनाय ति चेत् । न तदपि यथास्थितं जल्पितम् । यत सर्वथैव नास्ति तादृशविगमण स्यात् वा ? । आद्य मा भवतु साम्प्रतप्राप्यव गा मत नता गा च वस्तूनि, प्रतिमा अपि तथामङ्गल्लु पश्चादुद्धियति दर्शिता । अत एव सूरिमिश्र प्रवर्त्तादि- आयरूपमाण उदए गच्छज्जमेव गा परिणति ' । न च तथाजम स्वाग्वार्गोणाना भवति नाम्यस्मिनापि सादिनानम् । बन्ध चाम्य विषय आपने यदि दर्शन गच्छा खिस्वदे, क्योदन भन साहस्स, न तस्मापातनामत यत आह अहवा निद्दंभाव उवियर्त गन्तारो स्यात् इ । अविरुद्ध च प्रेम्यमदत्ता नास्ति

प्रभूतजन्मभिरेव शोधिभावात। यत उच्यते भावना मभ्यादिवा आश्रित्य-"एता खल्वभ्यासात क्रमेण बनानुसारिणा पुसाम्। सद्वत्ताना सतत श्राद्धाना परिणमन्त्युच्च ॥१॥' अत्रोच्चैरित्येतत तद्भवे एवाभ्यासात क्रमेण भवत्युच्चतर परिणामो भावनाया। यदि च न स्यात्तदाऽनेकजन्मभिरपीत्याहु – अभ्यासोऽपि प्राय प्रभूतजन्मानुगो भवति शुद्ध' इतिवचनात्तथाय एवाभिलषिता चेत् विरतिसम्पत्तीश्चाततोऽप्यस्या अभ्यास क्रमेण परिवर्धिष्णु। तत शक्तित सवथाति परिपाल्य सवथाऽविरतत्वम्। यदि चोच्यत– देशतोऽपि। तदप्यभदेव यत प्रवनपूर्णामव भवति शाप तस्या सत्त्वासत्त्वयो, प्रवृत्तिश्च वाञ्छितमीपिता, कुवन्तु पूर्वविन्यायेन, भविष्यत्यय नातोऽन्यथा। ननु च कथ तर्हि वासुदेवादीना दृढमप्यवरनिग्रहणामपि न पूर्वोक्तरीत्या परिणामस्य नायनेदयो त्यान्वितु शक्यत्वान्नित्वेव भवत इव न त प्रवत्ता पूर्वोक्त उपाये इत्याशङ्क्य नु मनस समाधानाय। ननु कथ न प्रवृत्ता अपि चेत् विचारित स्याच्चेत्तद्व्रतान, नोदभविष्यदेतान्ती शङ्का, कि तच्चत। शणु वासुदेवस्तावत पूर्वत्र भव कृत्वा निदानमेवा वतेर सर्वे कृतनिदानाना च न स्यादेव विरतिपरिणाम। ततश्च नियमतोऽधोगामिनस्ते। यदुक्तम्–'केसव सन्वे अहोगामि त्ति। द्रौपद्या कृते पि निनाम कथ लब्धा विरति सम्यक्त्व चेति चेत, कायानुमानेनव जानातु। यत्र तया तथाभावन विहित तत, कथमन्यथा श्रुतान्ता भविष्यद्विरति। श्रेणिकादिभिरन्यरपि पूर्वमेव मर्द्ध नारकायुरिति न तेषामपि परिणामो विरते। न च तर्विहित पूर्वोक्तमनुशीलनादि। न च वयमपीदश इति वाच्य तेषा तत्प्रतिहतनानाऽऽगमभगवद्भिरेव तद्वत्त्वस्य निर्णय नात। तत्कुवन्तु प्रयत्नमदृष्टभीश्च शक्त्युत्पादनायोत्पन्नायां वा

विग्रह। [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] न मानयेदिति [illegible] सिद्धिः। अथ [illegible]
[illegible]
इति च गुरुवाक्यादि। [illegible]
[illegible] विस्तरः। [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
मानयेदिति। अथ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥१॥ [illegible] इति [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥२॥ [illegible] इति। [illegible]

किन्तु विधया यथाशक्त्यपि प्रवृत्तिविरती। अथ यदि समाश्रीयत तथाविधज्ञानरूपा सामग्री न प्राप्नोति न क्रियते, न च विना ज्ञान क्रियमाण शोभते किञ्चिदपि व्रतादि प्रतिपादयत चात एव 'पढम नाण तओ दया' इति। अन्नाणी कि काही कि वा नाहीइ छेय पावग मिति। तथा व्याख्याप्रज्ञप्तावपि—"जे य तत्थ नाणमपत्ते से ण देसविराहए किरियारायन्न य देसआराहए' इत्यादि। श्रीद्वितीयाङ्गेऽपि— बज्झिज्जत्ति तिउट्टिज्जे 'त्यादि। श्रीउपदेश मालायामपि—'अप्पागमा किलिस्सइ जइ वि अ रेइ अच्छुकट्ठ च तव। सुदरबुद्धिइ कय बहुअ पि न सुदर होइ। १॥ अपरिच्छिय असुयनिहसस्स केवलमभिन्नसुत्तचारिस्स। सव्वुज्जमेण वि कय अन्नाणतवे बहु पडइ ॥२। इति। उच्यत चात एव सा ज्ञानित्रा नियोगाद्यज्ञानिभ्यश्च साध्वी'ति प्रतिपादित पूज्यपाद । व्याख्यात च व्याख्याप्रज्ञप्त्या— य जानन्ति इमे जीवा इमेऽजीवा इमे त्रसा इमे स्थावरास्तेषामेव सुप्रत्याख्यान, शेषाणा च दुष्प्रत्याख्यान, तत्र तथाविधज्ञानविकल क्रियमाण व्रतादीष्टसिद्धये स्यात। तत्र युक्त वस्त्वादिज्ञानमनाश्रित्य क्रियत मुमुक्षभि किञ्चिदपीति। तदप्यविचारितमेव जात्यकाञ्चनवच्छोभते, यतो युक्त तु सावधानी- भूय कि प्रत्याख्येयपरिज्ञान कार्यमिति वा ज्ञातव्यमादाविति। यद आद्य वा निषेधयति न च तत्र प्राप्त न वा न प्राप्यते, यदि च न प्राप्त, तदा प्रत्याख्यापयितैवादो तद्विधास्यति। यत उक्तमेव चतुर्भङ्ग्या तद्विधान, तद्यथा—"इत्थ पुण चउभगो जाणगऽयगमि गोणिनाएण। सुद्धासुद्धा पढमतिमा उ सेस सुवि विभासा ॥१॥ इत्यादिना प्रत्याख्येयपरिज्ञानापादन प्रत्या- ख्यातु तत्र हि ज्ञाता प्रत्याख्याता ज्ञातव्य च प्रत्याख्यापयितेति [illegible] ज्ञाता प्रत्याख्यापयिता पर प्रत्याख्याता ज्ञातेति च

यरम । एतौ द्वौ शुद्धनयाख्यायन । यदि पर प्रत्याख्याता न भाषा प्रत्याख्यापयिता च यदि ज्ञाता, तर्हि विभाषा । कथं ? यदि प्रनाप्य प्रत्याख्यत प्रत्याख्यापयति प्रत्याख्यापयिता शुद्धस्तर्हि प्रत्याख्यानविधि पूर्वोक्तविकल्पद्वयवन, यदि चाप्रनाप्यव प्रत्याख्येय कारयति करोति वा प्रत्याख्यान, न तर्हि शुद्ध इति युक्तव विभाषा । न चास्त्वेवमस्मिन् विभाषा भङ्गके, पर यदि द्वावप्यज्ञौ प्रत्याख्येयवस्तुस्वरूपस्य तदितरस्यापि विचारस्य तर्हि कथ स्याद्विभाषा ? यत उच्यत तत्रापि विभाषा न हि तत्र शुद्ध-शुद्धिविकल्प सम्भवति यतोऽप्यत विभाषा, केवलाया अप्रज्ञस्य नत्र भाषान्तिति यत गम यस्य प्रत्याख्यातुर्गति न प्रत्याख्येयाद पर तन्निनभावादीना सर्वस्मि ते च यथायोगमनुतीरन कारयि-ष्यन्त्यस्य त च न्युनानुमति तदा तत्रापि नाद्धिसम्भयापत्तया स्यादव विभाषति । दस्यन च निगनामकानतापथागारि पिपासिभिरज्ञात-मपि सम्तयामनुज्ञयाति भावात्या पवमिष्याशो कायन रक्षण, निक्षणमपि न तस्य क्रियत श्रीयकादृग्य यथा यक्षादिरभिरोया दिभि , तत्रयोऽपि विकल्प भवयाज्ञुवक्तु इति युक्ता तत्रापि विभाषा । न च कापि प्रत्याख्याता यथा तथा पूर्वोक्तनोर्यानुक्रमण ददाति प्रत्याख्यान, भवतु वाऽपि यदि तत्स्वरूपानभिज्ञतयय पर भवतस्तु न तावता , विधात्र प्रत्याख्ययपरिज्ञान क्रियता किरति । न च कथमप्यस्माभि कथ्यत एतद्दुत–अज्ञात्वव प्रत्याख्यय कुर्यनु प्रत्याख्यान, कि तु ज्ञात्वव, सम्यक्तत एव च वासमानिकसाधुभि सर्वं प्रत्याख्येयानां पापस्थानानामशनादीनामपानादीना च सम्य कतया परिज्ञान तत्सम्पाद्य प्रत्याख्येयम् । अथयच्चन स्याज्ज्ञान तयाविध, तथापि विशिष्टता चतुर्भङ्गना शुद्धिरव, न किमपि प्रति कूल किन्तु ज्ञातवागिमुद्भसिद्धिभाविता ज्ञाप्यत्वाभावेऽपि, तथा-

विधस्य विशिष्टता चेदृगी। यदुदीरिता पूज्य "या निरनुबन्धदोषा घ्उाद्वाज्नाभागवान वजिनभीरु। गुरुभक्तो ग्रहरहित सोऽपि नान्यव नम्प्न्त ॥१॥' [षोडशके] इत्यादि। अत एव च माषतुषादीना तथाविधज्ञानाभावेऽपि श्रामण्य अष्टप्रवचनमातमात्रवेदिनामपि च श्रामण्य व्याख्याप्रज्ञप्त्युक्त सङ्गच्छते। दत्ता च श्रीमद्भिश्चरम तीर्थकरपादस्नमादिज्ञानविकलायाप्यतिमुक्ताय प्रव्रज्या,। यत प्रातटपय पुष्पानीयमनो विधाय पालिका वाहित प्रतिग्रहस्तरी सुबुद्धया। न चतदयुक्त तयान्य कैवल्याशातनातज्ज यान ततसार समरणप्रसक्ते। उक्त चात एव भगवद्भि स्थविराणामनिश्चतया, विशषश्चायमेव तत्र यदुत-वजिनभीरुता कल्पनागोचरातीता, ययाऽवाप्त निखिलाघावभामि केवल, तत्रवा तना-ऽपह कार्यं। अत एव साधूनाश्रित्य विहृत्यधिकारे व्याह्रियते व्याहृतभि यत– गीयत्थो य विहारो बीओ गीयत्थनिस्सिओ भणिओ'" इत्यादि। तथा चानेनव तदनुसारिभि धार्याणा विधानात काप्यनास्था। न च कीदशी ज्ञानविकलानाम धानामिव चाय सिद्धि ?। यतो दर्शितव पूर्वकारिकाया 'यो निरनुबन्धे स्वेतस्या सिद्धिकारणीभूता विशिष्टता, ययष्टसिद्धिर्जाता जायते भविष्यति च अन्धानामपि भवनामिव स्वतन्त्राणामव प्रत्यूहप्रचयपूरितस्व न तु नान्यनुसरणनिष्णातताना, तेषा तु ज्ञानिभि सहैव स्वकार्य सिद्धि, अत उच्यते– चक्षुष्मानव

पर। गन्तारौ गन्तव्य प्राप्नुत एतौ ।

तत्र केवल ज्ञानानूयतापि प्रतिबन्धिका

विशिष्टता। यद्यपि श्रुत्वा

कल्लाण मुच्चा जाणइ पावग।

विनयफल

इत्याद्याप्तोक्तत्त्च, पर यदि तदापि ज्ञानावरणीयदृढ्व घनबद्धाना मापतुषादीनामिव न स्याज्ज्ञान, तदापि न यागममाचरण प्रत्या स्यानविधान वा हयमिपेनाव मात्रज्ञापनायतत। ननु तर्हि ज्ञानि अज्ञानिनो क प्रतिविशेष? इति चेन नव किञ्चित्पूर्वोक्तविधिवि निष्टता चेदन्तर, यच्चायत नय विवम्यतेऽप्रकृतत्वाद यथा गुरुनुवत्तिपरायणानामपि न तरणीयत्स्वपरतारकता सा तु ज्ञानिन एवेति। यदि चाच्यत–सपूर्ण न जायते ज्ञान यावन्न तावत्तस्तिष्यति चेत, न तदा अर्वाक्तनेत्र्याख्याय किञ्चित न च भवति तदवस्मा-त्तत्प्रयत्न समाचरणीय भयाटव्यामप्रतिहततया। न च भवद्वुद्विलेपु सिद्धसिद्धान्तसिद्धानपाठपु दरीदृश्यते ख्यातत– पढम नाण तओ दया'' इत्यत्र दयापयोगिन एव ज्ञानस्याल्ख्यात। अत एवापसहत- 'इच्चय छजीवणिय सम्मद्दिट्ठी सया जए इति अप्राणी किं काही' इत्यत्रापि। 'किं वा नाहीइ छय पावग इति वचनाच्छ य पापवयापानमेव सकराश्रयस्यपयराख्यातम्। न च तच्छ्छदनानामाव‌ऽपि भावाथबाधमन्तरेण विधीयेत येन किमपि। श्रीद्वितीयेऽङ्गेऽप्येतदवाभिहृत वदित्थम। अत आह- 'पुरतो बधण परिजाणिया। किमाह बधण वीरो कि वा जाण तिउट्टइ' इत्यादिना आरम्भपरिग्रहयोरेव बधनताप्रतिपादनादिनाऽऽश्रवाभिधानात्। श्रीमद्धमदास-गणिप्रवरयरप्रोक्त तस्माद्धूनाश्रित्यव न तु गृहस्थान्। तदपि न गीतार्थाश्रितान् विरतानगीतार्थानाश्रित्य किंतु मानलवदुर्विदग्धस्वच्छन्दवाग्गीतार्थाभासानविनिश्चितश्रुतरहस्यानाश्रित्यव। भवति च तथाविधाना तथात्व, पर न तत्प्रत्याख्यानापयोगि गच्छप्रतिपालनाधिकारप्रतिबद्ध हि तदिति विदाङ्कुर्वन्तु विद्वा-सस्तदभिप्राय तत सम्यक्। यच्च सा ज्ञानिन' इत्यादि। तदपि

मवविरत्यधिकारपठित गीतार्थतन्निश्रितभिन्नाना चारित्रशून्य नाग्यापनपरमेवेति, न तदपि प्रत्याख्यानमात्रायोपयोगि, न वा ज्ञानवत्तामवेति नियमनपर भवतु वा तत्तथा, पर पूर्वोदाहृत या निरनुबन्धत्यादिकाया भगवता तेषामेवोदितेन गीतार्थनिन- श्रितानां अगीतार्थानामपि व्रतादि निषेधयति। यातमतदृतिव त्पानां तु निषेधने क किमाह? स्वीकारादेवतस्य कि भवतामै तद्विधत्व स्यादिति कल्पयितु शक्यते केनापि। यच्च "इमे जीवाइमे अजीवा" इत्यादि तदपि स्थावरत्रसादिविराधना प्रत्याख्यातारमा श्रित्योक्त युक्तियुक्तमेव, यत उदाहियत एव–' जया जीवमजीवे अ दोवि एए वियाणइ। तया गइ बहुविह सव्वजीवाण जाणइ ॥१॥

जया गइ बहुविह सव्वजीवाण जाणइ।
तया पुण्ण च पाव च बध मोक्ख च जाणइ। २॥

जया पुण्ण च पाव च बध मोक्ख च जाणइ।
तया निव्विदए भोए ज दिव्वे ज य माणुस ॥३॥

जया चयइ सजोग सभितरबाहिर।
तया मुड भवित्ताण पव्वइए अणगारिय ॥४॥

[दशवैकालिय०] इत्यादिना यथास्थितसाधुत्वाप्तेस्तदेव भावात पूर्वोदित जीवादिपरिज्ञान तद्धेता याल्यमेव पूर्वोक्तानाम। यच्च– ज य से नाणसपन्न इत्यादि तदपि गीतार्थागीतार्थयो स्वतन्त्रतामाश्रित्यैव अन्यथा कथमष्टप्रवचनमात्रज्ञानवता पण्डितत्वमाख्यास्यन् भगवत्पादास्तत्र, तत्र कथमपि सेपिद्धो भवदभिप्राय – सूत्रानुसारेण यत्सम्पूर्णे ज्ञाने एव कार्या क्रिया, किन्तु भवदुदितागमाक्षरपर्यालोचनयेव सेपिद्ध यद यथासम्भव ज्ञान सम्पाद्य कार्या विरतिर्यथायोग गीतार्थादिनिश्रया। अत एवावश्यकादौ ज्ञानक्रियासवादे 'अप्पा वि जह प्पईवो' इत्यादिना क्रियापयोगिज्ञानमात्रापेक्षयाऽल्पश्रुताभिप्रेता सङ्गच्छते। न चास्माभिरेतेन प्रतिपाद्यत ह्येतत्– यदनानिना

यस्य निष्पन्न वा स्तन [illegible] [illegible] [illegible]
भवति [illegible] यथा तथा [illegible] [illegible] [illegible]
यात्। न हि [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] । [illegible] अपि सर्वत्र [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
तथा [illegible] च [illegible] [illegible] च [illegible]
[illegible] । स च [illegible] [illegible] [illegible], तथा
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] पुन [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] – [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥१॥ [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
अत्र च [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] च [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] हि [illegible] [illegible] न [illegible]
[illegible] [illegible] वा भवति [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] न [illegible]
[illegible] [illegible] वा [illegible] भवन्तु [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] च [illegible] [illegible]
[illegible], यत [illegible] [illegible] – [illegible] न [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥५॥

तथा "निद्राच्छेदे योषिदङ्गसतत्त्वं परिभावयेत । स्थूलभद्रादिसाधूनां तन्निवृत्तिं परामृशन ॥' इत्यादि । अत एव च व्रतपदप्रकरणे च चूर्णौ च प्रतिव्रतं यावज्जीवमभ्यभिहितैव साधूनामिव प्रतिव्रतं भावना यया भावितमनस्कानां न स्यात स्खलना, किन्तु वृद्धिरेव परिणामस्योत्तरोत्तरं श्रेयोऽनुबन्धिनी, अत एव च "गुणवद्बहुमानादेर्नित्यस्मृत्या च सत्क्रिया । जातं न पातयेद्भावमजातं जनयेदपि ॥१॥" इत्युच्यते । तत्परिणामावस्थानं यद्यपि दुर्लभमेव, व्रतप्रतिपत्त्यनन्तरे विनिष्टत्वाद्धपरिणामभावात् । अत एवोच्यते साधूनुद्दिश्यापि यत्–"जाए सद्धाए निक्खंतो तमेव अणुपालिज्ज" इत्यादि । परं तथापि न तत्र कार्य किन्तु तस्यैवापायाज्जुम्भमयमुपयुज्य विषयमेव तत्र अन्यथा सर्वथाविरतेनाशुभपरिणामेनावस्थानापत्ते । न ह्यविरतस्य कदाचिदपि कथञ्चिदपि च प्रागास्पदं यता हि जिनाज्ञाभक्त्यादिकृतं द्रव्यानुष्ठानमपि भविष्यतां भव्यभावाप्तयेऽभिमतं सूरिभिः – जिनोक्तमिति सद्भूत्या ग्रहणं द्रव्यतोऽप्यदः' इत्याद्युदाहृतं । प्रतिपादिता च साधूनामिवस्यापि प्रमत्तसंयततायाः अवस्थितिर्देशोना पूर्वकोटि । न चैषा परिणामेऽव्यवस्थिते । तत्र न परिणामानवस्थानभिया ब्रियमाणोऽविरतो भवति श्रेयस्करी । 'शिक्षाव्रतानि हि सामायिकादीनी ति भविष्य यभ्यासादेव परिणामस्यावस्थानम् । अत एव च "तिविहे दुप्पणिहाणे इत्यादिना 'मणोदुप्पणिहाणे' इत्यादिना 'योगदुष्प्रणिधानाऽनादरे'त्यादिना सावद्यचिन्तनादीनामतिचारताभिधानं "मणेण वायाए" इत्यादिना कृता द्विविधत्रिविधसावद्यत्यागस्यापि सामायिकस्य मङ्गप्रच्छन्ने अन्यथा भङ्गमेवापाद्यते, न वा त्रिविधादिनेति, परं सत्यामेव विरलावभ्यासेन परिणामावस्थानमिति ज्ञापनार्थेवेदमिति कार्य उद्यमो रक्षाय न तु व्रतपरिहृति ।

यदि यत् – नातिविचार भवति शान्तोपशमनमायत । न हिमले मनस्य द्विविध न भाविन भवनम् ॥१॥ नातिविचार प्रथम निदा यवर्तते य मुनिवरः । तस्मात् सर्वोपायानुवर्ति सर्वस्थात नित्यमपि ॥२॥ अत एव विधिर्विधा अविरोधी भावयम तत्पुनरा । आत्माना मनिनदं स्वधीनवद्यानिवृत्तमयन ॥३॥ मनसा ब्रह्मनिवारनमधा न यो मरुति यत्र सुप्तात्मा । अत एवाति विनयात्मविरमण भवसमा प्रावरा ॥४॥ काय विर्गमना यत् मनसा तमाप यत गत गतम् । विमवपनानुगमात्म भुवा निर्वाण गमनमन ॥५॥ इषा अजविमाल तमानुगमात्मसमनमरार्यात । आन्तस्थमनतया तत्त्वनिगाताव सर्वमयिर ॥६॥ यदि यावत्भाव्या वत मवति विधानि नैव । सर्व न नायसमपा धिरै भविनात्मवश ■ भवनम् ॥७॥ भविचारमपत्मयात कुधरणानि प्रतत्मनमनत । प्रार्थ यत त च मदिशं शिवा तत नदिमहा ॥८॥ यत सविचारपुरा श्रमत तत यत् तथादि मर्दनि यत्र । अविचारनामनसा न तु प्रजातः विमुक्तिर्यां ॥९॥ त न नमना त अर्थं प्रपृष्ट नव नास्ति तस्मात् । उर्ध्वमागभावाद यन्मारा प्रान्तस्त्वारं (यत) ॥१०॥ विद्मनाभिमान विवद परिशिष्ट न प्रतिमता । न च मनिमगनाना व्याख्यात प्रहत दि तद्भूतम् ॥११॥ अविचारो विनतशामपा नवनिय न मार ता । आम आदनि नाम विभिनतर नैव सदि तथा ॥१२॥ अविचारतानाव तुरा प्रमनन्तादगम्भागामम् । दाता न मायवधा भवति विनाद यत य मत ॥१३॥ सम ममाद गतया वन्दि नगम भवत्वपाया । यमें यस्य हिमन्तं समगलने निज में वार ॥१४॥

यस्मातिचारघर्माच्छेयोऽवरण न तज्जिनाभिमतम् ।
प्रायश्चित्त यल्लघु मातिचारेऽकृते च गुरु ॥१५॥
ननश्चाऽत्याख्यान प्रमादपुष्टय प्रमादिना विन्तु ।
तस्यतच्छोच्य देशहीन सम न जन ॥१६॥
अतिचारवजनपरा बुद्धिर्याया व्रत च शक्यनुगम ।
शास्त्राभिमतोऽध्वास्य नि श्रयससाधक परम ॥१७॥
न भयादतिक्रमादस्त्याज्य व्रत न भाव्यमनपेक्षे ।
आराम पाचकोऽग्निन दूरगदचोकनमत एष्यम ॥१८॥
यदि कथ्यते भवद्भिरापघऽतिक्रमादिके दोष ।
काय प्रायश्चित्त नेदानी दुष्पमाकारणात ॥१९॥
आसेवित यथा स्यात्पाप चालाच्यते तथा सद्भि ।
प्रायश्चित्त(च)तथा स्याच्चेन्छुद्धिव्रताघाना ॥२०॥
यथायाख्यायाघद गेगमगद ददात्यमौ यत्तत ।
कुर्याच्चेदामयावी पटुन विक न किधी किञ्चित् ॥२१॥
व्रीडाकर निवन्नमागमविरहाच्च नाधिरपि नैव ।
महननादिपहाण्मा न च गत्वनु क्षमस्चार्थी ॥२२॥
तन्ल सेन वृपण यदशुद्ध हन्त्यशुद्धमौपधवत ।
अन्धो नाशाधित स्यात्पोपाय विकाग्मृत मितु ॥२३॥
ननतसुन्दर ! सुन्दरमुक्त शास्त्रोक्त्यतिक्रमाद्विश ।
विनाना न व्रीडा सुधिया पार्श्वेऽमवाभिलापणाम् ॥२४॥
अविकत्थना यतन्ती गाम्भीर्यं यस्तृता ध्वगुणा ।
मसागतीतास्ते नव व्रीडा पुरा भवेनपाम् ॥२५॥
सद्धी से गुणयुवना जाता निनयन्ति ता च नदा ।
आगमश्रुतधारणाना नेदानी यद्यपि व्रतविशुद्धय ॥२६॥

जीत तथा आग्रहिक न जिनाक्त व्रतविशुद्धय ।
न च शोधि तत्र कुर्यात्त्र्यावधि प्रापित जिनोक्तिसमम ॥२७॥
न च सन्ति न तस्य विज्ञा न च शाद्धा शाधका नव ।
सरोहण्यगद न न कल्पवृक्षाश्च सम्प्रतीदयन्ते ॥२८॥
न च नाम योपशान्ति शीतातपादिरक्षा न ना ।
न चाविदधतामीप्टा प्रत्य सम्पद्यतेऽन्यथा शुद्धि ।
नव्यनुसाराद्यत्नो धायस्तज्जीतिमाश्रित्य ॥२९॥
न च जिनराडपि पूव शुद्धामाप्नोति विरतिमभवाहाम ।
श्रमण शुद्धा स्थाप्त्वा तीर्थं विदधाति चरमभवे ॥३०॥
चिरमभ्यस्तो माहा न क्षयमुपयाति वस्यचिद्युगपत ।
अतिचारास्तत्प्रभवा स्युन कथ सद्वना पुसाम ॥३१॥
न विलीयतऽज्ञनाना भवति न शुद्ध व्रत च तत्तस्मिन ।
मल्लप्रतिमल्लवत्तल्लयाय सम्यक प्रयतितव्यम् ॥३२॥
चरम भवेऽपि सार्वा प्रमाणरूपा न सवथाऽभिमता ।
का वृत्तान्ताऽस्यास्मुतस्तच्छिधता सन्तु ॥३३॥
नावाग्दशमाच्छान्तिर्मोहस्य गुणाद्विना श्रम नतन ।
अस्मिन किं नातिचारा महानुभाव स तमपकुर्यात ॥३४॥
नालोचनादि वैवस्मात्मविशुद्धय प्रभुश्च या भाव ।
स्वदमणयान किं तप ऊर्द्ध हि कथ च सा भ्राता ? ॥३५॥
अनुभवसिद्ध भावो भव्याना व्रतविशुद्धय भवति ।
शुद्ध इति तत्र शाधिन साम्प्रत न च व्रत तत्र ॥३६॥
जत आदिष्टमाप्त शुद्धो भावा न तपसि दत्त चन् ।
छन्दार्यपोह् दय न शुद्धिरहा विनाऽऽलोचम ॥३७॥
नाजीर्णभिया स्वाद्य न न चायत्नन माध्यमयदविधौ ।
सम्याऽऽपत्तिरुभयथा तथा व्रतानिक्रमाशूह्यौ ॥३८॥

न च शिक्षाऽऽदौ धर्म्या निष्पादे कस्यचिद भुवि नु स्यात् ।
अभ्यासादेव निरघ ज्ञेय विबुधग्न तदा ॥३९॥
नाभ्यवहारे शुद्धेऽस्यनुद्धमाप्त म चतया तस्यात ।
प्राणावनाय विज्ञर्नाऽह्नियत नि विशोध्याऽन्न ? ॥४०॥
अगद शुद्ध पूर्व गवेष्यते नाप्यते यदा तत्किम ।
यालासह गदे श काय गदनुतय न परम् ॥४१॥
नष्ट गद विकारोऽशुद्धेरगद परयया नश्यत ।
तद्वदव्रताविवृत्त निविडे दुरिते ह्यनादिवाऽऽगते ॥४२॥
नाधिस्तव प्रभृतिभिरतिचाराणा विधीयत पुभि ।
धमारोग्यस्याप्तिस्ततोऽपवर्गाङ्गिनो भवति ॥४३॥
अतिचारत्रासाद्ध ह्या विरतिरत एव तद्वया ।
कनक मृदापलिप्त कि त्याज्य त्यज्यत मृत्स्ना (मृदपनयात् यत्) ॥४४॥
अवासिताऽपि शुभ धिय यदा शुद्धमम्भवो विदवे ।
तदभावे तस्य नाशादत न फलमाप्यत विज्ञ ॥४५॥
नरभवआयुर्बुद्धिरारोग्य धमसाधन सवम ।
न प्रत्य विना धमानविरता कि सुखममुत्र ॥४६॥
न च नियम सातिचारा निन्द्य एवत्र वर्णित तद्धि ।
आलोचनादिशुद्धिराहृता ता विदन्तु बुधा ॥४७॥
प्रतिपाद्येत भवद्भिरास्थाय विवल्पमनवम दशमम ।
न नियत विरतिरिय न विद्यत साम्यगामग्री ॥४८॥
समताहीन व्रत न निवर्तिरिद्धयायऽआणि य सूरिभि ।
कर्मविनाशान्मोक्ष स चातमज्ञानात्समतात्त्व ॥४९॥
स्वरूप समतायुगत शिवदमनुष्ठानमाहुरिद्धधिय ।
निपुण सवपाय न यतेत तत्प्राप्तय धीमान् ॥५०॥
श्वेतपटो नग्नाटो वृद्धो वा स्याच्छिन्नाधरो मुण्ड ।

समभावभावितात्मा लभते मोक्षं कषायशुद्ध नव ॥५१॥
प्राहुरन्ये मुनिवर्या सिध्यन्ति चरणवर्जिता भव्या ।
ममताघाति न नियमं कार्यं मुनमामना स्थेयम् ।
यद्यपि चरणाभ्यस्यति पाप निचितं भवे सुबहुभिरपि ।
मध्यमुहूर्तमग्निरिव तदुपार्जयन्ति कषायितस्तच्च ॥५२॥
निर्दिष्टं श्रामण्य कषायशमनाच्छ्रुतं महामुनिभि ।
आराधनापि गमितं सत विषया ह्यतो निपुण ॥५३॥
साम्येन हि क्षणार्द्धेन कर्म नश्यति तत्पुमान् ।
यत्र हन्याद्विपवत्साध्या तपसा साम्यवर्जित ॥५४॥
पर्यायामपि साधोस्तदाख्यात मुनिभिर्ह्यद ।
साम्यरक्षार्थं जगद्य गन्तव्य स्थण्डिलाय च ॥५५॥
रक्षाय साम्यभावस्य गुरो पार्श्वे गण वसेत् ।
आधाकर्मादिना लिप्यन्तत्र नव मुनभवत ॥५६॥
इति विचाय जिनादितमादरात्र विरति समतार्हितात्मधा ।
विदधतु प्रयता समता नत समहितेव्रतमर्हति नाहताम् ॥५७॥
साम्य सुधाम्बुधिमिम न जना श्रयन्ति
पूत्कुर्वतश्च्रनहता जन्मजन्मनाय ।
जानन्ति ते शिवपथ चरण तथापि,
तन्ना धरन्ति समताधरण कथ स्यात् ॥५८॥
साम्य चित्तजयाद्भवेच्छ तमन चित्त न मुक्तेन्द्रिय,
शक्ता जतुमिमानि नाभिभवितु नान्य रसाद्यानुग ।
आसक्ता विपय पुमान प्रतिकूल बध्नात्यघ ससृत
हेतुर्हा । समताभिधानमुदितमूढभव मज्यत ॥५९॥
कषायाणा किं स्याच्चरणविषयामक्तमनसा,
रघुत्व, साम्य किं प्रतिदिनमुदीर्णाश्रववताम् ।

यदा जन्तुजह्यान्न जडममता शुद्धमनसा,
तदाऽऽत्मानन्द नि विकसति हृदोष्ट सममय ॥६०॥
न साम्यघाति व्रतमादिन्न, जिन निवाध्वानभिन यन्त्रिम् ।
सामायिक साम्यमय चरित्र यगादि सार्वं सुकृताय नन्नतम् ॥६१॥
व्रत वा हीनाना भवति समताना नु विबुधा,
न यन्मग्ना सौख्य विपयस्मरणे स्वात्ममग्नाय ।
हृगीक पारयन्ते भवजलनिधौ के न नमिनो,
गतिस्तपा काय व्रतमपि न दृष्य जमममुत्रा ॥६२॥
दामारामाल्वाल य व्रन गह्न णीयुगदरान ।
यान्ति साम्यसुधापूर्णास्तेऽव्यया परमा गतिम ॥६३॥
सुगे धवयिके स्यातै कपाया द्यन्ति स्वयम् ।
प्राप्य काष्ठ दहत्यग्नि शाम्यति स्वयमन्यथा ॥६४॥
विपयाभ्रान्तचेतस्को बम्भ्रमीति भयावधौ ।
तस्यस्तद्विरति मुमुक्षा नानन्दकाङक्षिण ॥६५॥
कपायपु विहीनेषु चित्तमात्मनि गच्छति ।
गावा निवृत्तगाचारा यथा स्वालयमाप्नुयु ॥६६॥
दान्त चित्त गुणा सर्वे सरिता जलधि यथा ।
आयान्त्यप्राप्यशरीद मन्य तेन मत बुध ॥६७॥
शान्ते चित्ते ह्यनित्याद्या, भावना स्थयमियति ।
विनिवृत्तऽनिले वार्धौ स्तम्भाति जीवन न किम् ॥६८॥
भावना भवनाशाय साम्यद्रोमूलमग्रिमम् ।
पदार्थोद्योतन दीप्रा दीपिका निवृतिप्रदा ॥६९॥
साम्ये ध्यान ततो ज्ञानमात्मन सर्वकमनुत ।
कमण्यखिले हते मोक्ष (मोक्षाऽखिल हतेऽदृष्ट) तत्प्रत
शिवसौख्यदम् ॥७०॥

कथ व्रतविहीनाना समना सम्भवेद्बुधा ।
अबीजो विटपा नव फल वदाविना कव नु ? ॥७१॥
अपि च स्वास्थ्यमालम्ब्य स्वस्य काय वन यत ।
मनइन्द्रिययोगानामहानि गणभञ्जगौ ॥७२॥
नतेनाऽऽरतमादिष्ट न वा रुद्धुनपद्धति ।
यथास्वास्थ्यमद वाचमित्यध्वा शास्त्रसम्मत ॥७३॥
अभ्यासात् पटुतामेति भावस्तत्क्रियतामसौ ।
विराम्यस्तेन भावन स्वयमात्मनि भासितम् ॥७४॥
भवे भ्रान्ता जीवा विरतिरहिता दुःखजन्धा
दधिचन स्थियोग्र दुरितमतुल सानुभविकम् ।
कषायराशा ना करणविषयालिङ्गितहृदा
व्रतेपूत्सुकनास्त सममुखरता सन्तु भविका ॥७५॥
[नक्त] क्रिया गुणाचिता कुर्वन् लभते तत्त्वमुत्तमम् ।
विरति पञ्चमे मुक्ता गुण तत्तुर्यपूर्वकम् ॥७६॥
निश्चिन्त तत्त्वाधिगत न वेत्ति भाव्यते यदा ।
तदाचिता न विरते क्रिया मिथ्यात्वसयुता ॥७७॥
सम्यक्त्व निश्चल तस्य य क्षमादिगुणान्वित ।
शुष्यति नापराधिभ्यो धर्मपथ्येऽनघा रुचि ॥७८॥
न तस्य दृष्टिसमोह औदार्यादिगुणान्वित ।
शुश्रूषादियुतो मार्गानुसारिगुणसङ्कुल ॥७९॥
यो देवगुरुधर्मेभ्य सवस्व विनिवेदयत ।
धारयेच्छासन सवपुरुषार्थनिबन्धनम् ॥८०॥
अनथ भावयेच्छेष वयावृत्त्यादितत्पर ।
प्रशसामस्तवो नान्यदृष्टीना सशितिन च ॥८१॥

गुणा न चतेऽधिगता मद्‌दष्टिना क्य भजेत् ।
तन्भाव व्रत व्योम्नि चित्रवक्षव भासते ॥८२॥
अलिरा विरतत्यानि म तथा मनुत निजम् ।
घोरवापवयस्तस्मादयो जिन्वे न विद्यते ॥८३॥
साभूत्राश्रित्य मुनिभिरगादि पापमावृता ।
अव्रतान मयतम यानुत्तराध्ययनाश्पि ॥८४॥
तन्वे न गुणस्थानप्राप्ते सस्य क्रियाविनिम् ।
अभ्न्नति तेन कार्या नापतो सत्यामिलाषिभि ॥८५॥
सत्य सत्यप्रियादवभ्युमनसा निश्चित न तु ।
अयाधिकारपठिन मन्यनव याज्यने ॥८६॥
सुदष्ट स्थिरताय नन्यगादि नास्तृभि समम् ।
न तन विरतहो युक्तियकत मनस्विनाम् (मनीषिणाम) ॥८७॥
विवायमेतद्विबुधन व्रन श्रद्धया विना ।
यथायथ गणा प्राक्ता ममे क्षायिवसयुते ॥८८॥
एतद्विर्गरिन पूव स्थुविरति मनीषिण ।
मिथ्यादृश्याऽपि मार्गायतारा य शुद्धबुद्धय ॥८९॥
सदद्ष्टिस्थयमाधय ममस्तमोभवामनै ।
श्राद्धन नान्यथा धायमलिनख्यातिभीतिभि ॥९०॥
न वाच्या स्त्रस्य नरता पशुवृत्त्यनतिक्रमात् ।
द्वान्यापि व्रतानि स्युस्तथा नाविरता समे । ९१॥
गुणस्थान क्रियागम्य न क्रियाबोधका गुण ।
तन्व्रत शक्तिमाश्रित्य विधय वीतकल्मष ॥९२॥
न तान्ड नियम शास्त्र शिष्ट केवलिनो व्रतम ।
दद्युर्नाय नथा वे च जीवति नामन जिने ॥९३॥

केवलित्वमप्यापुन सर्वत्र जिना व्रतम् ।
प्राग्भवेऽन्यस्य वा वार्ता कुमतिमुज्जहान्विमाम् ॥९४॥
साधूनाश्रित्य गदित प्रकटमेविन आहृत ।
नतावता प्रमत्ताना नयावेऽस्तित्ववाधनम ॥९५॥
मुकनधुरा यतस्तत्र तयाख्याना मुनीश्वर ।
अयनाना मयतत्वमतो मवनियाच्छिदा ॥९६॥
यनमात्रा यथाशक्ति नाऽस्मायुस्पन्दियत ।
मुक्त्वा यत्कूटचारित्रमुद्यच्छनीरिता यनि ॥९७॥
न स्यातिरिक्ता तस्य प्रमाद परिपाल्नात ।
गुणा यथाऽस्य यद्यपि मन्येव यदि चेष्यत ॥९८॥
नानपादाधपादादिविकल्पा किं श्रुता श्रुत ? ।
यनवान्तिकमालम्ब्याऽप्यायत स्वाग्रहानुगम ॥[illegible]॥
न किं धर्माध्यवसायो गुणो येनान्यदुच्यते ।
स एव स्थापित पाश्व गुणाविरतिमद्ग्रह ॥[illegible]॥
शान कथ च नाऽवाप्तो गुण स्वानुभवाद्[illegible]
जानन्तु तत्त्वताद्युक्त्या योग्यता स्थित[illegible] ॥[illegible]॥
क्षयोपशम त्यागपरिणामे तथा मति ।
जिनोक्तमिति विरतेग्रहाऽभियुक्तमस्मन ॥[illegible]॥
अत एवोदिता पूज्यजिनपालजमवन ।
अपानुवन्या मतिरया सपत्तिगमग[illegible] ॥[illegible]॥
आप्तोक्तिवहुमानेन स्थिरता स[illegible] ।
न च सा नास्ति यनवमव्रतनत[illegible] ॥[illegible]॥
क्षयोपशमवचित्र्यात्सम्यक्त्व न[illegible] ।
जाता तत्त्वार्थश्रद्धा गतसम्यक्त्व[illegible]

भाव विधाय नि शङ्क कार्या विरतिरादरात ।
ना व्रत सिद्धिमाप्नोति हेतुस्तस्या ध्रुव व्रतम् ॥१०६॥
[शक्ते] न वाच्यमात्मन स्थय यथाह नव सम्प्रति ।
उपसर्गेऽप्यविचला यत स्युस्तद्गुणाश्रया ॥१०७॥
तदभावाद व्रत धूर्तीपीडाप्राय न शोभत ।
भयागम न रक्षन्ति विमयास्त च रक्षका ॥१०८॥
पाग तीव्रेऽभज भामुबध्यत स च सङ्कट ।
प्रमादे च न तत्र स्याद्विना स्थय व्रतस्थिति ॥१०९॥
तत्र चाविरते भावे स्थितिध्रियेन किं व्रतम् ।
न पालन च विरतेस्तत्र स्थैय न तद्यत ॥११०॥
मनस्तोपकर नव व्रतमीदग्धितावहम ।
स्वप्न यथाऽऽहृति पुष्टय तदेतत्क्रियते न च ॥१११॥
[उ०] प्राथन नैतदवितथ स्थय यद्यपि साधकम् ।
तथापि तद्विनाभ्यासाद्विदता कथमाप्यत ॥११२॥
सयुग वारणाश्वाद्या नादा निष्क्रान्ति दारण ।
प्राप्तस्थर्यास्त एव स्यु समितयोगमाऽऽहवा ॥११३॥
स्थितिमताऽपदि स्थय विरतेन जनन वै ।
न तथापि तदभ्यास्या तदभावे भवत्सका ॥११४॥
समरे सुभटा नव शिक्ष्यन्ते वाजिनोऽपि च ।
न चाप्यदाऽशिक्षितास्त आहवे क्षेममाप्नुवा ॥११५॥
अत एवाकनमाचार्य पदचाम्र लभते मव ।
तदाऽऽवभ्यसनेन सम्पाद्या स्थिरताञ्जया ॥११६॥
आपत्काले स्थिरतायावाप्यने पृथुल फलम् ।
तथाप्यवाग् न तत्फलु कमवपदत्र सवदा ॥११७॥

कर्मोदयोऽप्यनिर्णीतो न वार्णविरतिकारणम् ।
भावो न चेदनभ्यासात सता वाऽसङ्गत मत् ॥१२९॥
निर्णीयते त्वलाभोऽपि याऽन्वाया द्रव्यसङ्गतौ ।
अवस्थान चवमेवादृष्टमाहू्मयते स्वयम् ॥१३०॥
न सदप्याप्यत तत्र तिलेभ्य उद्यम विना ।
साध्यापि कमणा शान्तिन तथाद्योगमन्तरा ॥१३१॥
कमणा शान्तयेऽजस्र प्रयत्न कमधर्मिणाम् ।
कर्मारातिद्रुहोऽर्हतो नमस्यन्ते प्रगऽनिगाम् ॥१३२॥
चिन्तयित्वा त्यजत्कम धीरो नोद्यममात्मन ।
उद्योगात्कमणा शान्ति तपसाऽन्ययथा जिना ॥१३३॥
मतमार्हतमास्थाय योध्य बाध्य जिनाद्दितम् ।
बलवीयपौरपाद्या स्वस्वकायकरा यत ॥१३४॥
एकान्त कम नियतिर्नाऽऽहृत क्वचिदादृता ।
युतोद्योगेन सफला यद्दृष्टान्तियथारुण ॥१३५॥
अत आख्यातमर्हद्भि पापमोदयिवोद्भवम् ।
मोक्षाध्या कमणा शान्तिश्छिद्यता तदमूनि भो [1] ॥१३६॥
अन्यथा यमनियमो निष्फलौ हीनकमण ।
यथा तथव ससृत्या स्यात्नूना चेन्न तौ गुणौ ॥१३७॥
निजरासवरौ स्याता तपसत्युदित वृथा ।
स्याच्चेत्त्वदुक्तमिप्यत न तत्कर्मोदयो ध्रुव ॥१३८॥
आप्तर्द्वैध मत कम मोपक्रम तथा परम् ।
प्रयत्नेनाऽऽदिम शाम्येद् अनादि च तदर्थकम् ॥१३९॥
कमशुद्धा यत प्राप्तिस्तस्या याऽन्याश्रयो भवेत् ।
आदिमाऽनाद्य नात्स्यात्ममेतत्पुरादितम् ॥१४०॥

त्यक्तारम्भा मान्यस्तम्भा अशपजनोदिति–
वाञ्छाव्याप्तास्त्यक्तस्वार्था मृषोदितिवर्जका ।
त्यक्त्वा स्त्वय दारान् सारान् दन्तो न हि युञ्जते,
द्रव्य नाङ्गीचक्रुर्ये ते गता शिवधामनि ॥१५३॥ सिध्यन्ति स्म–निष्ठिनाथा भवन्ति स्म लब्धानन्तचतुष्कतया समग्रारिष्टभूतासमकष्टवल्लीविनानवारिवारभदनादिकालीनाष्टादष्टसमूलकापकषणावाप्तात्मस्वभावाविर्भावनया चेति सिद्धा, अष्टविधषु सिद्धेषु समक्ष यसिद्धा इति । ईषत्प्राग्भारपृथ्वीरमणसिद्धिस्थायिनो वा सिद्धा, सिद्धिरेषामस्तीति कृत्वा । निरुक्तविधिना वा सित बद्धमष्टप्रकार ससारमहीरुहबीजभूत आत्मस्वरूपप्रतिबन्धकमदष्टकश्मल, ध्मात धर्म्यशुक्लध्यानाग्निना दग्धम् आत्मस्वरूप प्रकरकाञ्चनमिव शाश्वतभावेनाद्दीप्रतामानीतमिति सिद्धा । न सिद्धा असिद्धा । पर्युदासनञाश्रयणाज्ज्ञानादिधर्मेभ्यो भिन्ना, भिन्नाश्चैतयत्नाऽपि कर्मपरिकरिता ससारिणो जीवास्तेषा भाव–स्वरूपार्थे असिद्धत्वम् । अस्य ह्यौदयिकत्व स्पष्टमेव । यतो न हि कर्मोदयमन्तरेण स्याऽसमारे आजवजवीभाव, तजसकार्मणमूलत्वात् । क्षीणयोश्च तयोन समारनिमित्तक साम्परायिकरदृष्टयोगाभावात् । ऐर्यापथमपि सत्यव कार्मणादौ सयुज्यते जीवेन सह, नान्यथा, असयुक्तस्यादृष्टन सयोगाभावात् । [न हि] योगमन्तरेण प्रकृतिप्रदेशबन्ध स्वकाभावात् । असति तादृशे बन्ध कथकार स्याता स्थित्यनुभागौ । अपि सतौ कषायनिमित्तौ न चायोगस्य क्षीणकषायस्य वा ततस्तौ स्याता, तदन्तरा कुतस्तमा भवाटव्यटन जीवस्य सम्पद्येत । योगा अपि च य मनोवाक्कायाख्या न तजसकार्मणयोरन्तरा । यतो न हि वाङ्मनस कायमौदारिकवैक्रियादिकमन्तरेण, औदारिक च नव सयुज्यते नभसव (सेव) तैजसकामणगृयेन आत्मन कार्मणमते'

प्रहाभाशत्त पुद्गलाना, तथ्स जिना षाकामावात्यद्वारं गम्यघन शरीरोत्पत्ति । तत्र तैजसरामण विहाया यन्मि भवमहीदृद् निदानम् । एतदेव परोक्षहृषा रह इत्युच्यते । तस्य सदा सहचारिभावेनावस्थानाम् समाग्जायानाम् । गम्यन्तर गमागम कुवनी कथ नापरस्यन गमाग्णामिति चेत्, सूक्ष्मत्वगत्यातया । आह दृष्टार्थर्षि–'अगरा भवदहा गि मूक्ष्मत्वामापत्स्यत । तथा "मातापितृभ स्थर प्रायन इवरत तथा सपसान्तर लिङ्ग"। अणुपरिमाणअन्नृपि भुन "लपर पूर्वकृतकर्मानुबन्धात्तवुत्तति "। तथा पुन 'भति मूल गतिपावा आयायुर्भोग । इत्यादि । तत्र नामणविज्ञानन भवति भवावतारादि । अत एवोच्यते– अपार मानुविहिन पुरातन कर्मबीजमविनाशि । कृष्णामग्नाभिषिक्त मुञ्चति भमामधुर मता ॥१॥ इति । तदुपनमुपनमौदयिकमेवाभिद्रस्वमिति । अत्रेदमवधेय–यद्यपि ज्ञानावरणकथनेन ज्ञाना वरणीय, ज्ञानसाधनत्वाच्च दर्शनस्य च दर्शनस्यान्तर्गतेन तदभावा गहृयामित्वाद्धा दर्शनावरण बोधास कषाय लिङ्ग मिथ्या दर्शनवचनेन च क्रमेण कषायमोहनीय-नोकषायमोहनीय दर्शनमोह-प्रतिपादनात मोहनीय गृहीत, गतिग्रहणाच्च तत्समीन्तयिकतया वेदनीयनामगोत्रायूंषि निरूपितानि न गतिमन्तरेण सर्वाणि, न वा गतिसम्भृया । ज्ञानावरणादयस्तु क्षीणकषाययो सयोग्ययोगिने वलिनाम भवन्ति यद्यपि, तथापि न तौ नामगोत्रायूंषि न धारयत, भवोपग्राहित्वम् अत एवोच्यते तथाम् अन्तराय तु घातित्वाज्ज्ञानावरणीयदर्शनावरणीयसमानस्थितिकमिति न पृथगुपात्त तद्ग्रहणेनैव तस्यापि ग्रहणात् । पर यथाऽस्यतस्य यथा घातित मोहनीयभेदो पूर्व प्रतिपादितावपि तथा कषायमनमपि पृथगुपात्तं बन्धकारणतामाणनान्त्विहनो, अतो योगा कषाया अपि

साम्परायिका यथाय तदा यदाऽऽयततया विषयविषमूर्छितो भवति जीवः मति चाविरतत्वे नव न्यते तत्तथा वपापक्षयभावात्पुना कालेन तथाविधस्येति पथगपात्त, तथव समयाद्दृष्टस्य समुच्चितफलज्ञापनायाशिन्स्व गत्यादिना पृथग्गहीतेऽप्युपात्त वरा न्याय तयोरन्यासश्च पाथायन नव दुष्टाऽन्यथा द्व एवाख्यास्यन् प्रथकारास्तस्व जीवाजोल्लक्षण न पुनराश्रवादीनि। पर यथा हेयोपादेयज्ञानेन माक्षानुसतरानुकूल्याय प्रतिपादितानि पृथक्तया न दोषभाञ्जि तथाऽपि कारणरूपतयाऽऽयतत्व फलरूपतया चासिद्धत्व निरावणाणा प्रकारा उपकारमेव चमु मोक्षानुसारिप्रवसिमता, स्याद्विवक्षाभिभाविता यदा मते औदयिके अभविष्यता। चेदेते स्तस्तथाभूते तर्हि तदाख्यान पावयन विस्मृतप्रत्येकादध्यफलाता मुग्धजीवानां समुदितपन्दानेन सम्यक् प्रवृत्तय एव भविता विदुषामपि ससारभावाख्यानेन वैराग्योत्पादनमपि एव मति कृत स्यादिति। एवमव लेश्या अपि पथगुपात्ता ज्ञेया सामान्यविरतत्वे लेश्यानुसारेणैव कर्मणो यथीभावात्, स्थितिपाकविशेषस्तस्य भवति लेश्याविशेषेणे'तिव चनात्। अथाऽध्याय ते क्रमप्राप्ता लेश्या – तत्र लिम्पत्यात्मा आभि कमणा (सह) इति लेश्या–आत्मपरिणामस्तथाविध विविधद्रव्यजनित। यदाहु – 'कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात्परिणामो य आत्मन। स्फटिकस्येव तत्राय लेश्याशब्द प्रयुज्यते ॥१॥" इति। ननु कतमस्य कमण उदयनमा ? । न तावद घातिनामुदयेन, सयोगिन्यपि तत्सद्भावात्। नापि चाघातिनामपि चरमगुणस्थाभावात्। न चास्य यत्कम यदुदयात्सम्पद्यन्त इमा। अनेनतदपि निरस्तमेव–यदष्टानां कमणामुदये सम्पद्यन्ते लेश्या इति। न च वाच्य योगपरिणामो लेश्यति। तथा सति 'जोगा पयडिपएस ठिइअणु

[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible] ,
[illegible]
[illegible] [[illegible]] [illegible]
[illegible] ।
[illegible] विशेष
[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] ।
[illegible] । [illegible]
[illegible] [[illegible]] [illegible] ।
[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible]

भवेत् ततोऽनुभावविशेषबन्धोऽपि न तदा विरोधमुत्पश्याम ।
योगाश्चात्मपरिणामरूपा एव, भावयोगस्य तथाभावात् । परं
सयोगिनि भावमनसोऽभावेऽप्यात्मपरिणाम शुभतमोऽस्त्येव
लेश्यासद्भावश्चेति लेश्याया आत्मपरिणामत्वं न युक्त्यतिरिक्तम् ।
द्रव्ययोगास्तु त्रयोऽपि सन्त्येव यद्योगात् लेश्यासम्भवः, योगत्रयस-
म्भवस्तु निवृत्तसमुद्घातानामपि सम्भवत्येव 'समुद्घातनिवृत्तो ऽथ
मनोवाक्काययोगवान् भगवान्' इतिवचनात् । ननु चात्मपरिणा-
मत्वे लेश्यानां कथं तासां वर्णगन्धादिमत्त्वं वर्ण्यमानमुत्तराध्यय-
नादिषु—'नामाइं वण्णरसगन्धफासपरिणामलक्खण ठाणं । ठिइं
गतिं चाउ लेसाणं तु सुणेह मे ॥१॥' इत्यादिना भावविद्भिः
सङ्गच्छते? न ह्यात्मनामस्ति स्पर्शगन्धादिमत्त्वं, कथं तर्हि लेश्यानां
स्यात्तथात्वमिति चेत्, अत एवोक्तं—'कृष्णादिद्रव्यसाचिव्या' दिति ।
द्रव्याणि तु तानि द्रव्ययोगरूपाणि भवेयुस्तदा सर्वं घटापटादि
मालीकृत एव । एवमेव च द्रव्यभावलेश्योपपत्तिरप्यवगन्तव्या ।
यद्यपि गत्यन्तराले विग्रहगतौ चौदारिकादियोगाभावेऽपि कार्मण-
काययोगोऽस्त्येव, तेन तदालम्बनो लेश्यासद्भावस्तदा वर्ण्यमाना
नासङ्गततां दधाति तथापि तस्याः स्थूलयोगसद्भावेन परावर्त्त-
प्रतिपाद्य । यत आहु— अन्तोमुहुत्तम्मि गए अन्तोमुहुत्तम्मि
सेसए चेव । लेसाहिं परिणयाहिं जीवा गच्छन्ति परलोयं ॥१॥'
इति । अत्र हि स्पष्ट एव परभवगमनसमये तात्कालिकलेश्या-
परावर्त्तो नाभ्युपगतस्तत्र लेश्यापरावर्त्तिकारणीभूतयथार्थद्रव्यो-
पग्रहाभावात् । लेश्यानां चात्मपरिणामत्वेनाऽसङ्ख्येयत्वेऽपि
परिस्थूरविभागापेक्षया सामान्यविशेषभावेन षड्विधत्वं वर्ण्यते ।
तथा चैकजातीयशुक्ललेश्यासद्भावोऽपि लान्तकादाऽऽसर्वार्थसिद्धे
सुराणां सयोगिनां केवलिनां पर्यायवृद्धतमानां मुनीश्वराणां 'सव

शुक्लेतरत्वम् ... नियमात्तत्तदनुरूपविनिवेशन्तरानुगतौ भवति। यद्यपि च निविष्टपनियामकानामपि वर्णाद्यन्वितत्व नोनिर्निमित्तानि शुक्लत्वाद्यावरत्व तथापि तत्र तथाविधाना द्रव्याणा ग्रहणसम्भवास्तथा द्रव्येद्यापत्यवविधत्व वर्णमान नावगत यम। अत एव च द्रव्यलेश्यापत्या विशिष्टमनानिय निजगर्भीना वण्यते। ततश्च नारकाणां ... श्यामलेश्यामद्भाव ... सम्यक्त्व-प्राप्तिरविरसम्भविनी। अत उक्तम् गुणस्थानेषु ताओ ... अवट्ठिया भणिया। भाववरावनीए पुण हवंति तृवि सब्बेसा॥१॥ इति। ननु च द्रव्यापेक्षम्भजनित आत्मपरिणामो लेश्येत्युच्यते तथा च कथ द्रव्यभावलेश्याव्यपदेशो? यावन्ति द्रव्याणि तादृशी भावमापद्यन्ते तादृशी भाव्यते। न हि जपाकुसुमाद्युपाधिजनित स्फटिके राग उपलभ्यते यथा नादित्यने स्फटिकस्य रक्तता, तथा नारकीणामुपाधितत्र तत्र श्यामतादिदृश्यत एवमात्मनो द्रव्यमाहचर्येण लेश्यात्वमेव स्थितावस्थितत्व द्रव्यभावा पक्षयापपाद्यमानमुपपद्यतेति चेत्, सत्यं यथा हि शुद्धपुरुषस्य परिणमवारणमप्युपधमनार्थ ... भवति तदा भाविवर्तिपवत्स्य या भावलवाति विपर्यय तथा यथाप्यवस्थितस्फटिकस्य न भासत जपाभ्याम्, तथात्रापि नारकस्याप्यवस्थितद्रव्यलेश्यावत्त्वेऽपि नात्युक्ता भावलेश्यापरावृत्ति। न चैव द्रव्याणा तथाविधाना तत्तल्लेश्योत्पादकत्वं न तस्य तत्कारणत्वेन पूर्वमेव निरूपितत्वात् अन्यथा निर्हेतुकत्वापत्त। लेश्याश्चैता षट् कृष्ण–नील–कापोत–तेजस–पद्म–शुक्लाभिधाना। द्रव्यापेक्षयवास्य व्यपदेशाद्वर्णप्राधान्येन व्यपदेश इत्यामी वर्णाना च स्वनुग्राह्यत्वाच्च न गन्धादिभिर्व्यपदेश। लक्षणानि च जम्बूफलभक्षक–ग्रामघातकपुरुषषट्क-दृष्टान्तेन प्रवचनप्रसिद्धानि यद्यप्यभ्यूह्यानि परमार्हावना, तथापि

गकप्रसिद्धपथमुच्यते विश्चित्पुरुषाद्वेशोद्दिष्ट निरिच्छयया ज्ञातवस्तुवादिपुरुषण, यदपेक्षया गकर्नुर्वा त परमार्थपथप्रवृत्ता आत्मना भावपरिणति ज्ञातु कुशीलना चाम्नाय तथाविधाना मजयेयुश्च तै सङ्गतिम्। तथाहु स्थविरपादा —

"पचासवप्पवत्तो तिहिं अगुत्तो छमु अविरओ अ। तिव्वा रम्भपरिणओ खुद्दो साहसिओ उ नरो ॥१॥ निद्धधमपरिणामो निस्ससो अजिइन्दिओ। एयजोगसमाउत्तो किण्हलेस तु परिणमे ॥२॥ ईसा अमरिस अतवो अविज्जमाया अहीरिया गेही। पदोसे य सढे पमत्त रसलोलुए सायगवेसए य ॥३॥ आरम्भाओ अविरओ खुद्दो साहस्सिओ नरो। एयजोगसमाउत्तो नीललेस तु परिणमे ॥४॥ वके वकसमायारे नियडिल्ले अणुज्जुए। पलिउचगओवहिए मिच्छा दिट्ठी अणारिए ॥५॥ उप्फालगदुट्ठवाई य तेणे यावि मच्छरी। एयजोगसमाउत्तो काउलेस तु परिणमे ॥६॥ नीयावित्ति अचवले अमाई अकुतूहले। विणीयविणए दते जोगव उवहाणव ॥७॥ पियधम्मे दढधम्मेऽवज्जभीरुहिएसए। एयजोगसमाउत्तो तेउलेस तु परिणमे ॥८॥ पयणुकोहमाणे य मायालोभे य पयणुए। पसतचित्तो दतप्पा जोगव उवहाणव ॥९॥ तहा पयणुवाई य उवसते जिइदिए। एयजोगसमाउत्तो पम्हलेस तु परिणमे ॥१०॥ अट्टरुद्दाणि वज्जित्ता धम्मसुक्काणि झायइ। पसतचित्ते दतप्पा समित्ते गुत्ते य गुत्तिसु ॥११॥ सराए वीयराए वा उवसत जिइदिए। एयजोगसमाउत्तो सुक्कलेस तु परिणमे ॥१२॥" [उत्तरा०] इति। न चैतावन्त एव भेदा लेश्यानां, किन्त्वसङ्ख्या एव। असङ्ख्यातत्व चासङ्ख्ययोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयसमानत्व क्षत्रा पेक्षया च सङ्ख्यातीतलोकाकाशप्रदेशमानत्वम्। यदाहु —' असखे

ज्जाणामप्पिणीण उस्सप्पिणीण जे समया। संखातीता लोगा लेसाण हवंति ठाणाइं ॥१॥' [उत्त०] इतिवचनात्। ननु च जीवानामानन्त्यात्कथं न स्थानानामानन्त्यम्, प्रतिजीवं लेश्याभेदात् अध्यवसायस्थानानां चैतावित्पणाधिक्यम्। श्रूयतेऽपि न लेश्या स्थानस्य प्रतिबन्धकं प्रतिपादिता यतावत्यवेति चेन्न, लेश्याया द्रव्यावष्टम्भजनितान्तरात्मतत्त्वायिका एकत्र महताग्निना इति न तथा विभिन्ना लेश्याऽभ्युपगता ज्ञायते। अत एव शरीरप्रमाणा यता युक्तानि स्थानानीति ज्ञायते। यतोऽनुयोगद्वारसूत्रे— 'कइविहा णं भंते! ओरालियसरीरा पन्नत्ता? गोयमा! दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—बद्धेल्लया य मुक्केल्लया य। तत्थ णं जे ते बद्धेल्लया, ते णं असंखेज्जा असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणीहिं ओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ, खेत्तओ असंखेज्जा लोग त्ति। ननु च वैक्रियाण्यप्यसंख्यातान्यवधीनानि शरीराणि तत्र यत आह— 'वेउव्विया णं भंते! वेउव्वियसरीरा पन्नत्ता? गोयमा! दुविहा पन्नत्ता बद्धेल्लया य मुक्केल्लया य। तत्थ णं जे ते बद्धेल्लया ते णं असंखेज्जा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीहिं ओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ खेत्तओ असंखेज्जाउ सेढीओ पयरस्स असंखेज्जभागो त्ति॥' तत्कथं नाधिकानि स्युरुक्तपरिमाणता लेश्यास्थानानि भवन्तीति चेत्। सत्यं, तान्यत्र समावेशितानि यत एतानीति बुध्यताम्। वैक्रियाणां औदारिकापेक्षयाऽत्यल्पसंख्याकत्वात् तेषु च तत्र समावेशि- तेष्वपि नोक्तसंख्याव्याघात इति सुस्थं सर्वम्। तथा प्रतिपादिता औदयिकभेदा गत्यादयः। ननु क्रम एष यथा कथञ्चिद्वोपन्यासः? उभयथापि, यतः प्रथमतस्तावद्भवति गतेरुदयस्तदविनाभावि- त्वाच्छरीरात्, तदभावे च नेष्टानिष्टविषयप्राप्तिप्रत्ययिका कषायाः, उच्यते च 'कर्मोदयाद्भवगतिर्भवगतिमूला शरीरनिर्वृत्तिः।

देहादिद्रियविषया विषयनिमित्त च सुखदु ख ॥१॥ दु सद्विट मुरा त्स्यु ' [प्रथम०] इत्यादि। रवना द्विष्टद्वष्टत्मागावदत्यादौ परिणता भवति कामवासनाया तता भवति चान्तरीयवत्ता वेदस्य। न च द्वेषेण कथ भवति कामवासनति वाच्यम्, अभि लापा मक्त्यात्तस्या इति परपराभवपरिणामेन तत्र प्रवृत्त्युपपत्तेः, अत एवोच्यते-भावओ ण रागेण वा दोसेण वा ' इति मथनविर मणव्रतालापय मथुनस्वरूप चतुधा यण्यमानत्वे द्वदेरद्ववर्णं। अयस्य-मत स्त्रीपुमासाभिलापरूपा हि स इति प्रविष्टप्रतिा परायनप्रमीणा युयु पासाण्डवादित। अथवा सामान्मात्रुष्ट सप्रपि ततायग्रनिस्क निर्वाहकातरो वा इत्यादिना द्विष्ट सत्तथापरिणमत्यवेति नायुक्त किञ्चित। कामवासनापरिगत- श्चाओ व अद्वस आत्मतत्त्व यथास्थितम नव धारोर यदाश्रनतामाश्रयस्य। तथा च स्पष्टमव तथाविधस्य मिथ्यादर्शन, सम्यक्त्वस्तु तथापरिणताऽपि कमणा विचित्रा गति परामृशन्न तत्र त्यजति। पठपत्त नात एव तमुद्दिश्य 'वन्दोदयासहिष्णुरिति'। तथा ' यद्यपि कर्मनियोगात्करोति तत्तदपि भावतोऽयमल ' इत्यादि च। अत एव च सम्यग्दृष्टेर्वैमानिकायुर्बन्धोऽपि सङ्गच्छतेऽविरत स्यापि कथमन्यथाऽऽरम्भपरिग्रहादौ प्रवृत्तिमतो नियमित स्वग समुत्पात सम्भवेत्। पूर्वोक्तपरिणत्यभावे तु सम्यक्त्वपातेन भवदुरगादौ यत्र तत्र तस्य तदा न कापि विरोध "जइ न सम्मत्तजढो त्ति वचनात्। श्रेणिककृष्णवासुदेवादयस्तु पूर्वमव बद्धनरकतरायुष्का इति न तथा तयायुषोऽबन्धे हानि कापि। अट्व न बद्धाउओ पुव्व इत्यादिना स्पष्ट स्पष्टित सूत्रकार रपोऽभिप्राय। यद्वा-तीव्रकामवासनापरिणता लिङ्गिनीधर्षणा दिनाऽवाप्नुयादेव मिथ्यादर्शन बोधिबीजदाहशासनमालिन्या

पादनादिना। तदुक्तं–"सजइचउत्थभंगे मूलग्गी वाहिल्लाभस्स" त्ति। अत्र चतुर्थभङ्ग इति व्रतग्रहणाभावेऽपि मथुविरतिव्रतभङ्गे आपादिते इति शेषं पूरयित्वा व्याख्येयम्। यद्वा–प्रथममेव कृतवचनेन अध्याहार्य व्याख्येयम्। अयमपि– लिंगाण लिंगिणाण मयंत्ति जो नियच्छा पावो। सव्वजिणाण अज्जासाया आसाइआ तेण ॥१॥ पावाण पावयरो दिट्ठिपासे वि सो न कायव्वो। जो जिणपुंगवमुद्दं नमिऊण तमेव धरिसइ ॥२॥ समसमणवयम्मि आइउजगमम्मवयणाणपउर। पावसपज्जच्छवा भमंति मुद्धा धरिमणेण ॥३॥ इति। आसाातना याश्च मिथ्यादर्शनत्वमसारभ्रामत्वं च। आसायण मिच्छत्त आसायणवज्जणा उ सम्मत्तं। आसायणानिमित्तं कुव्वइ दीहं च संसारं ॥१॥' [उप०] इत्यादिना स्पष्टमेव। शासनमालिन्यापादनेनापि तस्य स्यादेवविधफलप्राप्तिः। अनुपयोगेनापि मालिन्यकृतो मिथ्यादर्शनप्राप्त्यादिकमाम्नानं, का वार्ता तर्हि दर्शनस्य। ? यत आहु– य शासनस्य मालिन्येनाभोगेनापि वर्तते। स तन्मिथ्यात्वहेतुत्वादन्येषां प्राणिनां ध्रुवम् ॥१॥ बध्नात्यपि तदेवालं परं संसारकारणम्। विपाकदारुणं घोरं सर्वानर्थविवर्धनम् ॥२॥' [अष्टक०] इत्यादि। आपन्नमिथ्यादर्शनस्य चाशातनया स्पष्टत्वं तस्य प्रचुरभवभ्रमणत्वेन, प्रचुरकर्मोपादानं च तस्य "पल्ले महइमहल्ले" इत्यादिना स्पष्टमेव। यद्वा–मिथ्यादर्शनाविरतस्य ज्ञानज्ञानाद्याशातनया स्पष्टं एव ज्ञानावरणीयस्य बन्धः प्रकृष्टस्तदुदयाच्च स्पष्टमेवाज्ञानं च, अज्ञानवतश्च न स्यादेव संयतत्वं पूर्वलाभे भजनीयमुत्तरमितिवचनात्प्राप्तसम्यग्दर्शनज्ञानस्यापि विरतेर्भजनीयत्वात् 'नाणेण विणा न हुंति चरणगुणा' इतिवचनाच्च। न चाशातनाश्रयादिनस्तस्य भवन्ति व्रतादानेच्छापीति। न चाननुष्ठितसंवरनिर्जरायुगल

सिद्ध्यति, अनादिकालीनघनरूढकर्मग्रन्थिविदारणाभावे सिद्धिवधूसमागमस्यासम्भवात्, ततश्चानन्तरमुपायस्यमयत्वानन्तरसिद्धत्वाभावस्यमसिद्धत्वम् । असिद्धत्वं यथायथ द्रव्यसयोगात्स्यादेव लेश्यावानिति पर्यन्त उपन्यस्ता लेश्या । विज्ञया चव श्रमोपन्यासस्य सफलता वाचकमिश्राणा, परं न कर्मवन्नियत एव क्रम स्पष्टमेव व्युच्यते । अन्यत्रा यथाविधस्यापि तस्योपलम्भात् । यत आहुर्देवेन्द्र नम्यचरणा देवेन्द्रचरणा – 'अन्नाणमसिद्धत्ता सजमलेसायसायमिथ्या मिच्छ त्ति । तत्रैव क्रम इत्याग्रह । भवा अपि च नवविधा इत्याग्रहा, विवक्षयान्यथापि सुवचत्वात् । तदुक्तमनुयोगद्वारेषु– "नेरइए तिरिक्खजोणिए मणुस्से देवे पुढविकाइए जाय वणप्फइकाइए तसकाइए काहवसाए ४ कण्हलेसा ६ इत्थिवेए ३ मिच्छद्दिट्ठी असन्नी अन्नाणी आहारए समारत्थे छउमत्थे असिद्धे अकेवलि' इति । एव च कथ नाकना अजीवाश्रया औदयिका अथ, न च न तेऽभिमता वाचकमिश्राणा 'औपशमिकक्षायिकौ भावौ मिश्रश्च जीवस्य स्वतत्त्वमौदयिकपारिणामिकौ च' इत्यत्रादाना त्रयाणा जीवस्वतत्त्वरूपनाख्यानेनैवान्त्यद्वयस्य जीवाजीवोभयनिष्ठितत्वप्रतिपादनात् । तत्समाहितमेव तत्र भावजीवाधिकारप्रतिबद्धत्वात्प्रकरणस्य । अत एव पारिणामिकभावभेदकथने 'जीवभव्याभव्यत्वादीनि च' इति सूचिता एवाजीवत्वादय आदिशब्दन पारिणामिका न तु साक्षादुपात्ता । न च वाच्य कथमजीवाना मौदयिको भाव सम्भवति ? । पारिणामिकस्य स्वाभाविकत्वेऽविवक्षितत्वाज्जीवत्वादेस्तथात्वेन पारिणामिकत्वे सम्भवत्यपि यतो न ह्यजीवा कर्मभदाना कर्तारो "य कर्ता कर्मभेदाना इति "कर्त्ता भोक्ता इतिवचनाच्च । न चाकर्तॄणा तत्फलोपभोगो न्याय्य अकृताभ्यागमापत्तेरिति यतो जीवगृहीतानामेवौदारिकाणा

तयाभावादजीवाना तेषामप्यौदयिकत्व प्रसिज्यमान नानुमितिरो-
टिमियर्त्ति। उच्यन्त च शरीराणि पुद्गलविपाकीनि क्रोधाद्यस्त्वा
मयविपाका इति। आहृदत्त सूत्रकारः स्पष्टमेव—'स वि त
अजीवाद्यनिष्पन्न आगमविह पन्नत्त त जहा आराल्यि वा शरीर
आरालियशरीरपओगपरिणामिय वा, एव वउव्विय आहार्य तयय
कम्मय पओगपरिणाम वण्णे गध रस फास। स त अजीवोदयनिष्पन्न'
इति। यथा च औदयिकत्वमपि पूर्वकमनि रागादिभावा परिणमि
पुद्गलाना मन उदयावसरनिष्पन्ना मन एषामौदयिकत्वम्। तथैव
च वर्णगन्धरसस्पर्शपर्यायैरपि समाजीवानामौदयिकत्वमवगतम्।
एवमेव क्रोधादीनामुभयविपाकित्वमपि विज्ञेयम्, नहुन्य पि
शरीराणी स्यत एव रक्तताादि। न च नरारण भवति जीव
पर्यायुत्तिरिति शतशाभयविपाकीनि सुधिया स्वयमूह्नायम्। एव-
मौदयिकस्वरूप कथञ्चिद्दिष्टत्तम सुबाधाय। स्मायात्र क्रमप्राप्त
द्वितीय भावमाहु — उपशमिय त्ति। तत्रापशमन—कर्मोदयविघ्न
स्तमप निवृत्तमौपशमिकम्। न च वाच्य कथमुपशिराय कमणा
सम्भवी, यथा न हि च पाकमरे सथा बद्धानि तानि, तथाव पाभाव
स्य पथगुर्पविरगाय, तथा प्रागव यथे च कथमौपशमिकत्वमिति।
प्राग् ध्यानप्रभावजुदयप्राणाध्यवसायविशेषेण तथा विपानु
भवयन्त्राम्। यथा ह्याध्यवसायविशेषेण बद्धानि पूव जीवेन तथैव
तानि पुण्यादयन्ते चेत् तदा का विरोधः? औपशीयस्त्वगप्रावत्य एव
च नवयनम। न चान्यप्राप्ताना निरोधाऽभिधीयत कनादि, किन्तु
भाव्युदयानामेव 'अणुदिय च उवसत' इतिवचनात्। यदि न न
भवदुत्यनिराप, क्षयाऽपि न भवत्येव। न च वाच्य मारित्वति,
भोगनय क्षयापपत्त, यथा बद्ध तथैव वेशत चेत न स्यादेव मोक्षः,
वेदनरा पि नूतनबन्धभावात। ननु क्षयशाबापत्तावपि समा

मेतदिति चेत् न, अयोगिनि बन्धाभावात्। क्रमादयं च दीर्घकाल मबन्धकत्वाभ्युपगमप्रसङ्गो दुस्तर। अन्यच्च–यदि नैव सम्भवे त्क्रमक्षया निरर्थकतामेवाप्नोति दानाद्यनुष्ठानम्। न च स्याद् गुणप्राप्तिरपि कर्मोदयस्य नाभ्युपगम्यते चेत्क्षय उपशमो वा, प्राग्बद्धाना प्रतिबन्धककर्मणा सद्भावात। तदवश्यमभ्युपेय कर्म णामुदयनिरोधनोपशम क्षयवत। ननु भविष्यत्यपोऽथ क्षयोपशमेन सत्सदशलक्षणेनोदीर्णस्य नाशाद्भोगेनानुदीर्णस्योपशमाच्च तत्रापि, तत्रार्थोऽनेन क्षयक्षयोपशमाभ्या भिन्न ततीयेन जीवगुणभावेनेति चेत् ननु यथमुपशमस्यानभ्युपगम क्षयोपशमस्यैव तावच्छोभते ऽभ्युपगम उभयरूपत्वात्तस्य सति चोपशमयोग्यत्वे कर्मणा किमिति नाभ्युपगम्यते भावस्ततीय औपशमिकाख्य। न हि क्षयोपशमभावे उपशम क्षयो विदधाति, तत्राप्यात्मपरिणामजन्यतयैव तस्यावश्य मङ्गीकरणीयत्वात्। तथा चात्मपरिणामजन्य केवल औपशमि-कोऽप्यविरुद्ध एवेत्यभ्युपेय एवासौ। न च वाच्य भेदेनाभ्युपगम-स्तथाप्य यानर्थक एव, यत क्षय स्वतन्त्रो यथा तथोदीर्णस्य क्षयेणानुदीर्णस्योपशमेन च क्षयोपशमभावस्य निवृत्तत्वात्तत्रार्थान्तर मस्ति येन युक्त स्यादभ्युपगन्तु भावस्ततीयोऽभ्युपगच्छतापि च न क्षयोपशमवदवाभ्युपगम्यत। न चादयमागतस्याभिमत विष्कम्भणमत्रापि यन भेद स्यादस्य क्षयोपशमभावादिति। विष्क म्भस्य द्वैविध्यान प्रदेशविपाकाभ्या कर्मणा वेदनस्यापि द्वैविध्यात। ॥ उदय निरुणद्धि विपाकतोऽसौ स्यात्क्षायोपशमिक यस्मिन् भवेत् प्रदेशोदयानुभवा यन च विष्कम्भितोदयस्यापि कर्मण स्यात्क्षय उभयनिरोध च क्षयाभावान्न कथञ्चिदारमप्यापद्येत को पि क्षायिकभाव 'कडाण कम्माण न मोक्ख अत्थि' इतिवचनात्। न च वाच्य कथ तर्हि प्रदेशोदयवेदनमात्रेण स्यात्क्षय इति। मदन-

शाद्वयवादस्य प्रसङ्गात् । तत्र च दशादिगाथ-वमध्यनत्
त्वान्तिरायणेऽपि । नान्यमपि शिक्षापूर्णमासा महापूर्णमासा
प्रपञ्चेन इत्यादिना तत्त्वमाह । ननु च तत्र बहुप्रमाणमाश्रा
वकादि इत्युक्तमेव, स च प्रदर्शनमध्यायेनैकार्थम्
प्रमाणस्य निश्चयेन (पञ्चम्यन्त गम वध्य) इत्यनुगिरि
गत, गम्यते पर प्रवन्तान्तरव्यापणया प्रणव न्यायमादन्ता
स त्यागान्तम् । यद्वान्न प्रदर्शने प्रसिद्ध (निषिद्ध) किन्तु प्रति
पादित्वात्, मादि परिमाणानपेक्षया यत पठ्य । तमाप्तवत् , स
च परिमाणवाचक । सत्ता—अप्रयुक्त तत्र न चयन प्रत्यक्षा—दत्त
इत्यर्थ किन्तु प्रत्यक्षाप्तिमूलाय प्रत्यासत्त्व ग्राह्य समूलाय
प्रश्न स्वाभिमुखेन पुन पृथक् पृथक् प्रतिपादितानि स्थितानीति
यद्यपि पर समूलावनाद्य निश्च इति सत्र यथाथवार
वार्थि । यथाऽऽगम वा परिभाषणीयमान । ननु अन्तु तथा
पर वच भवन्ति प्रश्ना समपूर्वा यत स्यात्तयन्त्य प्रश्नत्वान्य
इति मत गत्य नाम्यव, पर मनिपातावरणीयान्तिद्भावपि
समस्तमात्रारम्भाभिदर्शितमेतत् वस्तुत-प्रदेशादयत गह स्थय
वैन्न वि गुम्भयात् भणितत्वस्य वन्यान्तिविरागभावयत
सद्भावस्य गुणपातपराभावान्तरत्व विभाजितम् । तथा च मिथ्या
स्वभावदुर्गमाना गम्यत्वमाहात्म्यापातिनाना यन्नापि मिथ्या
स्वाभावेऽपि न वाऽपि विरोध इत्यप्रसङ्गेन । औपनिषदै
तु द्विधापि निरोध प्रदर्शिताभ्याम् । न च तत्र येनामन्त्र-
स्याम्नि स्वभावोऽपि । अत एव चानपोहृतितत्त्व स्थिति।त्स्या
निरूपणे नियुक्त । ननु तत्र सत्यानपोहृतिनिबन्ध प्रतिपात
नियमनवति चेत्, ननु अवधारणीय तावन्नापद्यद्-यदि भवन्तो
पर्यामित, नव वेदयन्ति प्रत्यवधिपातो नेत्र । न चान्तरेण

क्षीयते, आसन्नोदयाद्यपि च निरुध्यन्त एव कर्माणि, छाद्मस्थिकस्योपयोग एकस्मिन्नुत्कृष्टतोऽप्यान्तर्मौहूर्तिक एवेति । भवत्येव घातितस्सम्भावत्वाश्चित्तला उदयनिरोध प्रतिपातश्च । कथं न क्षायोपशमिकस्सर्होवविध इति चेन्न, तत्र पूर्वोक्तवत्प्रदेशादयवेदनन क्षयापादनात्प्रक्षिप्त यकाना न प्रतिपातनियम , न चान्तर्मौहूर्तिक च तत्रापि, तथाविधरसवेदने तु भय एव प्रतिपात अत एव ' खओव समिय असख ' ति श्रूयते । औपशमिकश्च द्विधा– सम्यक्त्व चारित्र' इति । तत्र समिति सम्यक् यथावस्थिततयाऽञ्चति– अवगच्छति जीवाजीवादीन सर्वेन्द्रियानिन्द्रियगम्यानर्थानिति विवपि सम्यग्–यथावस्थितपदार्थप्रतिपत्तिमान तस्य भाव सम्यक्त्व चेतनाचेतनत्वादिलक्षणादिविशिष्टाना जीवाजीवादीनां श्रद्धानमिति यावत् । तच्चैव भवति अनादिकालीन ससारऽनादित परिभ्रमप्रसूमानरघट्टघटीयन्त्रन्यायेन स्वोपात्तकर्मव धोदीरणादयनिजरापेक्ष चतुर्गतिकेऽनाभोगनिर्वर्तितेन यथाप्रवृत्ताख्यकरणेन परिणामविशेषेणोत्तुङ्गतरसानुभविस्सरत्सरित्स्रोताऽनुसारिश्चितगतिग्रावाविचित्राकृतिमिवावाप्नुयात् लघुकर्मताम् । न च वाच्य कथ सति । यतो भवति यथाप्यवसायापेक्षया निर्जराऽपि च । यन्निवाङ्गी नारकवन्निर्जीर्येद्द्रु ग्रन्थीयाच्चाल्प, कथ न स्यात् लघुकर्मताऽकामनिर्जरामाश्राज्य च तत्रापि विद्यत एव । तथा च तीव्रदुःखोपनिपाते सत्यपि यत् समाविधानि नूतनायादत्त स स्यादेवविध । न चैव स्वभाववादस्य नियतिवादस्य वा साम्राज्य तन्निरपेक्षमपि नति चरेत् विमोह ? नहि स्याद्वादान्मतानुगैः किमप्यवान्तराभ्युपगम्यते किञ्चिदपि । तथात्वे सर्वमनिश्चितमिति चेद् अस्तु समग्रवस्तुन एकधर्माभिलापापेक्षया अत एव च स्यान्छब्दप्रयोग सङ्गच्छते ऽभिलाप्यनीतिवास्यनुभूत एतापमिकवान्न न निह्नातु शक्यते

[illegible] सुतरां । [illegible] न भय [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] । न हि
[illegible]
[illegible] ।
[illegible] च [illegible] च
[illegible] न [illegible]म् । [illegible] ।
[illegible]
[illegible]
[illegible] न [illegible]
[illegible] सर्वथा [illegible] । ननु च [illegible]
[illegible]
[illegible] । तथा
[illegible] ।
[illegible] भवति [illegible] । न च
[illegible] ।
न च वाच्यं [illegible]
[illegible]
भवति । [illegible] यदि [illegible]
[illegible] । यथा वा [illegible]
[illegible] । तथा

वा विद्यासाधनं पूर्वसेवा महत्येव, परं नतावन्मात्रेण सिद्धिराग
नोपद्यते नरेण आपमिति नानाश्वासो निश्चयमाध्वनि, विभाव
यामश्च यथा हि तीव्रतरव्याधिव्याप्ततरस्याऽतुलबलौषधोपयोग
माहात्म्येन प्रतनुते आमयं स्वयमाविर्भवति नीरोगता भवति च
प्रमदभ्रमरभर आमयावी, आमेवसं च द्विगुणितह्रपभरमेदुरो
यथाविधि प्राप्तप्रोल्लासागदकरणनियोगादमगदङ्कारोत्तम, भवति
च सर्वथा रोगाणां नामन्यत्ता। तथाऽत्रापि तावति ह्रास स्वय
मेवोपद्यते गुण प्रवर्ध्दन परिणामश्च पूर्वोक्तानुरूपप्रवर्तते
विद्यापन, एवं च विना सम्यग्ज्ञानावाप्तिं क्रियाया निष्फलत्वमपि
कथञ्चिज्जागद्यमानमसाध्यव्याधिपूरपूरितमूर्तिग्लानस्यौषधव्रात
मिवानिशा ताशयोपधिमल आरोग्यविधानरूपना स्वकफलाभावेनैव
परमपदप्रापणताविकलत्वेन तथाविधस्य न पक्षपातिता श्यञ्जय-
सत्प्रतिपादनाना ग्रन्थि यावदनमनशश आगच्छन्ति जीवा । न
चतावन्मात्रेण कल्याणास्पदपदप्रापणयोग्यकारणसमाप्तिः । अभव्या
अपि यागच्छन्त्यत्र लभन्ते च द्रव्यम श्रुतराम्यकमपि । न च
वाच्य कथमेतावती भूमिमागतस्य ग्रन्थिनाऽर्वागवति । चरमभाग-
त्वेनानन्तानुबन्धिना विवक्षितोऽत्र गुणप्रापणमप्यतस्मिन् भिन्ने,
भवति च पुरगोपुर इव वल्लवत्तरा मोहसुभटा अत्र । यदि वा
जातेऽवनाधे उदय यात्या मोह इति सोऽत्र विवक्षिता, यदि वा
प्राक्तनमनोऽनाशेन क्षय स्थिते, अत्र तु समुदिन इति क्षय्यमसमुदा
यापेक्षयाऽत्र ग्रन्थित्वमुद्घुष्यते । भवत्येव च समुदायस्याल्पगर्वित
कस्यापि बलवत्तरता, दृश्यते च तृणसहत्या मदोन्मत्ता अपि
करिणो बध्यमाना इति अनेन ग्रन्थिर्विवक्षित । यदि वा समूल
मूलखननाय प्रवृत्ता मिथ्यात्वमूलमनन्तानुबन्धमिति तस्य ग्रन्थिरिव
भेदो विधेय इत्येव व्यपदिश्यते, वृक्षस्यैव भवति दृढता मूलस्य,

तत्र तत्र मापूर्वकरणवशवर्त्या तैराश्य। तत्र मिथ्यात्वस्य
पञ्चमके मिथ्यात्वक्षयायाविशुद्धिविशेषस्य परिणामेन। तत्र
चौपशमिक उदीर्णस्य मिथ्यात्वमोहनीयस्योपशमात्
औपशमिकं सम्यक्त्वं मिथ्यात्वपुद्गलानामनुदयात्। यथाह—
'ऊसरदेसं दड्ढिल्लयं च विज्झाइ वणदवो पप्प। इय मिच्छस्स
अणुदए उवसमसम्मं लहइ जीवो ॥१॥' इति। तद् दर्शनम
न्यायापरागमादिवत् प्रतिपद्यमानस्य मिथ्यात्वपुद्गलानां अन्त
मुहूर्तं यावदन्तरकरणे प्रतिपाद्य प्रथमसमयौपशमिकस्यान्त
मध्ये पुनर्मिथ्यात्वपुद्गलानामनुदयात् प्रशमविपाकप्रतिपत्ति
साधनम्। अथवा तु नाम प्रतिपन्नस्य सम्यक्त्वाभावात् स्यात्
प्राग्भवेऽनन्त उपशमश्रेणी च चारित्रमोहनीयस्योपशमात् तस्य
उपशमाय विशेषं विवृतं न चाप्यत्रापि तस्य दर्शनस्य तथ
समाप्ति समयेऽपि भवत्यत्र स्पृष्टता जीवस्यानुभवस्य प्रथम
तावदुक्तनीत्या चतुर्थोपशमश्रेणीमिति तावतामेव भावात्।
ननु च पुनरौपशमिकस्याभावो यथा द्वितीयसूत्रप्रतिपादितं यत्।
तत्र आह पूर्वाचार्यात्। एवं तु तत्रापूर्वमित्याह। तत्रौपशमि
कौपशमिकचारित्रमपि तस्यापशमश्रेणावेव भावेऽयं— अणदात्
पुणिर्धावधारक न पुग्गिवय न। सो दो पमत्तान्ति गरिसे
गरिसे उवसमेइ ॥१॥ लाभाणु बन्धो जा सद्दु व्वगामभा य
मवगा या। सो मुहुत्तमेत्तकालो अन्तमुहुत्तो गओ त्ति ॥२॥
उवसाम उवशीया गुणमहप'न्ति। तथा चर्येन—ममुगुभिग
मेल्यत इति चारित्रम्। तच्चौपशमिकं प्रागुक्तोपशमश्रेण्यामेव तत्र
कषायनोकषायकर्मणामपोपशमात् प्रतिपक्षप्रसंगाभावे च
स्यात् शास्त्रविहितमिति चारित्रमपि स्यादौपशमिकमिति।
एते द्वे एव औपशमिके। ननु कथं च मतिज्ञानावरणादीनां

येषां क्षयोपशमोऽस्ति तेषां नौपशमिकत्वं ? न च वाच्यं "मोह स्सुवसमो य"त्ति वचनात् मोहविलयप्राप्यव्यक्तिभावस्यवौपशमिक माहश्च दर्शनचारित्रमोहभेदेन द्विधर्वत्ति द्वौ एवौपशमिकभ र्वाविति तस्यतु विचाराहत्वात । न च न भवनि।तेषां निरोध क्षयोपशमभावस्य स्वीकारादिति चेत्, शृणु तावत यथा यथामुपश मस्त ते प्रतिबन्धका सत्ताऽस्यकिञ्चित्कराः । यत उच्यते औपश- मिकचरणमाश्रित्य– 'जिणसरिस पि' नि। तद्यदि तथा अपि तथा स्युरेवमेव स्यु । मतिज्ञानादीनि चक्षुदर्शनादीनि दानादीनि च केवलज्ञानकेवलदर्शन (नावरण) निविरान्तरायावतस्य जीव- स्योपाधिरानीति न तपामुपशमं, केवलज्ञानादीना च तथात्वे स्यात्केवलादीनामपि प्रतिपातित्वम । अस्त्विति चेत् 'केवलि मणाणलभो नन्नत्थ खए कसायाणं' इति प्रवचनविरोधात । न च भवति कषायक्षयमन्तरा समूलत्वात्केवलज्ञानावरणीयादीनां केवल उदयनिरोध । सत्तावानपि मोहो न केवल प्रकटयितु ददाति । यद्वा–न तस्य काल उपशान्त मोहे विश्रामादन्तमु हूर्तमनन्तर च परिणामपरावृत्त, न चाक्षीणकषाय उपशमितु क्षमो भवति केवलादीनि अनभ्यस्तयुद्धकर्म इव ममति, तन केवलादीनामुपशम इति ध्येयम् । एवमेव सयमासयमो नाना न्यपि स्थानानि तान्यपि सम्यक्त्वानन्तर गत च मिथ्यात्वे भवन्ति श्रमणा औपशमिकसम्यक्त्वस्य पातादन्तर्मुहूर्तात श्रम मितमिथ्यात्वस्य चोपशमकारणीभूतातिप्रशस्ताध्यवसायाभावान, तत्सिद्ध केवलस्य मोहस्योपशम सम्यक्त्वचारित्रद्वयमेव च तत्प्रा प्यम । पारमपमप्यवमवावस्थितम । यदाहु –'से किं त उवसमे ? मोहणिज्जस्स कम्मस्स उवसमेण'त्ति । नवनेका उक्ता औपश- मिका प्रवचने–उवसन्तकोहे उवसमाण उवसन्तमाए

उपशमनलाभ' इत्यादिना । अत्रापि पूर्व "अपूर्वकरणात्'
इत्यादिना प्रतिपादित एवानन्तानामुपशम इति कथं न पुनरुक्ति
चेत्, सत्य, यद्यपि भाष्यकारैः परिस्फुटतया दर्शिता इत्युक्तमेव
प्राक्, तथापि तत्राप्यनुक्तवैविध्यादत्र तत्समुपपाद्यमान
त्वाददुष्टम् । मोहस्य द्वैविध्यादनन्तानुबन्धिविषयत्व आचार्याणां
बहुविधत्वेऽपि प्रादुर्भावमापन्नस्येव तथाऽन्यत्वात्तादृश्याविवादास्पद-
त्वात् । मोहस्य दर्शन चारित्र इति मुख्यभेदावृत्त्यानयनकभेदा इति
मुखाभेद द्वैविध्य तद्गुणाश्रयम् । भावाभावाच्च दर्शनचारित्र-
मोहभेदा एव ततीयस्य मुख्यस्यान्यस्याभावात् । ननु यद्युपशमपि तु
मारभत आह दर्शनचरणभेदेन द्विविधमपि, काश्यप्यानिष्कलीय-
स्यावरणे कामपूर्वेण करोति नायकमणामुपशमन्यथा ज्ञाना
वरणीयादिष्व किमिति नोपशममपि तु मारभत ? कश्चिन्तम्भेन च
तेषां व्याख्याति केवलज्ञानावरणीयादिकानामि कर्मणां क्षिरमार्ष्ट-
यदनिरुद्धवरणयत्नेन न उपशमणामुपशमाय प्रभवति तन्मूलता
ज्ञानावरणीयादीनाम् अत एवाभ्यते- मस्तकसूचिविनाशात्तालस्य
यथा ध्रुवो भवति नाशः । तद्वत्कर्मविनाशो मोहनीयक्षये नित्यम्
॥१॥ इति । यद्वा-मोहक्षयानन्तरमेव ज्ञानावरणक्षयो यथा तथैव
उपशमो पि तद्गुणानानन्तरीयक । अत एव "मोहक्षयाज्ज्ञानदर्शना
वरणान्तरायक्षयाच्च केवलम्"मिति [तत्त्वा०] सूत्रित तदपहाय
इत्यमाश्रित्य न तद्गुणमणामुपशमसम्भव । एव च नोपनमः-
सङ्ख्यात्याधान इति प्रदेशविपाकान्यनिरोध पि चाक्षयोपशमिक
क्षायोपशमिक-क्षायिकाणा परत्र परतो विशुद्धिप्रकर्ष इतिवचनन
भाष्य विशुद्धयपकर्ष क्षायोपशमिकापेक्षया प्रतिपादिता भाष्य
कार । अतो नावस्थितपरिणामत्वादौपशमिकस्य प्रवर्धमानपरि
णामत्वा प्रत्यादयन कर्मनिर्जरणाच्च क्षायोपशमिकस्यति युज्यत

एव, अन्यथा प्रदेशोदयमन्भवात्क्षायोपशमिके स्यादस्येव विशुद्धिप्रकर्ष । यद्वा–उद्भूतवीर्यत्व क्षायोपशमिकस्यास्य तु स्थितिवीर्यत्वमिति स्फुट एव क्षायोपशमिकस्य विशुद्धिप्रकर्ष पूर्वप्रतिपन्नापेक्षयतत्। अन्यथा "वड्ढते परिणामे पडिवज्जेज्जा चउण्हमन्नयर' इतिवचनान्मन्तव्यमिति चेद्, अस्तु तथाविशुद्धपरिणामस्याप्रतिपद्यमानस्योपशमिकत्वम् पर नय नियमो यद्वर्धमानपरिणाम एवाप्नोति चतुर्णामन्यतम "एमेव वट्टियम्मि' इतिवचनात्। एतावानेवात्र नियमो–यद्धीयमानाध्यवसायो न लभत इति। तत उक्त–"हायति न किंचि पडिवज्ज"त्ति। युक्त चतदनिवृत्तिकरणान्तरमौपशमिकस्यावस्थितपरिणामत्वात। अनिवृत्तिकरण तु न स्यादवस्थितपरिणामानाम। न चाविधायानिवृत्तिकरणमवाप्नोति सम्यक्त्व 'तइय अनियट्टिकरण सम्मत्तपुरक्खड जीवे' इतिवचनात। त्रिपुञ्जीकरणस्यमन्तरकरण तु नवासौ विधत्ते प्राप्स्यत्क्षायोपशमिकस्य तत्करणात्। अत एवोक्तमभियुक्ततरान्यथादौ 'ऊमरेस दङ्ढिरल्य व' इत्यादि। तथा "खइए"त्ति। क्षायिकाभिधानस्तृतीयो भाव, तत्र क्षयो–विवक्षितस्यात्मगुणप्रतिबन्धकस्य बन्धोदयोदीरणासत्तापेक्षया पुनर्भाविन विनाशो, न हि क्षीणे भवति पुनस्तद्बन्ध आकस्मिकत्वापत्ते, क्षयश्चानुभवन, यथा 'विपाकोऽनुभाव । ततश्च निर्जरे तिवचनात्तथा तपसापि 'तपसा निर्जरा चे' ति वचनात्। न चास्ति नियमो यद्भोगादेव क्षय यमणा, विपाकोदयस्यावश्यमनुभवनीयत्वे गुणप्राप्तिप्रसङ्गस्यैवोच्छेदापत्ते, वेदनकाले विपाकस्योदय बन्धभावात्तस्य। न चोपपद्यते मोक्षावाप्तिरपि चवमिति स्वीकार्य एव क्षयोऽनुभवेतरेणापीत्यभिहितमेव प्राक् सप्रपञ्चम्। तत क्षयेण निवृत्त क्षायिक–समुन्मूलित घातिकर्मावाप्तात्मस्वाभाविकगुण । स च नवधा

'[illegible] [illegible] [नरमाग०] तत्र [illegible] । अत्र [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । न हि [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] । न [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । न च [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] इति [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] च न तै [illegible] [illegible], [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] । न च [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] च [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible]—'[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] इति, न [illegible] [illegible] [illegible] इति । अत्र तु [illegible] [illegible]—[illegible] [illegible]', [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]' [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] च [illegible] [illegible] भगवतो [illegible] [illegible] ? [illegible] [illegible] [illegible] इति [illegible]

पश्यान मत्यादीनि क्षायिकाणीति तु स्थिरपक्ष, गमूत्वापव
पणमन्तरापि तस्य प्राप्ते। किञ्च मत्यादीनि भवेयु क्षायिकाणि,
न स्युस्तदा तानि तारतम्यभाञ्जि, न स्युरनेकभेदभिन्नानि च तानि,
चत्वारिंशदधिकत्रिशत-चतुर्दश षड् द्विभेदत्वात्क्रमेण मत्यादीनाम्।
क्षायिकत्वे तु न तारतम्य न च भेदा केवलवदिति। किञ्च
अभ्यासादिना वृद्ध्यादिकमपि नैव युज्यते, क्षायिकस्योत्पादसमयत
एवैकरूपत्वात्। न च यावन्ति कर्माणि मत्यादीनामावारकाणि
तानि यदा क्षीणियुस्तदा किं न तेषां क्षायिकत्वं? केवलावरणक्षय
क्षायिकतावदिति वाच्यम्, जलधरपटलावृतार्कप्रभेव केवलावरणा
वृतज्ञानस्यैव मतिज्ञानादित्वात्। मत्यादिप्रतिबन्धकक्षयमन्तरा च
कथं न केवलावृतिविलय? इति तु नैव नाशम् ध्यानस्थानलस्यैव
तृणादिवन्मत्याद्यावरणमदग्ध्वा काष्ठवत्केवलाच्छादकस्य दहना
सम्भवात्। "चउनाण-तिदसणावरणा" इतिवचना मत्यादीनि
देशघातीनि "केवलजुअलावरण" त्तिवचनात्केवलं च सर्वघातीति।
तणादिकल्पताकल्पनायस्य च सारदारुसन्निभता न कथञ्चना
प्यनुचितेति। अपरञ्च-यावन्न क्षीणं केवलाच्छादनं तावत्तस्य ध्रुव
उदयो मत्यावरणादीनामिति न तानि कदापि ज्ञानावृत्तिमरहिं
तस्मात्सुमत सम्भवन्तीति स्पष्टैवाक्षायिकता केवलं तु क्षीण
ज्ञानप्रतिबन्धकादृष्टे जायते। न च बध्नाति ज्ञानावरणमशान्तोऽपि
सद्भावाभावाच्च तस्योदयवानपि मति स्पष्टैवास्य क्षायिकता।
युक्तियुक्तं चैतत् 'नाणतरायदसणमिच्छ धुवउदय' त्ति वचनात्।
अत एव च "चउदसणुच्चजसनाणविग्घदसगं"ति 'सोलसुच्छेओ'"त्ति
दशमगुणस्थानचरमसमये पठ्यते। "चउ दसणनाणविग्घतो"
त्ति च क्षीणचरमसमये पठ्यते। तथा च नैव सम्भाविनी मत्या
दीनां क्षायिकतेति। एवमेव च केवलदर्शनमपि क्षायिकमेकमेव, न

[illegible] । [illegible] अनु[illegible]
[illegible] । यत्-पूर्वं हि
[illegible]
[illegible] इति
न [illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] इति । [illegible] प्रथम
[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible] । न हि [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] सामग्री
[illegible]
[illegible] । न [illegible]
[illegible] न भवत्, आवरणविष्ट[illegible] अवश्य
[illegible] । आवरणाभावश्च [illegible] तथा च
रमणीरमणीयाङ्ग[illegible] ।
[illegible]
[illegible] । तथा दीयते—विनाश्यते [illegible]
[illegible] । [illegible]—प्राप्यते [illegible]
[illegible]

परप्रति म्यम्यत्वत्यागो स्वस्वत्व वा । भुज्यते-अनवरहितनै स्तुनभावेन वस्तुना धान्यस्वर्णादिभ.णा सुखसाधनतया प्रयो सकृत्यं भुज्यते य स भोगान्तरायः स्व इतिवचनात् सकृत्व प्राक्त्यवलम्ब्य पदत्वानुभोगो यत पठितोऽन्यत्रापि गै ग्रथमत्र ग्राह्य, तथा चाननमवाग्निम । तथा उपति पुन पुन । न च वाच्य यपमुपान्त्योऽभिन्धीगनमय यत "उपाम्म पिवे हीन" इत्यादौ नयाव्य इति। आपिवमन गमानस्थान् । यद्वा- भिधानानामनपायत्वादित्यात्वदोषमर वागादिना नियमे स्तया गविनियम्यत वागन तायन तन गाया गविनोस्यवनमयम्, योगिवस्यापि भन्स्याभ्युपगमात्त यौगाच्छनाप्रमाणता प्रस्तुत प्रक्ल्प्या कल्पनया आप्ताम्यानानुगत । भुज्यत-मुहुर्मा नतया प्रयुज्यत य स उपभोगोऽष्टवङ्गनादिसन्निभानो सुखसाधनतया प्रयोग पुनः पुनर्भुज्य उपभोगोऽङ्गनादिव" इतिवचनात् । तथा वीरण वीय शूरवीर विक्रान्ता विति वचनात 'स्वरणव्यञ्जनान्ता दृष्यण्' [सि० ५।१।१७] इति यथप्टमप नप्नति । आत्मन शक्तिरिति, शारीरिकी तु तत्प्रभवय, अन्यथाऽशरीरिणो न स्यादेव सा राद्धि तेषा वीर्यस्यानन्तचतुष्टय परिगणनात् आत्मन स्वभाव एव च ज्ञानादिवद्वीर्यमिति भवत्यवेद सप्तमिति । एतेन ज्ञानावरणवीर्यान्तरायक्षयोपशमसमुत्थ आत्मगुणविशेषो ज्ञानमि- त्यभियुक्तप्रोक्त सङ्गच्छत एव, क्षायिकमन्तरात्मन कस्यचिदप्य भावादिति । एतानि पञ्चापि दानादीनि जीवस्वभावभूतानि केवलमन्तरायाभिधानतादप्टन विहृतानि पञ्चभेदवता क्षये चाभ्रपटलविलयनावाप्तनिरावरणताविस्तारितप्रभापटलप्रभापति- रिव जीवो पि प्रथितदानादिगुणप्रस्तारवा भवेदेव । न न जीवाना कथ स्वाभाविक दानादीनि ?, यतोऽपरवस्तुदानादानादिसाध्यानि

तानि संसारिणा परात्मवस्तुसंसर्गणौपाधिकत्वादसम्भवेऽप्यतया मुक्तात्मना तु तत्सम्भव एव कथमिति चेत् सत्यं पौद्गलिकवस्तुग्रहणादानादीनि कायभूताऽयेन व्याख्यायन्ते सोऽयमपि तत्र तत्तु तत्तदावरणक्षयोत्थ आत्मपरिणाम एव दानम्। एव लाभादीन्यपीति न क्षति। न हि कार्याभावे कारणस्यासत्त्वम् अन्यथा ऽयोगोऽन्ते विद्यमानस्यापि धूमकारणस्य वह्नेरघटकारणताया मृत्पिण्डस्याप्यपलापापत्तेः, नियमस्य स्वरूपयोग्यस्यैति नियम स्वतनुमत एव स्वकरणि सुसद्गुणोत्पत्तिप्रसङ्ग सचेतनत्वनात्मन्यात्। अदृष्टाभावेन न स्वरूपयोग्यता तस्येति चेत् न हि मात्रादि मुक्तात्मनामिति। आत्मगुणापेक्षया वा सत्येव दानादीनि सिद्धादीनामपीति नन्वेतत्तावत्सम्यक्त्वयोगो गमकत्वं स्वरूपतस्त्वं शक्त्वा सम्यक्त्व भोग क्षुधादिजनीयप्रतिकार उपभोगो वनेत्यादि प्रभवच्छाप्रतीकारो वीर्यं च संहननादिसम्पाद्यशरीरस्थबलात सामर्थ्यमेवेति न भिन्नान्यमानि क्रमेण सम्यक्त्वयोगरागवेदनीयमोहनीयप्रतीकारनामकर्मस्वादयो। तथा च किमिति चेन्नतानि गुणान् कान्तरायकर्मणाऽऽत्मानाणि तथा चायावार्याभावादसम्भवाद्भ्याव्याघाताऽन्तरायोच्छेदात्क्षायिकाश्च भावाश्चत्वार एव स्युरयमिति चेत् सत्यं, तावत्पश्चेयमवधारणावद्भिर्मतिमद्भिरस्तुतत्त्वम्, यदाह न भवेत्सम्यक्त्वयोगस्तम्, तयात्व तस्याभावत्वापत्तेः, किन्तु तथाविधात्मपरिणामजनितमेव। सगत्वविच्छेदस्तु दानस्तु। एवं लाभोऽपि न समत्वं, किन्तु तत्सद्भावे भवेत्तथाविधानामन्यथा क्षीणघातिना न स्यादेव लाभः। एवं भोगस्य काय क्षुदादिप्रतीकारः। उपभोगस्येच्छादिनिरासोऽपि। वीर्यं तु स्पष्टमेव शरीरादिसम्पाद्यमप्यात्मगुण एवेति, नतानि न भिन्नानि, तथा सति चावश्यमभ्युपेयं शेषमपि यथोक्त

मिति। सम्यक्त्व चौपशमिकभावे प्ररूपितमेव। विशेषस्त्वेतावा नव, यदुत–जिनकालीनो नर क्षपकश्रेणियोग्य क्षपयति चानन्ता- नुबन्धिकषायसम्यग्मिथ्यात्वतदुभयरूपदर्शनमोहलक्षणा सप्त प्रकृती, क्षयश्च नि सत्ताकीभाव, उपशमस्तूदयनिरोध, तथा चोप शमसम्यक्त्वस्य स्यात्प्रतिपातोऽवश्यतया। अस्य तु न कदापि तत्सत्ताभावान्नूतनबन्धाभावाच्च, तथैव शेषाणामपि क्षायिकाणा मप्रतिपातित्वमवगन्तव्यम्। चारित्र तु क्षायिक क्षपकश्रेणिक्रमेण, क्षपकश्रेणिश्चैव– अणमिच्छमीससम्म अटठ नपुंसित्थिवेयछक्क च। पुमवेअ च खवेइ कोहाइए अ सजलणे ॥१॥' इति। तथा च केवलज्ञानाद्या नव क्षायिका इति। ननु च "खयपरिणामि उदया अट्ठण्ह वि हुति कम्माण' इतिवचनात् शेषकर्मणामपि क्षायिको भाव स्वीकर्तव्य, तथा च शेषकर्मक्षयोद्भूता अपि भावा अवश्य वाच्या। न च तान्यपि न क्षियन्त इत्यदृष्टानि, तथा सति मोक्षस्याभावप्रसङ्गात्। न चास्ति मोहमूले क्षयसामान्य। क्षयोपशमोऽपि न त वेदनीयादीना चतुर्णामिति स्वीकर्तव्य एव क्षय एषाम्। तथा च तदुद्भवा भावा अपि वाच्या एव। तथा सति च न नवैवेति युक्तमिति चेन्, सत्य, चाघातिकर्मक्षयदृष्टान्त मस्ति क्षय पर न तदुद्भवा गुणा सिद्धान्ते वर्णिता। अगीयन्ते ज्ञानावरणादिक्षये ज्ञानाद्युत्पत्तिवत्। आयाय च न तथा किञ्चित् दर्शित यथा सति ज्ञानावरणादिवद् व्यपदेशप्रसङ्गात्। गुणाधानाभाव वेदनीयादीना तत्स्वभावत्वादागमन इति तु न तस्योपष्टम्भकत्वात्। अनन्त या नाम गुणधारी दृष्टानि यानि घातीनामुपमान्त तथा नामे तत्क्षयाद गुणा प्रादुर्भवन्ति। न चाघातिनामाधार किञ्चित् शिष्टि न तेषा क्षय क्षायिकगुणापत्ति। तथा च नवैव क्षायिका। न घातकर्मणा क्षयमात्रमेव एव यथाग्निनाशमयकपाद्भवात,

स्वरूपाविर्भावरूपस्य च न [illegible] तथा-
स्थान । यथा च [illegible] । यथा-
[illegible] तथा [illegible]
[illegible] गुणा सिद्धत्वाया प्रादु-
[illegible] सिद्धत्वा च [illegible]
[illegible] । यदि च [illegible]
[illegible] सिद्धत्वा म । [illegible]
सिद्धा अ [illegible] ॥१॥ [illegible] सिद्धानामन्यथामिन्य
[illegible] । [illegible] यथा [illegible]
[illegible] । यथा [illegible]
[illegible]
[illegible] । सिद्ध[illegible] न [illegible]
[illegible] । [illegible] सिद्धत्वस्य [illegible] । यथा
[illegible] । [illegible]— [illegible]
निरुद्धे ७ [illegible] सिद्ध
केवली खीणाभिणिबोहियनाणावरणिज्जे एवं सुयओहिमणपज्जव
केवलनाणावरणे अणावरणे निरावरणे खीणावरणे णाणावरणि-
ज्जकम्मविप्पमुक्के केवलदंसी सव्वदंसी खीणनिद्दे खीणनिद्दानिद्दे
खीणपयले खीणपयलापयले खीणथीणगिद्धी खीणचक्खुदंसणावरणे
एवं अचक्खुओहिकेवलदंसणावरणे अणावरणे निरावरणे खीणा-
वरणे दरिसणावरणिज्जकम्मविप्पमुक्के खीणसायावेयणिज्जे खीणा-
सायावेयणिज्जे अवेयणे निव्वेयणे खीणवेयणे सुभासुभवेयणिज्जकम्म-
विप्पमुक्के खीणकोहे जाव खीणलोभे खीणपेज्जे खीणदोसे खीण-
दंसणमोहणिज्जे खीणचरित्तमोहणिज्जे अमोहे निम्मोहे खीणमोहे
मोहणिज्जकम्मविप्पमुक्के खीणनिरयाउए, एवं तिरियमणुयदेवाउए

अणाउए निराउए खीणाउए आउयकम्मविप्पमुक्के गतिजातिसरी-
रंगोवंगबंधणसंघायणसंघयणसंठाणअणेगबोंदिविंदसंघायविप्पमुक्के
खीणसुभनामे खीणअसुभनामे अनामे३ सुभासुभनामकम्मविप्पमुक्के
खीणउच्चागोए खीणनीयागोए अगोए३ सुभासुभगोयविप्पमुक्के
खीणदाणंतराए एवं० लाभभोगउवभोगवीरियंतराए अणंतराए
निरंतराए खीणंतराए अंतरायकम्मविप्पमुक्के सिद्धे बुद्धे मुत्ते
परिनिव्वुडे अंतगडे सव्वदुक्खप्पहीणे से ॥ खयनिप्फण्ण'' इति
सूत्रानुरोधादनम्। तत्त्वतस्तु न तत्रापि शेषकर्मक्षयोद्भूता गुणा
दर्शिता इति नवैव क्षायिका। ननु च मत्याद्यावरणानां क्षयो
भवति न वा? भवति चेत्, तत्समुद्भूता अपि न क्षायिका
भावास्तथा त्वस्त्येव घातिकर्मत्वमिति चेत् सत्यम्, भवति क्षयः,
अन्यथा निरावरणत्वानुपपत्तेः, परं न तदुद्भूता भिन्ना गुणा
केवलादिभ्यो, येन व्यपदिश्येरंस्ते पृथगिति। केवलाद्यामृतमपनायव्य-
ध्यवसायनव तथा नाशात्मकम्, उत्पद्यते चान्तरं केवलमेवेति न
भिन्नानि मत्यादीनि प्रतिपादितानि। चकारश्च क्षायिकाणाम-
वान्तरभेदज्ञापनाय। ये औपाधिका भवस्थकेवलत्वादय उच्यन्ते
तेऽप्येवं न भिन्ना इति। यद्वा—आत्मस्वरूपतया ज्ञापयति। तथा च
नतरोत्पत्त्यनुभाववदस्य सा तत्त्व, कर्मवियोगजन्यत्वात्। वियोग
श्चानन्तोऽपि भवत्येव अन्यथा ध्वंसस्यानित्यत्वापत्तेर्नैव च स्वरूप-
स्योद्भव, किन्तु प्रादुर्भाव एव। तथा च नोत्पत्तिमत्त्वादपि
सान्तताप्रसङ्गः। सर्वेऽपि वक्ष्यमाणक्षायोपशमिकस्य क्षायिकवत् सद्भा-
वताज्ञापनाय, तेन निरस्तास्ते ये कल्पना कल्पयन्ति स्वमनीषया
यदुत—प्रतिपादनीयाश्चत्वार एवौदयिकौपशमिकक्षायिकपारिणा-
मिकाख्या भावाः, क्षायोपशमिकस्तु सान्निपातिकस्तथा न पृथक्,
तस्य क्षयोपशमलक्षणद्विकसंयोगजन्यत्वादिति। तथा निरामश्च

क्षयोपशमस्य विलक्षणगुणोत्पादकत्वात् शास्त्रान्तरपरिचयाभावात्, प्रदेशोदयस्थले शाब्दिकीत्यभिलापभङ्गश्रवणात्, औपशमिका नन्तरं क्षायिकस्यैव भावात्, मध्यास्थितत्वगुणप्रभवत्वाच्चा हनीयं सुधीभिः । क्षायिकानि हि क्षयोपशमरूपेण भाव्यानि एव, न तु तेषां विलक्षणगुणस्य प्रादुर्भावः, पर्वते के संयोगाः पुन सम्भवन्तीति विचारणीयम् तत्त्वतः । अत एव च महत्सूत्रादिभी क्षायोपशमिकादिभावेषु नामानुपादानाम् । क्षायोपशमिकस्य च केवलीत्विषेण क्षायिकानिक्षया, छाद्मस्थिकज्ञानदर्शनादीनामविरतिकर्म- मार्गणमानां क्षयोपशम आवरणकर्मणां वा जायमानत्वे च द्विभागात् स्पष्टैव न क्षायिकानिकमा । 'क्षओवसमिए' ति । क्षायोपशमिक'— क्षय उदितस्य उपशमानुदितस्य क्षयोपशमाभ्यां निवृत्तः क्षायोपश मिकः । भिन्नस्वामिकीत्व सत्त्वात् प्रदेशोदयस्थले प्रतिविधानानियमा भावात्, क्षायिकतायाश्च क्रमेण, सर्वेषामपि घातिनां विषयत्वात्, स तु 'मोहस्सुवसमो' इति वचनात् पूर्वोक्तयुक्तेश्च मोहस्यैव भवत्यस्य । न च वाच्यमुपशमश्रेणिमाश्रित्य विकृतोऽयं भेदः, क्षयस्तु सर्वाणि सिद्ध एवायमन्यथादिति । तत्र द्वितीयोऽयम् । अत्र तु विपाको दयस्य पुनरपायमव । श्रुतिमात्र द्विविधस्यापि उपशमस्य दयाभाव स्यापि रोधात् । न च वाच्यमौपशमिकस्यैव द्विभेदत्वं कथ्यतां, सर्वोपशमस्योपशमजत्वेनेति । तथाकृत मीरयेऽपि भावार्थानभि गमात् । औपशमिकादुपशमप्रधानात् क्षायोपशमिकस्य तु प्रदेशो दयवत्त्वात् क्षयोपशमत्वाद्विभिन्नत्वं क्षयमिश्रत्वं चास्य तन्नयनीय तथैव । अत्रयोदीर्णस्य क्षयस्तु तत्रापि परं विपाकाभावात् यत क्षायोपशमिकावस्थायामपि नूतननूतनावस्थान क्षपयतीनिध्यननाय उभयथाऽप्यस्तीति । 'विपाकानुभव ततश्च निर्जरे'ति नियमेनो दितस्य च नाम्नोऽपतत् स्यात्तथाभयत्रापि तत्राद्य न नार्योऽत्र क्षय

शब्दनाति । सम्यगादिव्यवच्छेदाय चोभयत्र क्षयो व्याख्यायते, अत एव च क्षयोपशमनिष्पन्नता मत्यादेः सङ्गता भवति । न ह्युपशमापादितपूर्वं तदावरणं तदवस्थायां व्याघातकं भवति, येन तन्निष्पाद्यता तथा सङ्गता भवेदिति नौपशमिके क्षययोजना । अत्र तु पठित क्षय शब्द, तदुपपत्तये च विपाकादयम्यवस्य निरोधोऽभ्युपगतः नाभयो, तथात्वे च क्षयाभावात्, क्षयोमुख्यत्वादेव च केवलादौ शमिकादस्यकघोदयनिरोधिनोऽपि विशुद्धिप्रकर्ष आम्नायते भाष्यकारादिभि । क्षायिके तु यथादिक्षयाश्च क्षयशब्दयोजना सङ्गतेति ध्ययम । ध्वनितं च पूज्यपादैरपि सम्यक्त्वत्रयलक्षणमेवम्–
खीणम्मि उइण्णम्मि अणुइज्जते असेसमिच्छत्ते । अंतोमुहुत्तकाल उवसममम्म लहइ जीवो ॥१॥ खीणे दंसणमोहे तिविहम्मि वि भवनियाणभूयम्मि । निप्पच्चवायमउलं सम्मत्तं खाइयं होइ ॥२॥ मिच्छत्तं जमुइण्णं तं खीणं अणुइयं च उवसंतं । मीसीभावपरिणयं वेइज्जंतं खओवसमं ॥३॥" इति । अत्र मपमिथ्यात्वेऽनुदीयमाणे इति, निष्प्रत्यवायमिति मिश्रीभावपरिणतमित्यत्र प्रागततत्त्वे च्विविधानमिति च चिन्तनीयानि मतिमता, येनोक्तपूर्वं भाविस्फुटमिति । अष्टादशधा चाय परिपठ्यते प्रवचनानुधान । तदाह –"ज्ञानाज्ञानदर्शनदानादिलब्धयश्चतुस्त्रित्रिपञ्चभेदाः सम्यक्त्वचारित्रसंयमासंयमाश्च नि [तत्त्वार्थ]। तत्र ज्ञायते–सामान्योपसर्जनविशेषप्रधानतया गृह्यते वस्त्वनेनेति ज्ञानं–मत्यादिरूपबोधो गवाच्य स्वपराभाग्यसाधारण आत्मगुण इति यावत् । तच्च यद्यपि मतिश्रुतादिभेदेन पञ्चधास्ति, तथापि पूर्वं क्षायिकभावव्याख्याने केवलस्योक्तत्वाच्छेषाणि चत्वार्येव क्षायोपशमिकानि मतिश्रुताव धिमनःपर्यायाख्यानीति प्रतिपत्तव्यम । न च वाच्यं दोषाणा स्मनिग्रहभिज्ञातकानमानोपमानार्थापत्त्यमानसम्भवनिह्यप्रातिभा

पमित्वादिना प्रामाण्येपा सद्भावाय पश्चात् शासनानि रय च क्षायापनमिथश्च चक्षुर्गमिवनि। यत इन्द्रियानिन्द्रियाश्रय समयेऽपि योधा मतिरेव केवल विशुद्ध श्रुतम्। यद्वा-अवग्रहादि क्रमोपपन्ना बोधा मति। तथा च विज्ञानमितिप्रामिभाशान नेषाणि सर्वाण्येवविधानीति न मतिरेव व्यभिचरन्ति। तथाहि-स्मृतिरता यत् पूर्वमवगृहीत ईहिताऽपेता धनश्च धार्य तस्यस्मार्ज धानाभिनिश्च दूरन्ती वयमिव मनिसानना व्यभिचरत्? । पठपन च स्पष्टमेव स्मृतमतियमभियुक्त । इत्थ निश्चितस्यधाविच्युति धारणासमुत्कृष्य धरण धारणति अवग्रहादिक्रमेण पूरमवधनस्येव तदिशुन्वेन स्मृतिरवात। उपाहिता च तृतीयवर्गिम्यमिति। ननु मतिज्ञाना स्मृति स्यात् तु मतिरेव यतोऽवग्रहादि पूवमेव जात नापुनरपि यत्र, मतिज्ञानस्यापि मतिरेवा श्रुतज्ञानस्मरणस्य श्रुतत्वमेव। यद्वा-अस्तु तस्यापि मतिरेव "अवग्रहम्भण समा उग-हिमा इति मईविसमहि। त उण मईविसासा सुयनाण भवइ जाण ॥१॥" इति परमगुनियवप्रामाण्यात् श्रुतापग्राहकत्वात् तस्य श्रुतत्वाभिधानाणपत्ते, श्रुतस्य च स्पष्टमेव धारणास्यमभिधान जयत्यमाम्नायते। स्मरण च धारणवेति तु निर्णीतमेव। न च स्मरणस्यापूर्वार्थग्राहकत्वाभावादप्रामाण्य धारणाहितज्ञानवत् निर्विषयत्वाद्वा मरुमरीचिकाज्ञानवदिति वाच्यम्। ततेदपथा स्पष्टमेव भेदात्। अपूर्वार्थग्राहकता धारणाहितज्ञानमपि न सर्वथा नापूर्व, न चाप्रमाण प्रमेयत्वाभावापत्ते, निर्विषयता विनाश्य अननुभूतस्यापि स्मरणप्रसङ्गात। अयञ्च-स्मृतिप्रामाण्याभाव वयमिवानुमानस्यापि प्रामाण्य जगीयमान आपद्यते व्याप्तिस्मृतिमूलत्वात्तस्य। इना साध्याविनाभावित्व हि यत्पूर्व निश्चित तदन्यत्रा लिङ्ग स्मर्यते, स्मृते च तस्मिन् पक्षे साधनदर्शनात

साध्यसत्ता निश्चियते, अजानायां च स्मृतौ न चमत्कारमपि दृष्टसाधनस्यापि निश्चितसाध्यसाधना, व्यभिचारित्वस्यापि सम्पद्यतेऽनुमाप्रथति, तस्या अप्रामाण्य च विपर्ययज्ञानादिव कथ तस्या जातमनुमानं प्रामाण्यभावमाप्नुवीत् ?। आस्तामन्यत्, स्मृतेरप्रामाण्य नैव व्याप्तिरपि निश्चिता। यतो नहि दृष्टमात्र वस्त्वालोचनेन व्याप्तिनिश्चिति, किन्त्वन्यथाभावित्वग्रहादिना। तया च विना स्मृतिमप्रामाण्ये या तस्या, चमत्कारं सा ?। तत्त्वतस्तु तस्या अप्रामाण्ये प्रत्यक्षस्यापि नैव प्रामाण्यनिश्चय, यथावस्तुत्वस्य तयन निश्चयात्, तन्न स्मृतेरप्रामाण्यमाश्रयणीय मात्मप्रामाण्यविघातकमिति। प्रत्यभिज्ञास्याप्रामाण्ये तु नैव प्रथयितु परपक्षमतेऽनुमानप्रथा। यतो दृश्यमानसाधनस्य दृष्टपूर्व-साधनसमानता यावन्न निश्चिता, तावदुद्धूतधूम्रधूसरनभोभाग-दर्शनादिव न व्याप्तिस्मृति, अन्यथा स्मृतौ वा न प्रामाण्यम्। न चात्र कूलपुनर्जातनखादावप्रामाण्यावलोकनेन सर्वमानाद्वास आत्मन्यास्वामवनामह सर्वं अन्यथा प्रत्यक्षाणामपि द्विचन्द्रादी नामनृतानां दर्शनात् सर्वेषामपि तथात्वापाता दुर्निवार समापतन् केन निरोध्य ?। इन्द्रियदोषोद्भवानि तानि चेदनृतानि प्रत्यक्षाणि, तर्हि प्रत्यभिज्ञापीयं पूर्वापरविचाराभावादिति निश्चीयताम्, का हानि ?। पूर्वापरक्षणविशिष्टता भिन्नेति चेत किमाह ? न तावता विशिष्यमाणो वैशिष्ट्यनाशमापन्न, तथा च सर्वथा भिन्नता द्रव्यस्य न अन्यथा ध्वस्त ध्वस्तमिति प्रतीत्यापत्त ,स्मरणाद्यभावस्य प्रत्यक्षस्यापि चाविसंवादित्वनिश्चयाभावेन प्रामाण्यानवगमप्रसङ्ग-श्चैव सति दुर्निवार । इद मदीयमित्यादिव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गाच्च स्पष्टैव वनेचरता स्ववाक्यसिद्धा दिगम्बरता चापद्येत। ननु सोऽयं नह निसाधन स एवायं जिनदत्त इत्यादिनिध हि प्रत्यभि

ज्ञानमुच्यते। स्यान्न चेत् प्रत्यक्षमर यदा महागांग्या
यदृच्छिायना यथोक्त अज्ञस्य यावदीव इति यद
तदारैव ?। तथा सति च यच गान्द यदृच्छितम
इति ज्ञानमानुयात् प्रामाण्यमूमि ?। पुनः कि च किं
ददान्तरीरन्वयव्याप्त नायनति यत् तथापि न तथा जिनदत्त
इति स्यात्प्रामाणिक सम्भाप ?। तथा च निर्णीतप्रामाण्यस्य
रूपस्य वाचा स्मरणमेव दूषितं स्यादिति। ततो अप्रामाणिकी
प्रत्यभिज्ञाति चेत् न आद्यायां तज्जातीय एवायमित्याभिधानस्य
दृष्टपूर्वसजातीयतायां भ्रान्तेय च तदभिधानाभिधयतायां भासमान
यच, तद्भवनामदवाद च न यथानच्ञनाप्यसङ्गतमेव, कथमन्य
थावलम्बनाद्वाबाधिक व्यवहियमाण पूर्वियथा स्यात् ?। न
च वाच्य वासमालिवानुभवाभासानुभवस्मरणसङ्कलनात्मपायतत्प्र
प्रत्यभिज्ञानस्य यथमिय भिन्नरूपम् ?। तथात्व च द्वीन्द्रियाभिधान
विषयन्तानां स्मृतिनिर्णयवादीनां च अन्य भेदसत्ता विनारानां
प्रसङ्गादिति चेत्, नन, पर भियोन्न ना भिन्नमनुभूतस्मरण
च यत्र युगपदुत्पादितात् यद्यपि तथापि न तत्र प्रत्यभिज्ञान
स्याद्वय किन्तु चानद्वयस्य निरस्यवेति पृथक्त्वा प्रत्यभिज्ञानस्य
अत एव चालाया वह्निव्याप्ती धूमवांश्च पचन इति मनानि
स्मरणानुभवयोरानुमापना प्रथत। न च द्वीन्द्रियाभिविष्ठत्वमव
प्रत्यक स्वविषयनिश्चयविधानप्रत्यक्षात् दूर्गीकाणा। परिमाणा
दिनिश्चयापि यथात्मभवति न द्वीन्द्रियाभिविषयप्राप्ताधिकयम्
स्मृतितर्कादीनां च नवनाभूत विषयवदा विशिष्ट समस्ति यत्
पथगृनानाङ्गीकारप्रसङ्गेन भवेयत्ता विशीर्येत। केचित्तूपलक्षण
मिदमित्याहुः। तथा भावनासयागेऽपि नव हानि। तवय
साक्षाद्येन प्रत्यभिज्ञानस्य सिद्धौ वैजात्यनायदपि किं न सिध्यदिति

साध्यसत्ता निश्चियते, अजातायां च स्मृतौ न यथाद्धारमपि दृष्टसाधनस्यापि निश्चितसाध्यसाधना, व्यभिचारित्वस्यापि सम्पद्यतेऽनुमाप्रमेति, तस्या अप्रामाण्य च विपर्ययज्ञानादिव कथं तस्या जातमनुमानं प्रामाण्यभावमास्कन्दत् ? । आस्तामन्यत् स्मृतेरप्रामाण्ये नैव व्याप्तिरपि निश्चिता । यतो नहि दृष्टमात्र वस्त्वालोचनेन व्याप्तिनिश्चिति, किन्त्वनन्यथाभावित्वप्रहादिना । तथा च विना स्मृतिमप्रामाण्य वा तस्या, कथङ्कारं सा ? । तत्त्वतस्तु तस्या अप्रामाण्य प्रत्यक्षस्यापि नव प्रामाण्यनिश्चय, यथावस्तुत्वस्य तथैव निश्चयात्, तत्र स्मृतेरप्रामाण्यमाश्रयणीय मात्मप्रामाण्यविघातकरमिति । प्रत्यभिज्ञानस्याप्रामाण्ये तु नैव प्रथयितु पराक्रमतेऽनुमानप्रथा । यतो दृश्यमानसाधनस्य दृष्टपूर्वं सा तत्समानता यावन्न निश्चिता, तावदुक्तु तथूलिपूसरतमभाग दर्शनादिव न व्याप्तिस्मृति, भ्रान्त्या स्मृतौ वा न प्रामाण्यम् । न चैकत्र लूनपुनर्जातनखादावप्रामाण्यावलोकनेन तथानादवास आरमप्यादवासवतामर्ह वर्तु, अन्यथा प्रत्यक्षाणामपि द्विचन्द्रादी नामनृतानां दर्शनात् सर्वेषामपि तथात्वापत्ता दुर्निवार समापतन् केन निरोध्य ?। इन्द्रियदोषोद्भवानि तानि चेदनृतानि प्रत्यक्षाणि, तर्हि प्रत्यभिज्ञापीय पूर्वापरविचाराभावादिति निश्चीयताम् का हानि ? । पूर्वापरक्षणविशिष्टता भिन्नेति चेत् किमाह ? न तावता विशेषणनाशो वैशिष्ट्यनाशमात्रेण, तथा च सर्वथा भिन्नता द्रव्यस्य न अन्यथा ध्वस्तं ध्वस्तमिति प्रतीत्यापत्त ,स्मरणाद्यभावस्य प्रत्यक्षस्यापि चाविसंवादित्वनिश्चयाभावेन प्रामाण्यानवगमप्रसङ्ग एवं सति दुर्निवार । इद मदीयमित्यादिव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गाच्च स्पष्टैव वाचरता स्ववाक्यसिद्धा विगम्बरता चापद्यत । ननु सोऽय यह निसाधन स एवाय जिनदत्त इत्यादिविधं हि प्रत्यभि

नानमुच्यते। व्याहत चेद प्रत्यक्षमव, यतो महानसीया वह्निसाधनो धूमा'य अयश्च पार्वतीय इति कथ तयोरन्वय ?। तथा सति च कथ साध्य वह्निसाधन इति ज्ञानमश्नुयात् प्रामाण्यभूमि ?। पूर्व हि य जिनदत्तशरीरेऽवयवास्ते नाधुनेति कथ तत्रापि स एवाय जिनदत्त इति स्यात्प्रामाणिक सलाप ?। तथा च निर्णीतप्रामाण्यस्य लक्ष्यस्य बाध लक्षणमेव दूषित स्यादिति। स्पष्टा अप्रामाणिकी प्रत्यभिज्ञेति चेत् न आद्यायां तज्जातीय एवायमित्यादिवत्सङ्कलनेन दृष्टपूर्वसजातीयतायां प्राच्य च तदभिधानाभिधेयतायां तात्पर्यात् कथञ्चिदभेदाभेदवादे च न कयञ्चनाप्यसङ्गतमेव, कथमन्यथोपलक्षणाद् यानादिक व्यवह्रियमाण युक्तियुक्त स्यात् ?। न च वाच्य वर्तमानिकानुभवातीतानुभवस्मरणसङ्कलनात्मकस्यैतस्य प्रत्यभिज्ञानस्य कथमिव भिन्नत्वम ?। तथात्वे च द्वीन्द्रियादिग्राह्यविषयज्ञानानां स्मृतितर्कयादीनां च भेदेन भेदवत्ता विचारसह प्रसङ्गादिति चेत्, सत्य, पर भिन्नानुभवो भिन्नमनुभूतस्मरण च यत्र युगपदुदपादि तत्र यद्यपि, तथापि न तत्र प्रत्यभिज्ञानस्योद्भव, किन्तु ज्ञानद्वयस्य भिन्नस्यवति पृथक्ता प्रत्यभिज्ञानस्य। अत एव चालोका वह्निर्व्याप्या धूमवांश्च पर्वत इति मतोऽपि स्मरणानुभवयोर्नानुमाप्रथा प्रथते। न च द्वीन्द्रियादिपरिच्छेद्यमेव, प्रत्यय स्वविषयनिश्चयविधानप्रत्यलत्वात् रूपादीना। परिमाणादिनिश्चयोऽपि यथास्वमचति न द्वीन्द्रियादिविषयग्राहकाधिकयम, स्मृतितर्कादीनां च नवत्रीभूय विषयभेदेन विशिष्ट समस्ति, यत पृथग्ज्ञानाङ्गीकारप्रसङ्गेन भेदवत्ता विशीर्येत। केचित्तूपलक्षणमिदमित्याहु। तथा चायनानसयोगेऽपि नैव क्षति। न चैव सोऽजातीयेन प्रत्यभिज्ञानस्य सिद्धौ वजात्यना यदपि किं न सिध्यदिति

साध्यसत्ता निश्चियते, अजातायां च स्मृतौ न कथङ्कारमपि दृष्टसाधनस्यापि निश्चितसाध्यसाधना, व्यभिचारित्वस्यापि सम्पद्यतेऽनुमाप्रथेति, तस्या अप्रामाण्य च विपर्ययज्ञानादिव कथं तस्या जातमनुमानं प्रामाण्यभावमास्कन्देत् ?। आस्तामन्यत्, स्मृतेरप्रामाण्ये नैव व्याप्तिरपि निश्चिता। यतो नहि दृष्टमात्र वस्त्वालोचनेन व्याप्तिनिश्चितिः, किन्त्वन्यथाभावित्वप्रहाणिना। तथा च विना स्मृतिमप्रामाण्ये वा नन्या, कथङ्कार सा ?। सत्यतस्तु तस्या अप्रामाण्ये प्रत्यक्षस्यापि नैव प्रामाण्यनिश्चय, यथावस्तुत्वस्य तयैव निश्चयात्, तन्न स्मृतेरप्रामाण्यमाश्रयणीय मा भूत्प्रामाण्यविघातकरमिति। प्रत्यभिज्ञानस्याप्रामाण्ये तु नैव प्रथयितुं पराक्रमतेऽनुमानप्रथा। यतो दृश्यमानसाधनस्य दृष्टपूर्व-साधनसमानता यावन्न निश्चिता, तावदुद्धूतधूलिधूसरनभोभाग दर्शनादिव न व्याप्तिस्मृतिः, आस्तां स्मृतौ वा न प्रामाण्यम् । न चैकत्र लूनपुनर्जातनखादावप्रामाण्यावलोकनेन सकलानामपि आरम्भाधनामवतामह कर्तुं, अन्यथा प्रत्यक्षाणामपि द्विचन्द्रादी-नामनतानां दर्शनात् सर्वेषामपि तथात्वापातो दुर्निवार समापतन् केन निरोध्य ?। इन्द्रियदोषादूषानि तानि चेन्नतानि प्रत्यक्षाणि, तर्हि प्रत्यभिज्ञापीयं पूर्वापरविचाराभावादिति निश्चीयताम्, का हानि ?। पूर्वापरक्षणविशिष्टता भिन्नेति चेत् किमायातं ? न तावता विशेष्यनाशो विशिष्टनाशमात्रेण, तथा च सर्वथा भिन्नता द्रव्यस्य न अन्यथा ध्वस्तं ध्वस्तमिति प्रतीत्यापत्ते ,स्मरणाद्यभावस्य प्रत्यक्षस्यापि चाविसंवादित्वनिश्चयाभावेन प्रामाण्यानवगमप्रसङ्ग स्चैव सति दुर्निवार । इद मदीयमित्यादिव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गाच्च स्पष्टैव वनेचरता स्ववाक्यसिद्धा दिगम्बरता चापद्यते। ननु सोऽयं वटनिमाधन स एवायं जिनदत्त इत्यादिविधं हि प्रत्यभि

कथ च विना तर्केण व्याप्तिग्रहापि देशनाप्रिमाणाम। यता न हि सहचारदर्शनमात्र व्याप्तिनिश्चायकम वज्रस्यापि पार्थिवत्वो ऽहृत्स्यत्वानुमानापातात। किं त्वविनाभावनिश्चयेनर व्याप्ति निश्चय। न चासौ विना तर्कमित्यवश्यमभ्युपेया प्रामाणिकता तर्कस्य। अप्रामाण्ये च तस्य सुतरां व्याप्तेरप्रामाण्यापत्त्याऽनुमानमानप्रामाण्यव्यवच्छेद। सोऽत्र तर्कोऽप्यूहापरनामधेयो नातिन्द्रियो मतिज्ञानात् एतस्य मनोज्ञानरूपत्वादर। न च वाच्य विचाररूपा य न तु ज्ञानरूप इति। तथा सति ज्ञानमात्रस्यैव प्रयत्नादरस्तथात्वापातात। यथा हि स्मर्या जानामीति स्मरामीति स्मारयामीति चानुभव एसत सिद्धिरेव तथैव तर्केण वेद्मीति तर्कयामीति प्रत्य वतारितस्तर्केण तर्के वति सुप्रसिद्धस्वस्वानुभवात् स्पष्टवाभ्युपेया तर्कस्यापि स्मृतरिव ज्ञानरूपता प्रमाणरूपता चेति। तदेवंविधस्त र्कोऽपि नातिरिक्त मतिज्ञानस्वरूपम, हृषीकमनोनिमित्तत्वात् तत्स्व रूपस्य च मतिज्ञानत्वात्। यत आहु सद्ग्रहकारिपादा – तदि न्द्रियानिन्द्रियनिमित्त मिति। तथा साध्याविनाभुवा हेतो साध्यनिश्चयरूपमनुमानमपि मतिरूपमेव प्रतिपादिताया एव युक्ते, न चानुमानमप्रमाणम, तथावचनस्यैव अनुमानाप्रामाण्येऽप्रामाणिकत्वेन अनुमानप्रामाण्यध्रौव्यात। तत्प्रसञ्जनमपि परपा नाप्रमाणेन, परानुयोजनमपि नाप्रामाणिकेनाऽमता वा गगनकुसुमकल्पन। अन्यच्च—न स्याद्वचनीय वाक्यमपि, प्रामाण्य चप्राभ्युपगम्यतेऽनुमानस्य, पराभिमर्ध सावधानता शुश्रूषा चाऽनभिसन्धाय तत्प्रयोगस्य मदोन्मत्तवचन वापत्त। वार्येत च न जीवजीवनप्रगुणजीवनपानादिवा क्रियापि विनाऽनुमानप्रामाण्यवादम। न च ससंशया तत्र प्रवृत्तिरनुभूयत यत संशयात स्यात्प्रवृत्ति न च संशया प्यभाव प्रामाण्यस्य घटामहिमाऽऽसीरत, स्मृतिरपि च नाप्रतिमचन्य

चैत्र तस्याप्यनुभवस्मरणसङ्कलनात्मकत्वात्। दृष्टे महिषे स्मृते च सादृश्यादिना गोपिण्डे वह्निव्याप्त्यागमे च स्पष्टमेव विजातीयोऽयं गोपिण्डादिति भवेदिति ज्ञानम्। न च विजात्यागमस्य कथमिति वाच्यम्, पिण्डद्वयधर्मालोचनाया तस्य स्वतो भानात्। न स्पष्टतः विजातीयमित्यप्युपयुज्येत प्रमाणान्तरेणाभावस्य साजात्याभावबोधनाभ्युपगमेऽपि वैजात्यगताबोधनं तु मनसैव विकल्पनीयम्। न च साजात्याभाव एव वैजात्यमिति तत्तदभावेन बाधनीयतामापद्येत, तस्य निषेधमुखेनैव बोधनात्। तथा च स एवायं जिनदत्तः, तज्जातीय एवायं गोपिण्डो, गोसदृशो गवयो, गोविजातीयो महिष इत्यादीनि सर्वाण्यपि प्रत्यभिज्ञानान्येव। एतदपि मतिज्ञानमेव, पूर्वानुभूतस्येदानीमनुभूयमानस्य च सङ्कलनात्मकत्वेन श्रुतभिन्नत्वमिन्द्रियानिन्द्रियोद्भवत्वेन चेति। तर्कोऽपि न व्यभिचरति मतिज्ञानताम्। यतः त्रिकालीनकलितसाध्यसाधनसम्बन्धालम्बनज्ञानरूपो हि सः। तच्च क्वचित् वह्निधूमादौ ज्ञानपञ्चकेनानुपलम्भद्वय-साध्योपलम्भसाधनोपलम्भ-साध्यानुपलम्भ-साधनानुपलम्भात्मकेन। न चैतस्य-मवग्रहाद्यन्तरा कूपीनामनिन्द्रियसाधनमन्तरा च। न च वाच्यं तर्कस्याप्रमाणत्वं युक्तं, विकल्परूपत्वात्तस्य। मेयाधीना हि मानप्रामाण्यसिद्धिः। न चास्ति मेयमस्येति। सर्वथाऽसतां शशशृङ्गाकाशकुसुमवन्ध्यास्तनन्धयादीनां विकल्पाविषयत्वेन सर्वथा विकल्पस्याप्रमाणत्वाभावात्। अयञ्च—असति तर्कस्य प्रामाण्ये वषड्कार व्यवस्थाप्यते व्यवस्थाप्रियैरपि प्रत्यक्षस्यापि प्रामाण्यं, प्रमेयाव्यभिचारित्वज्ञानरूपं हि तत्। न च विना तर्केण यथावन्निश्चीयते च तत्। न च दृष्टेऽपि प्रत्यक्षेण विषयं तर्कशून्यो ज्ञातुमलम्, इष्टानिष्टाभयानुभयादिमत्तादिप्रत्यक्षवत्तस्याकिञ्चित्करत्वापत्ते।

विचिसय–यथापमान तावत्र भिन्न प्रत्यभिज्ञानात्, गादस्यज्ञान मात्रतया भिन्नत्व तु यमादन्यस्यापि हेतु वाच्य स्यादयन्पि तन् भावनानाच्चेत्तर तन्न यमान्तराभावादेवन् न तत्र किं नियम्यन ? प्रवृत्तिनियपनमिद यन् अपर किं न निवृत्तिनियमया प्रवृत्तिनि न्धन यापि। मान्यन्यनास्यपानत्वमप्यस्य प्रत्यभिज्ञानत्वमेया वगाहन धमप्रत्यभिज्ञानन धर्मिप्रत्यभिज्ञानात् तस्मानिरिक्त पूर्वो- पनादुपमान [न] तत तन्तमायविचारादपि युक्तियुक्त । एव- मर्थापमिरपि न भिन्नाऽनुमानान तर्काद्वा। तथा च तत्र मर्यादिस पदार्थनिधिपन्यामावन्पि न हानि । न च विचारानूयानामभ्युपगम्यत सा, विचारवत्ता च तावन्नादुद्धरती मा न तर्कादतिशायिनीति। तर्केऽन्यानमनुभूतेऽपि वस्तुनि वस्तुधमपर्यालोचनयाऽनूह यव। न च शवयाऽन्गति प्रवृत्ताऽर्थापत्तिरपि, अन्यथाऽनुपपत्त्याऽर्थोऽनुभूतः वस्य यत्तदुपपादनमित्येवल्क्षणा चाऽर्थापत्तिर्नानुमानप्रमाणमितरामति, अन्यथाऽनुपपन्नहेतुप्रमवत्वात्तस्य, व्याप्त्यादिप्रतिसन्धाने पाटवा दवति। भवति ह्यभ्यासपाटवादन्यत्रापि स्फुटतामन्तरेणाप्यवग्रहे हयोरपायाद्ग्रह । न चतावताऽवग्रहेहयोरन्तरेणयापाय इति निश्चेतु न्यव्यम्, अनवगृहीतस्येहाविषयमनीहितस्य चापायविषयं समवतरातुमवान्यत्वात्। तद्वदत्रापि पक्षधर्मताव्याप्त्यादिस मुल्लेखस्फुटताभावेऽपि नानुमानभिन्नता स्यादिभिनन्तव्या। तत्वतस्तु हेतुपक्षवचना मकमेवानुमानमपि व्युत्पन्नानपेक्षयाच्यतऽसूचा प्र धान । न च सवयाऽत्र न तदुल्लेख, तच्छब्दोल्लेखाभावस्त्वनुमा नेऽपि सम एवेति नाभिनिवेष्टव्यमर्थापत्तिप्रमाणपापवय विचार- विचारद्वै । यच्चोच्यते मथ्यर्थापत्तिरनुमानम्पा ममभिगम्यते, किं लिङ्ग तत्राभिमत याध्य ? यत्र गहवर्तित्वाभावन देवदत्तस्य वहि- र्भावित्वकल्पना ह्यर्थापत्तिस्तत्र न गृहवृत्तित्वाभावो हेतुतयाभिप्रतु

युज्यत इति व्यभिचरन्तीति प्रत्याख्यायत चेन्न विमाह, न हि यावदनुमानस्य प्रामाण्यमाम्नायते आम्नायवादिभि, किंतु यदेव सद्धेतुप्रभव निःशपदोपापाद्दिन तदेव। व्यभिचारित्वनान प्रतिवन्धच चेत्, प्रत्यक्षस्यापि किं न तयात्व ? व्यभिचारिणापस्यव तथात्वानुसन्धानादिति चेन् अत्रापि न यावदनुमानस्य व्यभिचारित्व प्रतिसन्धत्त व्यक्तेस्त प्रतिसन्धाने तस्या एव प्रत्यक्षव्यक्तिवत् प्रामाण्य भवत्र कोऽपि निवारयत। न लौकिक नाभ्युपगम्यतेऽनुमान, किंत्वतीन्द्रियात्मादष्टादिगोचरमिति चेन तदपि चेत् सद्धेतुप्रभव मभ्युपयमेवाविसंवादिपदार्थाभ्युपगमनत्पर। असद्धेतुप्रभव तु लौकिकमपि नवाभ्युपय विचक्षणैरिति। यो लौकिक न्यायात्तस्यामेदो भिप्रता बुद्धिमद्भिरतीन्द्रियसाध्यके प्रतिबन्धाप्रतिपत्तेरिति चेत् न सा चेत, प कथयत् प्रमाणभावनामस्य पर गत्यादिनातीन्द्रियस्यापि मनसा लक्षणाद्। यदि प्रतिबन्धप्रतिपत्तिस्तथापितथा तदा कोऽवितथताऽस्य, यनाभ्युपगम्य मास्य प्रामाण्य ?। अतीन्द्रिय मन इति तद्विषयकस्यास्य प्रामाण्यानभ्युपगमे नष रात्री पिधय गृहद्वारमपहरणवुद्धे प्रत्यक्षाभावाच्चौरस्याप्रत्यक्षत्वात, विहिने हि चौर्ये प्रत्यक्ष भावात् यात्तमानिकत्वात् प्रत्यक्षस्य, कल्पनापि विनाऽनुमान न प्रभवत्युद्भवितुम्। न च वस्तूना स्व च वाच्य, विशिष्टविद् नादिना स्वत्वस्यानुमेयत्वादेव। किञ्च–विनाऽनुमानप्रामाण्य कथ स्वप्रसूसद्भाव वेत्ति स्वप्रसव वा ? अवेदन चानया स्पष्टव कादशिकता। तथा च न स्मतिप्रत्यभिज्ञानतर्कानुमानानि मतिज्ञानमतिरिक्त इति तत्त्वम्। ऊचुश्चाचार्या अपि– मति स्मृति सज्ञा चिन्ताऽभिनिबोध इत्यनर्थान्तरं मिति। ननु मा भवन्तु स्मृत्यादीनि पूर्वोक्तयुक्तेमर्त्यतिशायीनि, परमुपमानादीनि तथा भवन्ति न तिरोहिता भवन्ति प्रमाणानीति चेन, मा हि त्वरित्वम। यतो

-

स्यादि यदि स्वलक्षणा विषयतामात्मा स आदर्शोऽपि । यदनुसार यदि परिणत्या मदभावानन्तरि मद्गु तस्य प्रतिबन्धात्मकं । तथापि शरं रा,व राग्य प्रथम हि प्रसङ्ग य नाम प्रमाणस्य स्वसंवेदनादि व वा ? यस्य नियन्ति भवतु तथापि भावस्वरूप सन्निधानाधिकरण मेव । स्या च स्यात् न प्रमाणव्यवस्थापि । प्रत्यक्ष– प्रमाणं हि प्रमाणव्यवस्थापकस्य तदुत्पत्त्यन्यथा नन्विस सम्भवम् । न तावत्पतीत सर्वविषयस्य प्रवृत्तिनियमात् । नापि प्रति,प्रमाणान्तर पुनरपि नात्मा इत्य स्वतन्त्रादित्य प्रमाण नियतविनि धर्मस्वरूपविनम स्वाभाविकत्वादि स्यात्स्य समस्त । तथा अन्यदपि बाध्यतास्वरूपस्यादिव वा स्यात् । तथा च प्रमाणानां च सर्वाविव प्रमाणान्तरस्य ? । अभाव एवास्य प्रमाण नवि भाव । तत् किं अभावस्यानियतत्वाभावा भावात्मना वा नवि उक्तम् ?। भाव,अभावस्य वस्तुतामावर्ती । स्वप्रकाशस्य भावात् । अत्र स्वस्य वाच्यतामा सत्तामिति चेत् ता किं तयात् तत्र प्रतिपन्ने ?। तथात्र तु प्रत्यक्षादिनिवृत्तिस्वभावतया भिन्ना । निवृत्तिस्व स भावस्य तथा प्रमाणस्य तस्य व्याप्तिस्वभावा तदभाव । अत्र भावव्यतिरिक्ता इत्यस्य भावानुभव इत्यो न तु अभावाभाव इति चेत् नतु तथापि किं मुख्यम् तस्य सहकाराभावासत्तानियमात् । विषय–प्रत्यक्ष निवृत्ता यनिवृत्तिमनिवृत्ति गौणाभावस्य अ यादि वा । अत्र, अनुमानादिनिवृत्तस्वरूपे प्रमाणान्तरमनुग मनात्मना । न च, अभावानवर्ती । तथापि भवतु । न तत्र च प्रत्यक्षादिनापि विषया स्यात । न भवमनुभव व्यापकानिवृत्तैव स्या ननिवृत्तिसमानान्तरात् । न भावात्मा इत्यनियित , तथ स्वयैव सत्तुस्वभाव भावाभावस्वरूपत्वात् । य एव एष स तथ परभाव । न च आश्रयाश्रयाभावस्य तथात्व नान नताविधा ।

(याग) वह्निवर्तित्वसाध्यस्य, मृतादेरपि तथात्वकल्पनप्रसङ्गात्। जीवन च गेहादर्शनवत् सन्दिग्धतामुभूमिमारूढम, ततस्तद्विशिष्टमपि न गहावर्तित्व वह्निवृत्तित्वसाधनायाल, सन्दिग्धविशेषणत्वेन हेतो भागासिद्ध साध्यसिद्धरपि सप्रत्यूह वादिति। तदपि न समञ्जसम्। यतो यदि तावज्जीवनमेव सन्दिग्ध तर्हि कथमथापत्तिरप्युन्मज्जत?। न हि गहाभावमात्रेण देवदत्तस्य वहि सद्भावो निश्चीयते कल्पनया, किन्तु जीवनस्य सुत्ताऽपि ज्योतिषादिना निर्णय एव,। तथा च सा नुमानऽपि क्षति ? यतो जीवन निश्चिते गहावर्तित्व गमयदेव वह्निवर्तित्वम, जीवत परिगणितक्षत्रवर्तित्वनियमात। एव चायु स ह्मावगिष्टपावित गहावृत्तित्व वह्निवृत्तित्व साधयेदेव, वह्निवृत्तित्व सन्हे च न किमपि क्षीयते न , सन्दिग्धस्यैव साध्यत्वेनाम्नायमान स्यात। प्रतीत च न स्यात्साध्य, "अप्रतीतमनिराकृतमभीप्सित साध्य"मिति [प्रमाणनयतत्त्व०] वचनप्रामाण्यात। गेहावृत्तजीव नान्यथानुपपत्तिरेव वहिवर्तित्व साधयेत्। तथा च गेहाभावो वह्निवृत्तित्व साधयेदित्यपि निरस्तमेव। न चात्र नावयिना व्याप्तिरपि जीवत कुत्रचिद्वर्तित्वनियमाद् गेहावृत्तित्व वा अध्यक्ष सिद्धमिति पारिशेष्याद्वहिवर्तित्वसिद्धि सिद्धिसौधमध्यारोह ती नानुमानादर्थापत्त्या विलम्बयितु शक्या। अन्यच्च–कल्पनापि नियमाविता स्यात अन्यथा वा ? । आद्ये, स्पष्टमनुमा, अन्त्ये, न यथार्थता। न च बाध्य मृतादेरपि कल्पना तु भवति, लिङ्गत्व त्वध्यक्षादेवेति। लिङ्गस्यापीतरप्रमाणसमधिगम्यत्वाऽऽम्नायात् तत्त्वतो लिङ्गनिश्चयस्यवानुमानहेतुत्वात्। अत एव न लिङ्गमेवानु मानहेतुतयाऽऽम्नायत आम्नाये, किन्तु लिङ्गज्ञानमपि न श्रौतार्था पत्तिकल्पनायामपि क्षति। तत्त्वतस्तु तत्त्वादेवार्थापत्तिभावे न कोऽपि विरोध। उभयमप्येत मतिज्ञानमिति तु निर्णीतमेवति। अभाव

भाव इति चेत्, न, विच्छिन्नगगनस्यैव कुसुमवत्त्वादर्शनात् तथा
सुमन प्रतिपादयितुं शक्यत्वात्, पर भवद्भिरेव चिन्तनीयमेतत्
यदुत—न प्रतियोगिज्ञानमित्यादिनियमेन कथमापादनीयम ? नात्र
गगनकुसुम न वा तमो द्रव्यमिति, प्रतियोगिनारेवाभावात् । अत्र
मत्र क्रियावधिर्वैयर्थ्यमावश्यक प्रतीत । न चाभावस्याधिकर-
णाभावे सत्य घण्टयादिरहिते भूतले तथागोना निरङ्कुशा प्रवृत्ति
रिति वाच्यम्, न तत्र घण्टकान्सिद्धावाऽज्ञानमयत्नाच्च तथाप्रवृत्ति
रित्यनुभवसिद्धा एव गोना यत्प्रवृत्तिरिति शङ्क्य,घण्टकान्तिना स्वात्मना
तु नियत एव, तथा दृष्टपथऽपि प्रवृत्तिर्जायते निरङ्कुशा । न हि
पथि प्रवर्तमानो यावत्नरिष्टाभावमवबध्यति, किन्त्वरिष्टं दृष्ट
सम्भावित वा निवर्तत इति तथाऽव्यवहारे च घण्टादीनामनवगतो
निरङ्कुशप्रवृत्तिकारणता भिन्ना प्रत्यय वाच्या अन्तस्वकारणता च
निरवयव सति स्यात । अस्माव तु घण्टकादीना निरङ्कुशप्रवृत्ति
विधानयन्तीति सुमहल्लाघवम । न च मय प्रतिबन्धधर्मगर्भाभावस्य
जनकत्वेन लाघव भवतामपीति । न नूतनया कल्पना गमकापया
गित्यादम्या । तथाऽन्य स्पष्टमेव लाघव, भावाश्रितत्व तु सम्प्रति
ज्ञायमानऽभावस्य कि भिन्नत्वेनाधिकरणस्वरूपतया वा ? । आद्य,
भिन्न वायोगादृपापात । अन्त्य तु स्पष्टैवाधिकरणात्मकता । न
च वाच्यमभावस्याधिकरणात्मकत्वे स्पार्शनेन ज्ञातेऽधिकरणे
तद्वृत्तिरूपाभावोऽपि ज्ञायेत तन्नेति । सदन्वयप्रत्ययोऽपि सदन्याप्रत्य
क्षाभावेन स्यादग्राने आमादौ रूपनानाभाववदुपपत्त । न हि
द्रेनाधिकरणे भिन्न वा, यदिन्द्रियवध्य तत्तेन बध्यत इति नियमस्तु
सामान्य एव, यथम यथा ज्ञात घटमात्रे कुङ्कुमगानिनापि प्राप्यत
यष्टिन वेनापि कुङ्कुम नायमिति प्रतिवद्या न तत्र इष्ट व्याप्य-
ममाबस्य भिन्नताभिधानम् । तथा च कथमेवाभावस्य भिन्न

प्रागभावप्रध्वंसाभावयोरतावन्मत्तिकाकपालरूपताऽनुभूयते । न च वाच्यं भाववेव तौ कथमभावौ, भिन्नस्याभावस्यवाभावात् । यस्मिन्नेव न घटाकारो भूतपूर्वो भूतपूर्वो वा स एव मृदाख्यो भाव उभयत्रापीति । तत एव च प्रत्यभिज्ञापि मद तस्या अय, तन्य वेय कपालद्वयीति । अत्यन्ताभावो नाधिकरणान् सवथा भिन्न, तथा सत्यधिकरणानवन्योधिनोऽपि तदनगमप्रसक्ते । न च वाच्य व्यतिरिक्ताभावाभावे कथमत्र घटाभाव इति प्रतीतिरिति केवलस्य भूतलस्यावगाहननाभिप्रेता दशनमात्रेण तथोच्चारात, अन्यथा कथमन्तरात्यन्ताभावे सत्त्वे केवाञ्चिदेव प्रतीति । ननु तज्ज्ञाने प्रतियोगिज्ञानस्य कारणत्वमिति चेत्, न, तदपि प्रतियोगिनामस्य नेकेषामस्त्येव ज्ञान भूतपूव, परं यदेवाभिप्रेयते न दृश्यते च तत्तदा तदभाव प्रतीयते अतिरिक्ताभावे घटपटादिवद्विशेषवेत स्वतन्त्रम् । न च स्यात् प्रतियोगिज्ञानापेक्षा, अन्यच्च अभाव स्वरूपेण स्थाण्णु सामादधीत तत्रान्यतरेण वा सम्बन्धेन ? । आद्ये, स्पष्टमेवाधिकरणात्मकत्वम्, कथमन्यथा स्वरूपेणावस्थान तत्र ? । न च भिन्न प्रमीयते । अन्यतरेणावस्थाने तु स्पष्टवाभावत्वक्षति । अन्यच्च अभावस्य गन्धादिशून्यत्वात्तत्र घटाभाव इति स्याप्यते भवद्भिरपि घटसत्त्वच्छायाम् । यद्वा—घटो न घटाभाव इति । तथा चाभावाभावस्य भावरूपतापत्तौ कथङ्कार निर्वाहि घटे गन्धवत्त्वादेरिति चिन्तनीयम् । ननु भवतामपि भावे गन्धादिर्नाभाव इति कथं उभयरूपत्वाद् घटादेरभावे पि गन्धादिमत्त्वप्रसङ्गादिति चेत सत्य यथा हि घट विद्यमान रूप न रसादिमत्, न चापि रसादिरहित भिन्नदेशानवस्थानेन, तथाऽभावस्याप्यङ्गीकुरु, को विरोध ?। तत्त्वतस्तु नाय नियम एव प्रामाणिकोऽभावस्यैव व्यतिरिक्तस्याभावात् । ननु गगनकुसुमादिस्थले किं वाच्यमभावस्यातिरिक्तस्या

प्रत्यक्षादिना विमिव भिन्नेन प्रमाणेन ? । न सम्भवस्य सर्वथा प्रामाणिकता विसंवादस्यापि दर्शनादतथाविधेन विहितस्य तथा-विधस्य तु परतस्त्वासाततथाभवनं न प्रमाणान्तरता । अन्यथा सत्तासम्भव्यादेरनेनापि व्याप्तिस्मृतिमनुमानापत्तेः अभ्यस्त स्वरूपकादेश झटिति गवयत्वावधारणदर्शनाच्च व्याप्यग्रहेहा-दिविरोधापत्तेश्चाभ्यासमसंस्कृतबुद्धिर्हि विशेषेणावगमात् नानान्तरम भ्युपगमन । अन्यथा परत्वाद्या प्रत्यक्षादीनामपि भग्ना भवेयुः । यद्वा—सम्भवस्य पाथवयाभिगमे न काचिन्न हानि क्रमजाया वृद्ध कथञ्चित्तथात्वात् । कथं च वृद्ध क्रमजत्वमिति चेत् अभ्यासेन पाटवापत्तेः प्रथम न कथञ्चनापि सङ्गतिहीनता । प्रमाणप्रमेय व्यवस्था ह्यनुभवानुरोधेनैव क्रियते अनुभवश्चास्य सर्वेभ्यो दुरपह्नवत्वात् । अनुभवश्चाभ्यासेन वृद्ध पाटवोपलम्भे स्फुटतर एवेति । ह्रस्वदीर्घाभिमान च यद्यपि न प्रत्यक्षम्, एकतरदर्शने पि तथाभानाभावात् पश्चाद्दर्शन एव पूर्वमात्रस्य द्वयोर्ह्रस्वदीर्घयोरेकैक रेणाध्यवसाय । न च पश्चाद्दर्शनादहमिति पूर्वदृष्टं विद्यते न वा पूर्वदर्शनकाले परवस्तुनो दर्शनं अध्यवसितिरिदं समुदितयोरिति भिन्नसामग्रीभिरभ्युपगमनीयमित्युच्यते यत । तदपि नव समञ्ज सम् मानसं वानरस्य । यत परिमाण पूर्वस्याभ्यतदिना दृश्यमानव स्तुपरिमाणात् न्यून वा अधिक वा तदनन्तरमात् ह्रस्व वा दीर्घ येनि प्रतिपद्येते पश्चात् द्वयोरपि स्यात् ह्रस्वता यदि ततोऽपि दृष्टिपथमायाति महदिति नतावता भिन्नप्रमाणता । अन्यथा परम-महीयसा लघीयसा वा यावद्दर्शन न जायते पूर्वस्य न स्यान्निर्णयो निर्णये वा प्रामाणिकता समूहालम्बनयथावज्ज्ञाननिर्णयदाऽऽपाता तस्य । तथा च क्वापि निर्णयो नैव भवति महीयसो लघीयसो पि च दर्शनस्य भविष्यत्या सम्भावनेन निर्णयाभावात् द्वयोर्निर्णय

प्रमाणता ? । अयञ्च--ज्ञाने घट पूर्वं पश्चात् केनचित् पृष्टस्तत्र पटो न वेति, तमाख्यति द्रष्टा--नेति । भवता हि मते भावस्याप विषयोऽधिकरण च परोक्षमिति कथङ्कार स परिच्छिद्यात् तत्रत्य पटाभाव प्रतिपादयेच्च ? अस्माकं तु घटस्यैव पटाभावरूपत्वात्तत्प रिच्छेद एव गतायत्ता । अयञ्च--अभावाभावस्य भावरूपत्वात् घटादयोऽपि भवतामभावप्रमाणविषया एव न तु प्रत्यक्षादिविषया । यताऽभ्युपगम्यते 'प्रमाणपञ्चक यत्र'त्यादि भवद्भि । अयञ्च-भावाभावोऽभाव इति स्वीक्रियते । तथा चाभावेनैव प्रमाणेन भावास्तदभावाश्च यद्यवगम्यन्ते, स्यात्तदा तस्याभावावगन्तृत्वम्, तथा च प्रत्यक्षादीनि निरर्थकान्येव अनेन भावानामप्यवगमात् । विप्रतिहन्यते च 'प्रमाणपञ्चक'मित्यादि तथा सति । अयञ्च-अभावेनाभावावगम कथ नेन्द्रियादिना ? तस्य प्रत्यक्षत्वाच्च । न च वाच्य प्रमाण गत परिच्छिद्यादसत् न तेन परिच्छिद्यते, किं त्वभावेनेति तथा सति तस्य मानमत्वाभ्युपगमात् । अस्तु चेत् कथ नेन्द्रियविचारमन्तरा मानसमपि च प्रत्यक्षमेव व्यावहारिकमिति कथमभावस्य भिन्नमानता ? । तत्राभाव प्रमाणान्तरम् । कथ तज्ज्ञानमिति चेदनुमानादिना भवतु । तथा च धूमाभावादि साधनमपि वह्न्यभावादिहेतुना व्याप्तिपुर सर भविष्यति । भविष्यति घजात्यादिषान गतशुद्धिभावशब्दादिज्ञान चापि यथायथ स्वस्वज्ञासाधनसद्भावालोचनात स्पष्ट भविष्यति । व्यापाराभाव मात्रञ्च च भवत् अयथा भवदीयाभ्युपगमानुयायित्वे स्वीकर्तव्यम् । न च प्रत्यक्षादीनि भिन्नानि ज्ञानपञ्चकात्, न चानुमानादीनि मतेरिति नाभावस्याप्रतिपादनेन न्यूनता प्रस्तुतसूत्रस्येति । सम्भव-मपि च मान न भिन्नतामर्हति । अवयवसङ्ख्यावगमरूप हि तद् अवान्तरतया न चानधिगता सा नायते, अधिगतत्वे च तस्या

श्नयुक्तिकत्वापात। केवलस्य क्षायिकतासिद्धौ च पारिशेष्यादेव चतुर्णां क्षायोपशमिकता। आद्ये मोहोपशमात्तु मूलत्वाज्ज्ञानावरणस्य सर्वदाऽक्षावकत्वादेतद्भेदनियमात् केवलोपलब्धिनियमाच्च मतानि क्षौपशमिकानीति तु पूर्व निर्णीतमेवौपशमिकव्याख्यानावसरे तन्न भूयस्वच्यते। ननु च मतिश्रुतादि क्रमेणापि यासां यथाकथञ्चिद् अस्ति वा प्रयोजनमिति। विद्यत एवेति ब्रूम। किं तदिति शृणुत सावधानीभूय–पञ्चस्वपि ज्ञानेषु मतिज्ञानं तावत् स्वाभाविकं जीवस्य चेतनास्वरूपत्वात्। अपाणि तु परोपदेशक्षयोपशमभेदविशेषनिबन्धनानि श्रुतादीनि। न च वाच्यं मतिज्ञानं ज्ञानेन्द्रियाणि द्रियनिमित्तं, इन्द्रियमनांसि चाऽवाप्तपर्याप्तिभावस्येन्द्रियपर्याप्तस्य वा केवलानीन्द्रियाणीति कथं स्वाभाविकं तत् कथं वा हृषीकापर्याप्तस्यापि जीवस्येति। यतोऽनिन्द्रियशब्देन मनोज्ञानमोघज्ञानं च द्वयमपि गृह्यते गुरुशब्दव्यपदेशेन तज्ज्ञापनात्। न चैतत् स्वमनीषिकाविजृम्भितं, यदाहुर्भाष्यकारपादाः – अनिन्द्रियनिमित्तं मनोवृत्तिरोघज्ञानं च' इति। स्वीकर्तव्यमेतदेवम् अन्यथा जीवस्योपयोगस्वभावव्ययापत्तेः। उपयोगश्च ■ साकारानाकारोऽन्य। न च भवन्नीत्याऽनाकारशब्दास्पदस्य दर्शनस्यासम्भवोऽपि। प्रोक्तशैल्या तु दर्शनेऽप्यचक्षुर्दर्शनस्य शेषेन्द्रियोपदर्शनं द्वयमित्यथाख्यानेन तत्र सम्भवं स्यादेवेति। न चैतत् सिद्धान्तानुपाति। यतः सिद्धान्तेऽपि सिद्धान्तितमेव जीवस्य ज्ञानदर्शनयोरप्रतिपातित्वं पर्याप्तापर्याप्तलक्षणयोरुभयोरप्यवस्थयोः। तथा चाप्तो मतिज्ञानमवाप्य-सनीयम्। न च वाच्यं यथा मतिज्ञानं स्वाभाविकं तथा सञ्ज्ञाया नित्यत्वाभ्युपगमात्तस्याश्चाभिलापरूपत्वात्तस्य चाक्षरोऽन्यस्वरूपत्वात्तस्य च श्रुतत्वात्तदपि नित्यमेवाभ्युपेयं स्वाभाविकं चेति चेत्। सत्यं भवदीयापेक्षया ,सव्वजीवाणं पि य णं अक्खरस्स

इति चेत, पूर्ववन्नैव युक्त स, अन्यथा तु निर्णयाभाव एवावनयुक्ते। न च विचार्य त्रिमपि प्रमाणमाम्नायते आम्नायविद्भिः। तथा सति प्रमाणाप्रमाणयोर्विशेषाभावाद अत्रापि। पूर्वदृष्टस्मरणेन सम्प्रति प्रेक्ष्य तन्निर्णनिश्चीयते तत्तथा तयास्पतया मनसैति नव पाथक्यम्। न च प्रत्यक्षाद्यनिरिक्तत्वाज्ञावनय केषाञ्चित्सत्ता भवतीति वाच्यम्, प्रत्यक्षेऽपि क्षयोपशमवचित्र्याद्विभिन्नता दृश्यते एव पटुपटतरपटुतमत्वादिना लाञ्छनादेस्तत्वेषु आत्मन एवज्ञासम्-द्भागदिभदन। न चतावता वाऽभिमता भिन्नता। तद्वन्त्रापि कथञ्चिद्भिन्नताया तु प्रतिस्थविन भिन्नव्यवस्थात्मकमात्रोपास्त्येन भद इति। पर नैतावता भिन्नप्रमाणता। न चानुमानाद्भिन्नता। तरवतस्तु तर्कोऽयमित्यवमेयम् उहापोहरूपत्वादस्य। न च नाति नैते मतिज्ञानमिति युक्तमेवेति। इति केषाञ्चित् पार्थक्यऽपि मतिज्ञाना तर्भावात केषाञ्चित् पार्थक्याऽभावात्वेव न मत्यादिनिरूपणमसङ्गतम। यद्वा ममाप्येवताति मतिज्ञानातर्गतान्येव। ऐतिह्य वर्वेति चेत प्रमाणभूत चेत्तत्त श्रुत आप्तोपज्ञतात्तवक्परयात्तस्य। ऐतिह्यस्यापि प्रामाणिकस्य तथात्वान्वेह वट यक्ष वसतीति श्रूयत इत्यादि ह्यतिह्यतयाऽऽम्नायत, तच्च पूर्ववद्विचारणीयम सम्य चेच्छ ततया अप्रामाणिकत्वे तु'का चर्चैव तयाविधस्यासद्ग्रहो भूषणमेव यतो भारतीभाषाभ्रम्ना। तत्र त पृथग्ज्ञानचतुष्टयासगतात श्रुतात्स्यात प्रातिभमपि भदमाम्वदति कथञ्चनापि, प्रतिभा हि नवनवोल्लेखशालिनी प्रज्ञा तदुद्भव च प्रातिभमिति योगि कार्यानुगम तु मतिरेव तत। यदि च योगसामर्थ्यप्रभवतया भिन्न रूप ऋतम्भराप्रज्ञाया अर्वाक्तनमिष्यते प्रातिभतया तदापि परमावधिवत केवलान्तर्गतनीया मतिज्ञानप्रवष एव तत्। तथापि न नास्तमदल्याव्याघात इति युक्तमुक्त--पञ्चैव नानानि पूर्वो

पश्चादुपयासा युक्तियुक्त । व्यवहारनुतनामपदय नतदमङ्गनम । तत्त्वनस्तु 'सोइदिओगलद्धी सुयनाण समय तु मइनाण । मुत्तूण दव्वसुअ अक्खरलम्भो अ सेमसु" ॥१॥ [निगापाव०] इति गाथाप्रतिपादितो महाभाष्यकाराभिमत पन्था उभयानुयायी, शास्त्रेषु च्य एवाभिसमीप्यत पन्या सम एवोच्यत– 'विसिट्ठा वा मइभेआ चेव सुय" इति। इत्यलमतिप्रसङ्गेन। उभयारम्य वधाय तत्त्व पक्षया श्रुतस्य पश्चादवाप्यासा युक्त इति त्वयि प्रतिपन्न पन्था। श्रुतस्य मतरनन्तरमुपयास किर्मिति चेत्, स्वामि–काल–कारण–विषय–परोक्षत्वसाधर्म्यात। श्रुतपक्षे मति श्रुतयोर्नियतसहचारित्वेन यो मतिज्ञानवान् स श्रुतवान य श्रुतज्ञान स मतिमान् इति स्वाम्यनयारेक एव। न चास्मिन प १ एकादी नीति श्रुतमसङ्गतिमापाद्येन केवलम्यकस्यवाभ्युपगमात। ये च केवल उत्पन्नेऽपि नेपनानसद्भावमामनन्ति त तु द्वयादीया पञ्चम्य इत्येव स्वीकुर्यु । तत्राऽत्र नञ्चर्चा। तथा कालतो यथा मतिज्ञान षटषष्टिसागराणि यावदवतिष्ठत प्रतिपतित तथा श्रुतमपि। ननु पूर्वमुदितमप्रतिपाति मतिज्ञानमेकीयपक्षेण तु श्रुतमपीति, किमिद परस्परविरुद्धमिति चेदनभिप्रायाऽभिसन्धिमेतद्वचन, यत "सामग्गो मई च्चिय सम्मद्दिट्ठिस्स सा मइनाण" इति वचनादत्र मतिज्ञानाधिकारात् सम्यग्दृष्टिमतिप्ररूपणा सम्यग्दृष्टित्व च नाधिकमिति युक्तव षटषष्टिसागराणि याव मतिज्ञानस्थिति । एव श्रुतेऽप्यूह्यम्। ननु च कथ षटषष्टिसागराण्यप्रतिपातितयाऽत्र तिष्ठत सम्यक्त्वमिति चेच्छृणु–लब्धसम्यक्त्व कश्चिदप्रतिपतित सम्यक्त्व एव घटति भवे तावत्काल, पश्चात् प्रतिपतेत सिद्धि सौध वाऽध्यारोहत्। तदुक्त–"दो वारे विजयाइसु गयस्स तिन्न च्चुए अहव ताइ। अइरेग नरभविअ' इतिवचनात विजयादिषु

अणत [तमा] भागो निच्चुग्घाडिओ चिटठइ, अग्रहा जावा अजीवत्तण पाविज्ज 'त्ति (नन्दी० सू० ४२) अक्षरस्य केवलाथवत्वेऽपि अक्षरानन्ततमभागस्य श्रुतत्वाऽव्याहृत श्रुतमपि सर्वदा जीवस्यास्तीति प्रतिपाद्यत सिद्धान्त यत, ततश्च तस्य नित्यत्व स्वाभाविकत्व च, तथापि तस्य विशेषोपयोगरूपत्वनेन्द्रियविषयावगममन्तरा श्रुतोद्भयाभावा मतिज्ञानजन्यत्वाच्च श्रुतस्य पश्चादेवोपन्यासो युक्तियुक्त । केचित्त्वक्षरादिभाग न श्रुतम्, अन्यथा स्पार्शनादेरप्यक्षरानुविद्धत्वेन मतिविलोपप्रसङ्गात । यत्त उच्यतेऽपि 'न मतेरधिक श्रुत 'मिति किन्त्वङ्गप्रविष्टादिरूप सिद्धान्त एव श्रुतम् । तथा च वाच्यवाचकभावसम्पृक्तार्थग्रह श्रुतमिति श्रुतलक्षणमपि नाव्याप्तिमियर्त्ति । अपक्षयन पक्षमुक्त भाष्यकार 'मतिज्ञानमिन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तमात्मनो ज्ञस्वाभाव्यात पारिणामिक, श्रुतज्ञान तु तत्पूर्वकमाप्तोपदेशाद भवतीति । एव चकस्मिन् जीवे एकादीनि मत्यादीनि आ चतुर्भ्यो ज्ञानानि भवन्तीति युक्तियुक्त स्यात्, आहुरपि च– एकादीनि भाज्यानि युगपदेकस्मिन्नाचतुर्भ्य [तत्त्वार्थ १ ३१]"इति । व्याख्यात च–"यथा कस्मिंश्चिज्जीवे मत्यादीनामेक भवति कस्मिंश्चिज्जीवे द्वे भवत, कस्मिंश्चित त्रीणि भवन्ति, कस्मिंश्चिच्चत्वारि भवन्ति । श्रुतज्ञानस्य तु मतिज्ञानेन नियत सहभावस्तत्पूर्वकत्वात् यस्य श्रुतज्ञान तस्य नियत मतिज्ञान, यस्य तु मतिज्ञान तस्य श्रुतज्ञान स्याद्वा न वेति' [भाष्यम्] । पक्षे श्रुतज्ञानस्य नाऽक्षरादिका भेदास्तत्स्वर्धे ज्ञापन्द्रियरपि प्राप्तु शक्यत्वात । श्रुत चानिन्द्रियस्यार्थो लिप्यक्षराणि च सङ्केतरूपाणीति न तावन्मात्रेण श्रुतत्वम् । तथा च– श्रुत मतिपूर्व द्व्यनेकद्वादशभेद [तत्त्वार्थ० १-२०] 'मिति सूत्र अगपविट्ठठियरसुय ' इति च सङ्गच्छते इत्याचचक्षिरे युक्त्यनुसारिण । तन्मते स्पष्ट एव श्रुतस्य

न हि यस्मात् यस्मात् जायते यथा तथाऽन्यपर्यायेष्वपि नानार्थता
यज्ज्ञानविरुद्धत्वस्य मतिमद्भूयस्योरनभिव्यक्त्यतिप्रसङ्गात् । तथा
यथा मतिज्ञानं परोक्षं तथा श्रुतमपीति पारोक्ष्यसाधर्म्यम् । ननु
च यदि मतिश्रुते परोक्षे एव, तर्हि किमर्थमिन्द्रियार्थानिन्द्रियजमस्ति
ज्ञानं ? यदभिधीयते 'इन्द्रियप्रत्यक्षं नोइन्द्रियप्रत्यक्षं' [नन्दी]
इत्यादिना ग्रन्थे, न यदतीन्द्रियानिन्द्रियजस्य ज्ञानस्य दर्शितम्,
अवग्रहादीनामाम्रमात्रापरत्वात् मतिज्ञानमेव तद्विविक्तम् । तथा
सति कथं न विरोध? इति । प्रत्यक्षस्य द्वैविध्यात् । सांव्यावहारिक
येनैव, पारमार्थिकं त्ववध्यादीनि न विरोधः । अन्यथा कथं तत्र
वाऽयमत् सूत्रकारो 'परोक्खं दुविहं तं जहा—आभिणिबोहियनाणं
सुयनाणं इत्यादि' । अन्यत्रापि 'इत्थं च मइसुयाई परोक्खमियर
च पच्चक्खं' इति । तथा 'आद्ये परोक्षं प्रत्यक्षमन्यत्' इति
सूत्रद्वयं नेति परमार्थतो मतिश्रुतयोः परोक्षतैव प्रतिपत्तव्या ।
ननु कि नाम परोक्षत्वमभिप्रेतं यत उच्यमानमेतत्सर्वमिति गम्य-
मिति चेत् अवधार्यताम्—अक्षशब्देनात्मा 'अक्षो व्यवहारावयवे
व्यवहारे विभीतके । पाशके शकटे कर्षे ज्ञाने आत्मनि रावणी
॥१॥ अक्ष सौवर्चले तुत्थे हृषीक' [हेम०] इत्यनेकार्थवचनात्
"अक्षा पाशास्य-शकट-व्यवहारेष्विति' मेदिनीवचनाच्च अक्ष
आत्मा । आहुश्चाभियुक्ता अपि—'अक्खो जीवो अत्थव्वावणभ
यणगुणण्णिओ जेण तेण' । यद्यपि अशौटि व्याप्तौ इत्यस्य
'मावाश्यमिषमिहनिभ्यानिभ्यो स्यान्निनोणादिः' [उ० ५६४]
सेत्स्य इति सपरीवारस्यात्मनेपदानुबन्धिनो ग्रहणात् तथापि
स्वस्वार्थव्यानिर्देशे सत्यपि अशन भक्षणे इत्यस्यापक्ष इति,
बाहुल्याद्वा भक्षणार्थपरस्मैपदिना व्याप्त सौत्रादिक । यद्यपि
गणेषु न इत्याख्यातो ऽस्ते पाणिनीये तथापि बाहुल्यात्त्यायनापि

ननु स्वनन्तरमुक्तयोस्त्वेकस्मिन्नेव सागरोपमाणि आयु आरण च द्वाविंशतिरिति द्वे अर्थाभ्यन्तरे तो, स्विमा द्वाविंशतया वा स्यादेव पदद्रव्यं, नवाभवस्याचित् एवाऽऽवाभावत्वमव्य इति। कारणतस्त्व यत साधर्म्य द्वयो तथाहि--मतिज्ञानं तावदिन्द्रियानिन्द्रियोद्भवम्। तथा श्रुतमपि 'सोइन्दियओवयद्धि' त्ति जवयग्गओ अ समेरा त्ति" च वचनात्। य च मतिज्ञानस्येन्द्रियानिन्द्रियोद्भवत्वस्वीकारेऽपि श्रुतज्ञानस्यानिन्द्रियोद्भवत्व "श्रुतमनिन्द्रियस्यार्थ इतिवचनात् स्वीकुर्वन्ति तथापि भवाज्जयसाधर्म्येणैव यथा हि--मतिज्ञानमनिन्द्रियप्रभवं तथा श्रुतमपि। यद्वा--यथा मतिज्ञानमात्मनः स्वावयवद्वारेण मनसामुपजायते तथा श्रुतमपि, पौद्गलिककारणालम्बन साधर्म्यम्। तथा विषयतोऽपि साधर्म्य द्वयो। यथा हि--मतिज्ञानी सर्वद्रव्याणि जानात्योघेन, तथा श्रुतज्ञान्यपि, तत एव "मतिश्रुतयोर्निबन्ध सर्वद्रव्येष्वसर्वपर्यायेष्विति दव्वओ ण आभिणियाहियनाणी सव्वदव्वाइ जाणइ त्ति, तथा 'दव्वओ ण सुयनाणी आहेण सव्वदव्वाइ जाणइ त्ति च पठ्यते। न च वाच्य मतिश्रुतयो सर्वद्रव्याणि विषय इति कथं श्रद्धेयम्?। घटध्यक्तिज्ञानं यथा समग्रघटज्ञानमनुभवसिद्धमेव अन्यथा देशान्तरे घटोपलम्भणाभावाद् घटावयवावभावाच्च, तथा यावत्पदार्थाना मतिश्रुताभ्यामपि बोधोऽवगन्तव्य। ननु घटपटादीना रूपिणामर्थाना भवतु वधविषयता सर्वथा, परमरूपिणा धर्माधर्मादीना कथ विषयता मतिश्रुतयोरिति चेन्। तान्यपि श्रद्धायवानुमादिना द्रव्याणि, श्रुत चास्त्यव तत्प्ररूपणा सप्रपञ्चमिति कथ तान्यपि द्रव्याणि नानयोर्विषय?। ननु सर्वे पर्याया अप्येवं भवेयुर्गम्या, तथा च कथमसर्वपर्याया इत्युच्यते? इति चेत्, न हि सर्वजानीया सर्वे पर्याया मत्या ज्ञायन्ते, श्रुतेना वगुध्यन्ते वा तेषामानन्त्यादिनाति युक्तमुक्तमसर्वपर्यायेष्विति।

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] अथवा, [illegible]
[illegible]

स स्यादेव । यद्वा-व्याप्त्यर्थादिभोरपि स्यादेवाऽक्ष इति । न च वाच्य 'योगाद् रुढिर्बलीयसी'ति न्यायोऽत्र बाधक, व्याकरण एवो पयोगित्वात्तस्य, व्याप्रतिपादिता या सर्वे रूढा एवार्था इतन या यगृहीता इति ध्येयम् । तस्मादक्षात् पर परोक्षम् । परशब्दसमा नार्थेन पर शब्देनाव्ययेनाप्ययर्थेन समासे परोक्ष इत्यादि । सत्य यचाता त्वभ्रादित्वादप्रत्यये भविष्यति, इन्द्रियानिन्द्रिययो पुद्गल रूपत्वात् स्पष्टमेव तदुद्भवस्यात्मन परस्त्वम । यद्वा-परस्मा सम्बन्धो यस्मिन्निति पराक्षम । इन्द्रियानिन्द्रिययो पुद्गलरूपत्वेन परत्व तदुत्पन्न च तत परोक्षमेव । यदाहु -अक्खस्स पोग्गलमया ज दव्विंदियमणा परा हाति 'त्ति । तदुद्भवमान च परोक्षम् । मतिश्रुत परोक्ष, पुद्गलजन्यत्वात, व्यतिरेके अवध्यादि । यद्वा-सम्प्रतिपन्ने परोक्षे साभासत्वात् अनुमानादिवत् । न च विभङ्गस्या भासता वधेयेन भवदवध प्रत्यक्षस्य साभासत्व, किन्तु मिथ्यात्वमा श्रयाधिकरणत्वेन तस्याज्ञानत्व जगीयते । न ह्यवधौ स भवति, येन भवत्सदाभासरूपम् । यद्वा-परोक्षे एते, इन्द्रियानिन्द्रियोद्भव त्वात् अनुमानवत । तदुक्त- दव्विंदियमणा परा तेण तहि तो ज नाण परावत्तमिह तमणुमाण व त्ति । न च वाच्य सर्वथा पर्याप्ता वस्थायामप्यभ्युपगम्यमान कथ पौद्गलिकम् न च वाच्य कामण शरीरस्य तथापि सत्त्वात्तदुद्भव तत्, तथा सति यावद्द्रव तन्मद्भा था प्रत्यक्षसम्भवमाप्युच्छृत्यपत्त न च कामणमति तयोपयोगता निरुपभोगमन्त्य मिति वचनादिति चेत । सत्य यथा हि तजमश रीरोपगृहीत आहारादिग्रहणाय व्याप्रियते तथा जीवस्वाभाव्यादेव तजसकामणाभ्यामुपगृहीता वेत्त्येव किञ्चित । न च को पि जीवा भिमतो विद्यत वा या न ज्ञानवान्, किन्तिप्टक्षयापशमाभा वाच्च तज्ज्ञानानियमोऽपि तदेति । कामणस्य निरुपभोगत्व च

वा अवधिज्ञानवान्नरो वा तिर्यङ् वा तदाऽवधिरपि विभङ्गत्वेन परिणमति। यदाहु -"आद्यत्रयमज्ञानमपि भवति मिथ्यात्वसंयुक्तम्" इति। पारमर्षमपि- सम्मद्दिट्ठिस्स सा मइन्नाण" इत्यादि। ननु च केयं चातुरी यत-सम्यग्दृष्टेरेव ज्ञानं, मिथ्यादृष्टेर्बोधस्त्वज्ञानमिति ?। न हि मिथ्यादृष्टिरपि घटं पटतया, पटं घटतया वा वेत्ति। यथैव सम्यग्दृष्टिः स्पर्शादिकं स्पर्शादितया जानाति, तथैव मिथ्यादृगपि। यथा च नरत्वेन नरमवगच्छति सुदृष्टिस्तथा मिथ्यात्वमोहितोऽपि। तत्र सम्यग्मिथ्यादृशोरस्ति द्रव्यगुणपर्याया णामध्यक्षाणां विशेष। विना विशेषं च कथमेकस्य ज्ञानत्वमन्यस्याज्ञानमिति निगद्यमानं विद्वन्मनांसि प्राप्नुयात् प्रमाणतामिति चेत सत्यं प्रथमं तावन्मेयमिदं यन्मिथ्यात्वं हि मिथ्यात्वमोहनीयोदयजन्य आत्मपरिणाम। सम्यक्त्वं च मिथ्यात्वक्षयोपशमादिजन्य प्रशमसंवेगनिर्वेदास्तिक्यानुकम्पाभिव्यक्तिलक्षणस्तत्त्वार्थश्रद्धानपरण आत्मपरिणाम। ज्ञानं चाप्यात्मस्वभाव इति मिथ्यात्वापवृहितात्मनो ज्ञानं मलिनं कुवासनया अन्यस्य तु नेति। दृश्यते चैकरूपस्यापि दीपस्य काचगृहस्थितस्यानेकविविधप्रभाविधायित्वम्, अत एव च तस्य जायमानं आवरणक्षयोपशमोऽज्ञानावरणक्षयोपशम इत्यभिधीयते अज्ञानावरणापाय मित्यादिना। तत एव ज्ञानधनविबन्धनताऽपि महापापनिबन्धनं मित्यननाभियुक्ततराभ्याय तेऽभ्य। अभिलापसादृश्यमात्रेण च न भ्रमो विधेया विधानकुशल। यथा ह्युन्मत्तोऽश्वमश्वं गां गामिति वक्ति यदि, न तावता तस्य स्वस्थता। स हि कदाचिज्जननी प्रियेयमिति, प्रिया च जननीयमपीति तथाऽयमपि घटादिकमेव व्यपदिशन्नपि न तावन्मात्रेण ज्ञानवत्ताऽभ्यामाप्तुमर्हम्, यद्वा-वदन्नपि नैव मनुतेऽसौ तथा। ------------ --- ज्ञानवत्ता ?। कथं नु मनुते चेदुच्यते-यै

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible] , [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] । [illegible] , [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible], [illegible] । [illegible]
[illegible] — [illegible] ।
यदि [illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]

सत्त्वमसतोऽपि । ततश्च स्पष्ट एव सदसतोरविशेष इति । न च भिन्नोऽभ्युपेयतेऽभावो भिन्नाभ्युपगमेऽपि घटादेस्तत्प्रसङ्गवारणाभावात् । यद्वा—यथा मृत्तिकाया घटाभावस्तथैव तन्त्वादौ, यथा च तन्तौ पटाभावस्तथैव मृत्तिकादावपि स्पष्ट एव सम्सतोरविशेष, मृत्तिकाया कारणरूपेण घटस्य तन्तौ च पटस्य सत्त्वे घटस्य तन्त्वादौ पटस्य मृत्तिकादौ चासत्त्वे त्वविशेषपात । न च वाच्य नैयमापत्ति सत्कार्यवाद इति । तत्रापि यथा निष्पन्नघटे घटाभाव सद्भावे घटत्वाभ्युपगमस्तथा मृत्तिकायामसत्यपि तथानारे घट त्वाभ्युपगम इति स्पष्ट एव तेषामपि सदसतोरविशेषो, न स्यादेव यमापत्ति । यद्यपि अभ्युपगम्येत कारणतया सत्त्व कार्यतया चासत्त्व कार्यस्य कारण । न चैवमभ्युपगमो विना सम्यग्ज्ञानाऽन्यथा, त स्याद्वा दस्यानभ्युपगमात् । अथ भवति च जात्य धाना मूयाघ भ्रमसो हिन्नस्य चित्र चित्रकारितेति । अन्यच्च—तरेका तेन सदेवासदेव वेति प्राप्यत, तथा च वर्तमानगुणपर्यायमात्राभ्युपगमेनातीतानागतानां गुणपर्यायाणां सत्तामसत्तां चापादयन्त कृत प्रतिषेध इत्यपि सदसतोरविशिष्टत्व तेषामिति युक्तमेव मिथ्यात्वमस्मानित्वम । पनिपादित च पूज्यपाद — ''सदसतोरविसेसा 'ति ' सयसयविसेस-णाओ'' इति च । अपर चायोऽयाऽभावस्याधिकरणस्वरूपेण स्पष्ट एव सदवासदेव वेत्येकान्तपक्षव्याहति । यतो यथाऽन्यताभावे व्यपदिश्यते भूतले न घट इति नान्योऽन्याभावव्यपदेश तद्वत्, किन्तु नाय घट पटो वेत्यादिना सद्वस्तुवाचकेनैव गवनाम्ना । तथा सति च स्पष्ट एकान्तसदादिव्यपदेशस्तथा स्वाभ्युपगम-विरोधीति । अन्यच्च—सैव हि शास्त्र हेयोपादेयापेक्षणीयानां हानोपादानापेक्षाविधानक्षमतयाऽऽप्यतामर्हति तेषां च मिथ्यात्विनां सता यथार्थश्रद्धानाभावाद् हेयानुपादत्ते उपादेयतया अभिमन्य त

स यथाया ऽवादीत् उपान्योऽच मुख्यमुपमुपममवर्गारजन्मीन
यथायवर्तुपितराया मिथ्यात्वमोहितमतिरनपद्रियविषयगृध्नुप
तया च नोपान्त्य । न तोषाद्यनया गाचयति । नथथोपदर्शीयाना
ऽक्षोणाग्नेन वाऽधिहितानुपमयति तत्त्वभावपरिज्ञान गि रिनि
प्ताम्नाममनारिरखण्डिनया यथाशेष्यस्यारिद्धक्षगन्नया अनाम
वगवन्नया च विदस्त वासादिर पानयति च [illegible]
पयद्धार यथानद्धरानीतिति न तदामुपमपि पान [illegible]
तम्यस । यच्चाणादीयत मयचन्नाति ईयन मण्टपादि उपेन्दन
च स्यात्राति न तमगमार्येना वियरमया निमन्न योग्य [illegible]
भ्रमयामनान्धधमतया नरव मस्यान्न स्पष्ट एव [illegible]
निम्नानेनैति बराणाणा तेषां प्रत्युत च मादव मथम[illegible]
मुच्यत इति यथा भवहेतुनामिति स्पष्टयाणाना [illegible] । [illegible]
सम्यग्दृणामपि न स्थिरनिमित्ता चतुर्थगुण विरतेरभावा[illegible]
पञ्चमे च सयामपि देशता विरतौ बहूनगया अविरत [illegible]
थय नैषा सम्यग्ज्ञानमिति चेत सत्य तथा श्रद्धान [illegible] ।
यद्यपि कर्मनियोगाद्धिन्यसे हेयादिषु प्रवर्तते [illegible]
तथापि न तन्नीया वाञ्छा तेषां, वाञ्छा तु तथा हे[illegible]
यत आहु – एव त्वपूर्वकरणा सम्यक्त्वाम[illegible] ।
चिरकालासंचितमपि न जातु बहु मन्यते पाप[illegible]
नियागात्करोति तत्तदपि भावशून्यमेव [illegible]
साप्यवमेय–"पाव न तिव्वभावा कुणइ [illegible] । [illegible]
श्रद्धानेऽपि प्रवृत्तिश्चेद् हेयेषु निष्प्र[illegible]
दशामिवरयणानतवनि याच्यम्, तथा[illegible]
हेयाद्हानादेरवश्यभावात् । यदाहु –[illegible]
सद्गतिमाप्नोमि" इति । यदा–[illegible]

न च कथ मम्यग्दृशा ज्ञानविरत्यमिति वाच्यम यतो निश्चयन यन फल्बदेव कारण प्रतिपाद्यत, यारत्वसम्यक्त्वम्यव तनाभ्युप गमात, यमाश्रित्याभिममोदयत सिद्धान्तोऽप्येव—"ज सम्मति पासहा त मोणति पासहा, ज मोणति पासहा त सम्मति पासह' ति। न च भवति कदाचिदप्यनभिप्रायेण ज्ञानिनो विरसा प्रवृत्ति मोहाद्यरलि तत्त्वाल्लेप तेन तज्ज्ञानमेव। न हि भवत्य घतमस निनरा भाभरभामितभुवनाभोगे भास्वत्युदिते, तथोक्त—"तज्ज्ञान मेव न भवति यस्मिन्नुदिते विभाति रागगण। तमस कुतोऽस्ति शक्तिर्दिनकरकिरणाग्रत स्थातुम् ॥१॥ इत्यादि। अत एव च पारमर्षेऽप्यविरताना मम्यग्दृशामपि ज्ञानस्य अंगीयत। व्यवहारेण तु कुशलस्थबीजानामङ्कुरकारणतावत श्रद्धानस्यापि विरति-कारणतामविकल्पामनुसन्धायाभिधीयत, तेषामपि ज्ञानस्य, प्रत्यक्ष सम्यग्मिथ्यादशाध्यवसायतारतम्यानुभवात्। एतदेव सम्यग्दृशा प्रशमादिमत्त्व—यन्न कुध्यन्ति तथा, न च भवे रज्यन्ति। न च विहायापवर्ग परमानन्दपदमभिल्पन्ति परमिति स्पष्टव तन ज्ञानिताऽभ्युपगम्यते तेषामविरताना, देशविरताना तु स्पष्टव ज्ञानिता व्यवहारेण। निश्चयन तूभयमेवाभ्युपगम्यते यत उच्यते तेषा "बालपण्डितत्वमिति'। तत्त्वतस्तु हेयोपादेयोपेक्षणीयास्ति-भावेन श्रद्दधानाना ज्ञानत्व सम्यग्दृशामविरताना देशविरताना चाभिप्रायसौष्ठवात। अत एव भाष्यते— सम्मद्दिट्ठी जीवो जइ वि हु पाव समायरइ किंची। अप्पो सि होइ बधो जण न निद्धधसा होइ ॥१॥' इति। 'समत्तमि उ लद्धे विमाणवज्ज न बधए आउ' इति च। न च वाच्य कथमभिप्रायसौष्ठवेऽनुचिता प्रवृत्ति सम्पद्येत?, तस्या अभिप्राय कुत्सित सत्येव भावादिति। कर्मनियोगादित्यनन्तर पूर्वमेव समाहितत्वात्। सत्यभिप्राये

कुत्सिते स्पष्टमेव निरपेक्षत्वं, तच्च नैव सम्भवति सम्यग्दृशाम्, यत एवोदितं प्राक् "जेण न निद्धयसा होइ" त्ति। न च प्रवृत्तिमात्रस्याभिप्रायपूर्वकतानियमः सुप्तमूर्छितादावतिव्याप्तेः। अथ यादृशीयं प्रवृत्तिरिति चेद्, अस्तु न त्विच्छापूर्विका प्रतीकारतया वा प्रवृत्तस्तत्प्रवृत्तिरिच्छारहितेव स्पष्टमेव। तथात्वे च यत्स्वदनिष्टानुसन्धानादिति। अत एवोच्यते– भवहेऊओ त्ति। न च मिथ्यादृशामिव सम्यग्दृशां ज्ञानं भवकारणमपाढपुद्गलेनाप्यपवर्गसमापकम्, अन्यथा तु नानन्तत्वं नियम इति तथा ज्ञानस्य भवकारणता। यद्वा–भगवदागमः सम्यग्दृशां यथार्थ्यमार्गावभासकः सद्वारि गमनया समारोप्यबुधिपाद्यती स एवायेषां व्यसनीलः परमिव व्याधिवर्द्धिः विपरीतज्ञापनयाऽवसाम्पदनया च भवविपर्ययबुद्धिमेव तनुते। उदितं च "स्याद्वादरत्नायतनमश्रद्धानं श्रुतं तथाविदतां पथ्यं पुनः पुनर्निरन्तरतुष्टये" ति। यथार्थमेव तेषां ज्ञानस्य भवहेतुत्वम्। अन्यच्च–सम्यग्दृशां ज्ञानं निर्णीतविषयावबोधानां भगवतां यद्विनामुक्ते तदनुसारेणावाप्नोति जन्म, वदते च प्रामाण्यमपि तस्यैवमनवने यतदनुसारि तमेव सच्चं निस्संकं जं जिणेहिं पवइयं इतिविचारस्य सर्वज्ञानुगतत्वात् अनृतभाषिता च भगवतां न कदाचिदपि सम्भवति तद्धेतूनां रागद्वेषमोहानां समूलकाषकषितत्वात्। यत उच्यते–"रागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतम्। यस्य तु नैते दोषास्तस्यानृतकारणं किं स्यात् ॥१॥" इत्यादि। तथा च न सम्यग्दृशां यादृच्छिकं ज्ञानम्। न च [illegible] ज्ञानसम्भवो विज्ञातृज्ञानानुसारिज्ञानत्वात्। [illegible] स्थाने पूर्वपुरुषाः 'केवलिनो' विदन्ति, [illegible] दुर्गमनिर्णयं व्यपदिश्यते। एष एव च [illegible] महिमा यत नान्यथा यथाप्ररूपणा सिद्धान्त [illegible]

एव विचित्रकमप्याश्रित्य सिद्धान्तम्। यदाश्रित्योच्यते—"यदाऽर्जे वादुक्तमयुक्तम यस्तद यथाकारमकारि शिष्यैं । न विष्लवाऽय तव शासनेऽभूदहा ! अधृष्या तव शासनश्री ॥१॥' तथा "स्वपक्ष एव प्रतिबद्धमत्सरा, यथाऽयशिष्या स्वरुचिप्रलापिन । निरक्तभूत्रस्य यथार्थवादिना, न तत्तथा यत्तव कोऽत्र विस्मय ॥१॥' न चैतत् स्वरुचिप्रलपित स्तुतिकृतां, यत उपनिषदोऽभ्युपगच्छतामपि नयायिक–वशेषिक–साङ्ख्य–जैमिनीय–वेदान्तिना परस्पर विरुद्धा सहस्रश प्रलापा, आत्यायन्ते च तरयथाकारम यथाकारमथा श्रुतीना स्वस्वरुचिविरचितभिन्नभिन्नव्याख्यान । विस्तरस्तु तत्त च्छासनदासितार्थावगमावगम्यो भवो न्हशतो दृश्यते च, यत तेषा तदनुसारेणान्येषा च यादृच्छिकमानवत्व प्रसिध्यति–वेदा एव तावत नकिंचिदीश्वरप्रतिपादिता सकतका पौरुषेया अभ्युपगम्यन्त बुद्धिपूर्वा वाक्यकृतिर्वेद ' इत्यादिना । तदा कश्चित् स्वयमेवाना दिसिद्धा इति व्यपदिश्यन्ते 'तस्मादतीन्द्रियार्थाना साक्षाद्द्रष्टुर भावत । नित्येभ्यो वेदवाक्येभ्यो, यथार्थत्वविनिश्चय ॥१॥' इति । उक्तं तु शब्दपूर्वत्वमिति च यत आख्यायते । अत्र चिन्त नीय तावदसवस्वाभिलषितसिद्धिनिव बन्धु वदेष्वपि न स्वरूपतो निर्णय । तपदरारविषयेऽपि न ते एकशास्त्रानुसारिणो पि कश्चिदेव सिद्धान्तमाश्रिता साङ्ख्यादिवा । कचित्तावदनाभ्युपगच्छन्ति, वेदान्तिनास्तु जगदुपादानरूपमभ्युपगच्छन्ति, नयायिकवशषिका पुनदृश्यमानचराचरजगन्निमित्तकारणतया स्वीकुर्वन्ति । आत्मान मप्याश्रित्य केचित वेदान्तिन एक एवात्मा 'एक एव हि भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थित इत्यभ्युपगच्छन्ति प्रतिपादयन्ति च द्वितीया द्व भय भवति, तथा 'नेह नानास्ति किञ्चन इत्यादि । साङ्ख्या-दिकास्तु जन्मादिव्यवस्थान पुरुषबहुत्वम तथा पाठनश्रुतिविरोधो,

जातिपरत्वात । तथा वामदेवादिमुक्तौ 'नाद्वन मित्यादि प्रतिपाद-यन्ताऽजेकात्मत्व स्पष्टयति जावात्मनाम्। अपि च–कश्चित 'नि सङ्गोऽय पुरुष ' इत्यादिना न कर्तृत्वमभ्युपगम्यन, अभ्युपगम्यते च प्रतिविम्बादयायन केवल भोक्तृत्वम्, तदाऽन्य शुभाशुभकर्मणो कर्तृत्व भोक्तृत्व चेति द्वयमप्यभ्युपगम्यते। जीवात्मनां मुक्तिरपि कश्चित पदार्थषटकज्ञानात कैश्चित्तु षोडशपदार्थबोधात, कैश्चित् श्रवणमननादिभ्यः कैश्चन ज्ञानमात्रात्प्रकृत्यादीनां कर्तिभिश्चाविद्यानिवृत्तिमात्रात् इत्येवमनेकधोऽङ्गीकृता। मुक्तिरपि कैश्चिच्छुभाशुभादृष्टनाशरूपा कैश्चनैकविंशतिदुःखध्वंसरूपा, कैरपि प्रकृतिवियोगरूपा कैश्चित्कर्तिभिश्च ब्रह्माभेदरूपा एके केचन तु विशेषगुणोच्छेदरूपा। कैश्चित्पुनर्न मुक्तिर्नच मुक्तिसाधनमभ्युपगत भवन वाशभावानैवेति। कियन्तो दधिमापभोजनात कृष्णा विवक्ष्या। एवमेव बौद्धानामपि योगाचार–सौत्रान्तिक–वैभाषिक–माध्यमिकाद्या विचित्रतमा भेदा शून्य–क्षणिक–ज्ञानमात्रादि विचित्रवासनाविभावुक बुद्ध व्याकुर्वाणा परस्परविरुद्धव्याख्यायका एकसूत्रानुयायिनोऽप्यवगन्तव्या। अत एवोक्त "यान्छित्रोपल ब्धिमन्तो मिथ्यादृश' इत्येतानेव तेषाम्। सम्यग्दशा चातीन्द्रियार्थदर्शनागमानुसारित्वेन परम्परागततदर्थसत्यताभिसंधिमत्ता च न कथञ्चनापि यान्छिकत्वम्। अत एवोच्यन 'सूत्रोक्तस्यैकस्याप्यरोचनादक्षरस्य भवति नरः। मिथ्यादृष्टि सूत्र न प्रमाण जिनाभिहितम् ॥१॥' इति। तथा–"पयमक्खर च इक्क जा न राएइ सुत्तनिद्दिट्ठ। सेस रोयता वि हु मिच्छादिट्ठी मुणेयव्वा ॥१॥ इति। एतदेवाभिसंधाय तत्त्व निवारिताऽभेदेऽपि व्यञ्जनभेदो व्यवहारेण। तत्त्वतस्तु तत्राप्यर्थभेदाभ्युपगमात्तय भेदेन, तथा च व्यञ्जनार्थतदुभयभेदनिवारणमेव "...

द्वारागलायमानं समापयति सम्यग्दृष्टिसाधनम्, तदनुसारिणा च न कदाचनापि यादृच्छिकज्ञानसद्भावः । विवृतं चात एव–"जिणमयं मह पमाणं" इत्यादि । तथा सम्यग्दृशां ज्ञानं आश्रव–बन्ध–संवर–निर्जरा–मोक्षाऽनुगतत्वेन यत्र तत्रोत्पद्यमानं कल्पतेऽपवर्गपदप्राप्तये । एवमेव 'जन्मभिरष्टत्र्यकैः सिध्यन्त्याराधकास्तासाम्' इत्यादिना प्रतिपाद्यमानं फलं सङ्गच्छते । रीत्यैवाऽनया सुबुद्धचमात्यस्याश्वक्रीडनेऽपि दुर्गन्धतरपानीयपूर्णपरिखाजलेऽपि न जुगुप्सा, किन्तु पुद्गलस्वभावचिन्तनं, वासुदेवस्यापि विदितसारासारविवेकस्य पूतिकुथितश्मण्डलदुर्गन्धविदारितनासिकादरेऽपि शुने न मनागपि जुगुप्सा, किन्तु मरकतततिरिव विराजमाना च्छदतति समक्षं प्रशंसिता श्वानाम्, यत्प्रभावाभिशमितपूर्वतत्प्रशंसाकोऽमरोऽर्पयामास तस्मै रोगोपशामिनीं भेरीं प्रजावत्पाल्यमानप्रजापकाराय याचितां सन्ति । अभयादीनां चाप्यनेके धर्ममयाः प्रबन्धा राजसभागताः श्रूयन्ते । इदमेव च तेषां समानिकाऽऽयुष्यस्य कारणं समवगन्तव्यम्, पुण्यानुबन्धिपुण्यरूपत्वात् कुशलानुबन्धित्वात् पूर्वोक्तावदपवर्गानुबन्धिता तेषामिति । न चैवं परेषां, तेषां तु परिग्रहारम्भमानत्वेनाविदितबन्ध–मोक्षहेतूनां प्रवर्तते बुद्धिः शास्त्रीया बालवधं यत्र तत्र ममताऽन्धितया बुद्धया विचारः । तथा च स्पष्टमेव तेषां ज्ञानफलाऽभाववत्त्वमायातं तत्त्वतो हेयहानादिफलमाम्नायते आम्नायवेदिभिः, तच्च न तेषामिति स्पष्टत्वाज्ञानितेत्यनुसन्धयमनभिनिवेशानं । तदुक्तमेतत्सर्वमभिप्रेत्य भाष्यकारपादैः –'सयसयविसेसणाओ भवहेउओ जहिच्छिओवलभाओ । नाणफलाभावाओ मिच्छादिट्ठिस्स अन्नाणं ॥१॥' इति । नयहृत्वारमिश्रैरपि "सदसतोरविशेषाद्यदृच्छोपलब्धेरुन्मत्तवत्" तथा "आद्यत्रयमज्ञान-

पीति पुनरत्रैव स्वामिसाधर्म्यं वर्ण्यमानमिति। तथा लाभसा-
धर्म्यात्। यदा हि सम्यक्त्वमश्नुते देवो नारकोऽज्ञानत्रयान्वितो
नरस्तिर्यङ् वा तदा मतिश्रुताज्ञानयोर्विनाशेन मतिश्रुतज्ञानयोर्लाभः,
तथैव विभङ्गस्याप्यपगमेऽवधिज्ञानस्य लाभो, मिथ्यात्वनिबन्धन-
त्वादज्ञानतायाः, ज्ञानतायाश्च निबन्धनं सम्यक्त्वमिति युक्त एव
मिथ्यात्वस्यापगमे लब्धे च सम्यक्त्वेऽज्ञाननाशेन सज्ज्ञानलाभो
भवत्येव। विषवेगापगमे स्वस्थचेतनक्रिया, निशस्ते वा सफलत्वं
क्रियाणाम्। अत एव चार्वागदशपूर्व्या परमश्रुतस्यापि मिथ्या-
ज्ञानताव्यपदेशः परतस्तु "चउदस दस य अभिन्ने" इत्यादिना
सम्यक्त्वनियमात् सम्यग्ज्ञानता, मिथ्याश्रुतमपि सम्यग्दृष्टिपरिग्रह-
पूतत्वेन सम्यग्ज्ञानमिति च 'सम्यग्दृष्टिपरिग्रहपूतं जयति श्रुतज्ञानं"
तथा 'जं पि दुप्पावयणीयं" इत्यादि च सङ्गच्छते। आप्तोक्ततया
चान्यजनैर्ग्राह्यमाना सम्यक्श्रुतता यत्किञ्चिज्ज्ञाऽवीतरागादिना येन
चान्यथा मिथ्याश्रुतता व्यपदिश्यते। तत्त्वतस्तु परिग्राहकाध्य-
वसायविशेषेणैव समीचीनता विपरीतता वा श्रुतस्येति न कश्चिद-
प्यनाश्वास इत्यलं प्रसङ्गेन। तदेवं काल-विपर्यय-स्वामित्व-लाभसा-
धर्म्यतो मतिश्रुतयोरानन्तरीयकतयाऽवधेरुपन्यासः। तदिदमाहुः पूज्य-
पादाः — 'काल विवज्जय सामित्त लाभसाहम्मतो तओ अवहि' त्ति।
ननु च चतुर्थस्थाने किमिति मनःपर्यायमभिहितं, न केवलम्?
इति चेदुच्यते मानसमात्र छद्मस्थत्व विषय-लाभ प्रत्यक्षत्वादि-
साधर्म्यात्। यथा हि निखिलानि रूपिद्रव्याण्यवधिमान् समीक्षते
विनेन्द्रियानिन्द्रियसाहाय्यम् तथा मनःपर्यायज्ञान्यपि मनोलक्षणानि
रूपिद्रव्याणि वेत्ति विनैवेन्द्रियानिन्द्रियसाहाय्यमिति रूपिद्रव्य-
लाभसाधर्म्यं मनोमात्रग्रहणादेन। तथा यथा हि छद्मस्थ
स्यैवावाप्नुतेऽवधिज्ञानं तथा मनःपर्यायज्ञानमपि। न हि मनःप-

र्याप्यादेऽपि निखिलावरणविच्छेद कारण न वक्तीयमनेन केवलिना भगवता द्वयमप्येतद्भवति, परिमितवस्तुपरिच्छेदात्मक त्वादि द्रयवत्। केवल त्वनन्त, यतो द्वितीयमतेन सदपि नापयो गौनि प्रतिपादितमेव प्राक्। अथवा-यथा छद्मस्थोऽपि तृतीयस्मिन्न वधिज्ञाने छद्मस्थ इति व्यपदिश्यत तद्वत्संयत एवं मन पर्यायेऽपि व्यपदिश्यते इति छद्मस्थस्वसाधर्म्यम। तथा विषयसाधर्म्यात्, यथा हि रूपीण्येव द्रव्याण्यभिगच्छत्यवधिस्तथा मन पर्यायेणा ऽपि। ननयोरेकतरमपि वस्त्वरूपाणि। न च वाच्य मन पर्यायवा ज्ञि चिंतित मन्तिना पर्याप्तत्वेन वेत्ति चिंतित बाह्यमपि स्यात्मिति कथ मन पर्याय रूपिविषयमिति। चिंतितान वस्तु साक्षात किन्तु चिन्तापरिणतानि मनोद्रव्यपुद्गलानेव, चिंतितास्तु बाह्यान् केवलानुमानेनैव "जाणइ वज्झऽणुमाणाओ इतिवचनात। तथा चावधिमन पर्यायेयो समान एव विषय । तथा यथा ह्यवधिज्ञान क्षायोपशमिकमुदीर्णक्षयादनुदीर्णस्य विपाकत उपशमेन, प्रदेशतो वेदनेन क्रमश स्पष्टतादिरपि भवत्यस्यवमेव तथा मन पर्यायमपि क्षायोपशमिकभावाभावनमपि। केवलान्यतरनुपपत्तिरन्यथा। ततश्च भावसाधर्म्यम्। तथा यथा ह्यवधिज्ञान केवलमात्ममात्रहेतुका-त्वात्तिवत्तथा प्रत्यक्षमिति व्यपदिश्यते तथा मन पर्यायमपि, ततश्च प्रत्यक्षसाधर्म्यम्। स्पर्शनादि तु सांव्यवहारिक प्रत्यक्ष न पारमा-र्थिकमिति तूक्तपूर्वमेव। तथा यथा ह्यवधिज्ञान विकलप्रत्यक्ष देशप्रत्यक्षीकरणाद्व्यपदिश्यत, तथा मन पर्यायमपीति विकलता साधर्म्यमिति। प्रतिपादितव तच्च जिनप्रवचनानुयोगभुवनाभाग प्रदीप्रदीपायमानातनुबुद्धिप्राग्भारा श्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमण पादा – म णसमत्त छउमत्थ विसय भावादिसामग्गा" इति। अत्रा दिश दन प्रत्यक्षता विकलतादिग्रह । केवल तूत्तम वादसर्वेव यति

स्वामित्वात्। न च वाच्यं गृहिलिङ्गादीनामपि केवलभावात्
धर्मस्याप्तिरिति। तासामपि तदवस्थाया न भावचारित्रेण विना केवल
ज्ञानलाभो। अतएव "सिज्झति चरणरहिया" इत्यपि व्याख्यात
व्यम्। द्रव्यचारित्ररहिता इत्येव ह्यस्यार्थः। कषायमोहनीयादि
क्षयस्य भावचारित्रं विनानुपपत्तेर्युक्तमुच्यते यतिस्वामित्व
साधर्म्यम् परमतायाः विशेषो यदुत– मनःपर्याय तु न द्रव्यचा
रित्रमन्तरापि। यद्वा–अवाप्तकेवलज्ञानस्य सत्यायुषि प्रभूते द्रव्य
प्रव्रज्ययापि प्रव्रजत्येव, अन्यथा देशादिकृतमहिम्नाऽव्याघातात्। स्पष्टं
चैतद् भरतेश्वरादन्तःपुरन्दरस्य तथावचनेनेति स्यादेव यतिस्वा
मित्वसाधर्म्यम्। यद्वा–यतिशब्देनाऽप्रमत्तता गृह्यते, परमार्थत
स्तस्या एव यतित्वात्। तथा च यथा मनःपर्यायमप्रमत्तस्य प्रादु
र्भवति, तथा केवलमप्यप्रमत्तस्यैव। न च मतिश्रुतावधयस्तथापि
सुकरमप्रमत्तस्वामित्वेन साधर्म्यमिति। तथाऽवसाराऽलाभात्।
तथाऽऽवरणविच्छेदस्य ग्रहात्। न च ल्ने एतस्मिन्नयत् प्राप्ताऽव
भासमवर्तिष्यत लभ्यते वा। सूर्योदयेऽपतजम्बुद्वीपालोकनमिव।
तदिदमाह–"अते केवलमुत्तमं जहणामित्तावसाणमाओ" त्ति।
न चैव परममत्र, छाद्मस्थिकज्ञानस्य क्षायोपशमिकत्वात् परिगणितत्वात्,
केवलं क्षायिकस्यैव साधर्म्यं दर्शितम्। अत्र तु मनुष्यों क्षायोपश
मिकानां मतिश्रुतादीनां प्रस्तावः। अनुत्पत्तिस्तु ज्ञानपञ्चकस्य गम-
यागमराज्ययापा, विस्तारभयात् प्रायान्यवर्णितस्याप्य नामान्त्र।
यथा श्रुतमत्र पर्यायपर्याभिधान्यनानक्षुपगमा य ख्यापि नयविचारा-
पक्षाद्युपलक्षित। तथा अज्ञानत्रय मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानस्य
पूर्वोक्तमतिश्रुतावधिविपर्ययस्वरूपम्। न च वाच्यं कथ नायज्ञान
मत्र पर्यायादि मत्यादिर्विदिति पयस्तत्रायुगस्य मिथ्यात्वसङ्गावे
उत्पादयोगात् मति च सम्यमिथ्यात्वान्यस्यथाभावस्य। तत्

एवोच्यते "मतिश्रुतावधयो विपर्ययश्च" [तत्त्वार्थ०] इति। तथा "आद्यत्रयमज्ञानमपि" इत्यादि च। ननु च कथं भवत्याद्यत्रयस्याज्ञानता ?। न तावत् कर्मोदयात्, तथा सति तस्यौदयिकप्रकरण पाठप्रसङ्गात्। सति चौदयिकत्वे ज्ञानाभावरूपमज्ञानं भवेत् न तु कुत्सितं ज्ञानमज्ञानमित्यभिप्रेतरूपम्। सति च क्षायोपशमिकत्वेऽस्यावरणविलयप्रभवत्वे आवारकस्याज्ञानस्याभावात् स्पष्टमेव ज्ञानत्वापत्तिः आवारकस्याज्ञानत्वे च न किमपि प्रयोजनं क्षयोपशमेनाज्ञानाविर्भावकेनेति चेत्, नैवम्, अभिप्रायापरिज्ञानात्, मिथ्यात्वसहचरितत्वेन ज्ञानस्यैवाज्ञानताव्यपदेशादिति पूर्वमुक्तमेव। एवमेव मिथ्यादर्शनसमज्ञानावरणीयक्षयोपशम इत्ययमप्ययमेव पन्थाः। न ह्यज्ञानावरणाभिधानं कर्म पठ्यते कर्मप्रकृतिविवेचनेऽभियुक्तैः किन्तु मिथ्यादृशां ज्ञानावरणक्षयोपशमेऽप्यज्ञानस्यैवाविर्भावादुपचर्यते यदज्ञानावरणक्षयोपशम इति। सदसदविशेषादिना चाज्ञानता मिथ्यादृग्ज्ञानानामित्यपि निर्णीतमेव पूर्वम्। ननु च विभङ्गस्यावधिविपर्ययत्वेन प्रत्यक्षरूपत्वात् कथं विपरीतबोधकत्वमज्ञानत्वं च कथं तदभाव इति चेत्, सत्यं, प्रत्यक्षपरोक्षताकृत एव हि भेदोऽत्र मतिश्रुतावधीनां परं श्रद्धानाभावकृतमज्ञानत्वं तु कथञ्चनापि विषमतावहमिति तस्याप्यज्ञानता। ननु प्रत्यक्षे कथमज्ञानतेति चेत, यथा घटादिप्रत्यक्षं मत्यादिमतां तद्ज्ञानानि त्रीण्येवेति। तथा दर्शनेति। दर्शनत्रयं चक्षुरचक्षुरवधिभेदेन तत्र, "चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि" इति धातुस्तस्मादौणादिके "चक्षे र्शिद्धा" [१००१] इत्युसि चक्षुः सिद्धिः। तथा च चक्षतेऽनेनेति, चष्टे वेति वा चक्षुः। प्रेक्षणीयं हि पदार्थमवश्यमेव चक्षुषा चक्षते जनाः। ततश्च चक्षुरक्षीत्यर्थः। तथा दृश्यते–प्रेक्ष्यते–सामान्यतोऽवबुध्यतेऽनेनेति दर्शनं, दृष्टिर्वा दर्शनमिति सामान्यमुख्यको बोधः। व्युत्पत्तिद्वयेऽपि

'करणाधारयो" इति अनट 'क्लीव' इति चानट। चक्षुषा चक्षुषो वा दर्शनं चक्षुर्दर्शनमिति। यद्यप्यत्र दर्शनशब्दो बोधार्थ एव सामान्येन तथापि विशेषबोधस्यावग्रहादिरूपस्य चाक्षुषमतिज्ञानरूपत्वात् सामान्यमुख्यबोध गृह्यते बोध यत उच्यते-"जं सामन्नग्गहणमत्थाणं नेव कट्टु आगारं। अविसेसिऊणमत्थे दसणमिइ वुच्चए समए ॥१॥' इति। पदार्थश्च सामान्यविशेषोभयात्मको यतस्ततो नानन्तरतया क्रमेण विशेषाणां च सामान्यस्य च ग्रहणमिति। न च वाच्य कथमनाकार ग्रहणं स्यादिति स्वस्वोत्तरापेक्षया सामान्यवाद विशिष्टाकाररहितत्वमनुसन्धेय, परमादिसामान्यग्रहस्यैव दर्शनत्वमिति। तथा च-'सामन्नमत्तगहणं नच्छइओ समयमोग्गहो पढमो। तत्तोऽणंतरमीहियवत्थुविसेसस्स जोऽवाओ ॥१॥' सो पुण ईहावायावेक्खाओ वग्गहोत्ति उवचरिओ। एस विसेसाविक्ख सामन्न गिण्हए जेण ॥२॥ तत्तोऽणंतरमीहा तत्तोऽवाओ य सव्विसेसस्स। इय सामन्नविसेसावेक्खा जावंतिमो भेओ ॥३॥ सव्वत्थेहावाया निच्छयओ मोत्तुमाइ सामन्नं। संववहारत्थं पुण सव्वत्थावग्गहो वाओ ॥४॥ तरतमजोगाभावे वाओ च्चिय धारणा तदंतम्मि।" इत्यपि सङ्गच्छते। सदृच्छने च नाणमवायधिइओ" इत्यादि च। चक्षुरितरत्वेन विभागश्च दृष्टिव्यपदेशानुरोधेन यद्वा-चक्षुषोऽस्फुटस्पष्टग्रहणाहत्वेन स्पष्टतादर्शनपरं, यत उच्यते-'पुट्ठं सुणेइ सद्दं रूवं पुण पासइ अपुट्ठं तु। गंधं रसं च फासं च बद्धपुट्ठं वियागरे ॥१॥ इति। दृश्यते च गुप्टयादे महत्त्वे सत्यपि न स्पार्शनविषयता, चाक्षुषविषयता तु तस्या अपि विद्यते इत्यनुभवेनापि चक्षुष पाटवमिति। यद्यपि मनोदर्शनमप्यदर्शनं चाप्यचक्षुर्दर्शनेन व्यपदेश्यम्, पाटवतरत्वं च मनस, तथापि व्यवहारानुरो

धेनेत्य विभाग । तथाऽचक्षुषा-चक्षुवर्ज्यशषेन्द्रियचतुष्केण "अचक्खु नपुमिच्छि सव्वे वि" इतिवचनादचक्षुर्दर्शनरहितस्य कस्याप्य भावा मनोदर्शनमोघदर्शनं चापि ग्राह्यम्। ननु चक्षुषा दर्शनमिति सर्वजनप्रसिद्धम्, पर कथमचक्षुषा दर्शनमिति चेत, सत्य, पश्यति सामान्यमुख्यार्थं इह गृहीत । सामान्यमुख्यको बोधश्च शेषेन्द्रियादिरपि भवत्येव, अन्यथा विशेषबोधाभावाच्छद्मस्थाना सामान्यबोधपूर्वकत्वनियमाद्विलोपनीयस्येति। पठ्यते च-"आत्म वत्सर्वभूतेषु य पश्यति स पश्यति" । तथा पठ्यत उपसर्पन्त सर्पं बुद्धयव पश्यतीत्यादौ सामान्यबोधमात्रे पश्यति । कोशकारैरपि-'दर्शन दर्पण धर्मोपलब्ध्योर्बुद्धिशास्त्रयो । स्वप्नलोचनयोश्चापि,' इति व्युत्पादित एव दर्शनशब्द उपलब्धौ ज्ञानसामान्यवाच्यापि बुद्धौ चेति। तथा च चक्षुरवधिकेवलव्यतिरेकज आत्मनि जायमान सामान्यबोधोऽचक्षुर्दर्शनशब्दाभिधेय इति निगलितोऽर्थ । केचित्तु "अचक्खु सेसिंदिय"इतिवचनस्य नियाम कनामन्त्रीकृत्य शेषेन्द्रियज एव सामान्यबोधो दर्शनमित्याख्यान्ति। तथाऽवधिना-रूपोऽवधि विशेषपरिच्छेदेन बोधविशेषेण दर्शन-सामान्यावगमोऽवधिदर्शन, सामान्यमात्रग्राहकत्वाच्च दर्शनाना न ज्ञानानामिव विपर्यय एषाम्। तथा च न मतिश्रुताज्ञानविभङ्गवदत्र दर्शनाना विपर्ययेण निर्देश । तथा च कथ नावधिदर्शनविभङ्ग दर्शन दर्शन नाभिमत ज्ञानवद्विपर्ययेणेति शङ्कोत्पादितैव, एवमे वादर्शनव्यपदेशाशङ्कापि निरस्ता, सामान्ये तावद्विभागाभावात्। यद्वा-श्रद्धानाभावेन ज्ञान एव विपर्ययभावादिति। ननु च यथा अवधिज्ञानापेक्षयाऽवधिदर्शनमभिमत तथा श्रुतज्ञानमन पर्याय ज्ञानापेक्षया कथ न दर्शनद्वयमभिमतमिति चेत सत्य, श्रुतज्ञान हि मनोमात्रविषय मतिपूर्वकं चेति गतार्थं तद्दर्शनमचक्षुर्दर्शनेनेति ।

तथा च श्रुतपश्यत्ताभिधानेऽपि न क्षति । न च क्षति श्रुतज्ञा योपन सर्वद्रव्याणि जानाति पश्यतीत्यादिवचनेऽपि । मन पर्याय तु नास्त्येव सामान्यग्रहणमिति न तद्दर्शनाभिलाप । सामान्यबोधेति नियमे चतद्भिन्नत्वेन सद्भावात् श्रुतान्यथाऽनुपपत्ते ,अतीन्द्रिये चार्थे सद्भा वप्रतिपत्तय नान्यदागमानुमानमस्तीति। पर्यायाणा च द्विनैपन्य त्वात्तदवगमे न दर्शनावाडक्षति निप्पप । न च चाक्षुषमवधिदर्शनन रुपिद्रव्यसामान्योपयोगरुपेण तदवकरणमिति । सति सभयनियमे एवैतत्य वक्तु युक्तत्वात्, स एव तु न विद्यते, विनाप्यन्यमन पर्या योत्पादात विना चावधिविभङ्गावधिदर्शनाभावादिति । तथा केवल-सम्पूर्णविषयगोचर सामान्यग्राहि (दर्शन) केवलदर्शनम्, तच्च भिन्न समये एकस्मिन् वा समये केवलज्ञानस्याभिन्न वा केवलाविति विविधनयापेक्ष विवत सामयाम्बुधावुपयुज्य ज्ञानविन्दूक्तरीत्या सङ्गमनीय क्षायोपशमिकप्रकरणत्वाच्च दर्शनमेवात्र प्रवृत्तम्, केवल तु गणितपूर्व क्षायिके भावे इति। तथा 'दानादिलब्धय इति। दानादीनि च पञ्च व्याख्यातपूर्वाणि क्षायिकप्रकरण । ननु क्षायिके व्याख्यातानि तर्हि कथमत्राप्याम्नायन्त इतिचेद्, द्विवि-धानि हि दानादीनि-समूलघात घातितान्तरायकर्मोत्थानि तत्क्षयो पशमजानि च। आद्यानि पूर्वमुक्तानि, अन्यानि त्वनेव तदधिकार-त्वाद्बोध्यानि। एव च सम्यक्त्वचारित्र अपि त्रिपु व्याख्याय ते (यते) कथमित्यपि समाहित ज्ञेयम्, तयोस्त्रविध्यात्। क्षयोपशमाभावे च दानाद्यन्तरायाणामप्यक्षोपलभ्यमानाना दानादीनामसङ्गत्यापत्ते । न च क्षयोऽय तथा। तथा सति सर्वदा सर्वयोग्योपलम्भप्राप्ते । न चोपशमोऽप्यत्वैपामिति, सर्वथैतद्रहितत्वानुपलम्भात, आजआहारादे सर्वेषा भावात "ओयाहारा सव्वे" इतिवचनात्। सूक्ष्मक्षयोपश मश्च वीर्यान्तरायस्याप्यभ्युपगम्य एव, अनन्यगतिकत्वाज्जीवन

प्रयत्नस्योपशम चावश्यपातभावात्, गत्यन्तरालेऽपि चास्यैव क्षयोपशम, चेतनादिसत्त्वादिति द्विविधानि दानादीनीत्यव सम्यग्। लब्धित्व चोपशमादिक्रिया यतमप्रभवत्वम्, इत्ययमेव च सर्वा लब्धय साकारोपयोगोपयुक्तस्येति सङ्गच्छते, तस्यवोपयोग विशेषणैवत्द्भावात्। उपयोगविनापत्ता च साकारत्व। ननु क्षयमहदादिपदवीनामौदयिकानामपि लब्धित्व जगीयते तर्हीति चेत, क्षयादिहेतुता प्रतीयत नान्यथा। अत एव च लब्धिवर्णना विचारे चक्रधरादिबलवर्णन सङ्गच्छत। ननु कथ तर्हि सत्यामप्य-ष्टाविंशतौ लब्धीना पञ्चवता ? अष्टाविंशतिश्चैव– आमोसहि विप्पोसहि खेलोसही जल्लओसही चेव। सव्वोसही संभिन्ने ओही रिउमिउलमइलद्धी ॥१॥ चारण आसीविस केवली य गणहारिणो य पुव्वधरा। अरहन्त चक्कवट्टी बलदेवा वासुदेवा य ॥२॥ खीर-महुसप्पिआसव–कोट्ठयबुद्धि–पयाणुसारी य। तह बीयबुद्धि तेयग आहारग सीयलेसा य ॥३॥ वउव्विदेहलद्धी अक्खीणमहाणसी पुलाया य। परिणामतववसेणा एमाई हुंति लद्धिओ ॥४॥ 'इति। न च वाच्यमुपलक्षणीभूता इमा तथा सति पञ्चानामप्यग्रहण प्रसङ्गात इति चेत्, सत्य पर सर्वा अपि तपोविनापाद्भवा, तपश्च वीर्यान्तरायक्षयोपशमजम। यत एवोच्यते– विशिष्टमानस-वेगमसारमतस्तप। क्षायोपशमिक नयमव्याबाधसुखारम्भ [अप्टवे]मिति। यस्य परिणामविशेष सहकारितयाऽभिप्रयते सोऽपि चारित्रादिनाऽत्र गृहीत भवति न न्यूनता लब्धिपञ्चकोप न्यासेऽप्यत्र। ननु किं तर्हि गृहीता अवध्याद्या स्पष्टमिति चेद, आत्मा साधारणगुणत्वेन विनापि तपो भावात्वेऽयत्र प्रसङ्गन। चतु स्त्रित्रिपञ्चभेदा' इति तु गताथमेव। एव प्रख्य क्षायोपशमिकान् पञ्चदश भावान् शेषांस्त्रीनाह 'सम्यक्त्वचारित्रमयमासंयमाश्चे'[॥]

ननु कथं पृथगुपन्यासः एषामिति चेद्, एवैकैकेति सङ्ख्याया अनुपन्यासेन लाघवार्थेति। अथ नैवमौदयिक इति चेत्, पर्याप्ते लेश्यो पादानस्य सकारणत्वात्तामा पर्याप्ते उपादाने चावश्यं सङ्ख्याया उपादेयत्वाद्धिति। न च वाच्यं सम्यक्त्वं चारित्रं च 'सम्यक्त्व-चारित्रे' इत्यतस्मादौपशमिकादनुवर्त्तेते एव, न चोपात्ते साक्षात् अत एव क्षायिके, किन्तूपरिष्टादाकृष्टे, तथाऽत्रापि विधेयम्, निर्देशश्च स्पष्टं केवलं संयमासंयम एवेति चेत्, सत्यं, परं परिभाषानभिज्ञतास्यापकमेतत्, यतो न सम्यक्त्वचारित्रे इत्यनुवर्तिते क्षायिकसूत्रे, किन्तु चकारेणानुकृष्टे 'चानुकृष्टं च नोत्तरत्रे'ति हि वैयाकरणानां समयः सुप्रसिद्ध एव। न च वाच्यं नाकर्षणीये तर्हि चकारेण एवमेवानुवर्त्यताम्, तथा सति च नात्र पुनर्निरूप्यमं न च पूर्वसूत्रे चकारः कर्त्तव्य इति चेत्, सत्यं, लाघवमपेक्ष्यार्थस्यैव निर्देशः, आचार्यस्य शैली या दृश्यते—यत्र दीर्घमनुवर्त्तनीयम् उद्देश्यं वा नानुवृत्तिरिति पूर्वं चकारेण पश्चाच्च साक्षान्निर्देश इति। तथा च तत्र तत्रोक्ततच्छन्दसाफल्य मिति। यद्वा—निवृत्तिवाचकता चकारेणानुकर्षणे चकारस्याभिप्रेत्येदं स्पष्टितम्। यद्वा अनुवर्त्तनं संयमासंयमाद् भिन्नत्वं कश्चित्प्रतिपद्येत, कार्यं च स्याद्विनापव्याख्यानं वक्ति नानुवर्त्तितम्। केचित्त्वित एव भिन्नत्वेन त्रयाणां निर्देशः स्वरसादित्याहुः। अवान्तरभेदाभावात् पार्थक्येन प्ररूपणानियमज्ञापनायैव निर्देश इत्यपरे। तत्त्वं (तु) बहुश्रुता एव विदन्ति। अत्र सम्यक्त्वं तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणं, चारित्रं सर्वसावद्यनिवृत्तिरूपं सामायिकादीनामन्यतमम्, संयमासंयमश्च स्थूलेभ्यो हिंसानृतस्तेयाब्रह्मपरिग्रहेभ्यो ज्ञात्वाऽभ्युपगम्य पारणमितिस्वरूपा विरतिः सूक्ष्मेभ्यश्च तेभ्यो विरतिः, अविरतिश्चैषां परिहर्त्तुमशक्यत्वात् गृहस्थत्वे न तु परिणामाभावात्,

अत एव वधवधादीनामतिचारत्व सङ्गच्छते, भङ्गाभङ्गरूपत्वात्ते षाम्। न च वाच्य देशविरते सूक्ष्मत्वात् कुन्थ्वादिकाय छिद्रमिव न तस्या भङ्गाभङ्गरूपातिचारसम्पत्ति । अयच्च–'सव्व वि य अइयारा सजलणाण उदयओ हुति । मूलच्छेज्ज पुण होइ बारसण्ह कसायाण ॥१॥" इत्यादिवचनात्तया प्रत्याख्यानावरणाद्युदय स्पष्टव देशविरत क्षतिर्निरतिचारतेति। कुन्थ्वादिष्वपि स्वापेक्षया तथाविधच्छिद्रसत्त्वमिव अयथा तयाहाराद्यपरिणतेर्देशविरतेरपि स्युरेवातिचारा । 'सव्वे वि य इत्यादि च सर्वविरत्यपेक्षमिति न तदुदयतो देशविरतिक्षति । व्याख्यायते च कश्चिदेषा गाथव–यथा द्वादशाना कपायाणामुदये मूलच्छेद्यमित्यस्यैव परमार्थो यदुत–यथा सज्वलनास्तीव्रा मन्दा मध्या वाऽतिचारानाऽऽपादयन्ति तथा नान्ये, किन्तु प्रत्याख्यानावरणादये चारित्रस्य हतिरव । एवमप्रत्याख्यानोदय देशविरतेरन तानुबन्ध्युदये च सम्यक्त्वस्यापीति पूवपूवकपायो दय पूर्वपूर्वस्य मूलच्छेदयनति। तथा च कथ नातिचारत्वमस्या, व्यपदिष्टाश्च साक्षादेव सूत्रप्रकरणयोरतिचारा अप्यस्या इत्यलमप्रस्तुतेन। इत्थमेव दिग्विरत्यादावपि क्षपदिगमनानर्थ दण्डसावद्यकरणादिभागोपभोगोपयोगिसक्षिप्तेतरादिभ्यो विरतस्वा- दितरेभ्यश्चाविरतत्वात स्पष्ट एव देशविरताना सयमासयम । तथा च पञ्चदशाना त्रिभिर्मेलन जाता एवाष्टादश। एत च क्षायोपशमिका । चकारश्चात्र मत्यादीनामवग्रहादिभदज्ञापनाय, तेन श्रोत्रेन्द्रियलब्धिरित्याद्यनुयोगद्वारनिर्दिष्टनापरिगणितभेदक्षयो पशमेन न विरोध । तथा च तत्सूत्र से कि त खओवसमनिप्फण्ण २ अणगविहे पण्णत्ते, त जहा–खओवसमिया आभिणिबोहियनाण लद्धी एव सुयओहिमणपज्जवनाण मइअन्नाण सुयअन्नाण विभगनाण- सम्मदसण मिच्छादसण सम्मामिच्छदसण-सामाइयचरित्त च्छेओव

ट्ठावण-परिहारविसुद्धि-सुहुमसंपरायचरित्तलद्धी खओवसमिया चरित्ताचरित्तलद्धी खओवसमिया दाणलाभभोगोवभोगवीरियलद्धी खओवसमिया बाललद्धी पंडियलद्धी खओवसमिया बालपंडियलद्धी खओवसमिया सोइंदियलद्धी जाव फासिंदियलद्धी खओवसमिया आयारधरलद्धी जाव दिट्ठिवायधरे खओवसमिया नवपुव्वधरे जाव चोद्दसपुव्वधरे खओवसमिए गणीवायए, से तं खओवसमनिप्फन्ने' ति । अत्र च सामायिकादिचारित्रभेदा बालपण्डितबालपण्डितत्वानि च केवलमप्यत्र चारित्रदेशविरतिहेतुत्वात् परिणामाः सम्यक्त्वादिविषयभूता इति न पृथगुक्तेभ्य । श्रोत्रेन्द्रियाद्युपलब्धयश्च न मतिज्ञानचक्षुरचक्षुर्दर्शनेभ्यो भिन्ना लब्धीन्द्रियाणां क्षयोपशमस्वरूपत्वात्, तस्य च मत्याद्यावरणक्षयोपशमरूपत्वादुपयोगेन्द्रियाण्यपि मत्यादिरूपाण्येव अत एव च क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणि । न च वेद्यमित्यनन्तानीति पठयत पूर्वोक्तयुक्तेस्तस्य मत्याद्यभावात् । द्रव्येन्द्रियाणि त्वौदयिक पर्याप्तनामकर्मोदयत्वाद्, तानि निर्वृत्तीन्द्रियाणि सत्येव यदपक्ष्योच्यते'सौ पञ्चेन्द्रिय इति । आचारधरत्वाद्या गणिवाचकत्वावसाना लब्धयस्तु स्पष्टमेव श्रुतज्ञानान्यजाता इति नाधिका क्षायोपशमिकभेदा । ननु प्रोक्तान्तर्भावेऽपि सामायिकादीनां मिथ्यात्व-सम्यग्मिथ्यात्वयो कथं क्षायोपशमिकत्वम् । कथं वा नाभिहितौ तावत्र भेदौ कुत्र वा अन्तर्भावनीयाविति चेत्, सत्यं, मार्गानुसारिमार्गपतितादिभेदभिन्नं मिथ्यात्वं न मन्दतामन्तरेण तस्य, सा च क्षयोपशमप्रभवेति युक्तं मिथ्यात्वस्यापि तथाविधस्य क्षायोपशमिकता । अत एव च मिथ्यात्वस्य गुणस्थानकतापि सङ्गच्छते । यद्वा-अव्यक्तमिथ्यात्वाद्व्यक्तमिथ्यात्वप्राप्तिरिति क्षयोपशमान्तरा, स च मिथ्यात्वस्यैवेति क्षायोपशमिकता तस्य । यत उच्यते- व्यक्तमिथ्यात्वधीप्राप्तिर्गुणस्थानतयोच्यते" [गुणस्थान

थग्रमारोहे] इति । यदि वा सत्यपि मिथ्यात्वोऽन्यअन तानुव धिना म दत्वमप्यत्वभावो यथाभद्रक वादिनानुमेय । स च न त मूल मिथ्यात्वम दत्वाद्य नरेति याग्यमेवास्य क्षायोपशमिकत्वम, अत एव च मिथ्यादृष्टित्वेऽप्युत्थितानुत्थितादिविकल्प सङ्गच्छत इति। सम्यङ्मिथ्यात्वस्य तु द्विधा गतिस्तद्वता द्विधा गते । केचित प्राप्य सम्यक्त्वा केचिच्च प्राप्यमिथ्यात्वा इति स्पष्टो मिथ्यादयऽपि तरतमभाव । स एव च क्षयोपशमाविनाभावीति क्षायोपशमिकता तस्य । न चात्र ते भिन्न उक्ते सम्यक्त्वमूल्त्वन तयोस्तद्ग्रहणेनव ग्रहणात । तथा च नाधिका क्षायोपशमिका इति । भावचतुष्क मास्थाय क्रमनिर्दिष्ट पञ्चम (भाव) निर्दिदिक्षयाह – परिणामे ति। तद्विनलुगन्तनिर्देशात् पारिणामिक इति। तत्र यद्यपि परिणामश दन 'नाथान्तरगमो यस्मात् सवथव न चासम । परिणाम प्रमासिद्ध इष्टश्च खलु पण्डित ॥१॥ इतिवचनात पूर्वावस्थापरित्यागतो त्तरायस्थापरिणतिरुच्यत । तथापि नात्र स गृह्यते, कि तु पारि भाषिकतया स्वभाव एव । तथा च परिणामेन–स्वभावेन निवृत्त पारिणामिक–स्वाभाविक इत्यर्थो निष्पद्यते । ननु किमिति पारिभाषिक परिणामाय परित्यज्यते इति चेन, नहि जीवत्व भव्यत्वादिक नूतन येन तदर्थपरिग्रह समञ्जसतामापद्येत । स च त्रिधा, यदाहु –"जीवभव्याभव्यत्वादीनि च [तत्त्वार्थ०] इति। तत्र जीवति जीविष्यति अजीवीत इ यौणादिकप्रत्यये जीव तस्य भाव स्वरूपमवच्छेदकधर्मो वेति जीवत्वम् तद्धि स्वाभा विकमेव । यतो न हि पूवमजीवस्य सतो जीवत्व भवति यनादो न स्यात पारिणामिकम्, कि त्वनादिनिधन, जीवस्यानादिनिधन त्वात्, तदपि तस्य वीतरागज मान्धन यायनाकिञ्चिमयत्वादिना सिद्धमेव । तथा भविष्यति सिद्धिपर्यायेणेति भव्य । तद्विपरीत

स्त्वभव्य । अत एव भव्याभव्यसिद्धिक इत्यप्युच्यमान सङ्गच्छत एव। भव्याभव्यत्वशङ्काया एव भव्य वनियामकत्वात नवाभव्यत्व शङ्काया धमप्रवृत्तिविघातकता, प्राप्ताया च सिद्धौ नवाप्यायते भव्याभव्ययोर यतरेण, प्राप्स्यमानत्वाभावात् । प्राप्तत्वाच्चेत् किं न तनीया भद उभयविलक्षण वादस्येति । पूवप्रज्ञापनीयनयेन तस्य भव्यत्ववत्त्वात् द्रव्यभव्यत्व तत्रापि "भूतस्य भाविनो वा" इत्यादिवचनात । नाभव्यो नोअभव्य इति तु प्रथमस्य निषेधन द्वितीयस्यापत्ति ससारिषु द्वयो परस्परपरिहारेणावस्थानाच्छवयन केनचिदिति द्वितीयमपि यपोषि । तथा च तेन न भावा तर व्याख्येयम् । तथा भव्यत्व चापि भव्यत्वविशेष एवेति न तदपि भिन्नम् । तथा च भ य वमभव्यत्व चेति द्वयमेव । 'आदीनी'ति बहुवचना त्तादिशब्दोऽत्र । तत्रादिना जीवस्य सामा यपारिणामिका भावा सूचिता । के ते ? इति चेदाह –अस्तित्व अ यत्व कतृत्व भोक्तृत्व गुणवत्त्वमसर्वगतत्वमनादिकर्मस तानबद्धत्व प्रदेशवत्त्वमरूपत्व नित्यत्वमित्येवमादय । ननु च किमिति सम्यक्त्वादय कण्ठत उक्त्वा अस्तित्वादयश्चादिशब्देन सूचिता ? इति चेत्, सम्यक्त्वादीना धर्मापवत्वात् अस्तित्वादीना च सामा यत्वात् । केन समानतति चेद धर्मादिनाऽजीवेनेति गृहाण । न वस्त्वेषा धर्मादिभि समानत्वमस्तित्वादीना, परं कर्तृत्वमोक्तृत्वानादिकर्मसन्तानबद्धत्वाना कथं तत ? । यतो न हि धर्मादीना तानीति चेद, अपेक्षया तेषामपि तानि । यत स्वपर्यायाद्यपेक्षया कर्तृत्वभोक्तृत्वे कर्मसन्तत्युपग्रहादिना च कर्मस तानबद्धत्वम् अ यथा वा यथागम परिभावनीयानि। बहुवचनेन चादिशब्देनेतरेणाजीव वादय सूचिता । अजीवत्वमपि पारिणामिकमेव । यतो न हि वर्तमानजीवत्वस्य भविष्यदजीवत्वमस्ति, येनाजीवत्व न भवेत स्वाभाविकम् । एव

धर्माधर्माकाशपुद्गलत्वादयोऽपि ग्राह्या । न चनत स्वमनीषिका विजम्भितम् । यन उक्तमेव–'औपशमिकक्षायिकौ भावौ मिश्रश्च जीवस्य स्वनत्त्वमौदयिकपारिणामिकौ चे' त्यत्र मध्यभागे जीवस्य स्वतत्त्वमनुवर्तद्भिर्भाष्यकाररजीवानामपि प्रात्यभावयुगल्म । एतदपि च न स्वमनीषिकया व्याख्यायते, यत आहु – 'छद्दा जीवसमासा परिणामुदआ अजीवाण ति तथा धम्माधम्मागासा काली त्ति य पारिणामिओ भावो । खंधादेसपएसा अणू य परिणाम उदए य ॥१॥" इति । तत्राजीवाना पारिणामिक भावव्याख्यान सूत्रोसीणमिनि । एतच्च पारिणामिक स्वाभाविक इत्ययमुररीकृत्य नयम् । यदि च पारिभाषिक परिणामस्याथ स्वीक्रियते, तदापि न विराध । कथ अनादीना जीवत्वादीनां परिणामभवत्व ? तस्य सादि वादिति चेत । प्रतिक्षणभा युत्पादव्ययध्रौव्याश्रा तत्वात् क्षण विशिष्टतया भावाद्वा नादीनामपि भवत्यव भवनता। पठयते चात सवव्यक्तिपु नियन क्षण क्षणऽ यत्वमथ च न विशेष । स याश्चित्य पचित्योराकृतिजातिव्यवस्थानात ॥१॥ इत्यादि । भावेऽपि च क्षणे क्षणेऽ या यत्वस्य, नायथा परिणमति ये ते नादिपारिणामिका इति तत्त्वम् । तत एव चोच्यते पूज्यपाद – 'तद्भाव परिणाम । अनादिरादिमांश्चे ति । [तत्त्वार्थ०] अत एव च 'इन्द्रधन्वादि-मानि ति पौदगलिक पारिणामिक सादिपरिणामभावोऽव्याख्या यमान सङ्गच्छते । न चतत स्वकल्पनाशिल्पिनिर्मितम यत सूत्र– "से किं त पारिणामिए भावे ?, पारिणामिए भावे दुविहे पण्णत्ते, त जहा–साइयपारिणामिए य अणाइयपारिणामिए य । से किं त साइयपारिणामिए ?, साइयपारिणामिए अणगविह पन्नत्त, त जहा–जुन्नमुरा जुनगुलो जुन्नघय जुनतदुला चेव । अब्भा य अब्भरुक्खा सञ्झा गंधव्वनगरा य ॥१॥ उक्कावाया दिसादाहा

विज्जू गज्जिया निग्घाया जूवा जक्खा लित्ता धूमिया महिया रउग्घाया चंदोवराया सूरोवराया चंदपरिवेसा सूरपरिवेसा पडिचंदा पडिसूरा इंदधणू उदग मच्छा अमोहा कविहसिया वासा वासहरा गामो नगरो घरा पव्वओ पायाले भवणा निरओ पासाओ रयणप्पमा जाव तमतमा, सोहम्मे जाव ईसीपब्भारा, परमाणुपोग्गले जाव अणंतपएसिए, से त साइयपारिणामिए । से किं त अणाइयपारिणामिए ?, अणाइयपारिणामिए अणेगविहे पन्नत्ते, त जहा--धम्मत्थिकाए जाव अद्धासमए लोए अलोए भव सिद्धिया अभवसिद्धिया । से त अणाइयपारिणामिए 'त्ति । स्पष्ट एव सूत्र तथा तथा परिणाम पुद्गलाना सम्पद्यमान पारिणामिकतयाम्नात । ननु कथं पर्वतपातालनिरयादीना सादिपारिणामिकता प्रतिपादितेति चेत्, न ह्यसङ्ख्येयकालातिक्रमात् परमेकत्र तिष्ठन्ति पुद्गलास्तत्परिणामेन विपर्यये नूतन चाऽऽगते स्पष्ट एव पारिणामिक सादिर्भाव । न च द्रव्यावस्थानमन्तरेण धर्मादीनामिवानादित्व युक्तियुक्त स्यादिति । एव च षष्ठ सान्नि-पातिक इति । तत्र सन्निपाता--द्व्यादिसयोगस्तेन निर्वृत्त सान्निपातिक । तद्भेदाश्च षड्विंशति । कथमिति चेत् औपशमिकाद्यसनीयमङ्कपञ्चकमुपर्यध । १ २ ३ ४ ५ / ५ ४ ३ २ १ तत्र प्रथमपङ्क्तिगाऽधस्त्यपञ्चकाङ्कस्योपरितनेनैकेन भागे हृत पञ्च लभ्यन्ते, ते चैकसयोगा । आगताना पञ्चाना द्वितीयपङ्क्त्यधस्त्यचतुष्केण गुणने जाता विंशति उपरितनेन द्विकेन भागे हृते लब्धा दश, एते च द्विकसयोगा । ते ततोऽप्यधस्तनीयत्रिकेण गुणिता जाता त्रिंशत्, उपरिष्टात् त्रिकेण भग्ने लब्धा दशैव त्रिकसयोगा । तेषा च चतुर्थश्रेण्यधस्त्यवर्तिना द्विकेन गुणने जाता विंशति, उपरितनेन चतुष्केण भागेऽपहृते लब्धा पञ्च चतुष्कयोगा । तेऽप्येककेनाऽधस्त्येन

गुणयित्वोपरितनेन पञ्चकेन भागहारे विहिते लब्ध एव पञ्चक याग । सर्वे च मिलिता भवेदेकत्रिंशत्, पर पञ्चकसयोगा नात्र गह्यन्ते तेषा सान्निपातिकत्वाभावात्, द्व्यादिसयोगस्यैव सान्नि पातिकत्वात । तथा च शेषा षड्विंशति सान्निपातिका । एतेऽपि प्ररूपणामात्रोपयोगिनो न सर्वे सम्भविन । यनि सम्भवन्तीति चेत्, षडेव । प्रस्तुतनियुक्तिप्रामाण्यनव योजना–दशसु द्विक- सयोगेषु क्रमेणौपशमिकादिभिश्चतुर्षु औदयिकस्य लब्धषु, औपश- मिकस्य क्षायिकादिभिस्त्रिभिर्लब्धषु त्रिषु क्षायिकस्य मिश्रपारिणा मिकाभ्या द्वयोर्लब्धयोनवम क्षायिकपारिणामिकयो भङ्ग सम्भवति सिद्धानाम । शेषास्तु नवापि न सम्भवन्ति । यत शेषाणामन्त्यवौदयिकी गति क्षायोपशमिक क्षायिक वा ज्ञानादिक, पारिणामिक च जीवत्वमिति अवश्यतोऽपि भावत्रय, तन्निषेध्या एव ते । तथा त्रिकसयोगेष्वपि दशसु औदयिकौपशमिकयो क्षायिकादिभिर्योगेन त्रिषु व्यतीतेषु औदयिकक्षायिकयोर्मिश्रपारि- णामिकाभ्या द्वयोर्भङ्गयो सम्पन्नयो, पञ्चम औदयिकक्षायिक पारिणामिकलक्षण पञ्चमस्त्रिकसयोग सम्भवति । यत केवलिनो भगवत औदयिकी गति, क्षायिक ज्ञान पारिणामिक च जीवत्व यतोऽस्ति । नास्त्युपशमोऽस्यकादशगुणीयचतुर्थगुणीयत्वात्त य । यद्वा–मोहमत्तावितम्यव तद्भावात् चासौ केवलिनो न चास्ति क्षायोपशमिकोऽप्यस्य च्छाद्मस्थिकज्ञानदर्शनातीतत्वेन, ततो न शेषभङ्गकसम्भव । षष्ठस्तु भङ्गक औदयिकक्षायोपशमिकपारि- णामिकारयस्त्रिकसयोगो नारकादिगतिचतुष्टयेऽपि ज्ञेय । यतश्च- तसृष्वपि गतिष्वौदयिकी गति स्यादेव । भवत्र क्षायोपशमिकानि चेन्द्रियाणि मत्यादीनि च, तथा पारिणामिक जीवत्व सम्भवति । तत शेषाणामसम्भवादष्टौ त्रिकसयोगा प्ररूपणामात्रोपयोगिना,

न तु सम्भवन्ति । चतुष्कसयोगेषु त्वौदयिकौपशमिकक्षायोपशमिक पारिणामिकास्यभावचतुष्टयनिर्वर्तित सर्वास्वपि गतिषु सम्भवति, गत्युपशमसम्यक्त्वेन्द्रियजीवत्वसद्भावात्, भवति च तदवर्तिना प्रथमसम्यक्त्वलाभ । तत्र चौपशमिकमेव सम्यक्त्वम् । तथाद्यि कस्मायिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावाख्यचतुष्टय सर्वास्वपि गतिषु सम्भवति, पूर्वोक्तपञ्चत्रिकयोगभावनया क्षायिकसम्यक्त्व भावलेन तथाभावात् । पञ्चकसयोगस्त्वेक । स च नरकतावेव सम्भवति । यतोऽसावुपशमश्रेणि प्रतिपन्नस्य क्षायिकसम्यग्दृष्टेभ वति, न चकमन्य इति । समुदिता एते–द्विकसयोग एक , त्रिक सयोगौ द्वौ चतुष्कसयोगौ द्वौ, एक एव च पञ्चकसयोग इति सम्भविन षड्व । अत्रापि चैकस्त्रिकसयोगो द्वौ च चतु सयोगौ गतिचतुष्टयेऽपि लभ्यन्ते, ततो द्वादश ते विकल्पन्त । ततश्च पञ्चदशविध सान्निपातिक इत्यपि वक्तु शक्यते । यत उक्त– ओदइयखओवसमिए परिणामिएक्केक्को गइचउक्के वि । खय जोगेण वि चउरो तयभाव उवसमेण वि ॥१॥ उवसमसेढी एक्को केवलिणा विय तहेव सिद्धस्स । अविरुद्धसनिवाइयभेया एमेते पन्नरस ॥२॥ ति । ननु च किमिति सान्निपातिकस्य भावस्य ? यतो न हि तेन भवति को पि गुणविशेष । न च व्याख्यातोऽपि शास्त्रकृद्भिरिति चेत्? सत्य परस्परसमागमदर्शनाययतन्निरूपणम् । तथा च सम्भव्यमनुपयोग स्यात, अत एव चान्यत्र पञ्चक निरूप्यते भावा औपशमिकक्षायिकौ भावावित्यादिना, यद्वा– सयोगविशेषण गुणविशेषदर्शनाय । यथा ज्ञानक्रियाभ्या समवेताभ्या मोक्षात पदमस्तथा ऽव्यमनुष्यभवक्षरणौदयिकभावाभ्याम सर्व- विरतिरित्याद्यपि अवगम्यत सान्निपातिकानां तत्प्ररूपणा । तदेव प्ररूपित भावषटक प्रज्ञायजयत आहु –"छव्विहा भावलोगा

स''ति। तत्र षट औदयिकादयो विधा प्रकारा यस्यामौ षड्विध, नाम्न्य यो भाव एतान्य इत्य यूनता सर्वेषामपि पदार्थानामपु प्रयनतारान्। का''माविरयाह्–भावलाक इति। तत्र भाव इति द्रव्यादिन्यवच्छन्न शुद्धमात्रप्ररूपणानापनाय तया भावभूा ल्वा, विन्गेवनीयत्वात् पदार्थमात्रस्य बाऽऽलोक्यनादन्नर्भावनति भाव-लोया, भावेन वा पर्यायप्राधान्येन भावानुगततया लोका भावलोक। भावा या समुदिता लोका भावलोक। चकारोऽस्यापि द्रव्यादि लोकवद्विषयतापरत्वसूचक ॥७॥

प्रकारान्तरेण भावलोकमेवाह–

तिव्वो रागो अ दोसो य, उइण्णा जस्स जंतुणो।
जाणाहि भावलोगं, अणंतजिणदेसिअं सम्मं ॥८॥

व्याख्या–तत्र तीव्र–उत्कटो मन्दमध्ययोरविवक्षितत्वात्, न पुनरेतावता न तस्य भावलोकता। यद्वा–तीव्रभावस्य लोकयत्वन लोकत्वाभिमधानात्तस्यैव ग्रहणम्। का''माविरयाह्–रागश्चेति, तत्र रज्यत''नात्मरमणनामात्मस्वभाव वा विहाय परेषु पौन्ग लिकेषु स्रक्चन्दनादिष्विति रागा–रागमोहनीय, य मायालोभक पायमोहनीयमिति व्यपदिश्यते "मायालोभकषायाश्चित्यतद्राग सञ्ज्ञित द्वन्द्व [प्रशम॰] मितिवचनात्। रञ्जन या राग प्रीतिलक्षण। चकारस्तत्सहचरितनोकषायनवकस्य तन्निवर्तितप्राण वधादेवा परिग्रहाय। तथा द्विष्यतऽनेन जन्तु कण्टकादिपु दुःख साधनपु इति द्वषो–द्वेषमोहनीयो, यत्क्रोधमानमोहनीयमिति व्यपदिश्यत क्रोधा मानश्च पुनर्द्वेष इति समासनिर्दिष्ट' इति। द्वेषण द्वेषोऽप्रीतिलक्षण। चकारोऽत्रापि पूर्ववत्। अत्र प्राकृतागो पादान तस्य दुरुच्छेद्यत्वप्रतिपादनाय 'भुजसमग्गपवन्नाण मिणहो वज्जसिरला। वीरे जीवतए जाओ गोयमा जं न केवली ॥१॥'

इति वचनात् । द्वेषो वा रागमूलक एवेति ज्ञापनाय, इष्टेषु रक्तो हि जन्तुस्तदपकारिषु द्वेष्टि। एतावेव च परमपदप्राप्तिप्रति बन्धकौ, संसारेऽपि च सुखकल्पवल्लीकृपाणदु खदावदवकाष्ठकल्पौ। यदुक्तं–"को दुक्खं पाविज्जा कस्स व सोक्खेहि विम्हओ होज्जा। को वा न लभिज्ज मुक्खं रागद्दोसा जइ न हुंता ॥१॥" इत्यादि। ननु कथं ज्ञानावरणादीनामुल्लङ्घ्य विहाय मोह एव प्रस्तुत इति चेत्? साम्परायिका हि ज्ञानावरणीयादीनामाश्रयः स च सकषाय स्यैवेत्यत्र व्यपदेशः। तौ किमित्याह – उइण्णे त्ति। उदीर्णौ विहायाऽऽबाधावस्थामुदयावस्थामितौ। ननु किमिति शेषा बन्धाद्या अवस्था उपेक्षिता इति चेत्? उदयाधीनत्वात् बन्धादीनाम् यच्च– विहितऽपि बन्ध यदि विपाक क्षयमपि प्रदेशवेदनसङ्क्रमापवर्तनादिना नोदिते इति स एव गृहीत इति। कस्येत्याह – जस्स जन्तुणो त्ति। यस्य कस्यापि, अनेन सामान्यनिर्देशेन वस्तुमाध्यस्थ्यं ख्यापितं भवति। तथाविधादेव वस्तुतत्त्वाधिगमसम्भवात्। पठ्यते च– "आग्रही बत निनीषति युक्तिं तत्र यत्र मतिरस्य निविष्टा। पक्षपातरहितस्य तु युक्तिर्यत्र तत्र मतिरेति निवेशम् ॥१॥ इति। न हि व्यक्तिविशेषस्यैवापकारको रागद्वेषौ, न्यायेषामिति पक्षपातो माध्यस्थ्यमनावृत्तविदधाति काञ्चन शोभाम्, जैने द्रमत तु निष्पक्ष पातम् आस्तां परेषु पक्षपातवार्ता, यावत् भगवति जिने ऽपि पक्षपातो [नव] शोभायायेति सिद्धान्त [illegible] "न श्रद्धयैव त्वयि पक्षपातो, न द्वेषमा[illegible]
तु, त्वामेव वीर ! प्रभुमा[illegible] [illegible]पि
वक्ष्यत्युक्तं जावस्यूति[illegible]
वाच्यम्, अर्थे[illegible]
प्रत्ययो अवि[illegible]

पित्तहेतुको द्वष इत्याद्याचरयु, तन्निरासायैतस्यावश्य वाच्यत्वात। न चवंविधौ रागद्वेषौ स्यातामात्मापकारको, किन्तु यथोदितौ जावानामम्बन्धे कथ प्रतिनियतापकारकारित्वमनुभूयमान युज्येत ? कथञ्चनापि सम्बन्धे चात्मना तयो स्वीक्रियमाणे स्पष्ट एव जीवेन सम्बन्धोऽनयो। युक्तियुक्ततरचायमेव पक्षः, अन्यथा भिन्नस्य मुक्तस्येव कथमस्य ससारात्मनोऽपकारकौ स्यातामेताविति। 'गुणाद्यतिरेकश्च क्व वचित्र्यण सम्पद्यतेति सिद्धयदेवार्थापत्त्या जीव, तद्विविक्ततया च कम तद्धेतुकौ च रागद्वेषाविल्यल प्रसङ्गेन। यद्वा भावलोकतया व्याख्येयत्वेन स्पष्ट निर्दिष्टो जीवो' जन्तोरिति। असौ किमित्याह – 'जाणाहि भावलोम 'ति। जानीहीति शिष्या वधानाय क्रियानिर्देश। यद्वा–हेयत्वेन निर्निदिश्यवोऽपि रागद्वेषौ नैव निर्दिष्टौ, धर्मिणोऽहेयत्वात, धर्मस्य हेयतापि च न नात्मन्त-रेति जानीहीत्यूचे। भावलोकमिति सञ्ज्ञानिर्देशो, जन्तुश्चात्र पूर्वप्रतिपादितावस्थ सञ्ज्ञितया ज्ञेय। सञ्ज्ञा चेयमन्वर्था, न तु यादृच्छिकी गुणगूया वेति सु स्वयमूह्यम। भावलोकसञ्ज्ञाया प्रामाण्यनिर्देशायाह "अणतजिणदेसिय 'ति। तत्र रागद्वेषजेतारो जिना। अनन्तजिनदेशितमिति च जिनानां सर्वेषामविप्रतिपत्तिप्रसाद धनाय, अन्यथा जिनदेशितत्वमात्रेणव प्रामाण्यात। न हि छद्म-स्थानामिव जिना परत प्रामाण्यभावमापन्नवचनवादिन, अप्रामाण्यहेतुरागद्वेषविलयात्। तयारसत्यवचोहेतुत्वनियमस्तु 'रागाद्वा द्वेषाद्वे'त्यादिना स्पष्ट एव। केचित्त्वनन्तेत्यत्र लुप्तविभ क्तिकनिर्देशमाख्याय भावलोकमित्यनेनवान्तमिति योजयन्ति। व्याख्यान्ति च तादृशरागद्वेषपरिक्लिन्नजन्तूनामानन्त्यादनन्तो हि भावलोक इति। अनन्तसङ्ख्या च यद्यपि च्छद्मस्थसातिशय-ज्ञानिज्ञानवद्या, तथापि जन्तूनामस्पित्वाद विना केवल प्रत्यक्षाभा

वाद्रागाद्युदयोऽपि न यथावदितरज्ञेय इत्युक्त 'जिनदेसित'मिति। एतच्च भावलोकस्य प्रामाण्यज्ञापनायैव, न चैव यथार्थाञ्चिद् ग्राह्यम्, तथाग्रहणे हि द्रव्यसम्यक्त्वस्यैव भावात्। भावसम्यक्त्व तु प्रमाणनयनिक्षेपनिर्देशसदादिद्वारैरेव पदार्थानामवगमे इत्याह– "सम्म' ति। न च वाच्यं कथं तर्हि "तमेव सच्चं नीसंकं जं जिणेहिं पवेइयं' ति। तद्वचनस्यासद्ग्राहकासत्साधनसूक्ष्मयुक्ति गम्यपदार्थस्यश्रीयत्वात्। तदुक्तं परीक्ष्य भिक्षवो ग्राह्यं मद्वचो न तु गौरवात्'। तथा–" ते परस्तात्परिसंपन्ने ये गहु णत्यवि चारितम्" इति। ननु कथं तर्हि सम्यक्त्वस्य श्रद्धानात्मकतेति चेत। दृष्टेष्टाविरुद्धतया यथार्थवादित्वनिर्णयेन वक्ष्यमाणेषु चानिरुद्धतया निर्णीतेषु न तु यथाकथंचिदिति। यद्वा–जिनप्रणीतानां सत्यत्व मवधार्य शास्त्रकर्त्तारो लक्षयन्ति सम्यक्त्व–यथा जिनैरभिहिता-स्तथा चेच्छ्रद्धासि जीवादि देयादि वा तदा सम्यक्त्वमिति। तथा च नासदभिनिवेशास्तद्वताम्। अत एव आहु–पुराण मानवो धर्म साङ्गो वेदश्चिकित्सितम्। आज्ञासिद्धानि चत्वारि न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥१॥" इत्यादि, (ते) निरस्ता। यत उच्यते एव तत्र– "निर्दोष काञ्चनं चेत् स्यात्परीक्षाया बिभेति किम्। सदोष काञ्चनं चेत्स्यात्र परीक्ष(क्षा)प्रयोजनम् ॥१॥" इत्यादि। न च वाच्य हन्तव्यानीत्यस्य हेतुभिगम्यानीत्यवार्थ, तथा च तद्वर्तृणा सामर्थ्य चोरयत इति। प्रथमं तावदत्र हन्तेर्गत्यर्थतायां एव काव्यकृत्समयविरुद्धतासङ्गते। अयच्च–न प्रयोजन हेतुपरीक्षा निषेधन। न हि मुद्रांकितं सुवर्णमिति निषिध्यते परीक्षका व्यवहारिभि। न चोदाति कदाचिदप्येव–यत्राम्य कषो देय इति। न चेद वचनं साक्षरसदृशं शोभा काञ्चनाऽऽभादयति प्रयोक्तुमत्तद्य योग्यमुचितु मनीषिणाम। जनेन्द्र वच एवमुच्यते–

"इमा समक्ष प्रतिपक्षसाक्षिणा-मुदारघोषामवघोषणा ब्रुवे। न वीतरागात् परमस्ति दैवत, न चाप्यनेकान्तमृते नयस्थिति ॥१॥' तथा-'पक्षपातो न मे वीरे न द्वेष कपिलादिषु। युक्तिमद्वचन यस्य तस्य कार्य परिग्रह ॥१॥" इति। भावलोकस्य प्रकारा-न्तराख्यान च 'विवक्षाधीनानि कारकाणी'तिवद्विवक्षाधीनत्व शास्त्रकृद्भिरिति सूचनाय प्रतिपादितस्त्वौदयिकादिष्वपि भावेषु सत्सु क्षायोपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकभावत्रयप्रतिबन्धकमूलापनयन सम्यग्विशुद्धिपुरुषप्रवृत्ताना रागद्वेषह्रासस्यावश्य विधेयताज्ञापना येति वा ॥८॥ इत्येवमाख्याय द्रव्यक्षेत्रकालभवभावलोकान् व्याख्येयान् शेष क्रमप्राप्त पर्यायलोक व्याचिख्यासयाऽऽह -

> दव्वगुणखित्तपज्जवभवाणुभावे अ भावपरिणामे।
>
> जाण चउव्विहमेअ पज्जवलोअ समासेण ॥९॥

व्याख्या-द्रव ति द्रवति तास्तान् पर्यायानिति द्रव्य गुणपर्याय-वद्द्रव्यमित्यर्थ। द्रव्य हि पुरातनान् विहाय पर्यायानवाप्नोति नूतनान् स्थिरत्वात्तस्य। स्थिरत्वमपि द्रव्यपर्यायोभयात्मकत्वेऽपि वस्तुनो द्रव्यत्वापेक्षयैव। साऽपि अर्पितानर्पितसिद्धेरिति। यद्वा-द्रूयते-स्वव्यतिगुणपर्यायैर्मुच्यते नवीनैश्चाभीयते व्याप्यते वा स्ववृत्तिगुणपर्यायैरिति द्रव्य गुणपर्यायाश्रयतया। यदाहु -

"गुणाणमासओ दव्व एगदव्वस्सिआ गुणा। लक्खण पज्जवाण तु उभओ अस्सिआ भवे ॥१॥" इति। न च सयोगादीना द्व्याश्रितत्व यतो, न तत एकद्रव्यनिश्रितता युक्ता गुणानामिति। तेषा पर्यायात्मकत्वात्। यद्वा-द्रो महासत्ताया सत्य योग्य द्रव्य "द्रोर्भव्य" इतिवचनात। यत सद्द्रव्यमिति पठ्यतेऽपि, द्रोरवयवो वा द्रव्य, सदभिधेय पदार्थव्रजो हि महासत्तावानुच्यते, द्रव्य च तदेकदेशत्वादवयव एवेति, विकारो वा द्रोर्गुणवत्ताविन एव

महासत्तावान् द्रव्यमित्यभिधीयते, गुणसमूहो वा द्रव्यं, पर्यायार्थिको हि न द्रव्यं भेदेनाभिधत्ते, किन्तु गुणसमूहमेव । यतो व्याख्यायते–

"उप्पज्जंति वयंति य परिणामंति अ गुणा न दव्वाइं । दव्वप्पभवा य गुणा न गुणप्पभवाइं दव्वाइं ॥१॥" इति गाथा पर्यायार्थिकेनय–यद्योत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं हि सदित्युच्यते, द्रव्यस्य च नोत्पादव्ययावभिमतौ द्रव्यार्थिकेन न च विनोत्पादव्ययावस्ति पदार्थ इति न द्रव्यं पदार्थः किन्तु गुणा एव । कुत ? इति चेदाह–उत्पद्यन्ते असन्तोऽपि सत्तया प्रादुर्भवन्ति, असत आविर्भावस्योत्पत्तिपदार्थत्वात् सतश्चोत्पादाभावात् । तथा व्ययन्ते–विनश्यन्ति सन्तोऽप्यभावतामापद्यन्ते विवक्षितव्यतिक्रमस्यैव नाशपदार्थत्वात्, विवक्षितशब्दानभिधेयत्वस्य वा तथात्वात् । तथा परिणमन्ति–एकगुणद्विगुणयावदनन्तगुणत्वादिनाऽवस्थान्तरमाप्नुवन्ति । के एवमित्याह–गुणा अवधारणफलस्याद्वानयस्य गुणा एव । लब्धेऽप्यवधारेण व्यवच्छेद्ये स्पष्टतार्थमाह–न द्रव्याणीति । न द्रव्याण्युत्पद्यन्ते विनश्यन्ति परिणमन्ति वा, तेषामवस्थितस्वरूपत्वेन द्रव्यार्थिकेन प्रतिज्ञानात् 'दव्वट्ठिअस्स सव्वं सया अणुप्पन्नमविणट्ठं ति" वचनात् । तथा त्रिलक्षणयुक्तत्वात् स्पष्टमेव द्रव्यमसदिति । ननु तर्हि किमिति द्रव्यमित्याह–द्रव्यप्रभवा गुणा इति द्रव्यस्य–द्रव्यशब्दस्य प्रभवो–व्यवहारो येभ्यस्ते द्रव्यप्रभवा–द्रव्यशब्दवाच्या । के ? इत्याह–गुणा अवधारणयोजने गुणा एव । तथा च तथा तथा समुदितावस्थामापन्ना गुणा एव द्रव्यशब्देनोच्यन्ते, तेषामेव सल्लक्षणान्वितत्वात् । स्पष्टमेव व्यवच्छिनत्ति–न गुणप्पभवाइंति । गुणानां प्रभवा येभ्यस्तानि गुणप्रभवानि–गुणाश्रयरूपाणीत्यर्थः । किमित्याह–नेति । न सन्त्यवेत्यध्याहार्या क्रिया । कानि न सन्तीत्याह–द्रव्याणि द्रव्यार्थि-

कामिप्रेनानि गुणपर्यायवद् द्रव्यमिति त्र्यक्षणलक्षितानि द्रव्याणि, त्रिलक्षणरहितत्वात् । यच्च स्यात् त्रिलक्षणयुक्तं तदेव सदिति व्यवहारम । न च द्रव्याणि तथेति न तानि सन्ति, द्रव्यतादभिलाप्य तु पूर्ववदेवेति पर्यायार्थिकेन गुणसमूह एव द्रव्यतयाऽभिप्रेत इति नदमयुक्तम । यद्वा–भूतभविष्यत्पर्याययोग्य वा द्रव्यमिति, यस्त्रिरयाच्यते–'भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारण तु यल्लोके । तद द्रव्य तत्त्वज्ञ सचेतनाचेतन कथितम् ॥१॥ इति । योग्यताग्रहण च सर्वेषा पर्यायाणामनुभूतवास्त्रनुभविष्यमाणत्वाच्च मा भूत सर्वापेक्षया सर्वदा सर्वेषां द्रव्यतेति तत एवाच्यते– 'एग भवियन्द्राउअ य अभिमुहनामगोत्त य । एए तिन्नि दव्वादेस' त्ति । न च वाच्य कथ तर्हि–

त वयण सोऊण राया अंचियतणुरूहसरीरो । अभिवंदिऊण पियर मरीइ मभिवदिआ जाइ ॥१॥ सो विणएण उवगओ काऊण पयाहिण च तिक्खुत्तो । वदइ अभित्थुणतो इमाहि महुराहि वग्गूहि ॥२॥ लाभा हु ते सुलद्धा ज सि तुम धम्मचक्कवट्टीण । होहिसि दसचउद्दसमो अपच्छिमो वीरनामु त्ति ॥३॥ न वि तेह पारिव्वज्ज वदामि अह इम च ते जम्म । ज होहिसि तित्थयरो अपच्छिमो तेण वदामि ॥४॥ इतिवचनात् बहुतमभवभावित्वेऽपि तीर्थकृत्त्वस्य वन्दितो भरतेन विद्यमान त्रिजगन्नीदवरे मरीचि भक्त्या । न च नामस्थापनाभावापेक्षया तीर्थकृत्त्व तदा तस्य सम्भवति यदपेक्ष्य वन्दित स्यात इति चेन् । सत्य मुद्रावधानवता लाघवमतियादिना नगमेन तथाविधागान तीर्थकरत्वाद्यारोपितभावेन वा तथाविहितमिति न व्यवहारानुगतम् प्ररूप्यते च व्यवहारानुगतमेव । तत एव भविष्यत्या शासनाधारविधायि ब्राह्मणपूर्वजाना माहननामधेयाना स्तुतिपाठकाना वध निषिध्य

शिक्षिता भरतो युगादिदेवेन । तदेतत् सर्व द्रव्यलक्षणमभिप्रेत्योदाहृत महाभाष्यकार –

"दवइ दुयए दोरवयवो विगारो गुणाण सदावो । दव्व भव्व भावस्स भूयभाव च ज जोग्ग ॥१॥" इति । तदेवविधस्य द्रव्यस्य द्रव्यशब्दवाच्यस्य वा धर्माधर्माकाशपुद्गलकालजीवलक्षणस्य गुणा –सहभाविनो धर्मा । एष गुणपर्याययोर्विशेषो यदुत–सहभाविनो गुणा, क्रमभाविन पर्याया इति । द्रव्याश्रित्वभावेनेति तु प्रकृतमध्याहार्य वा । तथा च यत्र गुणपर्यायरूपेण निर्देशो धर्माणा तत्र गोबलीवर्दन्यायेन गुणव्यतिरिक्ता धर्मा पर्यायतया ग्राह्या । यत्र च केवला पर्याया एव व्यपदिश्येरस्तत्र तु यावद्धर्मा अपि पर्यायशब्देन गृह्यन्ते । तथा च यथा द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकभेदेन नययुगल वर्ण्यते तथा कथ न तृतीयो वर्ण्यते गुणार्थिक इति, सम्भिरस्तम । यदाहुर्दिवाकरपादा –

रूवरसगधफासा असमाणग्गहणलक्खणा जम्हा । तम्हा दव्वाणुगया गुणत्ति ते केइ इच्छति ॥१॥ दूरे ता अन्नत्त गुणसद्दे चेव ताव पारिच्छ । ज पज्जवाहिओ हाज्ज पज्जवे चेव गुणसण्णा ॥२॥ दो पुण नया भगवया दव्वट्ठियपज्जवट्ठिया नियया । एत्तो वि गुणविसेसे गुणट्ठिअनओ वि जुज्जतो ॥३॥ ज च पुण अरहयातेसु तेसु गुत्तमु गोयमाईण । पज्जवसण्णा नियया वागरिया तेण पज्जाया ॥४॥ परिगमण पज्जाओ अणगकरण गुणो त्ति एगत्था । तह वि न गुणा त्ति भण्णइ पज्जवनयदेसण जम्हा ॥५॥' इत्यादि । गुणाश्च सामान्यविशेषभेदेन द्विविधा । तत्र आद्या अस्तित्व वस्तुत्व सामान्यत्व ... द्रव्य व प्रमेयत्व प्रदेशत्व चेतनाचेतनत्व मूर्तत्वममूर्तत्व चेति दश प्रत्येकमष्टाष्टौ चेतनाचेतनत्वयोर्मूर्तत्वामूर्तत्वयोश्च परस्परपरिहारेणावस्थानात् । अन्त्यास्तु ज्ञानदर्शनसुखवीर्यस्पर्श

रसगन्धवर्णा गतिहेतुत्व स्थितिहेतुत्वमवगाहनहेतुत्व वर्त्तमानहेतुत्व चेतनत्वमचेतनत्व मूर्त्तत्वममूर्त्तत्व चेति षोडश। तत्र धर्माधर्माकाशेषु गतिहेतुत्वाचेतनत्वामूर्त्तत्वानि स्थितिहेतुत्वाचेतनत्वामूर्त्तत्वानि अवगाहनहेतुत्वाचेतनत्वामूर्त्तत्वानि च क्रमेण पुद्गले स्पर्शरसगन्धवर्णाचेतनत्वमूर्त्तत्वरूपा षट्, काले वर्त्तमानहेतुत्वाचेतनामूर्त्तत्वरूपास्त्रय, जीवे च ज्ञानदर्शनसुखवीर्यचेतनत्वामूर्त्तत्वानीति षट्। अत्रेदमवधेयम्–चेतनाचेतनत्वमूर्त्तत्वामूर्त्तत्वानि स्वजातिविजातिभ्यां सामान्यविशेषरूपाणीति सामान्यगुणेषु विशेषगुणेषु चाद्यातानीति पर्डविशतिरूप्यते गुणा द्रव्याणामवति द्रव्यगुणा इति वर्ण्यन्ते। द्रव्याणि च धर्मादीनि प्राग् व्याख्यानात्यत्र जीवमजीव०" इत्यादिगाथाया समासत । व्यासतस्तु–'पचत्थिकायमइओ" इति गाथाप्रथमदलव्याख्यान व्याख्यास्यत इति नात्र तन्निरूपणम्। तथा 'खित्तपज्जव त्ति। तत्र "क्षि निवासगत्यो इति तुदादि, ततो 'हुयामाश्रुवसिभसिगुधीपचिवचियजिमिनितनिसदिच्छादिक्षो" त्यादिनौणादिके त्र क्षत्रमिति। तथा च क्षियन्ति–वसन्ति धर्माधर्मासुमत्पुद्गलादयोऽस्मिन्निति क्षत्रमाकाशलक्षण क्षत्र सस्यपणभूमि शरीरमाकाश च' इत्युणादिवृत्ति। तस्य क्षत्रस्य पर्याया स्वभावविभावलक्षणा गुणविकाररूपा वा, उभयाश्रित वात् पर्यायाणाम्। तत्रागुरुलघुत्वाद्या स्वभावपर्याया। गुणविकाररूपास्तु अनन्तासङ्ख्यातसङ्ख्यातभागगुणवृद्धिभागगुणहानिभ्या द्वादशधा। विभावपर्यायास्तु घटाद्यवगाहदानजन्या। एते च सर्वेऽपि क्षत्रपर्याया, आकाशपर्यायत्वात्तेषाम्। यद्वा–क्षेत्राणि भरतादीनि यदाहु "क्षेत्रे भरतादौ भगाङ्कया' इत्यादिवचनाद् भरतादि तस्य पर्याया अवस्थितानवस्थितकालादिक स्वरूपम्। तच्च विस्तरतो जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तेरवसेयम। सङ्क्षेपतस्तु क्षेत्राणि त...

वर्षविदेहरम्यकहैरण्यवतगवनाख्यानि पूर्वापरायतहिमवन्महाहिम
वन्निषधनीलरुक्मिशिखरिवर्षधरविभक्तानि क्रमेण चतुर्गुणवृद्धा या
विदेहेभ्य परतो हीनानि च विष्कम्भात्। आद्यं तु सषट्कल्प
ड्विंशयोजनपञ्चशतविष्कम्भम, पर्वता अपि सद्विपञ्चाश
सहस्र विस्तीर्ण आद्य द्वादश च कला। धातकीपुष्कराद्धयोस्तु
द्विद्वि क्षेत्रपर्वता इषुकाराभ्यामुत्तरदक्षिणायताभ्यां विभक्तत्वात्।
वृत्तो जम्बूद्वीप आयामविष्कम्भयोर्लक्ष योजनानां, धातकीव
लयाकारो योजनचतुर्लक्षविष्कम्भ पुष्करार्द्धं षोडश।
(लक्षविष्कम्भ) परिक्षेपाद्यायनापायश्चैव-विष्कम्भवृत्तेदश
गुणाया मूलं वृत्तपरिक्षेप। सविष्कम्भपादाभ्यस्तो गणितम्।
इष्वावगाहोनावगाहाभ्यस्तस्य विष्कम्भस्य चतुर्गुणस्य मूलं ज्या।
ज्याविष्कम्भयोर्वर्गविश्लेषमूलं विष्कम्भाच्छोध्य शेषार्धमिषु।
इषुवर्गस्य षड्गुणस्य ज्यावर्गयुतस्य मूलं धनु काष्ठम्। ज्यावर्गचतु
र्भागयुक्तमिषुवर्गमिषुविभक्त तत्प्रकृतिवृत्तविष्कम्भ। उदग्धनु
काष्ठाद्दक्षिण शोध्य शेषार्धं बाहुरिति। एवमन्तरद्वीपा पूर्ववत्
षट्पञ्चाशत। मेरुस्तु काञ्चनस्थालनाभिरिव वृत्तो योजनशत
सहस्रमधो धरणितलमवगाढो नवनवत्युच्छ्रितो दशाधो विस्तृत
सहस्रमुपरीति। त्रिकाण्डस्त्रिलोकप्रविभक्तमूर्तिश्चतुर्भिर्वनभद्रशा
लनन्दनसौमनसपाण्डकै परिवृत। तत्र शुद्धपृथिव्युपलवज्रशर्करा
बहुलं योजनसहस्रमेकं प्रथमं काण्ड, द्वितीय त्रिषष्टिसहस्राणि
रजतजातरूपाङ्करस्फटिकबहुलं, तृतीयं षट्त्रिंशत्सहस्राणि जाम्बूनद
वैडूर्यबहुलं चास्य चूलिका चत्वारिंशद्योजनान्युच्छ्रायेण, मूले
द्वादश विष्कम्भेण मध्येऽष्टावुपरि चत्वारीति। मूले वलयपरिक्षेपि
भद्रशालवनम्। भद्रशालवनात् पञ्चयोजनशतान्यारुह्य तावत्प्रति
क्रान्तिविस्तृतं नन्दनम्। ततोऽर्धत्रिषष्टिसहस्राण्यारुह्य पञ्चयोजन-

प्रतिपादिता पूज्यपादै । तथा च न कोऽपि विरोध आगमेन गणितपरिपाट्या वा, भ्रान्तिमूलं त्वधऊर्ध्वक्रमनमुभयत्र स्वव पोलकल्पनया । अत्र चैव विष्कम्भागति —योजनपञ्चशतव्यतिक्रमे पञ्चचत्वारिंशद्योजनाना पञ्च चैकादश भागा हीयन्ते दशाना वृध्या, आगच्छति चेव चतुःपञ्चाशदधिक नवनवतिशतानि षड्भागाधिकानि बाह्यो विष्कम्भ, आभ्यन्तरश्च सहस्रास्तदेव, उच्यतेऽपि—

'नवमहस्स नवसयाइं चउपण्णा छच्चिगारभागा य ।
नदणबहिविक्खभो महसूणो होइ मज्झम्मि ॥" इति । तथापरि
ततोऽर्धमिषष्टियोजनानामतिलड्घ्या तत्र च यदि न सूरिमतम मुरीयते पातया एकाशीत्यधिकपटपञ्चाशच्छती नवभागाधिका योजनाना नन्दनवनाभ्यन्तरविष्कम्भश्च ८९५४–६ एतस्मात्पूर्वी वत्पाते सौमनसबाह्यविष्कम्भ ३२७२–८ भागा समागच्छति, आभ्यन्तरस्तु २२७२–८ इत्यतावानव । न चप आगमानुरोधीति स्वयमभ्यूह्यत, सूरिपादानुसरणे तु सार्धैकपञ्चाशत्यैव हानि, तथा च हीयत एकाशीत्यधिकपटचत्वारिंशच्छतानि पूर्वोक्ताभ्यन्तराद्विष्कम्भात तथा च शेषमिद द्वासप्तत्यधिकद्वाचत्वारिंशच्छतानि योजनाना भागाश्चाष्टौ, शास्त्रानुरोधि वर्तमान, यत उच्यतेऽपि—

'तब्बाहिरि विक्खभो बायालसयाहिं दुसयरिजुयाइं ।
अट्ठेगारस भागा मज्झे तं चेव महसूण ॥१॥" इति । एव तत ऊर्ध्वमपि विहायवक्ष्यादशयोजनसहस्राणि प्रदेशहानिश्चैविवक्ष्यते सदवाम्यन्तराद्द्वात्रिंशच्छतादिरूपात पञ्चविंशतियोजन इत्येवम्पो भाग सहस्रसत्त्वा द्वाविंशतिशतानि द्वासप्तत्यधिकानि भागाश्चाष्ट पात्यन्त, शेष तिष्ठति सहस्रमेव योजनानाम्, तथा सूरिपद्धति-

तहिं । नरएसु वेयणा उण्हा असाया वेइआ मए ॥११॥ जहा इहं इमं सीयं एत्तोऽणंतगुणं तहिं । नरएसु वेयणा सीया असाया वेइया मए ॥१२॥ कंदंतो कंदुकुंभीसु उड्ढपाओ अहोसिरो । हुयासणे जलंतम्मि पक्कपुव्वो अणंतसो ॥१३॥ महादवग्गिसंकासे मरुम्मि वइरवालुए । कलंबवालुयाए य दड्ढपुव्वो अणंतसो ॥१४॥ रसंतो कंदुकुंभीसु उड्ढं बद्धो अबंधवो । करवत्तकरकयाहि छिन्नपुव्वो अणंतसो ॥१५॥ अतितिक्खकंटगाइण्णे तुंगे सिंबलिपायवे । खेवियं पासबद्धेणं कड्ढोकड्ढाहिं दुक्करं ॥१६॥ महाजंतेसु उच्छू वा आरसंतो सुभेरवं । पीलिओमि सकम्मेहिं पावकम्मो अणंतसो ॥१७॥ कूवंतो कोलसुणएहिं सामेहिं सबलेहि य । फाडिओ फालिओ छिन्नो विप्फुरंतो अणेगसो ॥१८॥ असीहिं अयसिवण्णाहिं भल्लीहिं पट्टिसेहि य । छिन्नो भिन्नो विभिन्नो य ओइण्णो पावकम्मुणा ॥१९॥ अवसो लोहरहे जुत्तो जलंते समिलाजुए । चोइओ तोत्तजुत्तेहिं रोज्झो वा जह पाडिओ ॥२०॥ हुयासणे जलंतम्मि चियासु महिसो विव । दड्ढो पक्को य अवसो पावकम्मेहिं पाविओ ॥२१॥ बला संडासतुंडेहिं लोहतुंडेहिं पक्खिहिं । विलुत्तो विलवंतो ढंकगिद्धेहिं णंतसो ॥२२॥ तण्हाकिलंतो धावंतो पत्तो वेयरणिं नइं । जलं पाहंति चिंतंतो खुरधाराहिं विवाइओ ॥२३॥ उण्हाभिभूओ धावंतो असिपत्तं महावणं । असिपत्तेहिं पडंतेहिं छिन्नपुव्वो अणेगसो ॥२४॥ मुग्गरेहिं मुसंढीहिं सूलेहिं मुसलेहिं य । गयासं भग्गगत्तेणं पत्तं दुक्खं अणंतसो ॥२५॥ खुरेहिं तिक्खधाराहिं छुरियाहिं कप्पणीहि य । कप्पिओ फालिओ छिन्नो उक्कत्तिओ अणेगसो ॥२६॥ पासेहिं कूडजालेहिं मिओ वा अवसो अहं । वाहिओ बद्धरुद्धो अ बहुसो चेव विवाइओ ॥२७॥ गलेहिं मगर-जालेहिं मच्छो वा अवसो अहं । उल्लित्तो फालिओ गहिओ मारिओ

य अणनगा ॥२८॥ विदमग्गेहि जाले्हि लप्पाहि सउणा विव। गहिआ रग्गो य वद्धा य मारिओ य अणतसो ॥२९॥ कुहाड पर सुमाईहि वड्ढईहि दुमा विव। कुट्टिओ फालिओ छिण्णो तच्छिओ य अणतसो ॥३०॥ चवेड मुट्ठिमाईहि कुमारेहि अयं पिव। ताडिओ कुट्टिओ भिन्नो चुण्णिओ य अणतसो ॥३१॥ तत्ताइ तंबलोहाइ तउयाइ सीसगाणि य। पाइओ कलकलंताइ आरसंतो सुभेरवं ॥३२॥ तुहं पियाइ मंसाइ खंडाइ सोल्लगाणि य। खाविओमि समंसाइ अग्गिवण्णाइ णेगसो ॥३३॥ तुहं पिया सुरा सीहू मेरओ य महूणि य। पाइओमि जलंतीओ वसाओ रुहिराणि य ॥३४॥ निच्चं भीएण तत्थेण दुहिएण वहिएण य। परमा दुहसंबद्धा वेयणा वेइया मए ॥३५॥ तिव्वचंडप्पगाढाओ घोराओ अइदुस्सहा। महब्भयाओ भीमाओ नरएसु वेइया मए ॥३६॥ जारिसा माणुसे लोए ताया दीसंति वेयणा। एत्तो अणंतगुणिया नरएसु दुक्खवेयणा ॥३७॥ सव्वभवेसु अस्साया वेयणा वेइया मए। निमिसंतरमित्तं पि जं साया नत्थि वेयणा ॥३८॥ [उत्तरा०]

यदनाभोगरागादेः नाम्धाता परमार्थतः, स च पर्यन्तदा। न च वाच्य तथा सता भवति न ना बन्ध? आद्य स्य न नागव या तथामुत्पात्त न चायमभिमतो भिमुक्त अन्य च कर हानिगी इत्यस्य करा न जानीमसि। नीहाप्रियतयैव तथाविधा यद्यपि न समवधम्लपा यत् भवद्यानन्तचान्याद। मत एव स्नुप्यागा तागम न नमालया नन्ति निगमविसवादवावप्रामाण्यान। यद्यपि तथाऽत्यन्तरनीचाक्काम्यिनाम्यत्र तेषामपि तीव्रतम कर्मबन्धो यदुदयादण्डगोलिकादि तनोत्पत्त नाम्ब्बु मानिना तदु ता वन्ना वर्ण्यन्ति। स्पष्टश्चायमधिकार मनिशेष महानिशीथ स्पष्टेन स्पष्टपदार्थस्पष्टनसोप्यनविदित ममिगणमन्तानिभि। ततात

काय वाऽपि वुविकल्प । न चैव जगतामीश्वरस्य तत्त्वमनघ मम्पद्यतेत्यलमप्रस्तुतेन । परमाधार्मिकाश्चेम–

"अंबे अंबरिसी चेव सामे य सबले वि य । रुद्दोवरुद्दकाले य महाकाले त्ति आवरे ॥१॥ असिपत्ते धणु कुंभे वालु वेयरणी वि य । खरस्सरे महाघोसे एव पण्णरसाहिया ॥२॥" तत्र क्रमेण यादशीं वेदनामुदीरयन्ति तां तां तद्दर्शयितुमाह –

'धाडेंति य हाडेंति य हणंति विंधंति तह णिसुंभंति । मुंचंति अंबरतले अंबा खलु तत्थ णरइए ॥१॥ ओहयहए य तहियं णिस्सन्ने कप्पणीहिं कप्पंति । विदलगचडुलगछिन्ने अंबरिसी तत्थ णेरइए ॥२॥ साडणपाडणतोडनबंधणरज्जुल्लयप्पहारेहिं । सामा णरइयाणं पवत्तयंति अपुन्नाणं ॥३॥ अंतगयफिप्फिसाणि य हियय कालेज्ज फुप्फुसे वक्के । सबला णरइयाणं कड्ढंति तहिं अपुण्णाणं ॥४॥ असिसत्तिकुंततोमरसूलतिसूलेसु सूलचियगासु । पोयंति रुद्दकम्मा उ णरगपाला तहिं रुद्दा ॥५॥ भंजंति अंगमंगाणि ऊरू बाहू सिराणि करचरणे । कप्पंति कप्पणीहिं उवरुद्दा पावकम्मरया ॥६॥" रुद्रतम–पापकर्मरतेत्यादिविशेषणनियुक्तिकारचरणा द्योतयन्ति तेषामपि स्वकृताशुभकर्मफलभागावश्यकताम । एवमग्रेऽपि ।

'मीरासु सुंठएसु य कंडूसु य पयणगेसु य पयंति । कुंभीसु य लोहिएसु य पयंति काला उ णरइए ॥७॥ कप्पंति कागिणीमंसगाणि छिंदंति सीहपुच्छाणि । खावंति य णेरइए महाकाला पावकम्मरए ॥८॥ हत्थे पाए ऊरू बाहुसिरा–पाय–अंगमंगाणि । छिंदंति पगामं तु असि णरए णिरयपाला ॥९॥ कण्णोट्ठणासकरचरणदसणथणफुगऊरुबाहूणं । छयण भयण साडण असिपत्तधणूहि पाडंति ॥१०॥ कुंभीसु य पयणेसु य लोहियसु य कंदुलोहिकुंभीसु । कुंभी य णरयपाला हणंति पाचंति णरएसु ॥११॥ तडतडतडस्स

भज्जति भज्जणं वम्बुयालुगा—पटठ । वालुगा णरइए जालंति अवगतगम्मि ॥१३॥ पूय—रुहिर—वसट्ठिवाहिणी कलकलंत—जलसाया । वयरणी—णिरयपाला णेरइए ऊ पवाहंति ॥१४॥ कप्पंति करकएहिं तच्छिंति परोप्परं परसुएहिं । सिंबलितरुमारुहंति खर-स्सरा तत्थ णेरइए ॥१४॥ भाए य पलायंते समंतओ तत्थ ते णिरु-भंति । पसुणो जहा पसुवहे महघोसा तत्थ णेरइए ॥१५॥ छिन्न-पादभुजस्कन्धाश्छिन्न—कर्णौष्ठनासिकाः । भिन्नतालु—शिरोमण्ढा भिन्नाक्षि—हृदयोदराः ॥१६॥ तथा— अच्छिनिमीलणमित्तं णत्थि सुहं दुक्खमेव पडिबद्धं । णरए णेरइयाणं अहोनिसं पच्चमाणाणं ॥१॥ असुभा उव्वियणिज्जा सद्दरसा रूवगंधफासा य । णरए णेरइयाणं दुक्यकम्मोवलित्ताणं ॥२॥ इति । यद्यप्येतद् गाथायुगलं बहुषु नियुक्तिपुस्तकेषु दृश्यते तथापि प्रक्षिप्तमवगमित्यवगन्तव्यम्, यतो व्याख्या नास्य विहिता टीकाकृता यथावकाशमिति कृत्वा साक्षि-त्वेनोक्तमिति । न चैतद् मायद्धवानुभावनिबद्धं यतः नियुक्तिरियं श्रीमद्भद्रबाहुचरणाभ्यामपि निबद्धा भवेत् । यथा अण्णरमति गाथा दव्वगुणे' इत्यस्य परिणामं अ त्ति अस्य च सुगमतामवेत्य । न तादृशं गम्भीरायमपि येन पूज्यपादकृत गम्भीयमत यावपि । महदहपारणार्थमपि व्याहृतवं नरकवेदनया— नियताशुभतरलेश्या-परिणामदेहवेदना विक्रिया इत्ययमशुभतरपरिणामाः यथा—तिर्यग्-ध्वमधश्च सततानन्तेन भयानकेन नियतान्धेन तमसा नित्यान्ध-कारा श्लेष्म मूत्र पुरीषस्रोतोमल रुधिर—वसा—मेदपूयानुलिप्ततला श्मशानमिव पूतिमांसकेशास्थिचर्मदन्तनखास्तीर्णभूमयः श्वशृगाल-मार्जारनकुलसर्पमूषकहस्त्यश्वगोमानुषशवकोष्ठाशुभतरगन्धाः । हा मातर्धिगहो ! कष्टं बत मुञ्च तावद् धावत प्रसीद भर्त्तः । वधो दृश्यतामित्यनुबद्धकरुणैर्निस्तीव्रकरुणैर्दीनविक्लवैर्विलापैरार्त्तस्वनैर्नि-

नादर्शनिपुणस्तरणयाचितजांघ्युर्गाद्धनिस्तनिनगाढेदन नजित
सन्तापायाणस्य नि स्त्रामग्नुपरामयम्त्रा । अनुभवगवेदना तथथा
उष्णदन्तास्तीगास्तीजनगम्नाजनमाश्चाऽजनीयाया उष्णाशीत
चतुर्थी शानाण पञ्चम्या षष्ठ्या शीता शीतात्तरेति ।
तत्रथा–प्रथमनरकारम्भे वर्ग्मनिलाघ वा पिनव्याधिग्रस्तोपाभिभूत
नगरस्य सतता दीप्ताग्निराशिपरिवृतस्य व्यभ्र नभसि मध्याह्ने
निवातऽनिग्ग्रनातपस्य यान्गाण्ज दुःख भवति ततोऽनन्तगुण
प्रकृष्टतरमणतस्याप नरक्य भवति । पौषमाघयोश्च मासयो
स्तुषारनिग्नगात्रस्य रात्रौ हृदय कर चरणाधराष्ठ दशनायासिनि
प्रतिसमयप्रवृद्ध शीतमारुते निरग्न्याश्रयप्रावरणस्य यादृक शीत
समुद्भव दुःखमशुभ भवति तनोऽनन्तगुण प्रकृष्ट नरके शीतवेदनासु
नरकेषु भवति । यदि किल उष्णवेदनानरकादुत्क्षिप्य नारक
सुमहत्यङ्गाररासौ उद्दीप्त प्रक्षिप्येत स किल सुशीता मृदुमारुता
शालनां छायामिव प्राप्त सुखमनुपम विन्द्यान्निद्रां चापलभेत ।
एव कष्टतर नारकमुष्णमाहुराचार्याः । तथा किल यदि शीतवेदना
नरकादुत्क्षिप्य नारक कश्चिदाकाशे माघमास निशि प्रवाते महति
तुषारराशौ प्रक्षिप्येत सदन्तशब्दोत्तमोत्तरप्रकम्पायासकरेऽपि तत्र
सुख विन्द्यादनुपमां निद्रां चापलभेत । एव कष्टतर नारक शीत-
दुःखमाचक्षत इति । तथा परस्परोदीरितदुःखा इत्युक्तानि
अनुपरतदुःखे यत्रापादानमादिना तादृशा भवन्ति क्षुदग्निना
दन्दह्यमानशरीरा अनुपममहाहाम्यन्ति ते सर्वे पुद्गलानप्यनुप
च शिलिमात्मनृप्तीयया च निर्यातुपकनया पिपासया शुष्ककण्ठो
ष्ठतालुजिह्वा सर्वोदधीनपि पिबेयुः च तृप्तिं समाप्नुयु , एव-
मादिमत्र यथा क्षुत्तृण्णे दुःखमनन्ततमानि क्षणप्रभायानि । अपि चात्र
' नमरयथास्वधाविनिन्तानामिति, तत्राकरेष्ववधिमानमशुभभव

तथा सिंहव्याघ्रद्वीपिश्वशृगालवृकवाकमार्जारनकुलसर्पवायसगृध्र-
काकोलूकश्येनादिखादन तथा तप्तवालुकावतारणासिवनप्रवेशन
वैतरण्यवतारणपरस्परयोधनादिभिरिति । स्यादेतत किमर्थं त
एवं कुर्वन्तीति ?। अत्रोच्यते पापकर्माभिरतय इत्युक्तम । तद्यथा-
गो वृषभ महिष वराह मेष कुक्कुट-वार्तक-लावकान् मुष्टिमल्लांश्च
युध्यमानान परस्पर चाभिघ्नत पश्यता रागद्वेषाभिभूतानामकुशला-
नुबन्धिपुण्यानां नराणा परा प्रीतिरुत्पद्यते । तथा तेषामसुराणा
नारकांस्तथा तानि कारयतामन्योऽन्य घ्नतश्च पश्यता परा प्रीति
रुत्पद्यते । ते हि दुष्टकन्दर्पास्तथाभूतान दृष्ट्वा अट्टहास मुञ्चन्ति
चेलोत्क्षेपाश्वेडितास्फोटितावल्गिततलतालनिपातनादश्च कुर्वन्ति
महतश्च सिंहनादान्नदन्ति । तच्च तेषा सत्यपि देवत्वे सत्सु च
कामिकेष्वन्येषु प्रीतिकारणेषु मायानिदानमिथ्यादर्शनशल्यतीव्रक-
षायोपहतस्यानालोचितभावदोषस्याप्रत्ययकस्याकुशलानुबन्धि-
पुण्यकर्मणो बालतपसश्च भावदोषानुवर्तिनः फलं यत् सत्स्वप्यन्येषु
प्रीतिहेतुष्वशुभा एव प्रीतिहेतव समुत्पद्यन्ते । इत्येवमप्रीतिकर
निरन्तर सुतीव्र दुःखमनुभवता मरणमेव काङ्क्षता तेषा न
विपत्तिरकाले विद्यते कर्मनिर्धारितायुषाम । उक्तं हि- औपपाति
क चरमदेहोत्तमपुरुषासङ्ख्येयवर्षायुषोऽनपवर्त्यायुष" [तत्त्वार्थ०]
इति । न च तत्र शरण विद्यत । नाप्यपक्रमणम् । ततः कर्मवशादेव
दग्धपाटितभिन्नच्छिन्नक्षतानि च तेषा सद्य एव संरोहन्ति शरीराणि
दण्डराजिरिवाम्भसीति । एवमेतानि त्रिविधानि दुःखानि नरकेषु
नारकाणां भवन्तीति । विशेषार्थिना तु जीवाभिगमादिक समय-
सागरोऽवगाहनीय । अत्र च भिन्नभिन्नग्रन्थग्रथितपाठानामुल्लेखा
द्विपदताऽवभासिष्यते पौनरुक्त्यम्, तथापि नानुशयाऽनुग्रहवद्भिर्वि-
धेयोऽस्मासु कश्चिद्विपर्ययनाभिप्रायेण पुनः पुनरावर्तनेन

भवनिर्वेदकारणता च विभावयद्भिरस्माभिस्तथाकृतत्वात् । उच्यते च–' वक्ता हर्षभयादिभिराक्षिप्तमनास्तुवंस्तथा निन्दन् । यत्प-दमसकृद् ब्रूयात्तत्पुनरुक्तं न दोषाय ॥१॥ ' यद्वा–"वृत्त्यर्थं कर्म यथा तदेव लोकः पुनः पुनः कुरुते । एवं विरागवार्ताहेतुरपि पुनः पुनश्चिन्त्यः ॥१॥ [प्रशम०] इतिवचनात् तिर्यक्ष्वपि च भया-नुभाव एव विभावनीयो विभावद्भिः प्रत्यक्षत्वाच्च यद्यपि न तत्प्रतिपादनं तथाऽर्थकरं सम्पत्स्यते तथापि स्थानाशून्यार्थं लेशमात्रमुच्यते । प्रत्यक्षदृष्टस्यापि विभावनं शास्त्रानुसारेण विचित्र-भावोत्पत्तेरनुभवसिद्धत्वात् । तद्यथा–तिरिया कसंकुसारानिवाय-वह वध मारणसयाइ । न वि इहियं पाविंता परत्थ जइ नियमिया हुता ॥१॥' तथा– क्षुत्तृड्हिमातपोष्णभयार्दितानां ००० मायार्त्या-दिनिबन्धनबहुविधं प्राप्तस्तिरश्चां गतिं सिंहव्याघ्रमतङ्गजमृग-मच्छागादिरूपस्पृशाम् । क्षुत्तृष्णा वध बन्ध-ताडन रजावाहादिदुःख महत् यज्जीव सहते न तत्कथयितुं केनाप्यहो ! शक्यते ॥ दृश्यते पण्नीव रणवाहनक्षुत्तृष्णाव्यापकतायोधनविविधरोगेष्टवियोगानिष्ट संयोगगर्भग्राहणपञ्जरावस्थापनविविधबन्धनक्रीडाहेतुमानवकशादि-क्षणाङ्कुशप्राजनककशाराययष्टिसहनातिश्रान्ताविनयमाराधिरोहण-खत्ताधूवहनहलयोजनोत्प्लवनगोपुरकीलकाघातवालुकाप्रसरभ्रमर-णोर्णादिकर्तनाद्यधिसोढव्यानिश्रान्तसामर्थ्यजाड्यातिश्रान्ताग्निस्प-र्शनपदविविधप्रचण्डवायुवेगविधूतवृक्षविचयवेगाश्मधानायमानासा रवृष्टिसहनयथाक्षुत्पिपासमप्राप्ततृणपानीयादिकवनान्तरमार्गभारभ रवहनावस्थितवाभतपय पूरपरिप्लवप्रचुरपापकमकरवरपरिपूरिता न्तःकरणम्लेच्छजनभक्षणविधिविदारितगात्रनिचयपरमाधार्मिकव-रपानायतमजनविविधक्रीडाहेतुकविधापितानेकयोधनानायतमजनो चितशोभाद्युपचितविहितपिच्छाद्युत्पाटनविविधानायजनप्रवर्तित

तैलादिहेतुकोत्पीलनौषधपरीक्षाहेतुकृतदूषणकरणविसृष्टप्राणाधम तमयवनजनातिगामारचरद्विजविहितयर्गविधिनिमेषस्नपितकर णावरुद्धवस्त्रावासविधूतवधनविविधदायपिप्टपरिपूरिताधियुगलातिक्रमानुतापतप्तायोदीर्घतरसूचिनिचयविद्धभूषनविहितविविधानार्यजनोजितभक्षणाहखण्डकरणादिव्विगलमानोदकपूरवत्तारप्रचुरपापपटलपरिप्लुताात करणप्रवर्तितप्रदीपनातदहनादिविविधरोगात द्भूकीडामात्रहेतुकपाशलम्बाभक्षणादिप्रवत्तनजानतभाघरामूहजातवै दोदग्धहृदयदारितदग्धच्छिन्नभिन्नसोल्लितभर्जितगर्त्तायपातघासार्गोनिरोधादिश्रवणमात्रजनितहृदयप्रकम्पमतीतमतिवचनगोचरमस ह्यतर दुःख तिरश्चा परममयमेव तेषामनुभावो यत्तथापि यावदायुर्जीवन्ति दुःखभराक्रान्ता विजहति च प्राणानष्टतपुण्यतया प्राग्भवाविहितधर्मलेशतयाऽकामनिर्जरया च दुःखमनुभयन्त । एवमेव च मनुष्याणामप्यनुरागधयो'नुभाव । यद्यप्यसावपि प्रत्यक्ष एव तथापि तेषामेवोपदेशाहतया, निर्वेदनिबन्धनतया चतद्वानस्य दश्यते पूववत् स्थानाऽन्यत्राथ–

"आजीवसंकिलेसो सोक्ख तुच्छ उवद्दवा बहुआ । नीयजण सिट्ठणा वि अ अणिट्ठवासो अ माणुस्से ॥१॥ चारगनिरोधवहबधरोगधणहरणमरणवसणाइं । मणसतावो अयसो विग्गोवणयाय माणुस्से ॥२॥ चितासतावेहि अ दरिद्दरुवाहि दुप्पउत्ताहि । लद्धूण वि माणुसत्त मरंति केइ सुनिव्विण्णा ॥३॥

खाद्याखाद्यविवेकशून्यमनसा निर्ह्रीकतालिङ्गिता,
सेव्याऽसेव्यविधौ समीकृतधियो निःशूकतावल्लभा ।
तत्तानायनरा निरन्तरमहारम्भादिभिः कारणै,
क्लेश सङ्कलयन्ति कम च महादुःखप्रद चिन्वते ॥४॥
मर्त्याः क्षत्रिय-वाडवप्रभृतयो येऽप्यार्यदेशोद्भवा–

स्तेऽप्यनान–दरिद्रता–व्यसनिता–दौर्भाग्य–रोगादिभि ।
अ पप्रवण–मानभञ्जन–अनावनादिभिस्त्वानिश,
दुःख नद्विपहन्ति यत्कथयितु शक्य न वस्परपि ॥५॥
रभागभसम सुची शिखिशिखावणाभिरुच्चैरय –
सूचीभि प्रतिरोमभेदितवपुस्तारुण्यपुण्य पुमान् ।
दु ख यत्लभते तदष्टगुणित स्त्रीकुक्षिमध्यस्थितौ,
सम्पद्येत ततोऽप्यनन्तगुणित जन्मक्षणे प्राणिनाम् ॥६॥
जायमाणस्स ज दुक्ख मरमाणस्स जतुणा । तेण दुक्खेण सतत्तो न सरई जाइमप्पणा ॥७॥ विरसरसिय रसतो तो सा जाणीमुहा न निप्फडइ । मायाए अप्पणो वि य वेयणमउल जणेमाणो ॥८॥ हीणभिण्णस्सरा दीणो विवरीओ विचित्तओ । दुब्बलो दुक्खिओ वसइ सपत्तो वम्म दस ॥९॥
वाल्ये मूत्रपुरीषधूलिलुठनानानादिभिर्निन्दना,
तारुण्य विभवार्जनेष्टविरहानिष्टागमादिव्यथा ।
वृद्धत्वे तनुकम्प–दृष्टिपटुता–श्वासाद्यतुच्छारमता,
तस्मा नाम दशाऽस्ति सा सुखमिह प्राप्नाति यस्या जन ॥१०॥ खुहिअ पि वासिअ वा वाहियत्य व अत्तय वहिउ । बालत्तम्मि न तरइ गमइ दुअतु च्चिय वराओ ॥११॥ खेल–वल टियवयणा मुत्त–पुरिसाणुलित्त–सव्वगो । धूलि–भरुडियदहा वि सुहमणुहवइ किर वालो ॥१२॥ खिवइ कर जलणम्मि पक्खिवइ मुहम्मि कसिणभुयग पि । भुज्जइ अभुज्जपिज्ज वाला अन्नाण दोसेण ॥१३॥ उल्लइ भमइ कुक्कइ कीलए जपए असबद्ध । धावइ निरत्थय पि हु निहणतो भूयमघाय ॥१४॥ इअ अममज सचिट्ठिअ अन्नाणविवेअकुलहर गमिअ । जीवेण वालत्त पावसयाइ कुणतेण ॥१५॥ बालस्स वि ति वाइ दुहाइ दट्ठूण ~~णयस्स ।

वल्सारपुहइपालो निव्विग्घो भवनिवासम्म ॥१६॥ तरुणत्तणम्मि पत्तस्स धावए दविणमेलणपिवासा। मा थाइ जीइ न गणइ देव धम्म गुरु तत्त ॥१७॥ तो मीलइ कह वि अत्थो जइ तो मुज्झइ तयपि पालतो। बाहेइ रायतक्करअसहराईण निच्चं पि ॥१८॥ वड्ढते पुण अत्थे वड्ढइ इच्छा वि कह वि पुण दूरे। जह मम्मण वणिओ इव सते वि धणे दुही होइ ॥१९॥ लद्धं पि धण भात्तु पावए वाहिविहुरिओ अन्नो। पत्थोसहाइदिनिरओ त्ति केवल नियइ रयणेहि ॥२०॥ जइ पुण न होइ पुत्तो अहवा जाओ वि दुस्सीलो होइ। तो तह जूरइ अंगे जह वहिउ केवणी तरइ ॥२१॥ पाणितलाइमु मसिसूरचक्कमराइलक्खणोवेया। वज्जरिसहसंघयणा समचउरसा य संठाणा ॥२२॥ तह वि हु रज्जंति रमणि कुट्ठगंयपमुहभीमरोगेहिं। जह हुंति मायणिज्जा निवविवरमरायनणउ व्व ॥२३॥ अन्ने उण सयम गसिआ जररक्खसीइ जायंति। रमणीण सज्जणाण य हसणिज्जा सोयणिज्जा य ॥२४॥ इअ विहुयनयपराण वि तारुण्ण पि हु विडंवणाठाण। जं पुण दारिद्दहया अनीइमताइ ताण तु ॥२५॥ परजुअइरमण परदव्वहरण पहुवेरव लहुनिरयाणं। दुत्तयघणाण निच्च दुहाइ का वन्निउं तरइ ॥२६॥ नत्थि घरे मह दव्व विल्साइ पयट्टइ वणुत्ति। डिंभा रुअंति घरे हद्धी किं देमि घरणीए ॥२७॥ दिति न मह ढाय पि हु अत्तसमिद्धिइ गव्विआ सयणा। सेसा वि हु धणिणा परिहुवंति न य दिंति अवयास ॥२८॥ अज्ज घरे नत्थि घय तल्लं लोण च इधण वत्थ। जाया य अज्ज तउणी वरले होही किंह कुडुंव ॥२९॥ वड्ढइ घरे कुमारी बालो तणओ न अत्थो। रोगवहुल कुडुंब ओसहमुल्लाइय नत्थि ॥३०॥ उज्जोआ मह घरणी समागया पाहुणा वहू अज्ज। जिन्न घर च ट्टं झरइ जल गलइ सयल पि ॥३१॥

करट्टकरी मह भज्जा असवुडो परियणो पहू विममो । देसो अधा रणिज्जा एसो वच्चामि अन्नय ॥३२॥ जलहिं पविसेमि महिं तरेमि धाउ धमेमि अहवा वि । विज्ज मन्त साहेमि देवय वा वि अच्चेमि ॥३३॥ जीवइ अज्ज वि सत्तू मआ य इटठो पहू य मह रुटठो । क्षाणि गहण मग्ग तिविह वि णो क्थ वच्चामि ॥३४॥ इच्चाइ-महाचिता-जराहिया निच्चमेव दरिद्दा । किं अणुहवंति सुक्ख कोसम्बिनयरिविप्पु व्व ॥३५॥ इय विहवीण दरिद्दाण वा वि तरुणत्तणे वि किं सुक्ख । वुड्ढाढिमुल्हर चिय वुड्ढत्त नूण सव्वेसिं ॥३६॥ थरहरइ जवजुयल जिज्जइ दिटठी पणस्सइ सुई वि । भज्जइ अग पाएण हाइ सिं भोअइ पउरा ॥३७॥ एगम्मि अणाइज्जो हसणिज्जो तह सोयणिज्जो अ । अच्छइ घरस्स कोणे पडिओ मचम्मि मासता ॥३८॥ वुड्ढत्तणम्मि भज्जा पुत्ता धूआ वहूजणो वा वि । जिणदत्तसावगस्स य पराभव मुणइ अइदुसह ॥३९॥ चउसु पि अवत्थासु इअ मणुएसु वि विचिंतमताण । नत्थि सुह मुत्तूण केवलमभिमाणसजणिय ॥४०॥ बाला किड्डा मदा बला य पन्ना य हायणि पवचा । पब्भार मुम्मुही-सायणी य दसमी अ कालदसा ॥४१॥ दसवरिसपमाणाउ पत्तेयमिमाउ तत्थ बालस्स । पढमदसा बीया पुण जाणिज्ज सुकीलमाणस्स ॥४२॥ तइया भोगसमत्था होइ चउत्थी उ पुण बल विउल । पचमी आए पन्ना इंदियहाणी य छटठीए ॥४३॥ सतमीआइ दसाए-वासइ निज्जुहइ चिक्कण खेल । सकुयइ वली पुण अटठमीइ जुवईण य अणिटठो ॥४४॥ नवमी अ नमइ सरीर वसइ य देह अकामओ जीवो । दसमीइ सुयइ वियला दीणभिण्णस्सरा खीणो ॥४५॥ धावेइ रोहण तरइ सायर भमइ गिरिणिउजसु । मारेइ बधव पि हु पुरिसा जो होइ धणलुद्धा ॥४६॥ अडइ बहु सहइ

छुह वहइ भर पावमायरइ। दिन्ठो कुलसीलजाइपच्चयघीर च्च लोभहुओ चयइ ॥४७॥ वइया वच्चइ सत्थो किं भंड कत्थ वत्तिया भूमी। को कय–विक्कयवालो विकिक्कस्सइ किं कहिं केण ॥४८॥ उक्खणइक्खणइ निहणइ रत्तिं न सुयइ दिया विय ससको। लिंपइ टइउज्ज सयय लंछियपडिलछिय कुणइ ॥४९॥ भुजसु न ताव रिक्सो जमउ न वि य अज्ज मज्जीह। न विय वसीहामि घरे कायव्वमिण बहु अज्ज।५०॥ किं किं न कय किं किं न कारिय कह कह न नामिय सीस। दुब्भर–उयरस्स कए किं न कय किं न कायव्व ॥५१॥ जिज्मइ मुहुलायण्ण यामा घोलेति वठमज्झमि। कह कह कहइ हियय देहि त्ति पर भणतस्स ॥५२॥ न च निरूप्यमत्त वरणे सागररिद मदुस–भवन्तु नरकादिगति त्रयीत्रिशङ्कुभित्रभावितभावाना दुस्तराणि दु खवृन्दानि, न यानि वर्णयितुमाकर्णयितु वा पायन्तेऽपारसमयसागरपारङ्गमैरपि विद्वद्भि प्रतिसमयाप्रतिहतप्रज्ञानपटुत्वविदितविश्वविश्वचराचरार्थाकारवाङ्मन वमतात्पर्यै केवलिभिरपि क्षुत्क्षामकुक्षिद्विजघृतपूरवाञ्छातिगया-ञ्छापूर श्वात्रभश्च पर विबुधालयविवर्त्ति–प्राग्भवविहितातुल-धर्मविधानजनितान यमाधारणसातादिकर्मोदयसम्पादितपरमप्रकृष्ट पञ्चविषयभोगभ्राजिष्णुस्वावतारपरिहृतधृतादिप्रतिपत्तिदिव्यप्रेम भाजनसुराङ्गनाहावभावोत्पादिताख्यानिश्रान्तप्रमोदपूरमनोमात्रसा धितादापकायपरानधीनकायक्लेशामयस्वेदजराकृतजजरशरीरत्वेद्रि-यहानिदृष्टयपटुत्वादिरहित–यथेच्छगमनागमनविधानविज्ञाप्रतिपा तिनानमर्याधारणज्ञापिनसदातनात्मनर्मल्याना सुराणा तु कथङ्कार दु खनामापि भविष्यतीति चेत्? मा भ्रातरस्त्वरिद्व वमज यसु खमात्रस्य क्षीयमाणत्वन प्रतिक्षण नामक्षीयताहुनीयवोहावद्भि, यदाहुर पेऽपि–'पुण्यचितोऽपि क्षीयते लाव" इत्यादि, धमप्राचु

येंपि न तथा नायमंस्नेो,येन निरुपमसुखास्पद त म्यु । यत्र दु मन सम्भिन्न न च भ्रष्टमन तरम् । अभिलापापनीन च तज्ज्ञाय स्व सदा पद ॥ मित्यादि स्वोपचारिरमेवावग तव्य भ्रष्टताया श्रुतिस्मनि घातन मिद्धत्वात् । अयञ्च–यथा तेषा शारीरिक सुख वर्णनातिग तथा दु खमपि मानसिकमपि "सव हि महता महत्" इति न्यायानुसरणीकरणायेव महत्तममेव । यदाहु –

"सम्यग्ज्ञानपालनादिभिरपि प्राप्ते भवे त्रदश,
जीवा दोन–विपाद–मत्सर–तपस्वल्पर्द्धिक वादिभि ।
ईर्ष्या–काम–मद–क्षुधाप्रमतिभिश्चात्य तपीडार्दिता ,
क्लेशेन क्षपयन्ति दीनमनसो दीघ निज जीवितम् ॥१॥

देवा वि देवलोए दिव्वाभरणाणुरञ्जियसरीरा । ज परिवडंति तत्तो त दुक्ख दारुण तेसि ॥२॥ त सुरविमाणविभव चितिय चवण च देवलोगाओ । अइबलिय चिय ज न वि फुट्टइ सयसक्कर हियय ॥३॥ ईसा विसाय कोह भय माय लोभहि एवमाईहि । देवा वि समभिभूआ तेसि कत्तो सुह नाम ॥४॥ रिद्धिमरसजुआण वि अमराण नियगमिद्धिमासज्ज । परिरिद्धि अहिअ पिच्छिऊण झिज्झंति अगाइ ॥५॥ उण्णयपीणपओहर–नीलुप्पलनयण–चंदवयणाइ । अन्नस्स कलत्ताणि य दट्ठूण वि अभइ विमाओ ॥६॥ एगगुरुणो सगासे तवमणुचिन्न मए विमणेणावि । हद्धी मज्झ पमाओ फलिआ एयस्स अपमाओ ॥७॥ इय ज्झूरिऊण बहुसो अइ कोइ सुरा महि ड्डियसुरस्स । भज्ज रयणाणि अ अवहिऊण मूढो पलाएइ ॥८॥ तत्तो वज्जेण सिरम्मि ताडिओ विग्घमाणओ दीणो । उक्कोसेण वि य ण अणुभुजइ जाव छम्मास ॥९॥ ईसाइदुहीअण्णो अण्णो परि जणकोवसतत्तो । अण्णो मच्छरदुहिओ नियडीइ विडविओ अण्णो ॥१०॥ अण्णो लुद्धो गिद्धो पमुच्छिओ रयणदारभवणेसु । अभिओ–

गजणियपेसत्तणेण अइदुक्खिओ अप्पो ॥११॥ पज्झते उण मीणम्मि आउए निव्वडततणुच्छवे । तेयम्मि हीयमाण जायते तट् विवज्जासो ॥१२॥ आणे वि लघमाण अणामरे सयलपरिअणजणम्मि । त रिद्धि पुरओ उण दारिद्दभय नियताण ॥१३॥ रयणमयपुत्तियाओ सुवण्णकलीउ तत्थ भज्जाओ । पुरओ उण ताण मुज्जिअ च असुइ च बीभच्छ ।।१४।। तत्थ वि य दुव्विणीय कन्नेसरम्भ पिय मुण ताण । तत्थ मणिच्छिय आहारविसयवत्थाइ सुहियाण ॥१५॥ पुरओ परघरपेसत्तणण विण्णायउयरभरणाण। रमियाइ तत्थ रमणिज्जकप्पतरगहणदेसेसु ॥१६॥ पुरओ गब्भे वसहिं दट्ठु झुरोइ रासभीए वा । सा उप्पज्जइ अरइ सुराण ज मुणइ सव्वन्नू ॥१७॥ अज्ज वि अ सरागाण मोहविमूढाण कम्मवसगाण । अन्नाणोवहयाण देवाण दुहम्मि का सका ॥१८॥ सम्मद्दिट्ठीण वि गब्भवासपमुह दुह धुव चेव । हिंडति भवमणत केइ गासाल्पमरिच्छा ॥१९॥" अत एव पठ्यते-"जइ ता लवसत्तमसुरविमाणवासी वि परिवडति सुरा । चितिज्जत सेस ससारे सासय कयर ॥१॥ कह त भण्णइ सुक्ख सुचिरेण वि जस्स दुक्खमल्लियइ । ज च मरणावमाण भवसंसाराणुबधि च ॥२॥" तत्त्वतस्तु तेषा वैषयिकसौख्यसमालिङ्गिततनूना प्रवपवत्पुण्यकर्ममात्रफलभोगभुजगाना न सुखलेशोऽपि परमार्थदृशाम् । यदाहु -

"फलाभ्या सुखदु खाभ्या न भेद पुण्यपापयो । दु खान्न भिद्यते हन्त यत पुण्यफल सुखम् ॥१॥ सव पुण्यफल दु ख कर्मोदयकृतत्वत । तत्र दु खप्रतीकारे विमूढाना सुखत्वधी ॥२॥ परिणामाच्च तापाच्च सस्काराच्च बुधमतम् । गुणवृत्तिविरोधाच्च दु ख पुण्यभव सुखम् ॥३॥ देहपुष्टेनरामत्यनायकानामपि स्फुटम् । महाजपापणस्येव परिणामोऽतिदारुण ॥४॥ जलौका सुखमानिन्य

सिञ्चति रुधिरं यथा । भुञ्जाना विषयान् यान्ति ज्यामन्तं सुदारुणाम् ॥५॥ नीत्राग्निसङ्गमाप्युत्पयमाममामिव । यत्रौषुक्या स्त्रक्षाणां तप्तता तत्र किं सुखम् ॥६॥ प्राव पदवाच्चारतिस्पर्शापुष्टावमुपेतुषि । इन्द्रियाणां गणं तापव्याप एव न निवर्ति ॥७॥ सदा यत्र स्थितो द्वेषोल्लेखः स्वप्रतिपक्षिषु । सुखानुभवकालेऽपि तत्र तापहतं मनः ॥८॥ स्वघातं स्वघातरागेपे भाग्यव न तत्त्वतः । अताह लादऽपि दुःखस्य संस्कारो विनिवर्तते ॥९॥ सुखं दुःखं च मोहश्च तिस्रोऽपि गुणवृत्तयः । विरुद्धा अपि वर्तन्ते दुःखजात्यनतिक्रमात् ॥१०॥ क्रुद्धनागफणाभागोपमो भोगोद्भवो मिल । विलासश्चित्ररूपोऽपि भयहेतुर्विवेकिनाम्' ॥११॥ एतेन 'नरविबुहेसरसुक्खं सव्वं दुक्खं सततपडिबद्धं' इत्यादौ सुरसुखानां कथङ्कारं दुःखरूपत्वेन विपरीतस्यपनया श्रद्धानं परमसम्यक्त्वनिमित्तं,तस्य परमार्थयथार्थश्रद्धानात्मकत्वात्तस्य दुःखरूपत्वे वा धर्मादस्तत्रिमित्तस्य पुण्यं तवसंजमेण देवा देवलोगेसु उववज्जंति' ति वचनाददुःखहेतुत्वापत्तेः स्पष्टदोषमयस्याप्रतिपादानता । न चन्नपि परमागमानुरोधीति निविरन्तरम् मातवेदनीयादभ्रसुखस्यापासुखत्वेना-पातात्भावदुःखात्तु भाथ श्रोपातामातवेदनीयाद्भ्राद्रिम व यद्यपि तथाप्यत्र सम्यग्दृष्टयगुमता परिणामानुधावित्वेन परिणामदुःखत्वात् पारमार्थिकानिचलात्मानन्दानापादकत्वेन च दुःखरूपताश्रद्धानं न कथमपि युक्त्यतिरिक्तता दधाति । न हि विदितयथार्थारिन्द्रियभोगसाधनसम्पादनपरायणचिन्तारत्नप्रभावस्य नरस्य नालयाविषयेषु रत्नेषु रतिर्भवति परमार्थसुखवाञ्छितत्वादेव । न चैवं पराणि रत्नानि न जगायन्ते, तथाऽपि भावात् । यद्वा— न पूर्वभवार्जितपःसंयमौ देववार्धाप्तिकारणे, किन्तु प्रतिवध्यमानस्मवगणान

तानन्तप्रदेशानां जीवानाम् अध्यवसायस्युदध्यापादस्त्वाभ्यागच्छति
विरसानि कर्माणीत्येव प्रोच्यते सरागधर्मस्यैव तद्धेतुत्वादिति न
समजयमेव देवसौख्यम्। अत एव च–

'यस्तु यतिर्घटमानः सम्यक्त्वज्ञानशीलसम्पन्नः। वीर्य
मनिगूहमानः शक्त्यनुरूपं प्रयत्नेन ॥१॥ संहननायुर्बलकालवीर्य
सम्पत्समाधिवैकल्यात्। कर्मातिगौरवाद्वा स्वार्थमकृत्वोपरममेति
॥२॥ सौधर्मादिष्वन्यतमकेषु सर्वार्थसिद्धिचरमेषु। स भवति देवो
वैमानिको महर्द्धिद्युतिवपुष्कः ॥३॥" इति परमार्थलाभे वा
शेषपुण्यारम्भकस्वभावे स्थित्यादि च युज्यते। तथा च "सज्ज्ञानयोग
एवकस्तथा च पुण्यलक्षणः" इति सरागसंयम–संयमासंयमस्त्यादि
भूतव्रत्यनुकम्पेत्यादि सर्वं सङ्गच्छते। अयवधारणश्च तत्र न
संयमादेः किन्तु सरागत्वादेरेव 'विशिष्टे विधिः प्रतिषधो वा
विशेषणं प्रति संक्रामेते' इति न्यायात् "न्यायसम्पन्नविभव"
इत्यत्र न्यायसम्पन्नताया विधिरिव। इत्येव नारकादिभवानामनुभावो
यथा शुभप्राधान्येन दर्शितस्तथा तद्वृत्तीनां दुःखप्राधान्येन ज्ञानत्र
याविस्तभोगमनमोक्षगमनाहत्वादितत्तच्छक्तिप्राधान्येन वर्णनीयः।
विस्तरभयाच्च नात्र प्रदर्श्यते। तृतीयं पर्यायलोकस्य भेदमाह–
'भावपरिणामे' ति। तत्र भवन्ति भविष्यन्ति अभूवन्निति भावा–
जीवपुद्गलाद्यास्तेषां परिणामोऽवस्थान्तरगमनम्। यदाह– 'परि
णामो ह्यर्थान्तरगमनं न च सर्वथा व्यवस्थानं न च सर्वथा विनाश' इति। स च वर्णभेदादि
भेदेनानेकधा। तदाह –

जइ कालगमेगगुणं सुक्किलगं पि य हविज्ज बहुयगुणं।
परिणामिज्जइ कालं सुक्केण गुणाहियगुणेणं ॥१॥ जइ सुक्किल
मेगगुणं कालगदव्वं तु बहुगुणं जइ य। परिणामिज्जइ सुक्कं
कालेण गुणाहियगुणेणं ॥२॥ जइ सुक्कं एक्कगुणं कालयदव्वं पि

एक्कगुणमेव । कालोय परिणामं तु ऽन्नगुणत्तेण संभवइ ॥३॥ एवं पंच वि वण्णा संजोएण तु वण्णपरिणामो । एक्कत्तीसं भंगा सव्वे वि य ते मुणयव्वा ॥४॥ गन्धे य परिणामो गंधाणं रसाण तह य फासाणं । संठाणाण य भणिओ संजोएण बहुवियप्पो ॥५॥ छाया य आयवो वा उज्जोओ तह य अंधयारो य । एसो उ पुग्गलाण परिणामो फंदणा चेव ॥६॥ छायादीनां लक्षणमाह—

'साया णाइपगासा छाया णाइच्चिया बहुवियप्पा । उण्हो पुण प्पगासो णायव्वो आयवो णाम ॥७॥ न वि सीओ न वि उण्हो समो पगासो य होइ उज्जोओ । कालं मइलं तमं पि य वियाण तं अंधयारं ति ॥८॥ दव्वस्स चलणपप्फंदणा उ सा उण गईत्ति निद्दिट्ठा । वीससपओग-मीसा अत्तपरेणं तु उभओ वि ॥९॥ इति । भवति द्रव्यगुणपर्यायाणां प्रागवस्थाया सर्वथाऽपरित्यागेनाप्य यदवस्थान्तरगमनं परिणामशब्देनोच्यते । न च वाच्यं कथं नाम पर्यायेषु परावृत्तिमत्स्वेषामेव पर्यावर्तित्वमित्यादिति । मनुष्यत्वादेः पर्यायत्वेऽपि बालत्वादीनां तदवान्तरभाविना परिणामदर्शनात् । अत एव च छिद्रघटावोत्पत्तिघटाविनाशेऽपि, विभागविनाश्यत्वेव पदार्थनाशदर्शनात् । न हि संयोगमात्रस्य पदार्थोत्पादकता अन्यथा प्रत्यभिज्ञानादिप्रबलबाधोपपत्तेः । न हि तन्तुमात्रोपकल्पिते न स पटो देवदत्तस्येति स्वकीयतया प्रत्यभिज्ञायेताच्छिद्यत च एव मतिं सर्वोऽपि व्यवहारः । आपत्तिश्च क्षणिकसिद्धान्ताभ्युपगमस्य । परिणामवादे तु न किञ्चनापि दूषणम् । न चायमन्यान्यघटाद्युत्पत्तौ भाक्तजीवादष्टादिकारणारम्भकल्पना । सम्पूर्णत्वपरिणामाभिधानं तु न किञ्चिदनिष्टम् । एवं च सम्पूर्णघटोत्पत्तिनिमित्तकारणतयैवरमिद्धिरप्यनुमेया चेत्सिमप्रारब्धामारिता नया, कल्करादेरेव तथा

अन्यथा दण्डादेर्घटादिहेतुताय पलायेत योजनानां शतम् । अयादृशी शद्धेतुताया तु महीयस्यभिनिवेशिता–यदसिद्धसाधनाय सिद्धस्य अजरीकरणं, पलायित च विजातीयवृत्त्यादिना विजातीयकार्योत्पत्तिप्रसङ्गात् सामान्य कार्यस्य कृतिजन्यत्वमित्यनेनेश्वरसिद्ध्यसाध्यमानेनानुमानेन । इदमेव च परिणाममामाज्य–यज्जातोऽन्यथा यादेन यथार्थतया प्रामाणिकं प्रत्यभिज्ञायते घटादि । न चदमेवा तेन नित्यऽनित्य वा पदार्थेऽभ्युपगम्यमाने घटादीकोटिमारोपिते, आद्यस्य परिणामस्यवाभावात्, अन्त्यस्य परिणामाधारस्यवाभावाच्च । उपालभ्यते च विरुद्धमित्यादिर्व्यत्तादिना–यदसौ मे घटस्त्वयैव छिद्रित इति । एवमेव भग्न–खण्डित–ध्वस्तत्यादिनानात्वसाधनमपि विहायादृष्टान्यव्यवस्थापनावल्पनप्रहितान्तां यथार्थतया भावनीयम् । ननु तु परिणामवाद प्रमासिद्ध, पर प्राय प्रतिपादितकापोतादि वर्णपरिणामच्छायाघवारादीना च परिणामता न कथञ्चनापि प्रमाणसङ्गतिमन्वेत इति चेत्, न तावच्चित्ररूपसत्त्व विचार प्रामाणिकानाम् अवयवभेदेन भिन्नभिन्नरूपवत्त्यप्यवयविनि चित्ररूपत्वाङ्गीकारात् । येऽपि चावयविनो नीरूपत्वमुररीचक्रु तेऽप्यवयवरूपस्य समुदायेनावयविनि भानमभ्युपगतवन्त एव, अन्यथा चाक्षुषप्रत्यक्षविरोधापातात् । न ह्यरूपवाय्वादिवत् चाक्षुषतामापद्यते [illegible] प [illegible] नी

नीरूपा भवितुमर्हति नी [illegible] । न च नवो ज्यणस्तत्र नानील,

तापक्षित्ववादे । इत्य च "लोहितो यस्तु वर्णेन मुखे पुच्छ तु पाण्डुर । श्वेत खुरविषाणाभ्या स नील वृप उच्यते ॥१॥" इत्यवयवभेदेन वर्णनमपि सङ्गच्छते । निरपेक्ष च नव रूपमिति प्रत्यय । अन्यथा नील जगदित्याद्यापत्त । सव चतदपरिणते समाधिक्यभावेन वर्णे विचारित पर समाधिक्यादिना परिणतौ तु न केनाप्यपह्नोतु शक्य, चित्र रूप वर्णान्तरत्वादेव तस्याध्य क्षणावलोक्यतेऽपि तत्तथा । न च सयोगजो क्षणपरिणाम एवमवो-त्पद्यते, प्रतिनियतप्रतिवन्धकभावकल्पनायामपि कपोतादिपरिणाम-स्याध्यक्षसिद्धस्याकस्मिकत्वापत्ते । न च चित्रताऽप्येकविधा श्लक्ष्ण-त्वादीनामपि, तथा सत्यनकविधत्वापत्ते । एकत्रिशद्भङ्गा इत्यपि चोद्देशमात्र, सामान्येन गुणशब्दोल्लेखाऽप्यत एव । तथा च कपोतादीनामपि जघन्यगुणत्वादिसद्भावे न विरोध । छायाया द्रव्यत्वमपि साध्यमानाप्रकारवत प्रतिपत्तव्यम । तमश्च द्रव्यम । यदप्युच्यते–तेजोऽभावोऽयमिति । तत्र चिन्तनीयमेतत, यदुत–तेजोऽपि द्रव्य न वा ? । आद्य, तद्ध्वसे घटध्वसे कपालद्वन्द्वमिव अवश्यमङ्गीकार्य तदुत्तरावस्थपरिणत द्रव्यम, न हि सर्वथोच्छिद्यते द्रव्य, प्रदीपविनाशे तत्तेजोविनाशोऽवश्यमेवेत्थ स्वीकारप्रसङ्गात, ध्वसस्यात्यन्ताभावत्वावगाहेन भ्रान्तत्वाद द्रव्यापगमिनाम । न च वाच्य द्रव्यत्व नाऽऽलोकनिरपेक्षचक्षुर्ग्राह्यता स्याद । घटादेस्तथापि तत्तेजस एवातथात्वात द्रव्यत्वेऽपि तस्याऽऽलोकेन स्वकीयेनाऽऽलो-कवत्त्वेऽपि न कथञ्चनाप्यालोकस्यालोकवत्ता । औपाधिकत्व गम-नागमनादिकमपि दीपगमनागमनादिनाऽऽतपस्यापि तथात्वात । यद्वा–रक्तादिकाचेनालोकेऽपि रक्तत्वाद्युपलब्धेन स्यादालोकस्यापि परकीयगुणानुसरणादौपाधिकगुणवत्ताया द्रव्यता,अनन्ता पादविना दाकल्पना च न यतितप्रभृतिसिद्धयेऽर्थे बाधिका । [illegible]

वचित्र्यमेव शरणम् । यतः सत्यपि समाने पार्थिवत्वे वज्रं न लोहलेख्यं, काष्ठादीनि च तथेति नैव पर्यनुयोज्यं तत्र । दृश्यन्ते च कौशिकादयो रात्रौ निरीक्षमाणा आलोकसहकारितामन्तरेणाञ्जनसंस्कृतचक्षुष्का मनुजा अपि चेति । तत्त्वतः तमोऽतिरिक्तद्रव्यचाक्षुषं प्रति तमसः प्रतिबन्धकत्वमेव न्याय्यम्, मन्दतेजसि स्फुटं यथा यथा धकारनिवृत्तिस्तथा तथा दृष्टिप्रसरोऽध्यक्षसिद्धः सङ्गच्छते । न च यावद्दृष्टिपथऽभावावश्यकतेजोऽभावस्तमस्तमोऽवलोकनात्तदा । न चालोके उद्भूतरूपवत्त्वेऽप्यनुद्भूतस्पर्शवत्ता, यत्रोद्भूतरूपमुद्भूतस्पर्शव्याप्यमिति नियमः स्यात् प्रामाणिकः । तथा चोद्भूतस्पर्शवत्त्वेन धूमेऽपि स्पर्शोऽप्युद्भूत इत्यप्यप्रामाणिकमेव, आलोकतीव्रतायामपि बाष्पाद्यस्यानुभवसिद्धत्वात् साम्प्रदायिकस्याभ्युपगम्यत एव तमसि समीरणाभिव्यज्यमानः शीतस्पर्शः, यतोऽनुभूयत एवासितपक्षीयनायुशीततावशिष्टः । न च सामग्रीयोऽसौ सदा तथानुभवप्रसङ्गात् । अत एव च शीतबहुलप्रदेशवदन्धकारबहुलप्रदेशे शैत्यपटुतोपलब्धिश्च तस्य पट्वी साक्षादनुभूयते । किञ्च—तमो नीलमिति प्रतीतेरपि तमसो द्रव्यत्वस्वीकार आवश्यक । बाधितेयमिति चेत् । केन ? न प्रत्यक्षादिना, तस्य प्रत्यक्षत्वानङ्गीकारात् अङ्गीकारे च सत्त्वेन प्रमीतेरन्यथासिद्धत्वात् स्पष्टैव द्रव्यता । अनुमानादिकं तु न तद्बाधकम् । अभावे च तमसो नीलत्वेऽन्तरीक्षीयो निशायां दृश्यमानः धापातवर्ण आकस्मिकतामेवापद्येत । कुमुदिनीबान्धवादेस्तु श्वेतप्रभाविधायित्वात् दिवा तु सवधव तमत्यतमोऽभिभवाद्धानचीयकरनिवरण न तथोपलम्भः । एवं च न तस्य पृथ्वीत्वमपि, तस्या अनुष्णशीतस्पर्शवत्त्वात् । नीलरूपे च न पृथिवीत्वं हेतुता । अस्तु वा विशिष्टनीलरूपं प्रति तत्त्वेन हेतुता । ननु च यदि तम आवश्य-

घनेऽप्यभावस्य तर्हि न तदनुसन्धानाभाव प्रतीयेत। न ह्यस्य ताभावे प्रतियोग्युल्लेखो बोध स्फुरति अननुसन्धाने च प्रतियोगिना घटादिवत् सत्त्वेन प्रतीयमानतायामभावत्वस्य कथं भावतापत्तिस्तेन शक्याऽपह्नोतुम्? । किञ्च आलोकाभावो यत्र ध्वान्तं किं तर्हि यावदालोकाभावो यत्किञ्चिदालोकाभावः आलोकसामान्याभावो वा ?। आद्ये दीपाद्यालोकसत्त्वेऽपि तमसः तदालोकाभावात्तमस्त्वेन प्रतीतिप्रसङ्गात्। न चाभावस्यापि परभवावस्था भावत्वापत्तम्। द्वितीयस्मिन्नु सत्यपि प्रदीपप्रदीपाग्नि भास्करेण वायादितिनपि भवन भुवन वाऽप्येव अन्यतजन्मिना तजाभाव, तेन तमावनाप्रतीतिप्रसङ्गस्य दुर्वारत्व। यदि च यशीयिते आलोकसामान्याभावस्य तमस्त्वप्रतीतिरिति। तत्र विचारणीयं तावदिदम्–यथा घटानामसत्ताभावं यत्किञ्चिद्घटप्रतियोगिकाभावान्न तु न तयति किं कारणं? कथं च मन्दतमोऽपि क्वापि प्रदेशे सम्भवन तत्र भासाभावया साङ्कर्य प्रसङ्गात् मन्दस्य तेजस आगमनं चेन्नालोकसामान्याभाव इति किं तथा घटा प्रतीयते? कथं वाऽन्धकारत्वप्रतीतिः? तथा च द्वयाभावत्वे न सत्त्वयोरेव सम्भवः। न ह्यन्यत्र घटाभावो घटसत्ता वा सम्भवेन नजीकृता वा सम्पूर्णालोकस्वीकारे च कथमन्धकारो मन्दतेजस्त्वेन वा प्रतीयते व्यपदिश्यते चामन्दमपि मन्द तमो मन्दं तमश्च। न चाभावत्वे युक्तमिदम्। यथा तीव्र मुत्कटं प्रचुरं वा तेज इति प्रतीतिः प्रतीतिमता, तथैव तमस्यपीति कथं भवेन्मावतास्य ?। न हि तारतम्यमस्त्यभावे। यदि चालोकाभाव एव तमस्तदा धाना स्याद्भान, चक्षुरभावश्चेत चक्षुष्मनाप्य क्षितिमीलने न तद्भानम् सन्निरूपा नेति चेत स्पष्ट सन्निरूप सम्बन्ध, स च तमसो द्रव्यत्व सत्येव घटते। अयञ्च अधिकरण

भाभावे नात्यन्ताभावभानम्, तमसो भानं तु तदधिकरणभानाभावेऽपि आबालगोपालाङ्गनं प्रसिद्धमेव न गृह्यतेऽपवरकावारोऽन्धकारग्रहणेऽपि । न च वाच्यं न तर्हि ज्ञाता तमस स्यादियत्तेति । अभाप्टापत्ते । न हि पयामुक्तपटलज्ञानेऽपि तत्परभागवर्ति नभोमण्डलं गृह्यते केनापि । न च प्रौढालोकाद् बहिर्भागादपवरकान्त प्रवेश पूर्वम् स्वारम्भ पश्चाच्चालोकवत्तया भानमपवरकस्याध्यक्षसिद्धम्, न चैतत्तमसो द्रव्यत्वे युज्यते इति वाच्यम् । यथा ह्यालोकाभिभूतदृष्टेरन्धकारस्यैव स्पष्टवर्णस्य वस्त्रस्य स्पष्टत्वे नाभानेऽपि वस्त्रीयवर्णस्य वस्त्रस्यावर्णत्वेन भानं, क्वचिन्नस्य वा कम्बुन रामलोपप्लुततया पीतिमत्तया भानं च, न तावता दृष्टदृष्टयवलोकिना सत्यत्वं पदार्थस्वरूपं वर्णव्यवस्था वाऽयथाऽङ्गीकर्तुं युज्यते समीक्षावताम्, तथाऽत्रापि समीक्षणीयम् । सर्वं हि ज्ञानं धर्मिण्यभ्रान्तमिति नियमेनात्र वर्णविपर्यासेऽपि धर्मिभ्रान्तत्वानुपपत्ते । महिनावद् दृष्टे प्रतिबन्धकत्वमप्यस्य द्रव्यत्वसाधकमेव । यथा च महिका वायुविदारणं नश्यति द्राक्, तथा तमोऽपि तेजसा । किञ्च यदि तमः स्यादभावरूपं न स्यात्तस्याभिधानादौ नामावली । विद्यते च सा 'ध्वान्तं भूच्छायान्धकारे' इत्यादिना प्रतिपादिता । न चाभावत्वे यथा दृष्टचुपघाते वर्तमानमपि व्यपदिश्यतेऽन्धादिना मातरस्तथैवमपि भविष्यतीति वाच्यम् । तस्यादर्शनादिना स्पष्टमेव तथाद्योतनात् । न चात्र द्योत्यते तथा । न च तत्त्वतो दृष्टयभावमात्रस्याऽन्धत्वेनाभिधानम्, अन्यथा काष्ठादेरपि तथाभिधानापत्तिरुद्भवत्यनिवार्यप्रसरव किन्तु दृष्टिविकारदृष्टियोग्यप्राणिविशेष एव । असुरादिव्यपदेशोऽपि तथैव, न केवलाभावमुख्यत्वेन, किन्तु तद्विशिष्टावस्थावाधकत्वेन । न चात्राप्यालोकाभावलक्षणतमोयुक्तापवरकादिवाधकत्वं तमःशब्देनाभिप्रेयमाणं स्यादुक्ति

पुस्नम तम्य तमोयुक्त गहनतमो गुल्मम इत्याग्व्यिपदेशानाभिधा नानहत्वापानात । न चाभावत्वे तमसा युज्यत दापायास्तमस्वि-न्यादिरभिधानश्रेणि , तका च स्याद्दर्शिता तवनास्पद तमी तमा विभावरी । रजनी वसति श्यामा वासतेयी तमस्विनी' । इत्यादिना दर्शिता चाभिधानगरूपहट्टद्भिराद्वयाल्पिस्तस्या । यच्चोच्यत तम गब्दो द्रव्यवाचको न भवति आलोकशब्दाचत्वे सति आलोक-निरपेक्षचक्षुर्ग्राह्यवाचित्वादालोकाभाववन्दिति । तत्र किं नय यत्नु नयेत-यदालोकगब्दो द्रव्यवाचको न भवति तमगब्दाचत्व सति तमोनिरपेक्षचक्षुर्ग्राह्यवाचित्वात पटाभावादिगव्यदिति । प्रत्यक्षविरोध उभयत्रापि तुल्य । अयच्च-तम पद साभिधय गुद्धायक पम्त्वात्, घटादिपदवन्निति नियममाम्राज्यात् सत्प्रति-पक्षितमिदम् । दृष्टान्ताप्ययुक्त तम गुद्धपदत्वाभावात नियम विरुद्ध चानुमानमिदम् । किन्च एव तत्र शब्दस्यालोका यत्वादिम त्वात् कथ द्रव्यवाचकता । तदथवाचकशब्दा यत्व इति विशेषण पि घटपटादयोऽपि द्रव्यवाचका । न च मनुष्यत्वेन विशेषणीयो हेतुद्रव्यस्यस्मागयमारण तस्यानथकयात । विशेषणेऽपि अञ्जन-सस्कृतचक्षुष्केनावलोक्यन्त एव घटाद्यो विनाऽऽलोकमिति स्पष्ट सिद्धि । तस्यतस्तु नथा तथ्याप्तेर तरेण यादृच्छिकानुमानमात्रेण पञ्चसिद्धि । न चात्र कायकारणभावादिना कयच्चनाप्यस्ति व्याप्तिसिद्धि । एवमारोपितनीलरूप आलोकाभावो यावत्या लोकसद्भाव न तमोव्यवहारस्तावदालोकाभाव आलोकससर्गाभाव-समुदाय एवान्धकार इत्याद्यपि सतामपकणनीयमेव, पूर्वोक्तनी त्यवालोकाभावत्वेनाघटमानत्वात् । एव छायापि नाभावरूपा तमोवत समानसाधनेति च न पयगनुशा तति । विशेषश्चानयो परिणामप्रतिपादकगाथायामेव 'सीया गाइपगामा" इत्यादिना

दर्शित एवेति । किञ्च–यदि च्छाया न स्यात् परमाणुपरिणता, कर्मिति रजस्वगच्छायाया आधकारी परिणामोऽनुभूयते साक्षात्, कथं चादर्शादौ दृश्यते यथाऽऽकार वस्तु । न ह्यभावे स्यादाकृति राकृतेर्भाव एवावस्थाननियमात । न च सा भ्रान्ता, यथापदार्थो पलम्भात, यद्धि पदार्थानुसारि ज्ञान न तदप्रमाणम् । छायाज्ञानमपि शरीराद्यात्त्याद्यनुसारेणोपजायमानच्छायाया एव जायते । अन्य च्च–अभावे वर्णादिर्नाभ्युपगम्यते दृश्यन्ते तु च्छायाया यथाविधि रक्तादयो वर्णा अविगानेन । ननु पराधीनात्मता छाया, न चैव भावं घटपटादौ तथा विरमन्ति चेयं तु व्यपगते विनष्टे वा पदार्थे घटादिके इति चेत । सत्य, विभमभावस्यानुमता भावानुसारिता । न हीदृशोऽभ्युपेतो नियमा–यत सत्येव भावेऽभावो, विनष्टे व्यपगते च नाभाव इति । यदि चोद्योताभावस्य च्छायात्व स्वीक्रियते, स्यात्तदा घतमसावृते पत्रकादौ छाया तस्या भान च । न चैव भवति, किन्तु स्पष्टोद्योते स्पष्टावलोक्यते विलोक्यते दीपादरपि प्रद्योतयन्ती सर्वतश्छायाऽऽदर्शादौ । नतान्तमात्र किन्तु बहिरप्यु द्योतयन्ती दृश्यत एव तेजस्व्यवपतिता छाया स्फटिकादौ । न चाभा सस्य भ्रमस्य वाभ्युपगन्तु युक्तमुद्योतकत्वादि । ननु च कथ तर्हि प्रत्यक्तृभि परिणामदर्शनावसरे "सीया नाइपगासेति" प्रतिपादित छायाया स्वरूपम् यतो दीपादेश्छायाया उद्योतकत्वाद्यनुभवसिद्ध मिति चेत् । सत्य भास्वराभास्वररूपतया द्वेधा पदार्थ, तत्र भास्वरच्छायाया स्पष्ट गम्यमानत्वात प्रतीतत्वेनाप्रतीतमिति वचनात्स्वच्छायाया अनुमानागोचरता विभाव्य तादृशोऽकदाग्रहान प्रति तदच्छायाया साध्यत्वमभिप्रत्येद व्याख्याऽऽव्यपु पूज्य पादा । कदाग्रहाविष्टश्च नोपदेशार्ह इति तु सर्ववादिसम्मतमेव, मध्यस्थस्यैव तदर्हत्वात । छायाया अभावे भ्रान्तत्वे वा कथ च

प्रतिबिम्बग्राहित्वात् काचादेः स्वच्छ मुखादिप्रतिकृति स्यात् । एताव-
ताप्याच्छायायाः , न तदापातालोकादौ प्रत्यवभिभवात् याव
दपानुगुणसन्निधाना स्फटिके तथात्वं, वर्तनात् व्यपगमे वा नास्ति ।
तावता प्रसरस्य भास्वता । तत्र स्वतस्त्यागापत्ता च अयत्र नाग
पत्तेरागाप इति प्रतिबिम्बेऽन्वेषणाय कारण विहाय सदापरप्रति-
पत्ताम् । भवति चालोकाभ्यन्तरावयवत्पुरस्तस्य छाया यथ
नाभावरूपेण तस्या उत्पत्तेस्तु युज्यते ? यथ चाभावत्वे तस्या
नील रूप आगतिम उष्णत्वाभावात्मासौ वास्तव इति चेत्
विमुणत्वाभावेन स्पर्शादि रूपादि वा विद्यते ? । तथा च नील-
रूप एव किमिति स्पर्शायाश्रीयते उष्णत्वाभावरूपेणैव तस्य
एव मति स्वाकारोऽनित्यात । न च वाच्य विनाश तस्या अवयवा
नवयन्ते यदि च स्यात् सा भावरूपा स्पृश्यावयवान्तरया , यताद
वपात्रान्निवर्तेत । सगमन धारणार वपूर्वाद स्पर्शरूपाभिमत गमन
मूर्छन्ति न तस्याऽभ्यन्तरावयवा । न धर्मावता न गुणमदादयः
भावरूपा , उत्पन्नस्य सा कि दृष्टा अवयवा ? यथ च तस्य
स्वाश्रितत भावतनि निश्चित्यमव चास्ति । रूपावत्वे स्पर्शाधि
धानविधुरता तस्या गम्भवन्तीयन्युक्तानां वाय्वादिना च स्वीकृता
भावत्वेन गमानयोगक्षेममित्यलाघमेव । पदार्थस्वभाववैचित्र्यात्
च दूरस्थस्य पटपटादेश्छायाभावसम्भव । न च दूरस्थस्यापि प्रदेशा
रमति निरावधिनीना वा सूक्ष्मान्नाक्कदृष्टानाद्वापतत् प्राप्नुवन्ति
दृष्टानुराया चेति तत्रापि स्वीकृतमुचिता भ्रान्तिमत्ता । अयच्च
एतस्यास्मादमहाघताकारणमनुभूयत यद् दूरदूरस्थदूरतमादिवस्तु
प्रतिबिम्बेन सामायवाचतत्स्यापि सत्येव नमन्वयिनाप दूरादि
स्थितवस्तुप्रतिबिम्बम् न चैतदुक्तमभावत्वे प्रतिबिम्बच्छायायाः ।
एव च छाया स्वयमेव मनुष्यादेरपि परिणामा उपयुज्य

यथागमं क्षुण्णत्वाच्च नाख्याता । यद्वा– भवानुभावव्याख्यानेन जीवपरिणामा एव व्याख्याता इति भावपरिणाम इत्यत्र पुद्गलपरिणाममुखेन परिणामः प्रतिपादितो जीवस्य । तदेव प्रज्ञाप्य पर्यायतारतम्यमष्टमश्लोके भेदं निगमयन्त आहु – तं जाणे'त्यादि। तत्र जानीहीति शिष्याभिमुखीकरणपूर्वकोदितोपयुक्ततासूचनार्थ–अवबुध्यस्व, अनेनावबोधयोग्याय अवबोधयोग्यपदार्थप्ररूपणाया साफल्यं दर्शयन्तो वारणादिव्यवच्छेदयोपदेशवितरणं प्रत्यपादि, अन्यथा हि विराधनाप्रसङ्गजनितभवाटवीपरिभ्रमणप्रसङ्गश्च दुर्वारः । यदाहुः–'यद् भाषितं मुनीन्द्रैः पापं खलु देशना परस्थाने । उमार्गनयनमेतद् भवगहने दारुणविपाकम् ॥१॥' [षोडशके] इत्यादि। किमित्याह–चतुर्विधमिति । चतस्रो विधाः–प्रकाराः, परस्परविभिन्नधर्मोपेताः सन्तोऽपि सामान्यसमानधर्मवन्त्वं हि प्रकारत्वम् । तच्चात्र गुणपर्यायानुभावपरिणामानां पर्यायत्वाव्यतिरेकाद्युक्तत्वम्। क्षेत्रपर्याय इत्यत्र पर्यायशब्दस्य विशिष्टावस्थावाचकता, पर्यायलोक इत्यत्र च पर्यायशब्दस्य धर्मवाचकताऽवसेया । तेन नोभयोरैक्यम् । यद्वा–गुणव्यतिरिक्तधर्मवाचकतया क्षेत्रपर्याय इत्यत्र पर्यायशब्दोऽन्यत्र तु यावद्धर्मवाचकमिति यथार्थता विभागस्य । भवानुभावभावपरिणामयोस्तु प्रथमस्य जीवाजीवोभयजनितया अन्यस्य गुणविकाररूपतया भिन्नत्वाद्धर्मत्वाच्च पर्यायत्वात् पर्यायलोकता न कथञ्चनापि युक्त्यतिरेकिणीति यथार्थैव पर्यायलोकस्य चतुष्प्रकारता, अवान्तरभेदस्यैव प्रकारार्थत्वात् । कं चतुर्विधतया विद्याद् ? इत्याहु –'एत'मिति । एतं पूर्वमानन्तर्येण व्याख्यातत्वात् निर्दिष्टमेतदा भिन्नवाक्याभावाद् यादेशत्व न, तेन नन्विति । अत्र पूर्वोत्तरार्द्धयोरखण्डवाक्यस्य वा अनुवृत्तौ न भेदो न चाभेद इति सूचनम् । भेदेऽभेदे वा समीपतरत्ववाचिनैतदा निर्देशयोगात्,

क्यञ्चिद्भेदाभद एव तद्योगात। एतस्य चतुर्विधस्यापि का आख्या? इत्याह – पज्जवलोग ' इति। तत्र परि मवताभावन अवन पर्यायः परिसाम्न पर्यायापक्षयोत्पादव्ययमद्रुावेन द्रव्यस्य रमणात्। यत उच्यत– उप्पायटठिइभगाइ हदि दवियलक्खण एय इति। यद्वा– अतीतादिपर्यायप्रमाणत्वात् द्रव्यस्य पययमा पययवाणाम। यदाहु 'एगदविअम्मि ज अयपज्जया वयणपज्जया या वि। तीयाणा गयभूया तावइय त हवइ दव्व ॥१॥' इति। अत्राद्ययोरर्थपर्यायत्वमन्त्ययोर्व्यञ्जनपर्यायत्व चेति विवरः स्वयमूह्यः। पययन वा परावर्तन वा समादया पययः पयाया वा द्रव्यस्यावस्थितत्वात पययन पर्यायाणामेव 'उप्पज्जति वयति अ भावा नियमेण पज्ज वनयस्स ' इतिवचनात। त एव ममुदिता जीवमानत्वाल्लोक पययलोक पययलाक पर्यायलोको वा पययवाणामानन्त्यात। "जीवा पोग्गलममया दव्वपएसा य पज्जवा चव। थावा णता णता विसेस अहिया दुवे णता ॥१॥ इति वचनात। कथमेव निर्देश? इत्याह – समासण 'ति। सम्यग्विरोधाभावरूपतयासन–स्थापन सम्यगविरोधन यासन–वस्तूना पयायलक्षणानां निक्षपण समास। समसन वा परस्पराबाधाभावेनैकीकरणम्। न हि गुन्दध्नोरिवकी करणे स्वरूपपरावर्त्ति पयायाणामुक्त्यनि समास तन। हेतौ, चतुर्विधपयायलोकमानापक्षया करण वा ततीया। नव व्यपदश मन्तरेण भवति पययलोकमानमिति तृतीयया करणाव्यायिन्या व्यपदेश ॥९॥

तदेव पयवलोकव्याख्यानाद्यपि व्याख्यातो व्याचिख्या सितोऽष्टविधोऽपि लोको "णाम ठवणा इत्यादिना प्रक्रान्त, पर पययलोकस्य विशेषतस्तदवान्तरभेदयोर्द्रव्यगुणभावपरिणामयोश्च दुर्ज्ञेयत्वादवगमसौकर्याय विशेषव्याख्यानाय द्वात्रपर्यायभवानुभा

वयोभावपरिणामनामनुन्याय द्विविधतया वा पर्यायलोकताम्या नाय याऽऽह –

वण्ण रस गध सठाण फासठाणगइवण्णभए अ ।

परिणामे अ बहुविहे पज्जवलोग वियाणाहि ॥१०॥

व्याख्या–अत्रावधय तावदिदम्–जीवस्य द्रव्यत्वेन भावत्वेन च तदगुणाना तत्पर्यायाणा चा ख्याल नापभणीयतामर्हति, तथापि भावलोकस्य जीवगुणप्राधान्येन भवलोकस्य च जीवपर्याय प्राधान्येन व्याख्यानात पर्यायाणा च परिणामत्वात नापोल्लेख जीवगुणपर्यायाणा विशदीऽनव न । यद्यपि च धर्मादिजीवस्यापि सता न प्राक् न चात्रापि उल्लेखो बन्धन विहितस्तथापि नानान्याख्या निरचनीया धर्मादिवशश्रय विशेषत आगमगेयत्वात । सामान्यतस्तु जीवमजीवे रूवमरूवि ' इत्यत्र दव्वगुण ' इत्यत्र च विवक्षस्वरूपत्वात पुद्गलास्तिकायस्य स्वजीवत्वादिना समान स्यापि सुप्रज्ञाप्यत्वाद्विशेषण व्याख्या विधीयत इति । तत्र वण्यते– निरूप्यते भायते वा स्पष्टयाऽर्थोऽनेनेति वर्ण शुक्लादिभेदेन पञ्चधा । न च नाच्य कथ पञ्चधेति कपिशादिभावादिति । अलमे हि सयोगजा वर्णा यानुवर्तन्त परिणामव्याख्यान । अत्र तु मूलभे दव्याख्यानमेव । ननु परिणामव्याख्यानेऽपि व्याख्याना एकत्रिशदेव भङ्गा वणाना मूलभेद सह विधानानि च बहूयव वर्णाना न च तानि तत्रात्र वा व्याख्यातानि वणतारतम्यतादर्शनाच्चैकजातीयेऽपि वर्णे ततत स्वबुद्ध्यदर्गीणमिति चेत । सत्य विभागा हि सामान्य- विशेषरूपेणाभिप्रयत । तत्र वर्णत्वेन विभागाभाव वेवत्वेन विभा गविस्तारव्याख्यान चक्षुगुणादानतगुण तारतम्यभावान्नव शक्य निरूपयितुम्, न च सुज्ञममपि च्छद्मस्थैरिति सामान्यविशेषरूपेण पञ्चप्रकारत्वरूपेण मूलभेदभूतेन व्याख्यान, सयोगजास्तु प्रत्यश

गम्या परिणामजाश्चेत्ति परिणामव्याख्यानावसरे व्याख्याता इति न वाच्यमर्हति । तथा न कपिशादिवर्यदि सयोगजा वर्णा परिगणनीयास्तर्हि न केवलमेते मन्ये किन्त्वेकत्रिंशदप व्याख्येया । अयच्च-कपिशस्य सयोगजत्व यथा पृथक् स्थान तथाऽन्यषामपि किमिति धूसरादिवर्णाना नाख्यान ? चित्रनयाभिमान च तेषा किं न कपिशस्यापि, अवयवाना भिन्नभिन्नवर्णतानुकत्वादिति चेत् न तर्हि अवयवाना भिन्नवर्णत्वे केवलमोपचारिकमवावयविनस्त द्वर्णत्वम् । न हि प्रत्यवयव कपिशत्वादि विद्यत । यथा हि द्वित्वादि अपेक्षाबुद्धिजनित, तथा कपिशत्वादि । ननु न भन्नाख्यान पायवयन भवति युक्तियुक्तम् । चित्रत्व च मामान्यरूपेण परिगण्यमानमपि न मूलभेदतामर्हति सयोगजत्वात । नन परिणामव्याख्यान किं तर्हि मूलभेदा अपि परिगणिता? यतो न ते सयोगजा इति चेत । सत्य परमन्यवर्णपुद्गलानामन्यवर्णत्वेन परिणतिमद्भावास्तेषा मूलभेदाना पारिणामिकभङ्गवदाख्यानम् । यद्वा-तीव्रम दशावस्थत्वद्वर्णस मायोग पि सर्वत्र विद्यत एवेति तथा पारिणामिकतयाख्यानम् । वर्णसमायोगेन भवत्येव तथापरिणामो प्रत्यक्षपरिगणितवर्णरूपा इति तेषा तथाख्यानम् । ननु च कथ तर्हि मूलभेदा कथ वा कापोतादय उत्तरभेदा ? इति चेत् न लभ्यन्तेऽत्र समुदिता वर्णा क्वचिदपि कापोतादिषु तु य ये सयुज्य त ते त नायन्तेऽवयवविभागे सूक्ष्मनिभाल्न वा तत्तच्छाययति तेषा पृथग्वर्णत्व वर्णित शास्त्रकृद्भि कृष्णादीनाम न तु कपिशादीनामिति नय सूक्ष्मधिया सूक्ष्मधीभिर्ययागम विभाव्य । यद्वा-पञ्चापि वर्णा सन्त्येव प्रतिस्कन्ध, पर यदापष्टम्भक यथाप्नोति तदा तथा परिणमतीति । दृश्यते कृष्णाद सयोगजत्वमपि क्वचित्, पर नतावता मूलभेदविलोपापत्ति । अयमेव न्यायो [illegible]

पानीयस्य भिन्नकायचेऽनरा ान्य, यतस्तत्रापि वियत एव वायुकायतया परिणतानां पुद्गलानां तथास्वभावतापरिणतो वा वायुरभयमीरननोदकतया नाभयज्ञानयोऽवयवत्वे तु तथत्रापरूप स्पस्पर्शवत उपलम्भ सवथा नवे द्रियव्यापार, यथा न वाऽवय यज्ञार विनाऽवयविज्ञान, स्पष्टाश्चेदवयवा न च वायुद्वयस्य स्पष्ट ताऽप्सु, किन्तु तदवरूपतया परिणत वायुद्वन्द्व तथा स्पष्टमेव पाथय अयथा वापोनादीनामवयवोल्लेखा भवेन। न च वाच्यम्, तथापावयवेऽपि जीवनिकायत्वेन कथ पाथयमिति। यथा हि नराणा शरीर कृम्यादिभि स्वशरीरतया परिणाम्यते, परिणमति च सदव पुनर्धा यम्पापत्त्या मानुषशरीररूपतयव विध्वस्य वायुरुपगच्छ न्ति उत्पद्यन्त चाप्कायिका अप्यत्रनि विवचनीय विवेकि वर्णित परिणामसत्प्रकृतिवच्च। रसास्ष्वपि नयम्। रस्यन्त—आस्वाद्यन्त इति रसास्तिक्ताद्य पञ्चधा। ननु च कथ पञ्चव रसा, षष्ठस्य लवणस्यापि भावात अम्ललवणयोरेव स्पष्टव वैविध्ये भिदेति चत। सत्य वैविध्यत। पठ्यते चात एव स्थानान्तरे— 'तित्ते वा कडुए वा कसाए वा अंबिले वा महुरे वा लवण वा' इति। अत्र तु रसआ परिणया ज उ पवरा ते उ वित्तिया। तित्त—कडुय कसाया अंबिला महुरा तहा ॥१॥ इत्यादावपि तस्य संयोग-जत्वाभिप्रायेण न पृथक् परिगणना, दृश्यते चौदनादौ मात्रया क्षिप्त लवण केवलमाधुर्यपोषकम्। न हि तथानुभूयते क्षारक्षाल क्षाऽपि। न चात्पत्वादभिभूत स रस इति वाच्यम्, तथा सति माधुर्यविशेषोपलम्भायोगात। संयोगत्वेऽपि कपित्थादिवत् कापोता दिवद्वा। अवयवोल्लेखाभावस्तु क्षयापरिणते, तथा चेऽपि पृथग गणन तु मधुरादिपोषकत्वाभावप्रसङ्गात। अम्लादयोऽपि क्षारा नुगृहीता एव स्वस्वभाव यायातथ्यन दर्शयन्ति। तथा च परिणा

मध्य रस पारिणामिकोऽपि चेति न तस्य पाचकम् । लवणा म्लरसवल्लक्षण पठ्यते पुराणे – 'यल्लवण स्यन्दयत्यास्य कपोल गलदाहकृत्' इति । एतच्च मधुरादीना सम्भावनामात्रमिति । क्षिप्त्वाम्लफलानामेव रससमुदायो भवत्येव क्षार इत्यस्य परिणामिना स्पष्टव लवणस्यति । रसपञ्चक लक्षणानि यथा–

'तिक्तो विशदयत्यास्य रसन प्रतिहन्ति च । उद्वेजयति जिह्वाग्र कुर्वश्चिमिचिमा कटु ॥ स्रावयत्यग्निवाक्षास्य कपाली दहतीव च । कषाया जडयेज्जिह्वा कण्ठस्रोतोविबन्धकृत् ॥ अम्ल गाल्यते मुख हर्षणो रोमदन्तानामक्षिभ्रुवनिकोचन । तथा विद्याद्रस स्वादु या वक्त्रमनुलिम्पति । आस्वाद्यमानो देहस्य ह्लादनो ऽत्यप्रमादन । प्रिय पिपीलिकादीनाम्' इति । क्रमानुपूर्व्या व्याख्यानमेषा पारम्पर्यमानुगत्येन । विपरीतक्रमेण तु मधुराम्ल-लवण तिक्त कटु कषाया इत्येवानुक्रम । आध्यमर्वस्य र्याचनुभुमुभि यद्व्यवह्रियते गुण्ड्यादि तिक्त, कटु व निम्बादि, पर गणाद्यनुसारेण पारम्पर्य पक्षक चास्यत गुण्ड्यादीना कटुना, तिक्तता च निम्बादीनाम । स्पष्टीमविप्यति चास्मिन्तन्त्र लक्षण-द्वयाक्ता तगततावयाभ्या क्रमेण "रसन प्रतिहन्ति कुर्वश्चिमिचिमा" मिति लक्षणाभ्याम् । कर्माण्यप्येवविधा रसानाम, व्याख्यायन्त चात्र एव सर्वेषा कर्माणि, तद्यथा–

मधुरो रस – आजन्मसात्म्यात्कुरुते धातूना प्रबल बलम् । बालवृद्धक्षतक्षीणवर्णकेशेन्द्रियौजसाम् ॥१॥ प्रशस्तो बृंहण कण्ठ्य स्तन्यसन्धानकृद् गुरु । आयुष्यो जीवन स्निग्ध पित्तानिलविषापह ॥२॥ कुरुतेऽत्युपयोगेन स मेदकफजान् गदान् । स्थौल्याग्निसादसंन्यासमेहगण्डार्बुदादिकान् ॥३॥ अम्लोऽग्निदीप्तिकृत् स्निग्धो हृद्य पाचनरोचन । उष्णवीर्यो हिमस्पर्श प्रीणनो क्लेदनो

॥४॥ करोति कफपित्तासृग्मूढवातानुलोमनम् । सोऽत्यभ्यस्तस्तनोः कुर्याच्छैथिल्यं तिमिरं भ्रमम् ॥५॥ कण्डूपाण्डुत्ववीसर्पशोफविस्फोटतृड्ज्वरान् । तिक्तः स्वयमरोचिष्णुररुचिं कृमितृड्विषम् ॥६॥ कुष्ठमूर्च्छाज्वरोत्क्लेशदाहपित्तकफान् जयेत् । क्लेदमेदोवसामज्जशकृन्मूत्रोपशोषणः ॥७॥ लघुर्मेध्यो हिमो रूक्षः स्तन्यकण्ठविशोधनः । धातुक्षयानिलव्याधीनतियोगात् करोति सः ॥८॥ कटुर्गलामयोदर्दकुष्ठालसकशोफजित् । व्रणावसादनः स्नेहमेदःक्लेदोपशोषणः ॥९॥ दीपनः पाचनो रुच्यः शोधनोऽन्नस्य शोषणः । छिनत्ति बन्धान् स्रोतांसि विवृणोति कफापहः ॥१०॥ कुरुते सोऽतियोगेन तृष्णां शुक्रबलक्षयम् । मूर्च्छामाकुञ्चनं कम्पं कटिपृष्ठादिषु व्यथाम् ॥११॥ कषायः पित्तकफहा गुरुरस्रविशोधनः । पीडनो रोपणः शीतः क्लेदमेदोविशोषणः ॥१२॥ आमसंस्तम्भनो ग्राही रूक्षोऽति त्वक्प्रसादनः । करोति शीलितः सोऽतिविष्टम्भाध्मानहृद्रुजः ॥१३॥ तृट्कार्श्यपौरुषभ्रंशस्रोतोरोधमलग्रहान् ।" इति । लवणस्याप्यभिहितं कर्म तदप्यायातमनन्तररसानामशेषकर्माधर्येण तस्य संयोगजत्वं प्रतिभायात्—'लवणः स्तम्भसंघातबन्धविध्मापनोऽग्निकृत् । स्नेहनः स्वेदनस्तीक्ष्णो रोचनश्छेदभेदकृत् ॥१॥ सोऽतियुक्तोऽस्रपवनं खलतिं पलितं वलिम् । तृट्कुष्ठविषवीसर्पान् जनयेत् क्षपयेद्बलम् ॥२॥' इति । तिक्तकटुगुणो च स्पष्टतया प्रत्याययत्येव क्रमेण निम्बशुण्ठ्यादीनां, यत उच्यते—

तिक्तः पटोलीत्रायन्तीवालकोशीरचन्दनम् । भूनिम्बनिम्बकटुकातगरागुरुवत्सकम् ॥१॥ नक्तमालद्विरजनीमुस्तमूर्वाटरूषकम् । पाठापामार्गकांस्यायो गुडूचीधन्वयासकम् ॥२॥ पञ्चमूलं महद्व्याघ्र्यौ विशालातिविषा वचा' । तथा—'कटुको हिङ्गुमरिचक्रिमिजित् पञ्चकोलकम्' इति च । नाथ धाया लक्षितोऽपि रसत्रिपर्यय

मवतः विप्रतिपत्ति । नन्वत निम्नादिरूपस्पर्शव, व्यवहारा नानिमाश्रित्य तु षटक रसाना तथाये भङ्गा परिणाम गन्धत्रि गन, द्वितीयस्मिस्तु त्रिषष्टि, यत उच्यते–

पट पञ्चका षट च पयरसा न्युस्वतुद्धिकौ पञ्चदशप्रकारी। सर्गस्त्रिशा विंशतिरेकमेव द्रव्य षडास्वार्ग्मिनि त्रिषष्टि ॥१॥' अवयवमदे तु प्रत्येकमपरिमिता भदा इति वणवदेव विभावनीयमिति न पुनवचनीयम। सान्निपातिकमासन्निपातिकभेद त्रियमाणपि भवेदेव विनावसङ्ख्या पुर पुर इति स्मरणाथ चात्रालेख । तथा गन्धयते इति गन्धा 'वस्ति गंधिय वन्न' इतिपाठात। म च सुरभीतरभेदेन द्विधव। सयोगजस्तु केवल एक एव द्वयास्तथाभावादेव, पर साम्यम्यकृता अनक भवपर्यन्त अविरुद्धादन्व परिणामाख्यान । तथा 'सठाण ति। तत्र सन्निष्ठ यननति सस्थान परिमण्डलादि पञ्चधा। यताह–

सठाणपरिणया जे उ पचहा ते वियाणिया। परिमडला य वट्टा य तसा चउरंस आयय ॥१॥ ति। नन संस्थानानि भूयस्यन्यत्र षट समचतुरस्रादीनि, यदुच्यते–'समचतुरंस निग्गोह साई खुज्जाइ वामण हुड ।' ति। कथमत्र पञ्चाख्यातानि पनि चेत्। सत्यम्, पर तानि शरीराण्याश्रित्य लक्षणशास्त्रनिर्दिष्टत्वन भिद्यन्त जन्तो कर्मोदयानुसारेण। इमानि तु पुद्गलेषु प्रयोग विस्रसोभयोद्भवानि पञ्चधवेति नानयाविरोध । पञ्चक चत दाकृतिमात्रमभिप्रत्याक्तम परिमाणन त्वमिता तत्र भदा एषाम्। आकृत्यापि चवा घनप्रतरौजोयुग्मकृता भदा पञ्चत एव यत भवत्स्पष्टाद भदा सस्थानानाम। यताह–

परिमडल य वट्ट तसे चउरंस आयए चव। घणपयर पञ्मवज्ज ओय पएसे य जुम्मे य ॥१॥"[उत्तरा० नि०] त्ति

अत्र परिमण्डलस्यातो रिक्तत्वनियमाद घनप्रतरभेदतया निपध आम्यायि । यद्यपि कश्चिदाग्रायने यद्वत्तमेव सम्थान मूलप्रदृ या तस्यव तथा नया मयोग तया तया मयाग इति, पर ननदनिचारु, न्यस्रचतुरस्रादौ कोणाभावप्रसङ्गात । न चाकृतिशास्त्र विद्द नामिवास्ति परमाणूनामाकृतियक्षपक्षया नत्तस्यव मूलसस्थानस्य स्यात इत्यल प्रसङ्गन । आद्यस्य द्विभेदत्वाच्छपाणा च चतुर्णां चतुश्चतुर्भेदवत्त्वादष्टादश भदा सस्थानस्य मौलिका, यत आहु –

पचय वारमय खलु सत्तय वत्तीसय च वट्टम्मि । तिय छक्क य पणतीसा चउरो य हवति तसम्मि ॥१॥ नव चेव तहा चउरो सत्तावीसा य अट्ठ चउरसे । तिग दुग पन्नरसेव य छच्चेव य आयए हुति ॥२॥ पनरस पणयाल वारस छक्कया आययम्मि सठाणे । परिमडलम्मि वीसा चत्ता य भवे पएसाण ॥३॥ इति ।

गमनिका च सौकर्यायय विनय–तावन्ति घनत्वमसत्ता भूत सवत सम च, प्रतरत्वमन्ता भत पर न सर्वतस्तथा, आजस्त्व विगम-प्रदेशश्रेणिक, युग्मत्व च प्रदेशयुगलश्रेणिक, जघन्यपदे चैनत्सङ्ख्य-कप्रदेशरेयोद्भवन्ति सस्थानानि । तत्र परिमण्डलस्यौजमादि-विभागाभावात्तदुल्लङ्घ्य वत्तादिक्रमण प्रतिपादनम् । तत्र प्रथम द्वचतुषु प्रदेशषु स्थापितषु मध्ये चैकस्मिन् स्थापिते तस्मिन् भवति वृत्त प्रतरौजआख्यम् । स्थापना .·˙ । प्रतरयुग्माख्ये च वर्तुलाकारेण प्रथम युगल पश्चाद्द्विश्चत्वार पश्चादष्टौ चेति द्वादश प्रदेशिय वृत्त भवति । जघन्यत इति तु सर्वत्रावधार्य मेवानुक्तमपि, स्थापना । घनौजावृत्त च चतुषु प्रदेशेषु सर्वत एकस्मिश्च पूर्ववत्स्थापिते तस्यकस्योपर्यधश्चकका न्यस्य प्रदश । तथा च सप्तप्रदेशमान तद्भवति । स्थापना ·⁝· । घनयुग्मवर्त्ते च द्वात्रिंशत्प्रदेशात्मना, त चव पूर्वोक्तप्रतरयुग्मस्थापनाया मध्यभागवृ

तिप्रदेशे चतुष्क प्रत्येक चत्वारश्चत्वारो यस्या प्रदेशा । शेषं स्पष्टस्वरूप । तथा च सर्वे द्वात्रिंशद । स्थापना च

इति वृत्तचतुष्कम् । त्र्यस्रचतुष्क यत्र–प्रतरौजस्त्र्यस्र त्रिभि प्रदेशस्त्र्यस्रतया स्थापितस्त्रिभिर्निष्पद्यते । स्थापना । प्रतरयुग्मत्र्यस्र च षट् प्रदेशा पूर्वोक्तस्थापनाया पुरत प्रदेशत्रिक स्थापने तथा ऽङ्गुनिमावात् । स्थापना । घनौजस्त्र्यस्र तु प्रदेशाना पञ्चत्रिंशता । तच्चैव–प्रथमपङ्क्त्या प्रदेशपञ्चक न्यस्यमवशा, द्वितीयस्या तु द्विश्चत्वार, तृतीयस्या त्रिन्त्रय, चतुर्थ्या तु चतु इत्वो द्वौ द्वौ पञ्चम्या तु पञ्चदश एकक । सर्वे घन पञ्चत्रिंशदेव । स्थापना चैव । घनयुग्मत्र्यस्र तु चत्वार एव प्रदेशा, पूर्वोक्तप्रतरौजस्त्र्यस्रप्रथमपङ्क्तिकप्रदेशोपरि द्वितीयविन्यासे तावतामेव भावादाकृतिरपि च जायते त्र्यस्रता । स्थापना । इति त्र्यस्रचतुष्कम् । अथ चतुरस्रचतुष्क, तत्र प्रतरौजश्चतुरस्रे नवप्रदेशा । कथमिति चेत्? प्रथमपङ्क्तौ क्रमेण त्रय एवमन्यदथा द्वितीयपङ्क्त्या तथा तृतीयस्यामपि च, तथा च नवैव प्रदेशा । स्थापना च । प्रतरयुग्मचतुरस्र चत्वार प्रदेशा प्रथमद्वितीयपङ्क्त्याम्नयाकारेण द्वौ द्वौ न्यासात् । स्थापना । घनौजश्चतुरस्र तु प्रदेशाना सप्तविंशत्या कथमिति चेत् पूर्वोक्तप्रतरौजश्चतुरस्रे उपर्युपरि नवकद्वय तावता तथा ऽङ्गस्या च भावात् स्थापना घनयुग्मचतुरस्रे, तु प्रदेशाष्टकमेव कथ पूर्वोक्तप्रतरयुग्मचतुरस्रस्योपरि तथैव तावता न्यासात् स्थापना चैव एव चतुरस्रचतुष्क व्याख्यातमाय तत्र प्रतरौजआयत प्रदेशपञ्चदशकनिष्पन्न कथमिति चेत् त्रिष्वपि पङ्क्तिषु पञ्चपञ्चप्रदेशा स्थाप्या स्थापना

रमायतेतु पडेव त्रयाणा त्रयाणा श्रेणिद्वये स्थापनात स्थापना • • घनौजआयत पञ्चचत्वारिंशत् प्रदशाः। कथमिति चत् प्रथमद्वितीयतृतीयासु पङ्क्तिषु प्रतरीत्त्या न्यस्तासु उपयधस्व कर प्रदेश प्रतिप्रदेश यस्यत जायते पञ्चचत्वारिंशत। घनौज आयत च सस्थान, भवति च पञ्चदश त्रिगुणिता पञ्चचत्वारिंशत्। स्थापना ⁝⁝⁝⁝⁝⁝। घनयुग्मायते तु द्वादश प्रतरयुग्मायत-स्योपरि प्रतिप्रदेशमेकैकप्रदेशस्थापनया द्विगुणितानां षण्णां द्वादश भावात्। स्थापना ⁝⁝⁝। एवमायतचतुष्कम्। परिमण्डल तु सस्थान न सम्भवति चतुर्धा किन्तु घनप्रतरभेदेन द्विधव, प्रतिपादित च प्रागेतत। तत्र प्रतरपरिमण्डले विंशति प्रदेशा। कथ? चतसृषु दिक्षु प्रत्यक श्रेण्या प्रदेशचतुष्क स्थाप्यम्। अन्तराऽन्तरा चक्क प्रदेशास्तथा च विंशतिरेव प्रदेशानाम्। स्थापना च । तथा घनपरिमण्डल तु चत्वारिंशत्प्रदेशानाम्, विंशतेरुपरि पूर्वोक्तानामेकैकप्रदेशस्थापनात् द्व विंशती च चत्वारिंशत् स्थापना ।

अत्रेदमवधेयम्—यत्प्रतरौजोवृत्त प्रदेशपञ्चक तत्र यदि नाभस्य स्यात् स्यात् परिमण्डलता,पूर्वादिदिक्के चापनीत तु घनयुग्मत्र्यस्रता स्यादिति युक्तमेव जघन्यत प्रदेशपञ्चकनिष्पन्नमेवेति। प्रतर युग्मवृत्ते च द्वादशप्रदेशात्मके यद्यपनीयन्त विषमसङ्ख्याका प्रदेशा, स्यादोजस्ता प्रदेशाना, सस्थानस्य चाऽव्यततादि प्रतिदिश द्विद्विप्रदेशाभाव च मध्यस्वस्य प्रदेशचतुष्कमेव योग्यम् यथा शुपिरभावात्। घनौजोवृत्त तु प्रदेशद्वयवृद्धि विना घनत्वस्य सवृत्तत्वस्य निर्वाहिरेव न स्यादिति सप्तप्रदेशता। घनयुग्मवृत्ते च या द्वात्रिंशत प्रदेशाना, तत्र तत्त्व—युग्मत्वादेव प्रतिदिश स्थाप्यौ द्वौ द्वौ प्रदेशौ। तथा च स्थापने च सुतरा मध्य प्रदेशचतुष्क स्थापनस्यावश्यकता, अन्यथा शुपिरतासस्थानभेदयो प्रसङ्गात्।

एव प्रतरौजस्यस्य त्रिप्रदेशनिष्पन्नत्व, युग्म च षड्व प्रदेशास्तस्मिन् युग्मवाच्य । घनौजस्यसे पञ्चत्रिंशत् कथमायता जघन्य ? न्यूनसङ्ख्याया भावास्तेति चेच्छृणु, यतस्य विषमस्य स्वस्वरूपतीति प्रीत्यत्र समानेयानि । तत्र प्रदर्शितस्य प्रत्यापदवन ओजा युग्मप्रतरता द्वादशभिस्त्रिद्वियुग्मरुपभिरभ्यासीभूतनौजस्य । तथा च द्वियुग्मवक्रलक्षणत प्रदेशचतुष्टयेनापि न तथा चतुर्द्विनिवनिव चतुरस्त्रप्रदेशैरपि विषमता नापि अत एव स्वाकारादधा घनताहानि । तदस्वाभावात् चतुस्तथाप्यायत पञ्चद्विचतुष्क त्रिविकचतुर्द्विपञ्चैवलक्षण पञ्चत्रिंशतव प्रदेशघनौजस्यस्य निष्पत्ति, सुवणन्धिवचनस्योपकरणमम चनन् । घनयुग्मस्यस्य तु चतुर्णामव सद्भावाद् अन्यथा प्रतरस्यौजस्य च भावात् । तथा चतुरस्य प्रतरौजीय नवप्रदेशानुव यत एव तन ऊर्ध्व वा निष्पन्न वा चतुरस्त्र च यद्यपि सर्वापि नौजस्त्व समसङ्ख्यावत्त्वात् प्रत्यग्रं त्रिभिस्त्रिभिरेव तन्निष्पाद्य चतुरस्यमस्थानम् । तथा च पर्शिन्स्य अङ्गुलिव च धायें त्रिव त्रिगुणित च नवयति । प्रतरयुग्मचतुरस्र तु युग्मसङ्ख्याया अविरोधात पूर्वपरित्यक्तचतुरैकघन प्रदेशचतुष्क गृह्यते जघन्यत्वादतस्य । घनौजस्यचतुरस्य तु घनोऽस्य चतुर्द्वित्वेन च यद्यपि चतुर्भिरस्त्रभिरत्र निष्पद्यते परमुभयत्र युग्मता, प्रतरस्यापि चाद्य इति तादृश त्रिभिस्त्रिभि प्रतिपदर्शित त्रित्रिकभावात् पड्विंशतिरेव सप्तविंशति प्रदेशा । युग्मघनचतुरस्य तु समसङ्ख्याया प्रथमघनतो पूर्व परित्यक्तचतुर्द्विलक्षणप्रदेशाष्टक परिग्राह्यमेव तु विषमतायादचतुरस्रताया वा व्याघातापत्त । प्रत्येकमास तु प्रदेश पञ्चाम्बर यथ न न्यून प्रत्यावृत्ति वा । तथाच न्यायाग स्वद्विप्रवक्ष्यात पृथुत्वा व्यवहियत इति

स्यसस्थानत्वाच्च पृथुत्तयेव व्यपदेष्टु शक्य इति एवकप्रदेश निष्पन्नकपङ्क्तिगप्रदेशत्रयलक्षणमायतं न गृह्यते। द्वितीयपङ्क्ते स्तथारूपाया न्यासे तु प्रदेशाना न स्यादोजस्ता, विषमकरणे तु प्रतरतापि व्यवच्छिद्यत एव यावच्च प्रतिपङ्क्ति पञ्चपञ्चकरूपा स्तिसषु पङ्क्तिषु [न] गृह्यन्ते तावन्नौजस्ता प्रतरता चाऽव्यततता यता।धिगम्यते। पञ्च च त्रिगुणिता पञ्चदशैव। युग्मे तु पूर्व परियक्त प्रदेशषटनिष्पन्नमायत ग्राह्य, समताया अव्याघातत स्यात्। घनौजायते तु पञ्चदशानि प्रतरायत निष्पन्नमिति यतत एव हृदि। अथ यदि त्रिगद गृह्यते प्रदेशा, स्याद्युग्मतापात, अयथा च सस्थानविषमतेति पञ्चत्रिकमय्या पङ्क्तया त्रि स्थापितया स्थापना कार्या। तया च पञ्चचत्वारिंशदेव, त्रिगुणि ताना पञ्चाना पञ्चदशभावात, त्रिगुणिताश्च पुनस्ते जाता पञ्चचत्वारिंशदेव। घनयुग्मायत तु पूर्वोक्तद्वादशप्रदेशमयेन पङ्क्तिद्विके द्विकपूरितत त्रिस्थानवता स्यादेवेति। यथोक्तकरण समताव्याघाता घनत्वाव्याघातो वा। निरूपितमेव सस्थानचतुष्टस्य प्रतिभेदचतुष्कभावेन जघन्यप्रदेशनिष्पाद्य सस्थानवृन्दम्। प्रतरप- रिमण्डल सस्थान जघन्यतोऽपि प्रदेशाना विशत्यथ। अत्रावधारणीय तावदेतावद्युत--परिमण्डलेऽपि सस्थान ग्राह्यतो भवत्यथ वृत्ता- यामेऽन्तरपि च शुषिर वृत्तमेव वष्टनीय, यद्यपि स्याद्युग्मजघन्यमपि घने तथा चान्त प्रदेशचतुष्कसद्भावाद् वृत्ताकारेण परिमण्डले सस्थाने प्रतरे विशतिश्च च चत्वारिंशदेव स्यु प्रदेशा इति सम्भाव्यते। अयथा येनन्यपरिभावनीय यथागम, नात्र नियमित व्याख्यानात्सम्यचि सूत्रस्येति। न च वाच्य वचमतावल्यव मस्या ताति ? गधरपित्वादीनामप्यातारापा सद्भावादिति। सर्वेषा मत्रगाल्समोत्तान. अथवृत्तापरिमण्डलाध नुत्पानीतामपि स्थन्न

संस्थानत्वाभावात् । न च निष्पद्यन्ते तावद्गुरुगीत्य लक्षणानि समानानाम् । न च वाच्यं त्र्यस्रचतुरस्रेण भविष्यति चतुरस्र, तस्माय पृथक् चतुरस्रसंस्थानेनेति । स्थूलपदार्थानां त्र्यस्रचतुरस्रेण कथञ्चि सद्भावेऽपि प्रदेशनिष्पन्नानां तथा समुन्नितानां तथाऽनुत्पत्तिभावात् । मध्यप्रदेशचतुरस्रस्य शुषिरीभावादेकस्य वा सममध्यप्रदेशस्य कथमप्यनागमात् प्रदेशस्य विभागाभावात् । न च चतुरस्र वस्तुना विभक्तुमपि शक्यते यत स्यात् त्र्यस्रचतुरस्रं ततो व्यवहारेऽपि चाहनिभदान्परिगणनायमेव त्र्यस्रं चतुरस्रं वा पर्यवसन्ना । अक्षरारम्भका वस्तूनि पृथिव्यादिभूतानां संस्थानानि पतद्गुरुद्रव्याण्येव । स्थापयित्वा च षट्त्रिंशत्या संस्थानपञ्चकं यथाक्रममन्वेष्य प्रयोज्यानि । तथा 'फास' त्ति । तत्र स्पर्शन यान्गो स्पर्श । स च गुर्वा दिभेदेनाष्टधा । यदाहु —' फासा गुरु लहु मिउ खर सीउण्ह सिणिद्ध रुक्खट्ठ त्ति । तत्र गत निगरणे' इति तौदादिकस्सस्मादौणादिक "कृप्र ऋत उर् च [७३४] इति विदु, गिरति—पततय धानननि गुरु स्पर्श अध पतनकारण वायुरेव सहचारि कारण, तेन रुद्धवायावनिष्पादर्जलादरपतनेऽपि न नास्त्येव जले गुरुता, अन्यथा वायुरोधाभावे कथ मुच्यते वा पाता जलादे ? कथ न पतत्यकतूलादि ?। न च कथं तर्हि पतनता निश्चितगुरुत्वमपि काष्ठादिवन्न निमज्जति जले इति वाच्यम्, जलस्य यत्तत्स्वभावो (स्वभावो) यस्तेतादृशमधो नयति नतावता तस्य गुरुत्वं न । यत्तु किमु जले काष्ठादे पाषाणादेरल्पमानत्वप्रतिभानं तस्य मानमयमेव वास्तवमिति वक्तुं शक्यते, किन्तु जलस्वभावेनैव तथा प्रतिभाम । केचिदाहु — यद गुरुत्वेनाकृष्यते पदार्थ क्षितितलमध्यबिन्दुनेति, तच्चिन्त्य, । यद्यप्याकर्षणकारणं तु गुरुत्वमेवेति तैरभ्युपगम्यत एव, परं विप्रतिपत्तिरेतावत्येव—यत् गुरुत्वेन पतति,

गुरुत्वं तत्कृष्य मध्यबिन्दुं वा पातयतीति । तत्र यदि गुरुत्वेन पतेत् यथागुरुत्वं कालविलम्बोऽल्पाल्पतरादि, आकृष्येत च यदि तर्ह्याकर्षणं न यथालघु प्रथममाकर्षणात् पदार्थानां स्यात् पातो गुर्वल्पतामनुसृत्य । भवति च पातो यथागुरु अल्पाल्पतरादिकालेन । ततो नाकर्षणशक्तिः । अन्यच्च—क्षितिमध्यबिन्दुनाकर्षणे च न स्याच्छीघ्रगतिकः पदार्थः समतायां भूमौ । अन्यायबिन्दुपरिकल्पनेऽपि च गमनाभावः कस्य मध्यबिन्दोरेव परावर्त्तियेन स्यादवितथमेतत् । यथागुरुत्वाकर्षणेऽपि च विना सम्बन्धं कल्प्यमानो न विद्वज्जनमनश्चमत्करोति । आकर्षणमसम्बन्धस्यैतस्य विप्रतिहतत्वात् लोहं लोहाकर्षस्यायथापदार्थमाकर्षसत्ता प्रत्यक्षसिद्धैव, परं नतावता यथागुरुत्वं कल्प्यमानमाकर्षणं शोभते । न हि सुवर्णस्यानुच्छिद्यमानद्रवताऽस्य तारेनसंयोगेऽपि दृष्टेतीतरेऽपि तथाभूता कल्पयितुं पार्यन्ते प्रवीणेन परमार्थप्रतिपादयित्रा । कश्च मध्यबिन्दुर्भौतिकेन्द्रोऽन्यो वा ? येन च ज्ञातः प्रमाणेनासौ ? कथं च ज्ञाता शक्तिरपि तस्य ? इत्यादि चिन्त्यमेव । अन्यथासिद्धिश्च गुरुत्वेनाकर्षणस्य स्पष्टैव तेनान्वयव्यतिरेकानुविधानात् स्वतन्त्रत्वाभावाच्च । न सहकारित्वमप्युच्यमानं युक्त्यनुरोधीति । एतद्विपरीतो लघुरुत्पतनकारणम् । न च गुरुत्वाभावो लघुत्वं, लघुत्वाभावश्चात्र किमिति नाङ्गीक्रियते गुरुत्वम् । यथा हि उत्पतनकारणं तथैवेदं पतनकारणम् । दृश्यन्ते चार्कतूलादयो लघुत्वेनाकाशमनुधावन्तस्ततो वास्तवमेव लघुत्वं न गुरुत्वाभावरूपम् । किञ्च—यथा हि गुरुः पदार्थोऽप्यपां काष्ठादीनां लघूनामपि यथा निमज्जनकारणं जलादौ तथैव लघुरपि धूमाग्निगुरूणामप्येषामूर्ध्वगमनप्रयत्ने विलोक्यते एव जलयानगृहादीनां यथारूपेणोत्पतनम् पतनाभावरूपतस्य युक्तिमनुसरति । न हि पतनाभाव उत्पतन

मस्तुनाभावो वा पतनमिति वक्तुं नवयेत। यथाऽऽख्याख्यानं तु किमिति गानाञ्ज मुग्दुग्धे सयानवियोगी इत्यादि रवीकरणार्थी एशभाववमेव द्वितीयस्यवोच्यते विमुन। अनमवायिवारणत्वादि विस्तरेऽपि तुल्यमेव। किञ्च—यथा गुरुत्व इति स्यातन्त्र्येण प्रतीतः पदार्थो गुरुत्वया, नयैव न्युरुत्यमित्यपि प्रतीयत एव स्वातन्त्र्येण। न च भ्रान्तेयमिति वक्तुं शक्यम् प्रतीतिमात्रस्य भ्रान्तत्वप्रसङ्गात्। न च बाधकमत्र। यदि च लघ्वारेण नाय गुरु-णि प्रतीत्या वायमुख्यस्य स्वाप्रक्षया वल्प्यत प्रतीत भ्रान्तत्वम्, तुल्यमपि नाय दु ग्मीनि, नीत च नायमाण इति वियुक्त च नाय सयुक्त नति प्रतीयात कि न गुरुत्वीनामपि दु ग्राऽभाव-ताऽनुपपद्यते? किञ्च यदि गुरुत्वाभावस्यवाभिप्रेत स्याल्लघुत्वम्, स्यात्वारागामादग्पि गुरुत्वाभावाविनत्वाल्लघुत्वेन व्यवहार। यदि च स्वतन्त्रमेव स्यान्नियत लघुत्व तत्र तदभावाश्रयाणा देहिकतया लघुतया व्यवहारापत्ति। न च गुणादीनामपि गुण गुणाभावात् गुरुत्वाभावाश्रिता लघुत्वापत्ति। किञ्च—यदि गुरु-त्वाभावो लघुत्वं तदैव चापतनाक्रमणमित्यभ्युपगम्यते न स्यात्तू-र्ध्वगमनं प्रभाया आगमनमेव। स्यात्त्वाग्निमात्रस्योर्ध्वमेवाव तूलादीनामिव गमनम। तथा चानायस्यैवायुष्मन्वासाना सन्त पतमसवलया स्यातन्त्रतास्य नमिद्धव। यत्र च विद्युदादौ पातो तुभनगिदापि सङ्क्रमनीयो गुरुत्वाभावमात्रेणापतनवादिभि। तस्माद नथानियमाभावात्पदार्थानां विचित्रस्वभावत्वाज्ज्वालाग्ने रूर्ध्वज्वलनं विद्युत्प्रकाशसूर्येन्दुप्रभाणां चाविरुद्ध समागम। न च वाच्य नयमग्निवदूर्ध्वगमनस्वभावो जीव नमनिमुक्तो गच्छ त्यूर्ध्वमालोकान्तात्स्यादगत्या समयतनि तथा यद्वृक्ष ज्वलति ज्वलन इति चाच्यमान ...

एवाभिधानान्निशब्देन । यदाहु –"यथाधस्तियगूर्ध्व शेषुव मिवीचय" इति । तनास्मात पदार्थस्वरूपानुसारिणामस्ति णवर्णिका विहाय मिथ्यात्वाधितचीपूर्तामसती दूषणावलीमि तथा 'मदु'रिति । तत्र "मदन क्षादे" इति नर्यादिका धातु स्माच्च "पृकाह्वृविषुपीपिकुहिमिदिविदिमृदिव्यधिगृध्यादि वित्' इत्यौणादिके विदौ मदुरिति । मृदनाति च मदु स्प दु ख, सुपसाधनत्वात्तस्य, यवनाता वा कामलपाषाणादिना घप कामलतोपलम्भात् ततो मृदुता । न च वाच्य सयागविशेष एवा न तु गुण इति । सयागविशेषमात्रेण तदनुत्पत्त । अस्तु वा सय गविशेष कारणम, पर नतावता तस्य तन्मयत्वम्, मृदु पाषाण इत्यादेरनुभवात । मृदुतूलिकादीना च स्पष्टव सुखसाधनतेति नायमपलाप्य प्रमाणेन पदार्थ प्रतितिष्ठापयिषुभि । अन्यथा पुद्गलसयोगजत्वात्सुखदु खजीवितमरणाना न तेषामपि पदार्थता वास्तविकी स्वीकार्या स्यात, तस्म मृदुत्व गुण । तथा "खर'त्ति । खरा मृदुविपरीत । खन खनन' इति भौवादिकस्तस्मात् 'जठर शवरमकरशङ्करकर्पूरवपरतोमरप्रामरपामरप्राचरसगरनगरतगरा दरादरमृदरदुदरदरनुपु दरगोवैराम्बरमुखरखरडहरकुञ्जराजग रादय '[४०३]इतिसूत्रणौणादिकेन डिरप्रत्ययनिपातनेन खर इति। केचित्तु आतो डाञ्ह वावाम " [५।१।७६] इतिसूत्रण डप्रत्ययमा- मत्य ख-इन्द्रियं राति–अभिभवतीति खर इत्यप्याहु । यतो न हि पाणिनीये स्वादिपु ऋजादिपु बोपात्त खर इति तेषामावश्यकमेव व्युत्पादनमिति । न च मदुत्वाभाव एव खरत्वम्, स्पष्ट दु खसाधन त्वात पार्थक्य तस्य । तथा दश्यन्त एव पाषाणादय खरताप्रभवा । न चतेऽभावप्रयुक्ता इति । तथा "सीय"त्ति । शीत, तत्र शरत इन्द्रियाणि स्तब्धीभावादनेनास्मिन् वेति शीत । 'शीङ्ग स्वप्ने"

त्वागन्दिस्तस्मात् "चोरीभूदूमूपपा" ० [२०१] इत्यादिनौणादिव क्ति प्रत्यय । तथा च शीत इति । स्पर्शत्वाय स्पर्शविशेषतया । न ह्यननुभूत केनाप्यस्ति शिशिरजडनोद्भवमगाम, यो विप्रतिपद्यतत स्मिन्, न वा विना जीवन जीवति कश्चिदमुमथोऽप्रत्यपदेनम् । तथा "उष्ट्"नि । उष्ण , ओषति दहति शरीरादिकमित्युष्ण "उषु दाह" इति भौवादिकस्तस्माच्च ' ग्रवीह वाःपुष्पि इत्यौणादिके क्विति न उष्ण इति सिध्यति । दहति चोष्णमेन्द्रियादिकं स्पष्ट चेदमिति न विप्रतिपत्ति । तथा ' सिणिद्ध 'त्ति । स्निग्ध , "ष्णिह्यौच स्नहने" स्नह्य यास्वादयन्तमिति स्निग्ध ,"अषमकर्मणि भुज ' [५।१।११] इति कर्तरि "गानेष्छाचाय" इत्यादेराकृतिगण वाच्च वर्तमाने क्त "मुहद्रुहस्नुहस्निहा वा" इति घे 'अघस्वतुर्थात् इति तस्य धत्व स्निग्धो घनादिगत स्पर्शविशेष । तथा रुक्ख'त्ति रूक्ष , तत्र "रूक्षण पारुष्ये" इत्यद तच्चौरादिक परस्मैपदी । स्निहादि-त्वादचि रूक्ष , रूक्षयति चप स्पर्श आस्वादयत्यनभिप्रेतत्वात् पाप प्रकृतितया च गण्यते अत एव 'गुरु खर रुक्ख ' इतिवचनात् । एतेऽप्यर्थपि स्पर्शा । ननु शीतोष्णयोर्भवतु स्पर्शत्व, गुरुलघुमृदु खरस्निग्धरूक्षाणा कथ स्पर्शत्व ? यतो न तावद् गुरुलघू स्पर्श मात्रवेद्यौ, तेषामुत्पाटनेन सञ्चालनेन वा बोधात्, स्पर्शाभ्या तु वस्यवाह्यौ, य स्पर्शमात्रेण वेद्यते यथा शीतोष्णौ । तथा मृदुखर योरपि न केवलस्पर्शमात्रवेद्यतास्ति किन्त्विहापोहगम्यावेव । तथा स्निग्धरूक्षावपि । तत्ते स्पर्शयोर्दिनु योग्या यदिति चेन । सत्य ब्रूत तावत्केनैमे वेद्यन्ते ? मनसा तु न केवलेन, सहोपयोगे तु किं न शब्दादिष्वपि तस्योपयोग ? असाधारणत्वेन यथा तत्र श्रावणत्वादि, तथवात्र किं न स्पाशनत्वादि ?। किञ्च-गुरुभारा दिना श्रमण श्रान्तिघर्षण दाहश्च नार्येन्द्रियाणा बाधाकर , किन्तु

स्पर्शनस्यैव विषत्ते बाधाम। आपेक्षिकत्वं च शीतोष्णयोरपि,अन्यो न्यापेक्षया व्यवह्रियत एव ते,न तावता स्पार्शन (स्पर्श) त्वमेषाम्। ननु च स्पर्शनेन्द्रियज्ञेयाना स्पर्शत्वे कि सङ्ख्यासंयोगवियोगपृथक्त्व परापरत्वादीना न स्पर्शत्वमुच्यते इति ? चेत्। सत्य, पर न ते संयोगाद्या केवलस्पर्शनवेद्या गुरुत्वादीनामिव, किन्तु स्पर्शनेन चक्षुषा चेत्युभयेन्द्रियवेद्या । न च वाच्य उष्णशीतादि वेद्यते जिह्वयेति नियम सदपि स्पर्शतयाऽग्राह्यतुमुचितमिति। न रसना स्पर्शनरहितेति सहचरन्ति प्रतिभासते शीतोष्णादि, पर तत्स्पर्शनेनैव ज्ञापितम्, तस्या रसादेरेव ज्ञापकत्वात्। ननु च कथमष्टावेव स्पर्शा आख्यायन्ते ? । यतोऽगुरुलघ्वमृदुकर्कशानुष्णशीताऽस्निग्धरूक्षाणामपि स्पर्शाना सद्भावादिति चेत्। सत्य, न तावद्वेद्यमगुरुलघुत्वम अमूर्तानामिन्द्रियेणावेदनात्तद्गता मूर्ताना च द्व्यणुकादीनामपि तद्गता मवेद्यासौ स्पर्शगोचरोऽगुरुलघ्वाख्य स्पर्श । पठ्यते चात एव परमाणौ स्पर्शद्वयमेव । यदाहु –

'कारणमेव तदन्त्य सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणु । एकरसवर्णगन्धो द्विस्पर्श कार्यलिङ्गश्च ॥१॥" इति । स्पर्शद्वयं च शीतोष्णयो स्निग्धरूक्षयोर्मध्ये एकैकेन भावात्। गुरुलघुमृदुखरास्तु सहत्युत्पन्नास्तथा नामृदुखरत्स्यापि पाठो युक्त । तथा(न) कोऽपि पुद्गलस्कन्धोऽणुर्वा शीतोष्णस्निग्धरूक्षयोरन्यतमेनान्तरेण हीनोऽस्ति, येनानुष्णशीतादि स्पर्शो व्याख्यायेतेन्द्रियावरणक्षयोपशमतीव्रत्वाभावाच्च मन्दो नायाति गोचरम्। नतावता न स ,अन्यथा परमाण्वादौ रूपाभावाभ्युपगमप्रसङ्गात्। न च वाच्य मुष्ण स्पर्शोऽनलस्य शीतश्चोदकस्येति पृथिवीपवनयोरनुष्णाशीतस्पर्शवत्त्वमभ्युपगम्यमेव, तथा स्पर्शवत्त्वाच्छीतोष्णयोरभावादयोगाच्चेति । शीतवातादौ पदममात्रमप्यन्वेदिनान्नाहिंश्च

पाषाणादौ शीताद्युपलम्भात् । अग्निकणा जलकणाश्च तत्र प्रविष्टा इति चेत् ? किं जलानलयोर्विरोधोऽपि विस्मृत ? न चाकाशादौ चन्द्रकान्तमण्यपि शीतादयस्मिन् यदापि स्पर्श उपलभ्य । मूर्तेष्वेव स इति चेदस्तु मूर्तगुण । अन्यथा द्रव्यनिष्पन्नात्कल्पयत उष्णात्स्पर्श-स्वत तदभाव च नोष्णो न वा शीत उपलभ्यत इति पथ्यादीना-मनुष्णाशीतस्पर्शवत्त्वमेव यात्कमिति चेत्तस्त्रम शीघ्रतत्तत्स्पर्शे तत्कारणतायास्मिन्, पर नवायत्र नव स्पर्शो न वामौ न शीत स्पर्शा वा अग्नि च चन्द्रादौ पार्थिवे माणिक्ये न शीतोष्णौ स्पर्शावु-पलभ्यमान वायावपि च । न चानुष्णाशीतात्मतत्सङ्गावयान कोऽप्यय स्पर्शविषयतामागच्छति । यद्वाऽन्न पार्थिवाणूपादानत्वादुत्कस्य तु वायुपार्थिवत्वात् किमिति तत्र यद्द्रव्य मिति नियमेन न तत्-स्पर्शावस्था, चन्द्रार्कवासानलादुदकाग्न्यादिद्रव्याद्वा चेत् पार्थिवत्व-स्यानुष्णाशीत एव स्पर्श इति यत्तु युक्तम् । तथा 'ठाण' त्ति । स्थीयतेऽस्मिन्निति स्थानमवगाहना "धरणाधारया" इत्यन । तच्चवस्य प्रदेशस्य परमाणुसञ्चितस्यकस्मिन्नाकाशप्रदेशे द्वयणुक-त्र्यणुकयावदनन्तानन्ताणुकस्क धस्यापि । कथमेतदिति चेत्, यस्मा-त्सुवर्ण पारद । पूर्वमेव प्रतिपादितमत मा विस्मार्षी । आह च--

'एगेण वि से पुण्णे दोहि वि पुण्णे सय पि माएज्जा । कोडि-सएण वि पुण्ण कोडिसहस्स पि माएज्जा ॥१॥ इत्यादि । अन्यथा प्रत्यक्षसिद्धानामनन्तानन्ताणुकस्कन्धानामप्यवगाहनानुपपत्ति । तथा द्व्यणुकादीनामाकाशप्रदेशाद्ययावगाहनमपि स्वानभिन्ने प्रदेशेऽसङ्ख्येयप्रदेशावसानमेव चावगाहनम् तावत एव तावन्ति । अन्यथा च न गति पुद्गलाना, न च स्थित्यवगाहन, यत चन लोकाकाशेऽवगाह एकप्रदेशादिषु भाज्य पुद्गलानामिति तत्त्वा-र्थसूत्रयुगलपर्यालोचन स्पष्टमभिप्रेति । अत एव च आह

षट्ठाए चउट्ठाणवडिए' त्ति पारम्पर्यमपि सङ्ख्येया सङ्ख्येय
भागगुणहान्या सङ्ख्येयासङ्ख्येयभागगुणवृद्धया वा चतु स्थानपति
त वमुस्थापयस्तदेव वक्ति । षट्स्थानपतित अन्यथा प्रतिपादयेत,
अनन्तभागगुणहानिवृद्धिसद्भावात । स्थान वा स्थितिस्तद्रूपतया
स्थानपाल स तु द्रव्यार्थतया पुदगलानामनाद्यनन्त । यतो न हि
जहति पुद्गला पुदगलता मूर्तानाममूर्तत्वेन परिणस्वभावान्
पर स्व घादिरूपापेक्षयाऽस्यैव स्थितिनियम, यदपेक्षया पर्याय
परिणति पुदगलाना विचित्ररूपोपलभ्यमाना घटापोटिमादीक्षते
तच्च परमाणोरारभ्य यावदनन्ताणुकस्कन्धाना जघन्यत एव
समय उत्कृष्टतो सङ्ख्यात काल । ध्रुत इति चेत्ताव यतिनान्तेऽ
हृस्यन्य परावृत्ते । अत एव च स्थित्यपेक्षयापि चतु स्थानपतित
रथमण्वादीना गीयते आगमे । न च विमानादितया परिणताना
पुदगलाना शास्वतभावाद्वाभ्योऽनाद्यनन्ताऽपि काल स्थितितयेति
न हि तत्रावस्थिता एव परमाणव स्कन्धा वा, किं तु गिरिसरि
त्प्रवाह यायना या याण्वादिसमागमो नियमश्च प्रावतनानामि
नान त कालाऽभिप्रेय स्थितितया । एव च शाश्वताना मजीव
त्वेऽपि जीवानामपरापरेषामुत्पादादावपि सति न तद्रूपपरिणवान
म शाश्वतत्वम साधारणाना चाच्छिन्नानामप्य तमुहूर्तमायुरपटम
तम नूतननूतनानामुत्पादात् । दृश्यते च छिन्नानामपि साधारणान
गृहादावपि पल्लवाद्युद्गमा गुडूच्यादीना तादृश एव स्वभावस्ते
य स्वयोग्यमाहार समीरणादिभ्योऽप्यादने वर्धते च । तथा च
हानिर्वीननवीनजीवोत्पादे प्राक्तनव्यये तु न कोऽपि विवा
इत्यपि प्रतिपादितमेव नयम् । एतेन नामरादिकुण्डलादीनाम
शास्वततया जीवविन त्व मैवल्पुदगल्पयत्व
तथा 'भइ' त्ति गम्यते इति गति, स्निग्धा

"गमा" शब्दनुनाम्निरुक्ति च प्रविर्गित्ति । सा [illegible]प्रथाग सूत्रप्रदस्य[illegible]दुर्गाउत्वगत्यादिभेदेन । न च वाच्य यदमचेतनतया- दनुना गति [illegible]पार्दिहन शक्तयामिति । नहि क्रिया चेतनाधरत्वन व्याप्ताि नियम [illegible] छद्मानुप्रभापिज्जर्गिनजा[illegible]वादी स्पष्ट गतिमत्त्व[illegible]नुपलम्भात् । न च नियता गतिस्तेषां तत्र येन वाय्वादिनियता मा भवत्, अभावे चाणुना गत्यादे यथ पटपट नगादे पुराननीभावेन जजरीभाव गुम्फ्यत, गन्धाघ्रान्यो गोत्यधरन् विलासरैन्य । न चमत्कुन्गन्गाा गत्याद्यभाव युक्तम् । यय च प्रतिथम्नु परमाण्वपचय प्रत्यक्षमिद्धाऽभ्युपगतो वा युज्यते । न द्व्यणुकादिव्यापत्ति परमाणूना गत्यभावे प्रत्यक्ष च विगायते गृहधनूरादीना परिणतिनियुक्तता चति स्वीकार्यैव पुद्गलाना गतिमत्ता, अपथा सूत्राच क्रमगा[illegible]पि नैवावाप्नुयात् भू[illegible]ग । मद्दृग[illegible]प्यपरम्याने, तत्र व्यवहारिणामनुपतति पारमप च–

'नणं परमाणूपोग्गले लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ पच्चत्थिमिल्लं चरमंतं एगसमएणं गच्छइ पच्चत्थिमिल्लाओ वा चरिमंताओ पुरत्थिमिल्लं वा चरमंतं एगसमएणं गच्छति दाहि णिल्लाओ चरमंताओ वा उत्तरिल्लं चरमंतं एगसमएणं गच्छति उत्तरिल्लाओ वा चरमंताओ वा दाहिणिल्लं चरमंतं एगसमएणं गच्छइ' इत्यादि । न च कथमेतत्सम्भवि गतिमत्त्वेऽपि पुद्गला- नामेतादृक्शीघ्रगत्ययोगादिति शङ्कनीयम् । यतो विद्युत्प्रकाशा यथा पुद्गलमय एवाल्पक्षणानि विदव विश्व स्वर्गात्रिषा क्षणन । यद्वा–विद्युद्यन्त्रयुक्ता ध्वनि [illegible] समस्त गतावधिरान् श्रागानतिक्रम्य पुनस्तत्रैव तदैवापश्राम्यम् विलोक्यते । एतच्च स्थूल दृष्टया स्थूलस्य धाना यदि प्रदयते, का वार्ता तर्हि परमाणुतामता परमाणूना, गुरु[illegible]भ्याप्यभावस्तत्र यत । तत्र यथार्थप्रतिपादन

परमागमप्रणनपरमपुरुषगुणवेदिना श्रद्धावता किमिति शङ्कनीयम् यथार्थवस्तुस्वरूपे ?। एव च वर्णादीना द्वन्द्व । एते च द्रव्यगुण इति सूचिता गुणा व्याख्याता । सस्थान स्थान गतयश्च परिणाम रूपा अपि कथञ्चिद् गुणत्वमप्यनेषामिति सप्रधाय साहचर्याद्बोधता। नन्वतस्तु वर्णरसगन्धस्पर्शा इत्येव गुणा, स्पर्शस्य च यथानुलोम्यादिना यत्र पाठ । तथा चैषा चतुर्णा गुणत्व तेषाणा च परिणामत्वम । यद्वा–अत्र न द्रव्यगुण इत्यादिविभागो लोकव्याख्याते, किन्तु सामान्येनैव पर्यायलोकव्याख्यायति न विचारकणिकाऽपि। वर्णादीना च परिणामत्व तु पूर्व प्रतिपादितमेव। तथा वर्णभेदा। वर्णाना कृष्णादीनामुपलक्षणात् रसादीना तिक्तादीना भेदा अवान्तरप्रकारा सयोगजा परिणामविशेषा वा पूर्वोक्ता रूपादीना, पश्चाद्वर्णादिना द्वन्द्व द्वन्द्वित वर्णरसगन्धस्पर्शसस्थानस्पर्श स्थानगतिवर्णभेदा इति। वर्णभेदपार्थक्य च पाषाणमुपलक्षणत्वात्। यद्वा–समस्तानामेव एव द्वन्द्वो, भवति चाभिप्रेतानामेकसमासान्तगतानामपि अष्टाध्यायिविनिर्मुक्ततदुत्थगुणभूतय इत्यादावेव प्रक्रम्यमाणानामपि ग्रहणम्। चकार परिणामानामानन्त्यज्ञापनाय। यद्वा–सावान्तरभेदाना भेदाना समस्तानां परिणामत्वज्ञापनाय। किमित्यवमित्याह –' परिणाम अ यद्विह 'त्ति । यद्वा–वर्णादि कानिति द्वितीयान्ततया व्याख्येयम्। तथा च वर्णादिकान् बहुविधान परिणामानित्यर्थ । परिणमन पूर्वावस्थापरित्यागेनाव स्थान्तरगमन नार्थान्तरगमो यस्मात्स्वकथैव न चागम" इत्यादि वचनात् मूलवस्तुस्वरूपस्य च च्युति परिणाम इतिलक्षण । ते च बहव अपरिमिता आनन्त्यादेव तेषाम्। न ह्येकगुणकृष्णत्वादिविवक्षया परिगणितु पर्याया शक्यन्ते क्षमितमद्भिरपि विधा –प्रकारा, रसादानामपि तथाभावात् प्रकारपर्यन्तानुधावन

येषा ते वर्तुविधाम्तानिति । योजना तु पूव विद्दितव । चकारश्चात्र न केवल, उक्ता मादिरा एव परिणामा किन्त्वयसान्दिरा अपीत्यनुक्तानाम्पिरिणामसूचनाय । तान किमित्याह–"पज्जवलाग वियाणाहि"त्ति । पर्ययन–अन्यस्वरूपापरित्यागेन परावसन पर्याय पर्याया या, स एव ते वा लोको लोक्यमानत्वाद द्रव्यादौ प्रत्ययाद्वा लाक पयायलाक । प्राकृते हि निल्यनादेरपि एककार्यलेन- भावात । पयोदरादित्वा च ककारलोपादि । एवमेव श आलुवरइ पञुस्द एवरद मलवइ य एगन्ठ त्यत्र प्रणीतकाथना घन्ते । लोकघातोविशेषणेण भिन्नाभिधायत्वावक्तनामभिप्रत्य नथकायनाद मान, लोक ल्यायोपयुक्ताऽष्टमा भन पयायलाकस्तम । विजानीहि- विविधहेतुयुक्त याविभि प्रकारजानाचावबुध्यस्व । न हि वचनगौ- रवमात्रेण ग्राह्य वचन माभकम किन्तु हेतुयुक्त्याग्निाऽविरुद्धत्वेन निश्चित्य, आप्तापमनुत्तरडष्टमदष्टव्विराध । मिरयवविधम्य वाप्तागमत्वपरत्वात । एव च पयवसितम् पयायलाकस्वरुप, तस्य नसानाच्च लोकनिक्षपाष्टक पयवसितम तथा चात्तरित मतिवि- धस्वासावित । लोकभेदनिरूपणाय चववविधोऽतिविस्तत क्वचित् प्रस्तुतवदाभासमानो विदुषा हास्यास्पदमवबास्पद चेद्बबाधाना मुद्रजवदध वीथवायासहिष्णूना पत्र घाऽस्ति । क्षन्त्व्योऽयमागा- र्विहितयथाश्चित्विधानामस्माकम कवल वक्तव्यवक्तव्यादि विवेच्यमान मीदृग लावमपन्य युज्यत इनिविचारापयागित्वमा- त्रणतावता न्मिहतो निव धम्याभिधानात । विधीयते चाभियु क्तनररपि निर्युक्तिभाष्यविधानबद्धावधाधागमि पूज्यपादरपि अप्रस्तुतनिराकरणपूव प्रस्तुतस्यावगमायव यथार्थतया निक्षपादि । ततो नापवनणीयमिद, आवश्यक च लाकस्वरुपस्य यथावत्परि ज्ञानमिति विस्तना भदानुभेदा इति ।

॥ सम्पूर्णो स्तोत्रविंशिकाविवरणस्य खण्ड उपोद्घातप्रत्ययश्च ॥

नमोऽस्तु सूरये तस्मै यदुपज्ञावलम्बनात ।
यथामत्यज्ञबोधाय लेशस्वरूपमाततम ॥१॥
सिद्धा तात्तोणमुदित मत्या मान्द्यात्सुबोधरहिततया ।
मिथ्या तद्दुष्कृत मे भूयाद्बुद्ध्या च बोधियुत ॥२॥

